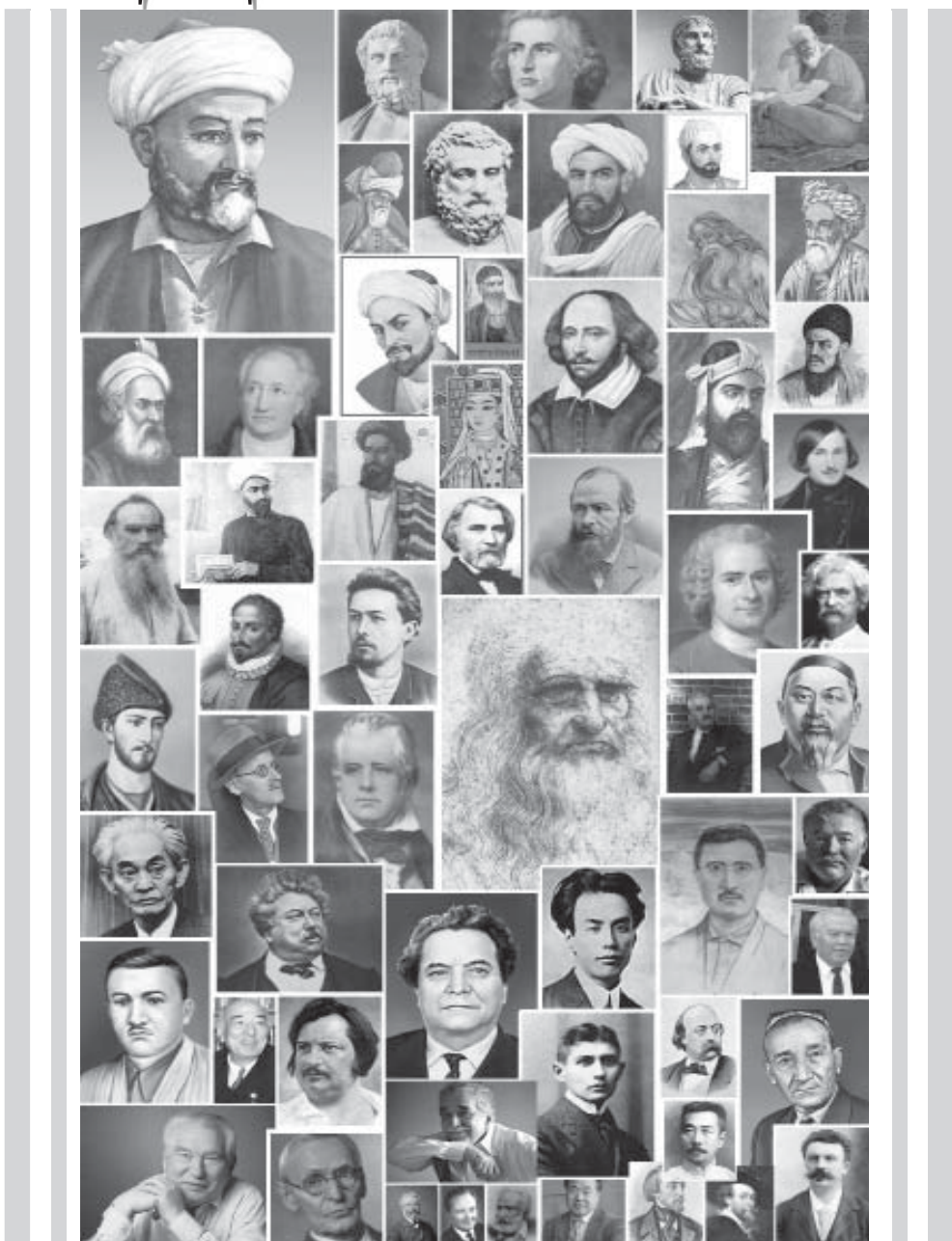

№ 204 ЖСахон АДАБИЕТИ

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил шундан
чиқа бошлаган

№ 5

2014 йил, май

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

*Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммаджон ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД*

Таҳрир ҳайъати:

*Омонулла РИЗАЕВ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМАД
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Севара АЛИЖОНОВА*

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОИЙ. “Парим бўлса...”.....3

ЖАҲОНГА БЎЙЛАШИБ

А. ЙЎЛДОШЕВ. “Парим бўлса...”
Ҳикоя.....4

НАСР

Ф.КЛИНГЕР. **Фауст ҳаёти, аъмоли ва жаҳаннамга қулаши.** Роман. (Рус тилидан М.Маҳмудов, А.Абдулқодиров тарж.).....23

ГЛОБУС

АНГЛИЯ

Жаҳоний номларга бой мамлакат ...126
Англия шеърляти.....132

Англия насри

Ж.ОСТИН. **Андиша ва ғурур.** Роман. (Рус тилидан М.Исмоилова тарж.).....63

Г.ГРИН. **Горатгар мактублар.** Ҳикоя.
(Рус тилидан Д.Алиева тарж.).....143

Англия драматургияси

С. БЕККЕТ. **Годони кутиш.** (Рус тилидан Ж.Эшонқул тарж.).....151

Унутилмас сиймолар.....193

ДРАМА

Л. ТАБУКАШВИЛИ. **Хаёлот дардида.**
(Рус тилидан М.Хайруллаев тарж.).....95

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР
БИСОТИДАН

Мирзиёд МИРЗОИДОВ.....111

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Ф.СТАРР. **Марказий Осиёнинг янгитдан кашф этилиши.....**50

Н.МАҲМУДОВ, М.ЖЎРАЕВ. **Асрлар оша таралаётган зиё.....**59

М.ХОЛБЕКОВ. **Инглиз уйғониш даври драматургияси: Уильям Шекспир...166**

М.ТЎЛАХЎЖАЕВА. **Шекспир ва сахна тажрибалари.....**174

М.УМАРОВА. **Тарихий ҳақиқат ва тақдир.....**184

И.ҲАҚҚУЛ, Ш.НАЗАРОВА. **“Нахот изтиробда доим тафаккур...”.....**188

Ф.АТАЕВ. **Муштарак илдизлар.....**198

Муқоламизда204
Таквим.....205

* * *

*Парим бўлса, учуб қочсам улустин то қанотим бор,
Қанотим куйса учмоқдин, югурсам то ҳаётим бор.*

*Чиқиб бу дайрдин Исога невчун ҳамнафас бўлмай,
Биҳамдиллаҳ, тажарруд¹ бирла ҳимматдин қанотим бор.*

*Халойиқ суҳбатидин минг гамим бордурки, муфт² ўлгай
Агар минг жсон бериб билсамки, бир гамдин нажотим бор.*

*Чекиб агёрдин юз жавру тортиб ёрдин минг гам,
Не ўзга халқдин гайрат, не ўзимдан уётим бор.*

*Чекиб кўздин ёзай бир хатки, даҳр аҳлига кўз солмай,
Бу дамким кўз саводидин қаро, кўздин давотим бор.*

*Тилар кўнглум қуши анқодин ўтса нори юз водий,
Мунунгдек сайр этарга Қофдин ортуқ саботим бор.*

*Навоий, билки, шаҳ кўнгли манга қайд ўлмаса, биллаҳ,
Агар кавнайнга³ хошок чоғлиқ илтифотим бор.*

¹ Барчасидан воз кечиш.

² Текин.

³ Икки дунё

Абдуқажом ЙЎЛДОШЕВ

1962 йили Самарқанд вилоятининг Қўшработ туманида туғилган.

Тошкент политехника институти (ҳозирги Тошкент Давлат Техника университети)да ўқиган.

“Сунбуланинг илк шанбаси”, “Тимсоҳнинг кўз ёшлари”, “Парвоз”, “Бир тун ва бир умр”, “Алвидо, гўзаллик”, “Банкир”, “Катта ўйин” сингари насрий китоблари чоп этилган.

“Пуанкаре” ҳикояси 2012 йилда “Жаҳон адабиёти” журналининг йиллик мукофотига муносиб топилди. Ушбу асар асосида Ўзбек давлат драма театрида “Ҳаёт формуласи” номли спектакль саҳналаштирилган.

“ПАРИМ БЎЛСА...”

Ҳикоя

Умри киндик қони тўкилган овулида ўтаётган бўлишига қарамасдан Ибодулла шаҳар жинниси эди. Бемалол айтиш мумкинки, балиқ сувда ўзини қандай эмин-эркин сезса, аллақачон “шаҳарлик” лақабига эга бўлиб улгурган жўрамам ўзини шаҳарда шундай хис қиларди. Ҳолбуки, мактабни битирганидан сўнг у Тошкентда бор-йўғи бир ой яшаган, ундаям абитуриент бўлиб. Лекин барибир пойтахтни беш бармоғидай аниқ билади, дейишади. Мабодо бирон манзил борасида иккиланиб қолган тақдирда ҳам Ибодулла учун сўраб-суриштириб, айтилган жойни топиб бориш кўшни овулдаги тўйга ўтиб-келишдай жўн иш.

Ҳар гал шаҳарга тушиш жўрам учун байрам эди. Ўзиям оғзининг таноби қочиб, икки-уч кунлаб астойдил тайёргарлик кўрарди: сочлар олдирилган, кўйлак-шимлар ювдирилган, дазмоллатилган, ҳаттоки рўмолчага қимматгина атирдан мўл-қўл сепилган, қора мой суртилавериб-чўткаланаверганидан, бир парча духобада артилаверганидан ялтираб кетган туфлисига қараб бемалол соч тараса бўлади... Айниқса пойабзал масаласида Ибодулла жуда инжиқ эди: шаҳарга атаб атайин олиб қўйган туфлисини наинки ўзимизнинг овулдаги, балки ён қишлоқлардаги энг дабдабали тўйларига ҳам киймасди, таъбир жоиз эса, кўз қорачиғидек асрарди. Унинг бу қилигидан ранжиганларга ёинки хатти-ҳаракатини мазах қилганларга жавобан Ибодулла одатда “Сен нимани ҳам тушунардинг, эй умри бефойда ўтиб бораётган банда” дегандай ачиниш аралаш қараб қўйгач, ўхшатиб жавоб берарди:

– Душман оёққа қарайди...

Дарҳақиқат, шундан кейин мазкур ўта оддий ҳақиқатни унутган ҳолда меъеридан ортиқ тирғала бошлаганини сезган ҳар қандай гапдон ҳамқишлоқ ҳам жимиб қоларди.

Тўғри, минг яхши кўргани билан, ҳа деб шаҳарга тушиб келаверишга жўрамининг ҳамёни имкони бермасди. Ахир, ўзи фермер... хўжалигида оддий сувчи бўлса, арзимаган маошию ҳосил йиғилганда оладиган уч-тўрт тонна бугдойи, бирон тележка егулик қовун-тарвуз билан бола-чақасини боқсинми, шаҳарда ялло қилиб юрсинми?

Аммо қишлоқда ким кўп – у-бу юмуши сабаб пойтахтга отланиб

қолганлар кўп. Қишлоқ одами шаҳарга шундай, дабдурустан бостириб бораверишдан ийманади. Бунинг устига шаҳарда ким кўп – хужжатингни сўрайдиган, сўнг, паспортни қўлига олгач, “Сизни тўрт кун бурунам шу ерда кўргандайман”, дея талмовсираб турадиган миршаб кўп. Шундай пайтлари бундай одамларнинг жонига Ибодуллага ўхшаган “шаҳар кўрган эчки”лар ора киришади.

Тан олиш керак, шаҳарча озода уст-бош кийган, бунинг устига кўчадаям, метродаям шу жойларнинг асл эгасидай гердайиб юрадиган, юзида ўзига ишонч ва қатъият акс этиб турган Ибодуллани ҳали бирон миршаб тўхтатиб, хужжат сўрамаган. Аммо унинг бўйини қисибгина, атрофга олазарак қараб, “Ишқилиб уялиб қолмайин-да” деган ҳадикда кетаётган ҳамроҳларидан биронтасини милиционер тўхтатса бас, Ибодулла кўмакка ошиқарди.

Одатда Ибодулла честь бериб ўзини таништирган миршабга кўзларини қисганча майин ва ҳаттоки, оталарча табассум билан қараб турарди-да, шеригининг паспортини ўзининг қўлига олиб:

– Раҳимхон акам яхши юрибдиларми? – деб сўрарди. – Ҳойнаҳой ишда бўлсалар керак, биз уларнинг уйларига бораётгандик. Кеннойимга кеча кўнғирок қилиб тайинлаб қўйгандим.

То миршаб “Раҳимхон ака”нинг кимлигини эслаб олгунга қадар Ибодулла кейинги зарбани берарди, яъни бирдан бош чайқарди-да:

– Э, кечирасиз, – дерди астойдил афсусланиб, – Раҳимхон ака вазирликка ўтиб кетдилар, а? Ман у кишиниям ҳалиям сизларнинг бошқармангизда деб ўйлаб...

Одатда, исмлар ўзгариб турарди: баъзан “Раҳимхон”, баъзан “Акмалжон”, баъзан яна бошқаси...

Табиийки, бундай сўзамолликдан кейин иккиланиб қолган баъзи миршабларнинг бу йўловчиларга оқ йўл тилишдан ўзга иложи қолмасди. Буни тахминан элликка-эллик дейиш мумкин. Аммо сал хушёрроқ ёинки тажрибалироқ милиционер барибир хужжатни олар ва номига бўлса ҳам варақлаб кўргандан сўнггина буларга жавоб бериб юборарди. Тўғри, баъзан умуман бунақанги тарзда аравани қуруқ опқочишлар таъсир қилмайдиган бирон миршаб ўзига самимият билан қараб турган Ибодуллага қараб эҳтимолки ўша жумласини айтиб ҳам қоларди: “Сизларни тўрт кун бурун кўргандайман... Амалдаги қонунга кўра шаҳарда уч кундан ортиқ юрсаларингиз...”

– Тўппа-тўғри, – дерди Ибодулла киприк қоқмасдан. – Тўрт кун бурун келиб Раҳимхон акамни (Акмалжон акамни, Рустам акамни...) аммасининг тўйига айтиб кетгандик. Раҳимхон акам полковник Аслиддин аканиям олиб бордилар. Ажойиб одам эканлар... Сизга ўхшаган кўл-оёғи чакқон укалари хизматда бўлишди...

Бу қадар очиқ-ойдин эътирофдан сўнг яна тирғалаверишга унча-унча миршабнинг ҳадди сиғмаслиги аниқ...

Бундай пайтлари ҳайратга тушган ҳамроҳлар дарров Ибодулладан ўша акахонини қаердан танишини сўраб қолишади. Ибодулла қувлик билан кўз қисади ва сирли тарзда:

– Шаҳарга қулоқни тозалаб келиш керак, – деб қўяди...

Устига-устак, Ибодулла кўп ялинтириб ёки ўзини тарозига солиб ўтирмайди. Одатда, у ҳамроҳликни илтимос қилиб келгувчига учта савол билан мурожаат этади:

– Боришдан мақсад? Қачон қайтилади? Мабодо ўша қуни қайтилмаса, қаерда ётиб қолинади?

Мана шу саволларига қисқагина жавоб олгач, Ибодулла қошларини чимирган қўйи бир лаҳза жиддий тарзда ўйланиб қолар, шундан сўнг қатъий тарзда:

– Борамиз, – дерди.

Шу билан иш битди, тамом-вассалом.

Ибодулланинг сокол-мўйловини қиртишлаб олиб, сартарошга чопқиллаб қолганини, кийимларини ювдириб, дазмоллатаётганини, арзанда туфлисини шифонер тагидаги қутисидан олиб, артиб-артиб қўяётганини кўрган Гуласал эрининг яна шаҳар сафарига тадорик кўраётганини биларди-ю, бироқ миқ этмасди. Зеро, Ибодулла – ҳаттоки бир кунга бориб келса ҳам – шаҳардан алланечук хушнуду шодон кайфиятда, кўзлари чакнаб, болаларию рафиқасини жуда-жуда соғиниб, энтикиш аралаш ҳаяжон билан, ҳовлиқиб, ажабтовур совға-саломлар билан қайтгувчи эди. Баайни олдидан оққан сувнинг кадрига энди-энди ета бошлагандай... Бундай кунларнинг кундузлари қувончли, кечалари эса лаззатли бўларди... Узини ёлғондан сипо, вазмин тутаетган, аммо ҳаяжондан вужуди дир-дир титраётган эри шаҳарга жўнаб қолса бас, Гуласал ширин бир нимани орзиқиб қутаётган гўдакдек тамшаниб йўл қарагани-қараган эди.

Лекин худо шоҳид, кимга ҳамроҳлик қилмасин, баъзилар орқаворатдан ачитиб айтганидай, кимга “гид”лик, яъни экскурсоводлик қилмасин, Ибодулла ўша одамнинг ўзига пул сарфлашига йўл қўймасди! Узи камбағал бўлгани билан, орияти баланд йигит эди бизнинг “шаҳар кўрган эчки” миз Ибодулла!

Одамлар унинг мана шу қилиғини тушунолмаб аввал ажабланишар, сўнг ҳайрон бўлишар, ниҳоят жаҳллари чиқиб Ибодуллани (яна орқаворатдан): – Узининг фойдасини билимаган тентак, – деб сўқиб ҳам қўйишарди.

Илло, шаҳарга бориб келишга ҳамроҳ бўлишни илтимос қилган ҳар қандай банда ўша одамнинг йўл ва овқат пулини тўлаши жоиз ҳамда лозим эмасми? Шундоқ. Оддий мантиқ ҳам шуни талаб этади-ку. Лекин Ибодулла мантиқ-пантқиқни тан олмас, кўзларини бақрайтирганча “Немецкий ҳисобкитоб” деб тураверарди. Буни энди ўзбекчага ўгирсак “Элликка-эллик” ёки бўлмаса “Ҳар ким ўзига тўлайди” деган ажабтовур маъноларни англатарди. Сўнг, гапига қатъий амал қилган кўйи, автобус ё бўлмаса “Истана” маршрутли таксининг йўл ҳақини ўзи учун тўлар, бирон ошхонада овқатлангани маҳаллари ярим пулини чиқариб тураверар, агар ҳамроҳи “хой-хой” демаса шаҳардаги автобус-троллейбусу метрода ҳам йўл ҳақини биринчи бўлиб узатишдан ҳам қайтмасди...

Шўрлик Ибодулланинг маблағи ошиб-тошиб ётган бўлсаям майлийди... Ахир кўр эмасмиз, биламиз, Ибодулла бир сўмлаб пул йиғади, ўзини, баъзан оила аъзоларини ейиш-ичишдан сиқади, бировларнинг ўтини ўриб бериб уч-тўрт танга топади, кимларнингдир томорқасини суғориб бериб яна “носвой пули” ишлайди. Ва топганларининг барини тишининг қавагида асрайди. Бариси, бариси шаҳар учун, шаҳар учун!

Шаҳар!

Ҳатто уч фарзанд – икки ўғил ва бир қиз ҳам дадалари баъзан хасислик қилиб бермаган пул озгина фурсатдан сўнг шаҳардан ўзларига ажойиб-ғаройиб совға-саломлар тарзида қайтиб келишини яхши билганлари учунми ортиқча тихирлик қилиб ўтирмайдилар. Шу боисдан улар ҳам меҳрибон отанинг пойтахт сафарини интиқ кутадилар...

Шаҳарга бориши аниқ бўлиб қолган маҳаллари Ибодулланинг кўзлари чакнаб кетарди. Бу кўзларда қувончдан кўра каттароқ, ҳаяжондан кўра кучлироқ, энтикишга нисбатан таъсирчанроқ туйғу ёлқинланарди.

Ҳа, Ибодулла шаҳар учун туғилган эди. Ҳар бир шаҳар сафари унинг учун бир дунё шодлиқлар олиб келадиган эзгу айём каби азиз ва лазиз эди...

Афсуски, жўрам қишлоқда яшарди...

* * *

Бу дунёда ҳамма ҳам омади чопган ишбилармон ёки яхши яшашни қотириб қўядиган уддабурон бўлавермайди-ку. Одатда осмондаги ойни

орзу қилмасдан, бориға қаноат қилибгина кун кўришни маъқул кўрадиган одамлар атрофимизда кўпроқ учрайди: ҳаёт қонуни бу.

Ибодулла ҳам шундайлар тоифасидан шекилли. Ҳар қалай, ўттиз беш йиллик умрини камтарин-камсуқумгина ўтказди, бойиб кетайин, қўлимда пул ўйнасин деб ўзини ўтга-чўққа урмади; илло, бунақа ишларни эппол-маслигини ўзи ҳам яхши биларди.

Мана, қишлоқ адоғида турадиган Ғанибой. Ўн йилча бурун институтнинг филология факультетини тугатган. Аммо ўзининг соҳаси бўйича бир кун ҳам ишламади. Дипломини сандиққа ташлаб қўйганча, тадбиркорлик билан шуғулланди. Аввал фермер бўлди, кейин кўшимчасига биофабрика ташкил қилди. Бунга қаноат ҳосил қилмай, қишлоқнинг ўзидан иккита тегирмон курди, иккита дўкон ишга туширди, даласига Россиянинг иккита тракторини сотиб олди. Аммо шу даражага эришгунга қадар, билганларнинг таъбири билан айтганда, “эшшакдай ишлади”: на ўзи дам олди, на ишчиларини тинч қўйди...

Институтда олган билими унчалик ёдидан чиқмаган шекилли, Ғани баъзан негадир ўздан кўмак ёки қарз сўраб келганларга қараб туриб истехзоли оҳангда машхур мисрани сал ўзгартирилган шаклда ўқиб қоларди:

– Мен ғанийман, сизда бисёр эҳтиёж...

Албатта, илтимосчини “ғаний” сўзининг аслида “бой, бадавлат” маънода келиши ҳам, ғазал муаллифи ҳам қизиқтирмайди. Унинг учун ўтинчи бажарилиб қолса бас.

Мана шу Ғанибойнинг иккита лақаби бор эди. Иккинчиси “янги ўзбек”. Бу-ку, тушунарли, ҳар қалай, “Ўзбековул”дан чиққан баобрў тадбиркор, сармоядор. Аммо биринчи лақаби ғалати ва анчайин узун ҳам: “Дикқат! Тошкентдан кўрсатамиз!..” Ҳа, ҳа, худди шундай. Бунинг қисқача тарихи эса бундоқ: Институтда ўқиб юрган йиллари таътилга келган Ғанининг бўлғуси тилшунос эканлигидан, бунинг устига шиғир-пиғир ёғиб юришидан хабар топган раис уни атай чақиртириб, қишлоқнинг ёзги саройида хўжалик аъзоларининг умумий йиғилиши бошланиши ҳақидаги хабарни сахна ортидан овоз кучайтиргичда эълон қилишни сўрайди. Матн ҳам соддагина бўлади: “Дикқат! “Ўзбековул”дан гапирамиз...” Аммо нимагадир ҳаяжонланиб кетган Ғани ўзини диктор Уктам Жобиров ҳис қиладими, ишқилиб кўтаринки оҳангда, тилини ғалати бураганча ўта тантанавор тарзда: “Дикқат! Тошкентдан кўрсатамиз!..” деб юборади.

Жон-пони чиқиб кетган раис оғзидаги носини туфлайсола чопиб парда ортига ўтади ва “Ҳозир ўзингга кўрсатиб қўяман!” деганча шўрлик дикторни қувиб солади...

Қизиқ томони шунда эдики, “янги ўзбек”нинг сармояси ортган сайин шунга тескари мутаносиб равишда биринчи лақаб ўз-ўздан эл-улуснинг ёдидан кўтарилиб кетмоқда эди: ҳар нечук, ноқулай энди, шундай одам-а; бир замонлар овулдошларига ҳадди сиғиб ҳазиллашган бўлса ҳазиллашгандир, нима, энди шугина эркалигини қирқ йил дoston қилиб юриш шартми... уят бўлади-я...

Қишлоқда гап ётармиди. Айниқса кўпчилик назаридаги одамнинг туриш-турмуши синчков нигоҳлар остида кечиши тайин. Хуллас, шундай нигоҳлар эгалари тарқатган айрим миш-мишларга қараганда, кейинги пайтлари Ғанибой анча ўзгариб қолган. Хусусан, қўйиб беришса кун-туннинг йигирма тўрт соатини оёқда, ишда ўтказадиган “янги ўзбек” кутилмаганда мутолаага зўр беришга ўтганмиш-у, энди сал фурсат топса бас, ётиб олиб бир нималарни ўқигани-ўқиган эмиш. Бир хил пайтлари қордай оппоқ “Ласетти”сини ичидан қулфлаб олиб, китобдан бош кўтармай ўтираверармиш... Бироқ бу ҳали ҳаммаси эмас. Ғанибой хонасига қамалиб олганча, далага борсам қўлтиғидан қўймайдиган “ноутбук” компютерида эринмай кино кўрармиш. Аммо бу ҳам ҳали ҳаммаси эмас. Ғанибой... тунлари, ҳаммадан яшириниб олиб бир нималар ёзаётган эмиш... Сармо-

ядор одамнинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан недир эзгуликлар кидирадиган ва уларни топишга ҳам уста аҳли овул дарҳол воқеликнинг моҳиятини очиб берадиган ташхисини эълон қилдиким, ёзаверсин, ёзгани яхши-да. Мана кўрасизлар, тез орада мазкур “ижод намуналари” – бу иборани ўзбековулликлар эҳтиром билан тилга олишарди – алоҳида китоб ҳолида чоп этилади, адабият бирон ўн беш минг, йўқ-йўқ, овулдаги чакалоқлару қарияларнинг ҳисобга олган ҳолда ўттиз мингга ташкил этади. Бу ҳали бошланиши. Ажабмас, кейинги китоб овулимизда яшаб ўтган ва ҳозирда яшаётган машҳур зотлар ҳамда оддий одамлар ҳақида бўлса... “Қазисан-қартасан, ўз касбинга тортасан, – деди овулда синчилигию мақолларни ўзи айтмоқчи бўлган фикрга мослаб ислоҳ этиши билан ном чиқарган Марди бобо. – Ғанибойдям ҳўкимат бежиз тўрт йил ёзув-чизувга ўқитмаган-да...”

Каттагина овулнинг у бошида ўтказилган тўй-маъракага баъзан бу бошидаги одам боролмасдан ҳам қолади. Камсуқумроқ Ибодулланинг Ғанибой билан ош-қатиқлиги йўқ эди, бунинг устига “янги ўзбек”нинг жўрамга ўхшаганлар қўшилмайдиган давраси бошқа, улфату ошна-оғайниси бошқа. Марди бобо топиб айтганидай, тезак қопи билан, кетмон сопи билан, ҳамён эса ўзига бопи билан.

Шунгами, саратон тафти қайтган сунбула тонларидан бирида шахсан Ғанибойнинг ўзи далага кириб келганида Ибодулла аввалига уни танимай қолди. Хўп, ана, уни кўрмаганига нари борса етти-саккиз ой бўлгандир. Одам ҳам шунчалик тез ўзгарадими? Қани у аввалги кибр аралаш манманлик, кўзга яққол ташланиб турадиган даражадаги бировларни менсимаслик, ҳамсухбатига тепадан қарашлар, қўлларини кўкрагига намоишкорона чалиштириб туришлар, қаддини ғоз тутиб юришлар... Ибодулланинг қаршисида озиб-тўзиб, қорайиб кетган, ёноқ суюқлари туртиб чиққан, кенг пешонасини чуқур ажинлар тилиб ўтган, кўзлари ич-ичига ботган... ҳорғин банда турарди. Ҳа, бутун вужудида, пир-пир учаётган лабларида, билинар-билимас титраётган бармоқларида бениҳоя ҳорғинлик “манаман” дея кўзга ташланиб турган шу банда биринчи бўлиб салом берди ва ўзи овулда эришиб улгурган мақомига мутлақо ярашмаган титроқ овозда, аҳволига янада мос тушмаган тарзда чўғдай ёнаётган кўзларини олиб қочган кўйи... шаҳарга бирга бориб келишни таклиф қилди.

Бундай кутилмаган ташрифдан довдираб қолган Ибодулла – ахир, овулнинг ўзида “янги ўзбек” “юр” деган заҳоти чопқиллаб чиқадиган неча-неча талабгор топилиши аниқ! – ўзининг одатдаги аниқлаштирувчи саволларини ҳам айтолмади. Ғанининг ўзи изоҳ берди:

– Икки машина буғдой обкетаётгандим. Сотишга.

Бундай тижорат сафари таклифи сал ўзига келиб олган Ибодулланинг кўнглига ўтиришмади.

– Мен бир оддий сувчи бўлсам, Ғани ака, – деди у шаҳарликларга таассубан ўзидан кичик одамга ҳам “ака”лаб мурожаат этиб. – Савдосотиқни тушунмасам...

– Менам килолаб сотиб ўтирмайман. Оптом бераман-қўяман... – ердан бош кўтармай садо берди Ғанибой. – Менга шаҳарни биладиган одам керак, Бир-икки борар жойларим бор...

– Уйлаб кўрай, – аниқ жавобдан ўзини олиб қочди Ибодулла.

– Илтимо, ака... Сизга ишониб келдим...

Ёпирай! Бу “янги ўзбек”ка бир бало бўлгани чин шекилли. “Илтимо” дедими? Дўпписи ерга тушиб кетса, пул бериб олдирадиган одам-а?..

“Синган!..” деган ўйдан юраги шувиллаб кетган Ибодулла вақтдан ютишга ҳаракат қилди:

– Ўзи қачон бориш керак?

– Ҳозир. Ана, машиналар ҳам кеп қолишди...

Дарҳақиқат, йўл бошида иккита “КамАЗ” машинаси кўринди.

– Бу... бу... – баттар довдираб қолди Ибодулла. – Тайёрланмасдан... шундайига...

– Шаҳарда таксида юрамиз... Орқагаям... Илтимос...

Кимсан, Ғанибойнинг ўзи қаршингда қўл қовуштириб турипти-я, Ибодулла! Шундай одамга йўқ деб бўладими?..

– Ундай бўлса... кетдик...

Шундай қилиб, Ғанибой деганлари олдинга ўтиб йўл бошлади, жўрам унга эргашди.

Ҳаётида илк бор шаҳарга ҳеч бир тайёргарликсиз бораётгани учунми, Ибодулланинг кўнгли ғаш эди...

* * *

Ҳайдовчи Ғанибойнинг қайниси Азиз экан. Машина катта йўлга чиққандан у қулоғига бир нима тақиб олдию, йўлдан кўз узмаган кўйи, ора-сира елкаларини учуриб қўйганча миқ этмасдан кетаверди.

Ўхшатмагунча учратмас. Ноутбукини очган Ғанибой ҳам қулоғига наушник такаётганини кўрган Ибодулланинг энсаси қотди: илло, у одагга сафарга чиққанида ҳамроҳлари билан чақчақлашиб, гангир-гунгир ҳангома қилиб кетарди; шунда йўлнинг узоклигиям билинмай кетади. Булар бўлса...

“Йўқ, бу синмаган, – ўзича мулоҳаза юрита бошлади Ибодулла. – Шундай бўлганида аллақачон ярим кишлок бундан хабар топиб улгурарди. Лекин буни бир бало қилиб алдаб-сулдаб, катта пулга ухлатиб кетишган. Шунинг аламига куйиб кетган...”

Ҳамроҳининг ўзига тикилиб қолганини сездими, клавиатура тугмачаларини ошиқиб босаётган Ғанибой бош кўтариб, нимадир деди.

– А? Узр... эшитмай қолдим...

“Янги ўзбек” ноутбуки экранига ишора қилди:

– “Қора оккуш”. Кўрганмисиз?

Ҳа, бу бандага нимадир бўлгани аниқ эди. Ўзи оққушмиш-у, яна қорамиш... Тўғри, Ибодулла унга ўхшаб тўрт йил институт тупроғини яламаган, аммо табиатда бунақаси учрамаслигини билади. Шундай бўлсада, ҳар эҳтимолга қарши, жим турмаслик учуноқ, азбаройи лутф юзасидан сўраган бўлди:

– Қайси қуш?

Ғанибой бажонидил изох берди:

– Натали Портман ўйнаган. Кейин ўзининг балетмейстерига эрга теккан актриса бор-ку.

Ибодулла “пик” этиб кулиб юборишдан ўзини аранг тийди, зеро у айни сонияда телевизорда кўп қўйиладиган бир кинодаги гуржими-арманми одамнинг гапларини эслаб, ўзича ҳозирги вазиятга мослаганди ҳам: “Менга қара, Валико, ким у Натали деганлари, бу ерда нима қилиб юрибди у, пишириб қўйибдимми унга...”

Бир амаллаб лаб-лунжини йиғиштириб олган Ибодулла жиддий тарзда бош ирғаб қўйишни удалади, гўёки айтди: “Ким бўлибди у Портман-мортманларингиз... Керак бўлса ундан катталариниям биламиз, ака!”

Бу унсиз эътирофни илғаб, баногоҳ юзи ёришиб кетган, лаблари пир-пир учиш асносида қўллари сезиларли даражада титрай бошлаган Ғанижон (“Худо ҳаққи, унинг иссиғи бор! – деган тўхтамга келди Ибодулла ҳамроҳининг чўғдай ёнаётган кўзларидан нигоҳини олиб қочиб, тер тепчиган пешонасига зимдан разм соларкан. – Камида ўттиз тўққиз, балки қирққаям яқинлаб қолгандир...”) компьютерини ўртага қўйди-да, буюк ҳаяжон билан экранга ишора қилди. Ибодулла шу томонга қаради. Унда ярим-яланғоч аёллару тор иштон кийган эркаклар уёқдан-буёққа чопиб юришарди. Ғанибой сал энгашиб, наушнингининг бир томонини ҳамроҳининг қулоғига қўйган эди, Ибодуллага энди мусиқа ҳам эшитила бошлади.

Юзи хамроҳинининг юзига яқинлашиб қолган Ғанибой ҳеч бир муқаддимасиз, гўё тасодифан узилиб қолган суҳбатини келган жойидан давом эттираётгандай:

– Кўряпсизми?! Кўряпсизми?! – деди туйқус босиб келган ҳиссиётлар гирдобида вужуди дир-дир титраганча. – Кўлда оққушлар яна қизларга айланишди. Мана малика. Мана... Шўрлик қиз шаҳзодага ҳаммасини айтиб берапти. Ёвуз сеҳргар уни оққушга айлантириб қўйган. Фақат тундагина у яна маликага айланади. Жодудан бутунлай халос бўлиш учун қизни кимдир чин кўнгилдан севиб қолиши керак... Худди ўзимизнинг афсоналарга ўхшайди-я... Тўғрими, тўғрими!

Бу савол эмас эди, маълум ва аён ҳақиқатни тасдиқлашиб олиш эди, холос. Шу боис ўзига титраб-қакшаб қараб турган хамроҳига бош ирғаб қўйган Ибодулла яна бир бор азбаройи оғзига талқон солиб ўтирмаслик учунок сўради:

– Ишқилиб охирида... кутуладими қиз?

– Йўқ-да! – чинқириб юборди Ғанибой. – Ёвуз сеҳргар маликанинг ўрнига ўзининг қизини шаҳзодага малика деб кўрсатади. Шаҳзода алданади... Бунинг эшитган Одетта халок бўлади, кейин Зигфрид ҳам...

– Ким-ким?

– Қиз билан йигит...

– Ҳа, оғир экан... – деб қўйди Ибодулла.

– Тўппа-тўғри! Тўппа-тўғри! Бунинг кўриш оғир. Лекин кўрмасликнинг иложи йўқ... ҳеч иложи йўқ...

Ўзининг оддийгина лукмаси бундай чуқур мулоҳазаларга олиб келишини кутмаган Ибодулла ортиқча ақлли гап қилиб ўтирмасдан, оддийроқ таклифга кўча қолди:

– Бошқаси йўқми? Енгилроғи...

– Бор, бор... – “Янги ўзбек” шошиб клавиатура тугмачаларини боса бошлади. – Мана, “Жизель”. Лекин бунинг охиридаям алданган қиз ўлади-да... Қаранг, ўзингиз қаранг.

Бу балет томошаси эди.

Тўғриси, Ибодулла бошида ҳеч нимани тушунмади. Йигит-қизлар уёқдан-буёққа ўтиб сакрашадими-ей, оёқ учларида юришадими-ей... Узи жуда яхши биладиган нарсалар ҳақида тушунтириш беришга уринаётган Ғанибойнинг изоҳлари эса аксар ҳолда жуда қисқа, бунинг устига нотаниш исмларга мўл эди:

– Манави Жизель. Дехқоннинг қизи... Отаси йўқ, онаси бор. Онасининг оти Берта... Бу шаҳзода Альбер. Кўряпсизми, у дехқонга ўхшаб кийиниб оляпти. Бунинг ўрмончи йигит Ганс кузатиб турибди... Қизлар узум теришяпти... Мана, Альбер Жизелни кўриб қолди. Бир кўришда муҳаббат!.. Қаранг, юраги касал бўлсаям қиз қандай ўйнаяпти... Учяпти!.. Ганс рашк қилаяпти... ..Ниҳоят Жизель халок бўлди!

Ибодулла шу билан томоша тугади деб ўйлаганди. Аммо кўзлари жикқа ёш Ғанибой мўъжиза кутаётган ўсмир каби энтиқиб, ҳамон экрандан кўз узмасдан турарди.

Балетнинг давоми бор экан: қизнинг арвоҳи қабрдан чиқиб келди-да, аввалига аста-секин, кейин эса шиддат билан рақс туша кетди... Альбер деганлари чирпирак бўлиб унга қўшилиб кетди-ку...

* * *

– Етиб келдик, почча!.. Почча деяпман!

Жеркиброқ айтилган бу гапдан сўнг иккала балет томошабини бошларини кўтаришди. Дарҳақиқат, машина бозор дарвозаси ёнида турарди. Айб иш устида қўлга тушиб қолгандай хижолат тортаётган Ғанибой шошиб компьютерни ўчира бошлади.

Машинани ўраб олган йигирма-ўттиз чоғли эркак-аёл зўр бериб бир-бирларини итариб-туртган кўйи вағир-вуғир кўтарганча кабина томон интилишарди.

– Даллоллар, – деб кўйди Ғани.

– Олибсотар каналар! – нафрат билан тишларини ғижирлатди Азиз.

Орқадан етиб келган иккинчи машина сигнал берди.

Учовлон пастга тушишди. Ибодулла даллолу-олибсотарлар тўдасини ёриб ўтиб, чеккароққа бориб тураркан, ўзича бу Ғани бежиз “янги ўзбек” эмас, савдо соҳасида катта истеъдоди бор-у, ҳозир шуни намойиш этади деб тахмин қилганди. Бироқ даллолларнинг қўлни омбурдай қисиб олишию, ел-кани узиб олгудай силташларига чидайдиған одам асли Азиз экан. У пинак бузмай, ўзининг нарҳини айтиб тураверди...

Ахийри ўзаро келишув юз берди чоғи, машинани ичкарига олиб кириб кетишди.

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтди ва терлаб-пишиб кетган, ярим қоп пулни қўлтиғига қисган “янги ўзбек” бошчилигидаги икки машина дарвозадан қайтиб чиқди.

Ғани Ибодулланинг олдига борди, яна нимадир илтимос қилмоқчидай жовдираб қаради, аммо оғиз очишга улгуролмади: қайниси ҳаллослаб келиб қолди.

– Қайтамизми?

Ғани қопни Азизга узатди:

– Буни опанга бериб кўярсан.

Ҳайдовчи поччасига ажабланиб қаради:

– Сиз қайтмайсизми?

– Жон деб қайтардим тайёр машинада. – Ғани минг истиҳола ила хафсаласиз тарзда турган Ибодуллага ишора қилди: – Аканинг бир-иккита иши бор экан. Шунга қарашиб юборинг деганди.

– Ростданми? – аллақандай шубҳаланиб сўради ҳайдовчи гўё у еб, ўзи қуруқ қолгандай Ибодулла тарафга ўқрайиб қараб кўярсан. – Иши бўлса ўзи қилавермайдими?

– Энди, ука, олди-бердилик иш экан. Сал қаттиқроқ турадиган одам бўлмаса бу кишини гел қилиб кетишлари ҳеч гап эмас... Бир овулнинг одами бўлсак. Одамнинг иши одамга тушади-да...

– Унда... қачон қайтасизлар? – савол беришини кўймасди ўжар қайин. – Опам сизни мен билан бирга қайтади деганди.

– Мен жон-жон деб қайтган бўлардим, деб айтдим-ку, – гўё ноилож қолган одамдай қўлларини икки ёнга ёйди Ғани. – Лекин ёрдам бераман деб лафз қилиб кўйдим... Ишимиз битганда таксида бўлсаям қайтамиз...

Ўжар қайин иккиланиб турди-турди, охири бир қарорга келди шекилли, кўлини силтаганча, ҳаттоки хайрлашмасдан ҳам машинаси томон юрди.

Тезда иккала машина ҳам жўнаб кетди. Ана шундан кейингина елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил нафас олган Ғанибой ўзига ҳайрон бўлиб қараб турган Ибодуллага қараб қандайдир аянчли тарзда кўз қисиб кўйишга, лаблари титраб илжайишга уринаркан:

– Қаранг, – деди иддао ила. – Буларнинг бари ўзича хўжайин...

Гап кимлар ҳақида кетаётганини тусмол қилган бўлса-да, Ибодулла индамай кўяқолди. Зеро Ғанибойнинг тухматиға қолганидан унинг дили озор чеккан эди.

Буни сизди шекилли, “янги ўзбек” кўзларини олиб қочган кўйи бир оғиз:

– Узр... – деди.

Эркак кишиға узр сўраш осон эмас. Айниқса Ғанибойдай от устида юрган одамга. “Шундай одамки шундай йўл тутяптими, демак бунга арзирли бирон сабаб бўлса керак. Қани, бу ёғини кутайлик-чи, – деган қарорга келди Ибодулла. – Улмаган қул ҳаммасини кўраверади...”

– Юринг.

Гап оҳангида шиддан кўра ҳадик-хавотир, ишончдан кўра илинж кўпроқдай туюлаётган Ғанибой туткунликдан озод бўлган қуш каби кўкрагини тўлдириб нафас олди-да, катта-катта қадам ташлаганча йўл бошлади, Ибодулла унга эргашди.

* * *

Афтидан, бу ерларни Ғанибойнинг ўзи жуда яхши биледи шекилли, Ибодуллани ҳеч иккиланмасдан... ҳаммомга бошлади.

– Ҳали ювинадиган иш қилмадингиз шекилли, – пичинг қилди Ибодулла шеригининг “шундай кирамиз-у, чиқамиз” деган таклифига жавобан. – Қолаверса, ўлай агар, шу ҳавода иссиқ бугда ўтиришимни ўйласам, ҳалитдан нафасим қайтиб кетяпти.

“Шаҳарлик”нинг аҳволини тушундими, Ғани кўп тиқилинч қилиб ўтирмасдан, ҳаммомга кирди-кетди ва орадан чорак соатлар ўтгандан сўнг арчилган бодрингдай силлиққина бўлиб чиқиб келди: саргарошга соч-соқолини қиртишлатишга ҳам улгурибди! Энг ажабланарлиси, Ғанибой бўйинбоғ тақиб олгандики, буни кўриб Ибодулла бира тўла тилдан қолди.

Ўзи бугун “шаҳарлик” кўп ажабланишларга дучор бўладиган кун чоғи, Ғанибой йўлга чиқасола дуч келган машинани тўхтатди ва ҳайдовчидан сўраб ҳам ўтирмасдан олд ўриндиққа жойлашиб оларкан, бир оғиз:

– Театрга! – деди.

– Қайси бирига, ака? Шаҳарда театр кўп бўлса.

Ғани бу саволни берган ҳайдовчига “Шуниям билмайсанми?” дегандай ажабланиб қаради-да, сўнг, Ибодуллани баттар ҳайратларга солган кўйи:

– Опера-балетга, – дея манзилга аниқлик киритди.

– Ўн беш минг.

– Ҳайда.

Ибодулла эътироз билдиришга уринди, туллак ҳайдовчи билан савдолашмоқчи бўлди, илло у турган ерларидан “опера-балет”га кўпи билан тўрт минг сўмга бориш мумкинлигини яхши биларди. Аммо то “шаҳарлик” оғзини очиб улгургунга қадар Ғани эшикни қарсиллатиб ёпди ва машина тез ўрнидан қўзғалди.

Атрофга намозшом қоронғулиги босиб келмоқда эди.

Ибодулла театр ёнидаги бирон емакхонага, дейлик, “уголок”ка ё “Зарафшон”га борармиз, “опера-балет” шунчаки мўлжал бўлса керак, деб тахмин қилганди. Аммо ўзини театр ёнидаги ўриндиққа ўтказиб қўйган Ғанибой чопиб бориб кассадан иккита чипта, йўлнинг қарама-қарши тарафидаги гул дўконидан эса чиройли ва каттакон гулдаста олиб келганини кўргач, бутунлай калавасининг учини йўқотиб, довдираб қолди. Илло, шунча йиллардан бери шаҳарга қатнайди, қанчадан-қанча ҳамқишлоқларига Тошкентни томоша қилдирди, аммо ҳалигача бирон мардум “Мени опера-балетга олиб бор”, демаган. Сўраганлари бозор, зоопарк, цирк, ҳа, ана, жуда борса Миллий театр. Шундаям бирон “қулдирадиган томоша” бўлса...

Бу ерда эса...

Афтидан, дунёда “таом, егулик” деган нарсалар борлигини тамомила унутган, балки шунгами, – ҳа, ҳа, булар мадорсизлик аломати, бошқача бўлиши мумкин эмас! – ранги сезиларли даражада оқариб, калта-калта нафас олаётган, нечукдир лаблари яна пир-пир уча бошлаган, гулдастани қалқон янглиғ маҳкам бағрига босган “янги ўзбек” Ибодуллани театрга бошлади.

“Оққуш кўли” деган балет намоиш этиляпти экан.

Томошабин сийрак залга кириб, жойларига ўтиришди.

Оч, чарчаган “Шаҳарлик”нинг бир тили қичиди, бир тили қичиди; “Ҳали эрта эмасми, ака, кунингиз энди – латифаларда милён марта айтилганидай – ярим яланғоч қизларни кўриб илҳомланишга қолдимми?” дея гап билан шеригини ўйиб олмоқчи бўлди, бироқ... Бироқ Ғанибой гап эшитадиган,

эхтимол, айтилган гапни тушунадиган ахволда эмасди: у суратдай қотиб, сахнага тикилиб қолганди, баайни заррин нақшли, қизғиш хошияли пардадаги кўринмас томошада кимнингдир, балки ўзининг ҳаёт-мамонт масаласи ҳал бўлаётгандай...

Залга виқорли, капалакнусха бўйинбоғ таққан эркаклар, анвойи либослару дур-жавохирлар шодаси сиймин танларининг очик ўринларини янада кўз-кўзлаётган кибрли аёллар кириб келишди. Зериккан Ибодулла уларни томоша қилиб ўтирди.

Ахийри зал чироклари ўчди, парда очилиб, сахна ёришди ва ҳақиқий томоша бошланди.

Тантанали мусикадан кейин сахнага беш-олтита йигит-қиз чопиб чиқиб келиб, оёқларининг учларида туриб ўйнай бошлашди.

Кўз қири билан томошабинларни кузатиб ўтирган Ибодулланинг назарида Ғани нимадир деб шивирлагандай бўлди.

– А? – деди у сал энгашиб, қулоғини “янги ўзбек”нинг оғзига яқин олиб бораркан.

– Адажио... – тишлари орасидан аранг шивирлади сахнага қараб қотиб қолган, ҳатто киприк қокмаётган Ғанибой. – Энди... энди “па-де-де”...

Томошабинлар жонланиб қолишди, уч-тўрттаси ўз хайратини изҳор этгандай қарсақ ҳам чалиб юборди. Ибодулла сахнага қаради: оқ либосли қиз бир оёғининг учида тик турганча зўр бериб жойида чир айланарди.

– Фуэте... – яна пичирлади Ғанижон.

Шериғи балет атамаларини тилга олаётганини тушунган Ибодулла “дод” деб юборишдан ўзини аранг тияркан, энсаси қотганини яшириб ҳам ўтирмасдан пичинг қилди:

– Нима қилай шунга, суюнчи берайми?..

Лекин Ғани ҳамон одамини эшитадиган ахволда эмасди...

Асабийлашган Ибодулла ўзини ўзи чалғитиш ҳаракатига тушди ва, ажабки, бирдан топиб, илжайиб ҳам кўйди. Кўпинча, ёши каттароқ кишлоқ аёллари бирон нохушроқ гап-сўз, ғийбат топиб келган бола-бақра ёки ўзлари унчалик ёқтирмайдиган хотин-халажга “Нима, суюнчисига иштонимни ечиб берайинми?” дея захарханда қилишади ва ҳаттоки ростдан ҳам шундай қилишмоқчидай лозимларига қўл теккизиб қўйишади. Энди, тасаввур этайликки, сахнада ўйнаётган раққосалар ҳам шунақа деб қолишди. Лекин ечиб берай деса ёки қўл теккизиб кўрсатай деса уларнинг иштонлари йўқ-ку. Шунда улар нима қилишади?.. Ҳа-ҳа-ҳа...

Сахнага еттитами-саккизта оққуш чиқиб келди ва бир-бирларининг қўлларини чалиштириб ушлаганларича саф тортишиб қандайдир қўл (гўёки, чунки унинг чизилганлиги кўриниб турарди) бўйида рақс туша бошлашди.

Ана шунда... ана шунда Ибодулланинг назарида ер қимирлаётгандай бўлди ва у ваҳима аралаш ажабланиб ёнига қараркан, кўзлари ўт бўлиб ёнаётган Ғанибойнинг тишлари тақиллаб, бутун вужуди қалт-қалт титраётганини кўрди... Яна бир сониядан сўнг “янги ўзбек”нинг қулаб тушиши аён эди.

Буни сезишдан аввал ҳис қилган, ваҳимага тушиб қолган Ибодулла шериғининг бикинига аста туртди:

– Мазангиз бўлмайтими, ака?

Сахнадан кўз узолмаётган Ғани бикинига теккан қўлни беихтиёр маҳкам чангаллаб олди ва омбурдай қаттиқ қисди. Кафт суяклари синиб кетгудай бўлган Ибодулла додлаб юбормаслик учун тишини тишига босаркан, барибир:

– Им! – дейишдан ўзини тийиб туролмади.

Олдинги қаторда ўтирган аёл ўгирилиб, бармоғини лабига босган кўйи пичирлади:

– Тш-ш!..

Орқа қатордан ҳам шивирлаб дакки беришди:

– Молодые люди!.. Не шалитесь!.. Это театр!

Туйку сесканиб кетган Ғани саҳнадан нигоҳини олди ва қаерда ўтирганини эслолмаётгандай ён-атрофга, Ибодуллага эсанкираб қаради, унинг қўлини чангалидан қўйиб юборди.

– Чиқиб... сув-пув ичиб келайлик, ака.

Ғани кескин бош чайқади, шу билан наинки ўзи қишлоқдан бошлаб келган “шаҳарлик”ни, балки бутун дунёни унутган одамдай саҳнага қадалиб, “қилт” этмай тикилиб ўтираверди. Бамисоли ҳайкал...

Алоҳа спектакл тугади. Томошабинлар ўринларидан туриб қарсақ чалишди. Таъзимга чиққан балетчиларга гулдасталар тақдим этишди. Ибодуллани ҳайрон қолдиргани шу бўлдики, Ғанибой шундоқ чиройли – шубҳасиз, жуда қиммат – гулдастасини бировга топширмади, бориб саҳна четига қўйиб келди.

Ташқарига чиқишди. Ғани яна шошиб такси тўхтатди, бу сафар манзилни ҳайдовчининг қулоғига шивирлаб айтди. Унинг болаларча бу қилиғи Ибодулланинг ҳам кулгисини қистатди, ҳам жаҳлини чиқарди. Ибодуллага деганлари шаҳарни билмаса экан!

Такси Ибодуллага таниш мавзедаги бир маҳалла охирироғида тўхтади, “янги ўзбек” билан келишувга кўра таксичи уларни кутиб турадиган бўлди.

Сезиларли даражада ҳаяжонланаётган, бармоқлари титрай бошлаган Ғанибой ҳовлилардан бирининг эшигини ўз қалити билан очди.

– Вақтимиз зикрок, шунинг учун фақат зални кўрсак етади. Меҳмонхона билан ётоқхона кейинги сафарга.

Ибодуллага “янги ўзбек”нинг бу гапидан ҳеч нарсани тушунмаган бўлса-да, ҳар эҳтимолга қарши бош ирғаб қўйди.

Уйда катта қурилиш кетаётганлиги ҳовлида сочилиб ётган материаллар бўлақларидан, турли чиқиндилар уюмлари, ҳавоза ва эски чўтка-пакирлардан ҳам билиниб турарди.

Ғанибой ишонч билан йўл бошлади. Улар бўёқ ва оҳак иси анқиб турган йўлак орқали кенг-мўл, айтиш мумкинки ҳаддан ташқари кенг-мўл хонага ўтишди. Ғанибой “чик” этказиб девордаги тугмачани босди. Шифтдаги денгиз манзараси ўртасига осилган улкан, заррин шокилалаи қандил порпираб ёнди... Энди бунга хона ҳам деб бўлмасди. Дейлик, мўъжазроқ спорт зали. Фақат уч тараф девор ҳам яхлит кўзгу билан қопланган. Тўртинчи тарафда одам бўйи расмлар қатор осилган.

– Йигирмага ўн, – ғурур билан гапириб қолди Ғанижон. Сўнг деворда осилган расмларга ишора қилиб, бир-бир таништириб чиқа бошлади: – Бу Мари Рамберг. Буниси Анна Павлова, киносини кўрган бўлсангиз керак. Икки серияли. Бу Ольга Преображенская. Буниси Матильда Кшесинская, у ҳақда энди кино олинапти. Бу Агриппина Вагонова. Галина Уланова билан Майя Плисецкаяни таниган чиқарсиз. Буниси Ульяна Лопаткина... Светлана Захарова... Мария Аллаш... Сильва Софиан... Диана Вишнёва... Екатерина Васильевани билмаган одам йўқ... Буниси ўзимизнинг Бернора Қориева... Бунақа юлдузлар қараб турган залда машқ қилишнинг ўзи бўладими, ака!

Ибодуллага деворда балет юлдузларининг суратлари турганлигини, бу эса машқ зали эканлигини тушунди. Аммо ким учун, нима учун? Тўғри, у нималарнидир сал-пал фаҳмлагандай эди, бироқ аниқ бир тўхтамга келишга қийналаётганди. Ҳар қалай, Ғанибойнинг театрда титраб-қақшаб ўтиришининг ўзиёқ у-бу нарсалардан шохидлик бераётгандай...

– Сиз, – ҳаяжонланиб гапида давом этди “янги ўзбек”, – бу уйни кўрган ягона одамсиз! Керак бўлиб қолса, тасвирлаб берайсиз. Чунки мен гапиролмай қоламан... соқовга ўхшаб қоламан... Мен бу уйни... таг-туғи билан бераман. Иккаламиздан бошқа ҳеч ким билмайди. Шундайига. Олсин. Кейин хоҳласа яшасин, хоҳламаса ёқиб юборсин ё бировга совға қилиб юборсин! Бу унинг иши...

Жумбоқ гаплардан тоқати тоқ бўлган Ибодуллага кўрсроқ оҳангда сўради:

– Кимнинг ахир?

Ғанибой худди ўзи ҳаммага маълум ой ёинки куёш ҳақида гапираяпти-ю,

бу ғалча негадир тушунмаётгандай, ҳамқишлоғига ажабланиб-меровсираб қаради. Сўнг бир оғиз:

– Кетдик, – деди.

Ибодулла тўнғиллаб қўйди:

– Умримиз йўлда ўтаркан-да...

* * *

Бу сафар такси уларни кўп қаватли уй ёнига ташлаб кетди.

Тез орада тутқаноғи тутадигандай дир-дир титраётган, оғир-оғир нафас олаётган Ғанижон дамо-дам уйга қараб қўйиб, уёқдан-буёққа бориб келаркан, ўзини чалғитиш, асабларини жиловлаб олиш учунми, тинмай гапирарди:

– ...Мен бир нарсани аниқ биламан, жўра. Бир марта кўришдаёқ юрак-бағринг ўрганиб севиб қолсанг – мана шу ҳақиқий муҳаббат, қолган ҳаммаси бекор. Дунёда олти миллиард одам яшайди. Лекин юлдузинг юлдузингга тўғри келадигани биттагина. Биттагина, холос. Ушани топсанг – бахтинг, топмасанг ўзингниям, ўзгаларниям алдаб, кун кўриб ўтиб кетаверасан бу ҳаётдан... Бир йилча бурун мен уни учратиб қолдим. Кўрдиму қотдим... Ўзиям аёлмисан аёл-да! Кийинишлари, юришлари, кулишлари... Тишлари майда, бир текис, худди гуручдай... Бадан, юз оппоқдан-оппоқ... қордай десаммикин, мрамардайми... Қош ингичка қилиб терилган, киприklar узун-узун... Нозик, қаттиқроқ ушласанг узилиб тушадигандай бармоқлар... Анови... ким эди-я... ҳа, Отойи айтган-ку, “Ғояти нозуклигиндин сув била ютса бўлур” деб... Худди ўшанақа аёл... Бир қултум сув билан “лик” этиб ютиб юборсанг... Фақат қоп-қора кўзлари маънос, жуда маънос... Бир кўришдаёқ у мен учун, фақат мен учун яратилганини тушундим... У ҳам ҳаммасини сезди... Индамасдан келиб қўлтиқлаб олди. Биз шаҳарни узоқ кездик. Тасаввур қиласизми, бир оғиз гаплашмасдан кездик. Бир оғиз гаплашмасдан-а... Йўқ... – ногаҳоний хотиралар кучоғида қолган Ғанибой ширин лаззатдан инграб юборди, – йўқ, у юрмасди, сузарди... Унинг қадам ташлаши олдида бизнинг хотинларнинг лўкиллаб юрадиган туядан фарқи қолмайди... Кейин шу ерга келдик... Унинг уйига... Мана шу бир хонали каталакка... Қордай оппоқ баданидан... баданидан шундай бир нозик ис, нозик ифор келардики, бир нафас олсангиз бас, бошингиз айланиб кетади... Бундай аёл эркак кишига ҳаётида бир марта учрайди, бир марта. Бошқа дуч келмайди... Шу аёл... шу аёл... бошини қўкрагимга қўйиб хўнграб йиғлади, нозик билаклари билан мени кучиб йиғлади... Ёлғизлигини, оқшом театрдан қайтганида зимистон уй кўзига лаҳаддай кўринишини, чироқларни ҳам ёқмасдан муздайин пешонасини кўзгуга тираб узоқ-узоқ йиғлашларини гапириб берди... Мен ҳам кўшилиб йиғладим... Эркак бошим билан кўз ёшларимдан уялмай йиғладим... Кўз ёши юракни дарддан фориг қилишини ана шунда билдим, ака. Шунча йил яшаб, ҳақиқий севги қанақа бўлишини ана шунда билдим, ака... Қўнғиллар қовушиши таналар қовушишидан афзалроқ эканлигига ана шунда имон келтирдим, ака... Бундай аёлга – ҳатто у сени кучиб турганида ҳам – ҳирс билан қаролмайсан, қақшаб сиғинасан, тавалло қиласан...

Мен ҳам одамман, ахир! Мен ҳам дунёга бир марта келаман. Қисқагина ҳаётимда шундайин фаришта ўз-ўзидан қаршимда пайдо бўлиб қолганлигининг ўзи яратганининг менга чексиз инояти эмасми?..

Жикқа ёш тўлган кўзларини чирт юмиб олганча ширин хотиралар уммонида лаззатланиб-ҳузурланиб сузаётган Ғанибойга ҳайрон бўлиб қараб турган Ибодулла ахйри:

– Ушани... ўшани излаб келдингизми бу ерга? – деб сўради.

Ғанибой сесканиб кўзларини очди. Сўнг, савол маънисини англади шекилли, Ибодуллага ёш болага қарагандай ажабланиб қаради:

– Э, ака, бундай аёлни излаб келмайдилар. Бундай аёлга тиз чўкиб “Буюр, одам ўлдирайинми, ўғирлик қилайинми, бутун дунёга ўт қўяйинми, айтга-

нингни киприк қокмай адо этаман, фақат сен меники бўлсанг бас!” дейдилар...

Ниҳоят филологлиги намоён бўлаётган Ғанига диққат билан тикилаётган Ибодулла шошиб кейинги саволини берди:

– Сиз шундай қилдингизми?

– Ҳа! – деди Ғанибой шоша-пиша. Аммо бу эътирофда ғурурдан, сурурдан кўра алам, чорасизлик кўпроқ эди. – Мен ҳаммасидан воз кечаман дедим! Бола-чақамдан, уйим-жойимдан, бойлигимдан, обрўйимдан. Эвазига ёнингда юрсам бас дедим. Мен... мен ҳатто унинг хизматкори бўлишга рози эдим... Лекин... лекин... – шу ерга келганда Ғанининг товуши титраб кетди: – лекин у мени рад этди!

– Нега? – беихтиёр қичқириб юборди Ибодулла. Сўнг, бирдан қаерда туришгани эсига тушиб қолдию, хижолат аралаш агрофга аланглади.

Аммо, афтидан, Ғанибой бутун дунёни унутган эди. Кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари юмалаб тушаётган “янги ўзбек” чексиз изтироб ва ваҳима билан шивирлади:

– У мени рад этди... Кейин бир оғиз: “Савдолашманг... майдалашманг...” деди... Шунда... шунда мен нималар қилиб қўйганимни тушундим... Энди кеч эди... “Фалон ишни қиламан!” деб оғиз кўпиртирмасдан бурун аввал шу ишни қилишим керак эди... Кейин оёғига бош урсам арзирди... Хуллас, у мендан воз кечди... Унинг уйдан... орқасига ўхшатиб тепилган итдай думимни қисиб чиқиб кетдим... Ўзиям бир кеча-кундуз қўйнимга пичоқ солиб, шу ерда пойлоқчилик қилдим... Билмайман, нега? Ахир айб ўзимда эди... У театрдан қайтаётган маҳали мени кўрди, аммо кўрмагандай ўтди-кетди... Ушандай виқорли... Мағрур... Кўл-оёғимдан жон қочди... Тонгга қадар уй ёнида титраб-қакшаб турдим... Дераза ёнига бир неча марта келиб-кетди. Буни кўрдим... Аммо мени чақирмади. Кейин чироқни ўчирди... Сахар палла пойи пиёда йўлга тушдим... Қишлоққа не аҳволда кириб бордим... Алахлаётган касалга ўхшаб қолган бўлсам керак... уйдагилар бошимда парвона... Бир ҳафта деганда ўзимга келдим... Нимадир етишмайди денг... Яшагим ҳам келмайди... Уни эсдан чиқарай дейман-у... Кўрган ошнинг куйиги ёмон бўларкан... Охири шаҳарга келиб, излай-излай иккита энг қиммат фаранг атиридан сотиб олдим. Ҳар бири юз доллардан экан. Хотинимга обориб бердим. Нарҳини сўраб бошимни қотиргани, “Беш минг сўмдан экан” дедим. Ниятим, яна ўша ифorni туйиш эди... Аммо... – Ғанибой алам дарахтни мушглади, – биттасини дарров эрга тегмаган синглисига ошириб юборибди. Бир мақтаниб қўймоқчи бўлган-да! Иккинчиси бир қўшнисига тўққиз минг сўмга пуллабди. Кечкурун борсам “Тўрт минг фойда кўрдим”, деб турибди тиржайиб... Солиб юборишимга сал қолди... Аммо... индамадим... Шу билан ҳаммаси эсимдан чиқиб кетар деб ўйлагандим... Қаёқда дейсиз... Мана бу ерим ўртанади, мана бу ерим... – Шундай дея Ғанибой кўксига шапатилади. – Шунақа пайтлари ақлдан озаётгандай бўламан, гўё тез орада ётар-турар жойим жиннихона бўладигандай... Ухлай олмайман. Кун бўйи, ярим тунга қадар атай ўлиб-тирилиб ишлайман, чарчайин дейман, кейин ўзимни тўшакка отаман... Лекин барибир ухлолмайман... “Ишқ ахлиғадур ҳаром уйку”...

Ибодулла миқ этмай ўтирарди. Тўғриси, у ўзича тўпори, кўнглию миясида пул топишдан бошқа ташвиши йўқдай кўринадиган Ғанибойдан шунча гап чиқиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмаганди...

Ҳа, инсон боласини тушуниш қийин экан. Бўлмаса бу “янги ўзбек”ка нима етишмайди... Армони бор экан-да бечоранинг...

– Шу оловни босайин дея бирон баҳона топиб шаҳарга келаман. Ҳа, ҳа, баҳона топиб. Бир нарсанинг ҳидини сезишганми, уйдагилар бу ёққа келишимга тиш-тирноғи билан қаршилиқ қилишади. Келишиб олишганми нима бало!.. Шунда эркак бошим билан... минг битга баҳона қидираман. Шунақа пайтлари ўзимни ўзим ёмонлар кўриб кетаман... Шу ерга келиб ўтираман... кутаман... кутаман... Гўё у бирдан пайдо бўлиб қоладигандай... “Юринг”

¹ Навоийдан

дейдигандай... Чироғи ёниқ бўлса бир қувонаман “уйғоқ экан” деб, ўчган бўлса “Ким билан экан?” деб дарди дунёйим қоронғи бўлади... Тишларимни ғижирлатиб яроқ излайман... Гарчанд сезаман, у ёлғиз... Ёлғиз... Тонг саҳарда бўлса яна пойи пиёда қишлоққа йўл оламан...

Балет ҳақида мен ўқимаган китоб, мен кўрмаган кино қолмади-ёв... Кейин... Навоийни ўқидим... Театрга нега унинг номи кўйилган деб ўйладим-да... “Парим бўлса, учиб қочсам улустин то қанотим бор, Қанотим куйса учмоқдин, югурсам то ҳаётим бор...” Менам парим бўлишини истадим, у билан биргаликда эл-улусдан узоқ-узоқларга учиб кетишни орзуладим... Кейин негадир бу орзуни фақат ва фақат балетда чиройлироқ ифодалаб бўлади, деган ўйга бордим, буни ўзимча тасаввур ҳам қилдим... жуда-жуда яққол тасаввур қилдим... Ишонасизми, мен... мен ўқиб-ўрганиб... шу орзуйимни... балетга кўчирмоқчи бўлдим... Мен... мен либретто ёза бошладим. Йигит билан қиз бир-бирини яхши кўриб қолади... Охири парлардан қанот ясаб, кўкка учиб кетишади, булутлар бағрида оққушларга айланишади... Номиям “Парим бўлса...” Ёздим... “Йиғлаб-йиғлаб тугаттим охир”¹. Ишонасизми...

Ибодулла беихтиёр бош ирғади, баайни ишонишини билдирмоқчи бўлди. Бироқ Ғанибой айна дамларда буни кўрадиган, тушунадиган ахволда эмасди.

– Бор йиққан-терганимни сарфлаб бояги жойни сотиб олдим-да, ўзимнинг хаёлимдаги ўйни қурдиртирдим... Келса, “Парим бўлса...” ни машқ қилса... Балки ўйнаб берар... Ахир у истеъдодли... юлдуз бўлади... Лекин ўйнамасаям майли... Уй уники. Таг-туби билан... Либретто ҳам уники... буткул уники...

Мен театрнинг репертураини, у қачон, қайси спектаклда саҳнага чиқишини ёддан биламан. Ўзим келолмасам, ишончли одамим орқали гул юбортираман. У билади... ҳаммасини билади... Лекин гулни олмайди... Саҳнада пайти атай мен томонга қарамайди... Ёмон кўнглини қолдирганман-да...

Умр, вақт деганлари учиб ўтиб бормоқда. Мен бундай яшашдан чарчадим. Мен биламан... у ҳалиям ёлғиз... ёлғиз... Мен бугун унинг пойига тиз чўкаман, “Меники бўл, мен ҳаммасидан воз кечдим!” дейман. Агар у яна рад этса... қайтиб ўрнимдан туролмасман... – у қоронғида пайпаслаб Ибодулланинг кўлини топди ва калитни тутди. – Буни бир амаллаб ўзингиз беринг. Отиб юборса, ердан олиб яна беринг. Жойни тушунтиринг... Айтинг, бу унинг учун арзимаган ҳадям... Инсоннинг бир кечалик бахти бунақанги ўйлардан мингтасига арзийди денг... Айтинг, ўтинаман...

Шу маҳал машина овози эшитилди. Ғанибой бирдан гапдан тўхтади, овоз келган томонга қаради. Уй ёнига пешойнасида яшил чирокчаси ёниб турган такси машинаси келиб тўхтади.

Машинанинг орқа ўриндиғидан эркак билан аёл тушишди. Машина кетди. Эркак билан аёл қўлтиклашиб уй томон юришди. Бу сарвиқомат, дарҳақиқат, юрмаётган, виқор ила сузиб кетаётган аёл эди. Эркак нимадир деб шивирлади, аёл хандон отиб кулди... Бу бахтиёр аёлнинг кулгуси эди..

Ибодулла ёнига қаради ва ҳаттоки қоронғуликда ҳам Ғанибойнинг ранги бўздек оқариб кетганини кўрди...

Эркак-аёл подъезддан ичкарига киришди. Биринчи қаватдаги хонадон чироғи ёнди.

Вақт имиллаб ўтарди...

Аввал аёл дераза ёнига келди, аммо тез узоқлашди. Кейин эркак. Эркак пардани туширди. Сўнг чирок ўчди...

Зулматдан кўз узмай турган Ибодулла ёнида кимдир хириллаётганини эшитгандай бўлди. Ичи бўм-бўш бўлиб қолган Ибодулла шу тарафга ўгирилди.

Нафас ололмаётгандай жон-жаҳди билан бўйнини ишқалаётган Ғанибой. Ибодулла ҳамроҳига синчиклаб назар солди ва... ажабки, унинг булутлар бағридан мўралаган тўлин ой ёруғида ялтираб кетган кўзларида ҳеч қандай маънони илғамади. Ҳеч қандай...

¹ Навоийдан

Худди шу лаҳзада, ўртага чўккан муздай сукунатни чил-парчин этиб ташлашга азм қилгандай туйқусдан лаблари дир-дир титраётган Ғанибой жилмайишга уриниш асносида сўзларни дона-дона қилиб, баайни овоз қу-чайтиргич ёнида турган каби:

– Дикқат! Тошкентдан кўрсатамиз! – деди.

Ибодулла донг қотиб қолди...

* * *

Ибодулла энди титраб-қақшаганча қунишиб, бир нималарни тез-тез шивирлаётган Ғанибойнинг қўлидан тутди ва кўзларидан дувиллаб оққан алам ёшларини яшириб ҳам ўтирмасдан пойи-пиёда қишлоқ томон бошлади...

Улар қишлоққа тонгда кириб бордилар.

“Ўзбековул” да сармоядор одамни ҳамма танийди. “Янги ўзбек” Ғанибойнинг шаҳардан ақлидан озгандек, бўйнида бўйинбоғ билан қайтиб келгани ҳақидаги совуқ хабар қишлоққа яшин тезлигида тарқалди.

Орадан бир ош пишгулик фурсат ўтар-ўтмас эса куйилиб келган саволларга жавоб тарзида бошқа миш-мишлар ҳам болалади: шўрлик Ғанибойни шаҳарга анави “шаҳарлик” Ибодулла олиб борган экан. Бунга Ғанибойнинг қайниси Азиз тирик гувоҳ экан. Ибодулланинг шаҳарда эски ўйнаши бор экан. Ибодулла уялмай-нетмай Ғанибойни шу ўйнашиникига бошлаб борибди. Аммо ўйнаш хотиннинг олдида бошқа ўйнаш эркаклар ҳам бор экан (“Қисқаси, исловатхона экан!” дейишарди янгиликни бир-бирига етказётган ҳамқишлоқлар ишонч билан). Орада жанжал чиқади ва бечора Ғанибой ҳамқишлоғи Ибодуллани химоя қиламан деб ўртага тушади. Ана шунда анави хотиннинг ўйнашлари бу икки қишлоқини роса тепкилаб ташлашади. Биттаси калтисроқ тепиб, шўрлик “янги ўзбек”нинг миясини чайқалтириб юборади...

“Янги ўзбек”нинг хотини келиб ўз уйида муштдайгина бўлиб ўтирган Ибодуллани юмма талаб кетди... Қарғишларнинг-ку, ҳеч адоғи кўринмасди...

Буям камдай, орадан ярим соат ўтар-ўтмас қутурган шердай уйга бостириб қирган Азиз “Поччамни ўлдирибсан-ку, наҳс босган! Сенинг касринг поччамга урибди!” дея ҳеч бир қаршилик кўрсатмаган Ибодуллани уриб-тепиб, сулайтириб ташлади... Зор-зор йиғлаб Азизнинг этагига ёпишган Гуласал ҳам, чирқираб йиғлаётган уч фарзанд ҳам қутурган йигитни тўхтатиб қололмади...

* * *

Орадан ўн кунга яқин вақт ўтди.

Ғанибой туманимиз марказидаги шифохонасида “психоген амнезия” ташхиси билан даволанмоқда. Шифокорлар унинг тузалиб кетишига умид бор дейишибди...

“Шаҳардаги кундош” ҳақидаги гап-сўзлардан чарчаган Гуласал фарзандларини олдию, ота-онасиникига кетворди.

Яккамохов бўлиб қолган Ибодулла кўп эзилди. Энди қишлоқ аҳли уни одам қаторига кўшмаслиги аниқ. Кўчага чиқса бас, ёш-қари дарров тесқари қараб олади... Баъзилар атай унга эшиттириб: “Бузук...” ва ҳаттоки “Сенгаям аталгани бордир” деб ғўлдираб қўйишади...

Бу азобга чидай олмаган, уйда камалиб ўтиравериб ақлдан озгудай ҳолга тушган Ибодулла кунларнинг бирида шаҳарга қараб йўл олишдан аввал шифохонага кирди.

Ғанибой каттагина ҳовлининг бир чеккасида, етим мусичадай қунишибгина ўтирган экан. Собик “янги ўзбек” Ибодуллани танимади, унинг қайта-қайта исмини айтишларини, шаҳарга буғдой сотишга бирга борганликлари тафсилотларини хижолат бўлиб эшитди, пешонасини тириштириб, нималарнидир хотирлашга роса уринса-да, эвини қилолмагач, ноиложлигини билдиргандай елка қисиб қўйиш билан кифояланди, сўнг, бу кам туйилдими, манглайига

кўрсаткич бармоғида “дўк-дўк” этказиб уриб қўяркан, атай ўзини излаб келган меҳмонга қараб айбдорона тарзда тан олди:

– Хотира кетган, ака...

Дарди дунёси баттар қоронғи бўлган, ўзини шунча гапни деворга айтгандек ҳис қилаётган Ибодулла ўрнидан туриб, кетишга чоғланаркан, баногоҳ ниманидир эслагандай жойида тўхтади ва ҳеч нарсага умид қилмаган ҳолда:

– Парим бўлса... – деди.

Меҳмон ҳурмати учун қаддини ростлаётган жойида таққа тўхтаган Ғанининг кўзларида оний сонияга недир маъно пайдо бўлгандек туйилди-ю, аммо шу заҳоти унинг ўрнини яна хотирасизликдан хижолатпазлик ҳиссиёти эгаллади.

Дарвозадан алам билан бошини кашлаб ўтаётган Ибодулла бирдан кўркиб кетди: унинг бармоқларига бир тутам соч илашиб чиққанди. Ибодулла шошиб яна бошини қашиди. Яна шу аҳвол...

* * *

Кеча йилтирбош Ибодулла жўрамни Фарход бозорида кўриб қолдим. Олиб-сотарлик қияпти экан: Кўйликнинг улгуржи бозоридан тонг қоронғисидан арзонга мева-чева олиб келиб, бу ерда қимматига килолаб пулларкан.

Олма уюлган пешта тагида анча гурунглашиб қолдик, биттадан пиво шишасини бўшатдик. Овулни, қариндош-уруғларни эсладик.

Сухбат орасида Ғанибойни ҳам ёдга олдик.

Айтишига қараганда, Ибодулла ҳар ҳафта туманимиз марказидаги шифохонага бориб, собиқ “янги ўзбек”дан хабар оларкан. Унга ғазаллар ўқиб бераркан. Айниқса бир ғазални эшитган маҳали кап-катта бемор ёш болага ўхшаб пиқ-пиқ йиғлармиш... Кишини хурсанд қиладиган томони шундаки, Ибодулла охирги марта борганида бемор ўзини рисоладагидай тутибди, ҳатто хайрлашиш олдидан “Китобингизни ташлаб кетсангиз... ўзим кечалари ўқиб ўтираман”, дебди. Сўнг, китобни олгач, дарров уни қўйнига яширибди. Дарвоза ёнида эса, кўриқчилар эшитмасин дебми, вужуди дир-дир титраганча, товуши қалтираб, аранг сўрабди: “У... ёлғизми?”. Бемор ўз номи билан бемор-да: кўнгли ярим... Шу боисдан Ибодулла ҳеч иккиланмасдан “Бордим... Билдим... У ёлғиз” дебди.

– Бу гапимни эштаётган маҳал унинг юзи фавқуллода ёришиб, кўзлари чакнаб кетди. Худо шоҳид, буни ўзим кўрдим, – деди Ибодулла мамнун бўлиб.

Дарвоқе, мутлақо туйқусдан “янги ўзбек”нинг кип-қизил йўқсил, тасарруфидаги мулкларининг асосий қисми аллақачон сотилиб кетганлигидан, қолган қисми эса гаровга кўйилганлигидан воқиф бўлган, бу кутилмаган машъум янгиликдан эс-хушидан айрилар даражага етган ҳамда қарғишлаънатлар дўли остида қандайдир “шаҳарлик ойимча”ни улка-ан сармойни ўғирлаб, яшириб қўйишда айблаётган хотин “Уша бузукнинг ўзи келиб қарасин энди, нима, бунинг пули ҳалол-у, ўзи ҳаромми!” дея тайсаллаб турганлиги боисми, Ғанибойнинг қарови анчайин ночорроқ аҳволга тушиб қолибди. Устига-устак, қўшимча дори-дармон олишга, яна баъзи бир майда-чуйда ташвишларга ҳам ҳаражат дегандай... (Одамлар... уларни қўя турайлик. Илло, Марди бобо топиб айтганидай: “Пулинг бўлса банкада, Кўргани боришади танкада”. Лекин, айни пайтда, таассуфки, “Ақчадан йироқ – меҳрдан йироқ”. Шу боис куни кеча овулнинг эркатойи бўлиб юрган, нима қилса ярашадиган Ғани кўз очиб-юмгунча – гарчанд унинг учун энди буларнинг бир чакалик аҳамияти бўлмаса-да, – барча унвон-имтиёзларидан маҳрум этилиб, қорни тўйиб кетганидан кўнглига келган номаъқулчиликларни қилиб юрган, охир-оқибат пешонаси “так” этиб деворга теккан ва энди, “ўтники ўтга, сувники сувга” қабилида, бор-будидан айрилганидан сўнг еганларини қон қусиб қайтараётган шўртумшук бандага айланганди...) Хуллас, бир ташрифида Ибодулла шаҳарда балеринага атаб қурилган уй хусусида сўраб

кўради: “Балки сотиш керакдир... ҳозир пул халакит бермасди... аксинча...” Аммо бирдан кўзларини олиб қочган Ғанибой – ҳар қанча пешонасини тириштириб ўйласа-да – нимагадир бу уйни мутлақо эслолмайди.

Шунга қарамасдан, кўнгил тубида не асл ниятлар бўлгани ноаён, Ибодулла барибир шаҳарда Ғанибой қурдирган ховлига борибди. Бироқ уйни эгаллаб олган, аллақачон қайта қуришга ҳам киришган “ишончли одам” ҳеч қанақанги Ғани-панини танимаслигини, ховли эса яқка ўзига тегишли эканлигини айтиб туриб олибди, ҳаттоки ҳужжатларни ҳам кўрсатгач эса агар қақирилмаган меҳмон дарҳол ўз оёғи билан чиқиб кетмаса, милицияга кўнғироқ қилишини айтиб дўқ урибди...

Ибодулла ойда бир марта балетга тушаркан, ҳар сафар ўша балеринага гулдаста ташлаб келаркан: “Ғанибойдан деб ўйлайверсин...”

– Эҳ, тезроқ тузалиб кетса эди!..

Ибодулла бу гапни бир эмас, бир неча маротаба қандайдир ҳаяжон, тўлиқиш билан айтди. Бундай садоқатдан ўзимча хурсанд бўлиб, бу тилакка жон-дилим билан қўшилдим, кейин, бемор шифо топгач нима бўлиши билан қизикдим.

– Ғанибой ака тузалган куни Гуласални олдига олиб келаман. Ҳаммасини ўз оғзи билан гапириб беради! Ана шундан кейин хотиним ҳаммасини тушунди! Узи мендан кечирим сўрайди! – деб қолди бир маҳал Ибодулла энтиқиб.

Усмоқчилаб сўрай-сўрай билиб олганим шу бўлдики, Ибодулланинг болачақаси ҳамон қайтмапти. Айниқса Ибодулланинг шаҳарга келиб ишлаётгани рашк оловига сепилган мойдай таъсир кўрсатибди. “Ўша... шаҳарлик ўйнаши билан қўшмозор бўлсин! Ана, олдига бориб олибди-ку!” дебди Гуласал бош эгиб келган элчиларга. Ваҳоланки...

– Қанақа ўйнаш? – алам билан қўлларини ёйди Ибодулла. – Тўрт бозорчи товукнинг катагидай хонада ижарада турамин, жўра. Тор жойда гўшт егандан... деб тунлари иссиқ бўлса, шу ерда ётиб қолавераман. – У ўтирган жойимизни кўрсатди. – Шаҳарга келганим... Бошқа қаергаям борардим... Кимнинг ҳам менга кўзи учиб турибди...

Жўрамни юпатган бўлдим. Ногоҳ у пиқирлаб кулиб юборди.

– Тинчликми? – хайрон бўлиб сўрадим.

– Келганимдан бери... – куларди у ҳамон, – келганимдан бери икки марта миршаб ушлаб олди. Бир марта участкасигаям олиб борди, бармоқ изларимни олди...

Тамомила хайратга тушдим:

– Сени-я? Бўлиши мумкин эмас! Ахир... ахир қанчадан-қанча акахонларинг...

Бирдан жиддий тортиб қолган Ибодулла тақир бошига ишора қилди:

– Бунақа калла билан унақа акахонларни тилга олиб бўлмайди, жўра...

Ёруғ бошида қишлоққа қайтиб кетишим керак эди, шунинг учун хайрлашишга шошдим.

* * *

Аниқ эсимда бор, Ибодулла билан жума куни кечга яқин хайрлашдик.

Шанба эса...

Ғани шифохонадан хотиржамлик билан, соппа-соғ одамдай чиқади, дўқондан тузуккина уст-бош, ҳаттоки капалак нусха бўйинбоғ ҳам сотиб олади. Сўнг... шаҳарга келади, катта гулдаста харид қилади, театрға киради, дудукланиб, титраб-қакшаб эшиқбон кампирдан балеринани сўрайди.

Театрнинг барча янгиликларидан воқиф кампир унга балерина икки ҳафтадан буён суюкли ёри билан Оврупода “асал ойи” ни ўтказиб юрганлигини айтишга шошади... Баайни суюнчи сўраётгандай ўта кўтаринки кайфиятда айтади, ёш ва бахтли оиланинг театрда ўтган дабдабали тўйида иштирок этганию, маза қилиб рақс тушганига қадар гапираверади, гапираверади...

Кейинроқ айрим шоҳидларнинг гувоҳлик беришларига кўра, ранги бирдан кўмирдай қорайиб кетган Ғанибой бир муддат кампирга анграйиб қараб қолган, нимадир эътироз билдирмоқчидай бўлиб оғзини каппа-каппа очган, лекин гапиролмаган, овоз ўрнига ғайритабiiй хириллаш эшитилган. Сўнг, ногоҳ, томоққа тикилиб қолган тош отилиб чиққандай ваҳшиёна тарзда ўкириб юборгану, гуп этиб қулаган...

Уша воқеадан кейин Ғанини вилоят марказидаги руҳiiй хасталиклар шифохонасига ўтказиб, алоҳида хонада сақлай бошлашди.

Бир ойга етар-етмай деярли овқат емай қўйган бемор озиб-тўзиб кетди, соч-соқоли ўсиб, кўчада тентиб юрадиган уйсиз-жойсиз дайдиларга ўхшаб қолди.

Лекин... лекин одамнинг жони қаттиқ бўларкан. Айниқса у нимагадир умидвор бўлиб турганида, ниманидир илинж билан кутганида.

Хуллас... тасаввур қиласизми!.. онг-шуур кўзгуси чатнаган, хиралашган, ўргимчак тўридай ёйилиб кетган хаёлот афсунида воқеликни тўлиқ идрок қилолмай қолган Ғанибой яширин равишда, турли-туман қуш-паррандаларнинг патларидан ўзига... қанот ясайди. Қанот!

Иигирма биринчи асрнинг ўн тўртинчи йилида яшаётган Дедалми, Икарми ярим тун, борликни тўлин ой сутдай ёритган, кўкда юлдузчалар жимирлаб, сирли кўз қисаётганлари маҳал ҳовлига чиқади, ўртада қад ростлаб турган улкан дарахт тепасига кўтарилади ва... қанотларини ёйганча кўкка парвоз қилади...

* * *

Шифокорларнинг хулосаларига қараганда, заранг ерга чилпарчин қулаб тушганида бўйни қайрилган, умуртқа поғонаси жиддий шикаст еган бу телбани энди алоҳида хонага жойлаштиришнинг ҳожати ҳам йўқ; у барибир ўрнидан кўзгала олмайди...

Аламзада хотин у ёқда турсин, тамомила ҳафсаласи пир бўлган Ибодулла ҳам бемордан хабар олмай қўйди...

Аммо...

Ажабки, жўрам Ибодулла шу ҳолида ҳамон ойда бир-икки марта балетга тушиб туради, "Оққуш кўли" ни-ку, асло ўтказиб юбормайди, ўша балеринага кўз-кўзлаган кўйи сахна четига алламбало гулдаста қўйиб келишни ҳам унутмайди. Мен "Нега?" деб сўрайман, "Ғанибойдан деб ўйласин-да", деб жавоб беради жўрам. Мен яна сўрайман: "Нега ахир?" Бу саволимга жавоб ололмайман.

Дарвоқе, яқинда Ибодулла юзини сидириб ташлаб бўлса ҳам овулимизга келди, аллақачон поччасининг "Ласетти" сига эгалик қилиб олган Азиз билан учрашди, ундан Ғанибойнинг ноутбукни сўради, "Кўчириб оладиган бир нарса бор эди, жуда зарил эди", деди ёлвориб. Бечора Ибодуллани уриб юборгудай важохатда турган Азиз аввалига роса оғзи кўпириб сўкиниб олгач, компьютердаги асли поччасининг миясини айнитган, яланғоч қизлари лаклак уятсиз кино-пино, расм-пасмларнинг ҳаммасини ўчириб ташлаганини, дастурларини ҳам янгилаганлигини, хуллас, "онадан туғилгандай яп-янги" ҳолга келган ўша матаҳда болалари бир муддат "уруш-уруш" ўйинлар ўйнаб юрганликларини, бироқ бир ҳафтгача бурун қутилмаганда ноутбукдан ўт чиқиб, ўз-ўзидан ёниб кетганлигини айтади. "Узоқ ёнди", дейди нобакор қайин баайни "Кўлингдан нима келади?" дегандай тиржайиб.

Дарҳақиқат, кўлидан ҳеч нарса келмаган Ибодулла яна шаҳарга қайтди.

Шундан бери ҳам жўрам ойда бир-икки марта гул кўтариб театрга боришни, афишаларга умид билан қарашни қанда қилмайди денг: худди "Парим бўлса..." балетининг премьераси ўтказилиб қолинадигандай...

Шу... одамзодни тушуниш қийин экан-да ўзи...

* * *

Баёнчидан: Мен, дунёга тийрак нигоҳ билан қарашга уринаётган, ҳар бир айтилган сўзни ҳақиқат ўрнида қабул қилишдан аввал эринмасдан тишлаб, ҳидлаб, салмоқлаб кўришга ўрганаётган, ҳаттоки шулардан кейинам кўзга ташланмас илдизлари дилининг туб-тубига етиб борган аъмолларидан озиқ олаётган шубҳаларидан тамомила айро тушолмаётган ҳақир банда, жўрамнинг дил эътирофини одатимга кўра гумонсираб эшитарканман, бу ҳикоятда мантиғу ички боғланишнинг ўзаро номутаносиблигини тусмолладим. Шу боис, ўзимга ўзим минг эшитгандан бир кўрган яхши дедим-у, шаҳарга навбатдаги сафарлардан бири атай Ибодулла оғзини тўлдириб айтган “опера-балет” томошасига кирдим.

Кўнглим бир нарсаларни сезгани чин экан. Саҳнада уёқдан-буёққа чошиб юрган бўйчан, бироқ вужудлари скелетга ўхшаб қуруқ шақирлаган суякдан иборат, нечукдир дўкондаги арзон Барби кўғирчоқларини эслатадиган узуноёқ қизлару аёлларни дурбин билан кузатиб ўтира-ўтира... шўрликларга ачиндим. Илло, қаршимда ҳаёт ташвишларидан толган, кундалик турмушнинг аччиқ турткиларидан зада, балки бир замонлар кўзларида ёнган ўтлар аллақачон сўнган, бор-йўқ ниятлари зиммаларидаги бурчни, яъни мана шу ғичирлаган саҳнада сакраб-сакраб қўйишни адо этиш бўлган, упа чапланган юзлари қаримсиқ ожизалар турарди. Мен ҳатто уларнинг томошадан сўнг, парда ёпилган заҳоти муздай, зах, рутубатли хонага отилиб кирганларича эгниларидаги эскириб-титилган, игна-ип тегмаган жойи қолмаган, кир ва моғор босган, қўлтиқлари сарғайиб кетган окқуш либосларини қанчалар нафрат ва алам билан юлқиб ечаётганликларини яққол кўз олдимга келтирдим... “Парим бўлса” эмиш-а! Парқанот у ёқда турсин, икки қўлтиғига иккитадан мотор ўрнатган тақдирингда ҳам булар ўзларининг бўйларидан баландроққа кўтарила олмасликлари шундайгина кўриниб турибди-ку ахир...

Қани у Ғанибой излаган, ҳаттоки топган ҳам илоҳий фаришта, бир кўрганиндаёқ тинчгина ҳаётингни остин-устун этиб юборишга қодир илоҳий қудрат соҳибаси бўлмиш сервиқор париваш, бир кечалик висоли учуноқ қолган умрингни бир лаҳза ўйлаб ўтирмасдан қурбонликка келтиришга лойиқ бемисл-бетимсол, қўл етмас ҳурлиқо? Қани у?... Нега мен кўрмайман?..

Одам кўпинча ўзи кўргиси келган нарсаларнигина кўради, эшитгиси келган гапларнигина эшитади. Ҳойнаҳой, пул топиб, ақл топмаган бечора Ғанибой ҳам шу қўйга тушган. Бунақанги касаллик эса юқумли бўлади: инчунун, жўрам Ибодулланинг ташхиси ҳам маълум... Демак, аслида ҳеч қанақанги балерина-палерина бўлмаган. Эшитганларим эса икки кап-катта эркакнинг сароб орзулари, алдамчи илинжлари ва... рўё измидаги тентакликлари ҳосиласи, холос. Балки улар бир хилда туш кўргандирлар-у, шуни асл воқелик деб қабул қилишгандир... Ҳойнаҳой, бу ёш билан ҳам боғланган: ўттиздан ошиб-қирққа яқинлашган бир хил эркакларда шунақанги аллатовур “хаста”лик учрашини, охири-оқибат улар ичидан ўзларини бошқаролмай қолган айрим иродасизларининг томи кетиб қолишини эшитгандим... Ҳар не бўлганда ҳам энди бунга катъий ишонч билан айта оламан: бариси бекор. Ҳаётга кўзни катгароқ очиб, ҳушёр қараш керак. Ана шунда ҳаммаси бор-борича, асли қандай бўлса шундоқлигича кўринади-ю, аллақандай бекорчи додираш-алаҳсирашларга, телбаликларга ўрин қолмайди...

Яна... ким билсин..., биз ҳам бир бандаку?

Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ

Фридрих КЛИНГЕР

ФАУСТ ҲАЁТИ,

АЪМОЛИ ВА ЖАҲАННАМГА ҚУЛАШИ

Роман¹

ИККИНЧИ КИТОБ

10

Иблис билан Фауст қиёфаларини ўзгартириб, роҳибалар либосида аёллар монастырининг айвонида туришарди. Қоровул аёл шошқалоқлик билан югурганча монастыр нозираси – игуменяга, икки асилзода аёл келганлиги ҳақида хабар берди. Бош нозира уларни монастырда урф бўлган одатдаги тилёғламалик билан қарши олди. Иблис шунга яраша жавоб қилди. Дастурхон безатилиб, ширинликлар, асл майлар тортилди. Сухбат монастыр ишлари, ўткинчи дунёнинг ташвишлари ҳақида кетди. Иблис афсусланганча, Клара воқеасини эслатди. Клара архиепископнинг жияни бўлгани учун монастырнинг эркатойи эди. У ёпинчиғига ўралганча бошлиқ ёнида кулимсираб турарди. Фауст уни кўриб кўзини узолмай қолди, бўлажак саргузаштларни ўйлаб кўнгли қувончга тўлди, роҳибалар кийими остида бундай жозибадор шаддод қизни учратаман, деб сира ўйламаганди. Иблис гапларига жиддий тус бериб, бошлиққа айтадиган муҳим гапи борлигини билдирди.

Нозира: (Кларага қараб) Кўзичоғим, эгачиларингиз билан боғда бироз ўйнаб туринглар. Аслзода меҳмонларим шарафига сизларга ҳам ширинлик ва майлардан юбораман, хурсандчилик билан ҳақиқий байрам қиласизлар.

Клара югурганча чиқиб кетди. Бошлиқни янада қизиқтириш мақсадида Иблис ўзини хижолат бўлаётгандек, қатъиятсиз қилиб кўрсатди. Кейин фикирини очикрок тушунтира бошлади.

Иблис: Эҳ, назокатли эгачи, сизга раҳмим келади! Авлиё эканлигингизни нафақат шаҳарда, бутун мамлакатда билишади, бунга шубҳам йўқ. Художўйлигингиз, қаттиққўллигингиз ишингизда бироз бўлса-да, сизга таскин беради. Сиз ўзгалар учун тирик намунаси, Исо пайғамбарнинг ҳақиқий келинларидансиз. Бу ўткинчи дунёда гуноҳга ботганлар кўпайиб кетди, муғомбир одамлар бегуноҳларни йўлдан оздириб, қалбига ёвузлик уруғини сочишга ҳаракат қилишади. Фариштадек бегуноҳ қизларни қанотингиз остида пок ҳолда авайлаб-асраб юрганингизни кўролмай юрган шайтонсифат одамлар бор, шулардан сизни Худо асрасин. Сизга, уларга раҳмим келади. Сиз бўлмасангиз уларнинг аҳволи нима кечарди!

Нозира: Ҳурматли эгачи, мен ҳақимда ташвиш тортманг. Ёшим анчага борган бўлса-да, Худога шукур, ҳали тетикман, соғ-саломатман. Озгина тобим қочса, ҳечқиси йўқ, ўтиб кетади. Рўза тутаман, тавба деб, тоат-ибодат қиламан, шуларнинг ўзидан куч-қувват оламан, омонат жонимни ўзи асрайди. Монастиримиз табиби доим шундай деб тайинлайди.

Иблис: (унга маънодор тикилган ҳолда) Наҳотки, озгина бўлса-да, хавф-хатарни сезмасангиз? Бирор марта ҳам башорат берадиган туш кўрмаганмисиз? Келажак ҳақида фикрлашга ундовчи бирор воқеа бўлмадимми

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

монастирда? Такводорлар баъзи бир белгиларга қараб, келажакда нима бўлишлигини сезадилар, одатда кўпинча шунақа бўлади.

Нозира: Мени қўрқитманг, титраб кетаяпман. Уйлаб кўрай-чи... Ҳа, ҳа, эсладим... Уйқумда кўп безовталанаман. Тушимда кўпинча қабристонни, мархумларни кўраман. Бир неча кун олдин... О, бу, албатта, белги бўлса керак! Бир неча кун бурун, тиззамда ухлашга ўрганиб қолган кучукчамни сайр қилдириб юргандим. У жуда ювош, ёқимтой жонивор. Елғиз кезиб юрардим, роҳибалар эса дарахт сояларида эртак сўзлаб ўтиришарди. Бирдан қаёқдандир боғбоннинг баҳайбат ити пайдо бўлиб, бечора Pietas (Диёнат) итимни тагига босиб олиб, иблисона эрмак билан шуғуллана бошласа бўладими. Бу беозор, кичкинагина жониворнинг исмини руҳоний отахоним қўйганди. Шундоққина кўзим олдида бу баҳайбат махлукнинг шайтоний ишларидан мени титроқ босди, чўқинганларим ҳам ёрдам бермади. Охири кучим борича ҳассам билан урдим, қани энди бу нобакор бас қилса. Мархум архиепископ мени монастир бошлиғи вазифасига тайинлаётганда совға қилган ҳасса сингунча урдим. Балки бу воқеада белги бордир?

Иблис билан Фауст ўзларини гўё қўрқиб кетгандек кўрсатаркан:

– Бундан ҳам баттар белги бўлиши мумкин эмас, – деб қўйишди.

Иблис: энди ҳаммаси равшан. Сизга айтмаганмидим, эгачи Агата?

Фауст итоатгўйлик билан бош эгиб қўйди.

Нозира: Гапиринг ахир. Қалтираб кетаяпман, нафасим қисилипти...

Иблис: Тингланг, азизам, кутулиш имкони бор ҳали. Балки, ёрдам бера оларман. Ҳасса архиепископнинг совғаси эканлигини унутманг. Дикқат билан эшитинг. Акам бўлмиш Каноникни яхши биласиз. У менга ваҳимали бир хабар етказди. Тўғри, бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмасликка ваъда бердим, лекин арзимас гуноҳ эвазига қатта гуноҳлардан қутулиб, шайтоннинг хийла-найрангларини барбод қилса ҳам бўлади, деб ишонаман.

Нозира: Сиз ҳақсиз, казуистлар¹ ҳам шундай деб ўргатишади, деганди устозимиз.

Иблис: Билиб қўйинг, архиепископ ҳам руҳонийлар кенгашини бўйин эгишга мажбур қилди. Бир неча ойдан сўнг сизни лавозимингиздан бўшатиб, ўрнингизга архиепископнинг жияни Кларани тайинлашмоқчи.

– Эй, фалак! – кичқирди нозира ва қўлларини шапиллатганча ҳушидан кетди. Иблиснинг афти буришди, Фауст эса илжайганча аёлнинг ажин босган чакагини силашга тушди. Нозира ўзига келгач, йиғига тушди ва гуноҳга ботган бу ўткинчи дунёни лаънатлай кетди.

Иблис: Умидсизликка тушманг, эгачи. Ҳали бошингизга тушмаган кул-фатнинг олдини олиш мумкин.

Нозира: Мен бечорага қандай маслаҳат бера оласиз? Эй фалак, шафқат қил! Мен нима қилай, роҳибаларга нима бўлади!

Иблис: Сизга яна такроран айтаман: арзимаган гуноҳ эвазига кечирилмас гуноҳларнинг олдини олса бўлади. Казуистлар ҳам шундай деганларини ўзингиз тасдиқладингиз-ку. Ҳатто иблислар-у, уларнинг малайларини ҳам хийла-найрангларини йўққа чиқариш мумкин, дедингиз. Қадрдон эгачи, жонингизни хавф остига қўймасдан ҳам мақсадга эришиш мумкин, лекин ақлни ишлатиб, қўрқмасдан ҳаракат қилиш керак, токи гуноҳи бошқаларнинг бўйнида бўлсин.

Нозира: Оҳ, опажон, нима қилишим керак?

Иблис: Мен ҳам монастиримда худди шу қўйга тушганман. Эгачи Агата бунга гувоҳ: у ҳаммасини кўрган, менга ёрдам берган, қўрқманг, ҳеч нарса бўлмади.

Фауст яна итоаткорона таъзим қилди.

Иблис: Бало-қазоларга гирифтор қилувчи ақл ва чиройга эга бўлган роҳибаларимдан бири юқори мансабли ҳомийлари орқали менинг ўрнимни эгалламоқчи бўлди. Чекланмаган ҳокимият қўлингизда бўла туриб, уни бой бериш қанақа бўлишини энди билиб олдингиз. Эгачим Агата билан бирга

¹ Казуистлар – чигал муаммоларни ҳам ҳал эта олувчи файласуфлар.

маслаҳат олиш учун бир қариндошимга мурожаат қилдим. Виждон ва гуноҳ ишлар масаласида у муҳокама қилишни жудаям ўрнига қўяди. Шу ақлли одамнинг маслаҳати менга жуда катта ёрдам берди, ҳозиргача унинг ҳақиқага дуо қиламан. Берган маслаҳатлари дастлаб менга оғир гуноҳдек туюлди, лекин у казуистлардан мисол келтириб, мени ишонтирди: ҳар қандай гуноҳ ишни рўза тутиб, такво қилиб ювса бўлар экан.

Нозира: Маслаҳат беринг! Маслаҳат!

Иблис: Очик гапиришдан уяламан.

Нозира: Қулоғимга шипшита қолинг. Жонига зарар етказмасдан қора эгачилар бошлиғи қилган ишни оқ эгачилар бошлиғи ҳам қилиши мумкин.

Иблис: (шивирлаб) Рақибам бўлмиш роҳиба шахвоний нафс балосига учраган, деб одамлар орасида гап тарқатиш керак, ҳатто шундай ишни амалда содир этишига ҳам йўл бериш керак.

Нозира: (чўқинаркан) Эй, муқаддас Урсула! Ахир бу дўзахга етакловчи иблисона гуноҳ-ку?

Иблис: Ким унга қўл урсагина, азизам эгачи! Сиз бунга қўл урмайсиз ҳам. Лекин ўйлаб кўринг, роҳибаларингиз қилган яширин гуноҳлари учун сизга жазо беришмоқчи бўлса, унда нима бўларди?

Нозира: Азиз-авлиёлар ҳаққи-хурмати! Бундай хавфли ишни қандай яширган бўлардингиз?

Иблис: Менинг аҳволим сизникидан мушкулроқ эди, сизга эса аллақачон шаҳарга тарқалиб бўлган туш ҳақидаги миш-мишлар ёрдам беради. Агар Кларанинг хужрасига доминик роҳиби кийимидаги эркакни киритиб юборсангиз, ана ўшанда гап-сўзлар тарқалишини кўрасиз, одамлар бу шайтоннинг иши, деб гап тарқатишса керак? Шайтонни лаънатлашади, сиз эса ўз ўрнингизда ҳукм сураверасиз. Сизнинг фойдангизни кўзлаб, дўстона маслаҳат берайпман, яна ўзингиз биласиз.

Нозира эсанкираб қолди, довдираганча тасбеҳини ўгириб, оғзига келган дуоларини ўқиди.

– Шаҳвоний гуноҳ паноҳ бўлади. Ave Maria! (Марияга саломлар бўлсин!) Бу шайтоннинг васвасаси... Муқаддас Урсула, дилимни ёрит! (Авлиёнинг суратига назар ташлайди) Бу монастыр учун катта шармандалик... Ave Maria... Айбни шайтонга ағдаришади... Мени ҳам умрбод жазога тортишлари мумкин! Pater noster! (Муқаддас ота!) Наҳотки энди, қариган чоғимда, монастырда хизматкорлик қилсам, қанчадан-қанча роҳибаларга озор бердим, кийнадим, энди мени кийнашадими?.. Ёки бу ерни тарк этсаммикан? Бу шарманда роҳиба шундоғам бутун шаҳарни бизга қарши қилиб қўйди. Ҳм... Роҳибаларга энди танбех бера олмайманми?.. Улар мендан қандай ўч олишаркин!.. Ave Maria... Йўқ, ўлсам ўламанки, роҳибалар бахтига бош нозира мансабидан кечмайман.

Иблис унга ачингандек бўлиб, гапларини маъқуллар, аҳволини янада мушкуллаштирарди. У иш режасини тузиб қўйди. Кетаётганида Фаустга қарата:

– Кўрдингми, ҳеч нарса қилганим йўқ. Фақат бу қари алвастидан руҳингни кутқарасанми ёки амалдан воз кечасанми, деб сўрадим, холос. Уткинчи мансабни деб нозира не кўйга тушмоқда.

Иблиснинг қилмишидан мамнун бўлса-да, Фауст унинг доим ҳақ бўлиб чиқишидан норози эди. Барча роҳибалар ибодат қилаётган пайтда нозиранинг ўзи доминик роҳиби кийимидаги Фаустни роҳиба Кларанинг хужрасига бошлаб келди. Черковдан қайтган Клара авлиё Урсула ҳақиқага ибодат қилди-да, ухлашга ётди. Бир мартагина кўрган, ўша машҳур бўлиб кетган туш унинг тасавурида тез-тез жонланиб турарди. Клара ўша лаззат оғушида ётаркан, Фауст мақсадини амалга оширмак учун сездирмасдан оғушига кирди. Клара бунини туш, деб тасаввур қилди-ю, амалда шахват оғушида тўлақонли лаззатдан баҳраманд бўлди. Бу орада монастыр нозираси ўз хужрасида ўзига азоб бериб, тавба қилар, ҳафтада бир кун нафл рўза тутишга онг ичиб, гуноҳини ювишга интиларди. Тунги воқеа Майнцдаги можароларга чек қўйди, лекин бечора Клара балого қолди, оқибати жуда ёмон бўлди.

Фауст оиласи билан хайрлашди. Бу гал унчалик кўз ёши тўкилмади, фақат кекса отасигина маънос тортиб, ўғлига панд-насихатлар қилди.

11

Рейн дарёси кўпригидан ўтишаркан, Фауст тунги воқеани эслаб, игуменя¹ устидан масхараомуз кулиб қўйди. Шу пайт у чўкаётган одамни кўриб қолди. У сувда жон-жаҳди билан ўлим чангалидан қутулишга ҳаракат қиларди. Чўкаётган одамни қутқариш учун Иблисга буйруқ берди. Иблис Фаустга маънодор қараб, жавоб берди:

– Нима талаб қилаётганингни ўйлаб кўр, Фауст. Бу ёш йигит бўлса, балки чўкиб кетса, унга ҳам, сенга ҳам яхши бўлар.

Фауст: Иблис, кўлингдан фақат ёвузлик келади, холос. Наҳотки, мени шундай пайтда қараб тураверадиган одам, деб ўйласанг? Бор, уни қутқар!

Иблис: Нима, сен сузишни билмайсанми? Яхши! Лекин билиб қўй, оқибати сенга ёмон бўлади. Бир кун келиб афсусланасан, лекин кеч бўлади.

Иблис йигитни қутқарди. Фауст тунги гуноҳ ишларини бу яхшилиги ювиб кетар, дея ўзига тасалли берди. Иблис эса бу шубҳали тасаллидан кулиб қўя қолди.

УЧИНЧИ КИТОБ

1

Фаустнинг шу пайтгача бошидан кечирганлари, Иблис ўйлаганидек, унинг рухиятини ҳаёт тўфонларига тайёрлаши керак эди, чунки Иблис инсонларни яхши биларди, оқибатини олдиндан кўра оларди.

Кўрган-кечирганлари Фаустнинг қалбини аччиқ надомат ва афсусларга тўлдирди, холос. Энди бўладиган воқеалар эса қалбини тилка-пора қилиб, ақл-онгини давосиз дардга тўлдирди. Инсонни мусибатларга дучор қилувчи, қонхўр Иблисгина бу воқеаларга бефарқ қараб туриши мумкин, лекин одам-зот чидай олмасди.

Фульда соҳиллари бўйлаб отда сайр қилишар экан, Фауст билан Иблис қизгин суҳбатга берилишди. Бир қишлоққа кираверишда, катта эман дарахти остида деҳқон аёл болалари билан ўтирарди. Рангпар юзларида қайғу-алам, умидсизлик акс этиб турарди. Ўзгаларнинг қувончи-ю, мусибатларидан тез таъсирланадиган Фауст, бефарқ ўтиб кета олмади, нима бўлганлигини сўради. Аёл анча вақтгача унга тикилиб турди-ю, лекин индамади. Фаустнинг меҳр билан тикилиб тургани, аёлнинг қўнглини юмшатди. Ўпкаси тўлиб, йиғи аралаш унга қуйидаги воқеани сўзлаб берди:

– Дунёда мен билан болаларимдан ҳам бахтсизроқ одам бўлмаса керак. Мана уч йил бўлдики, эрим князь-епископга солиқ тўлолмапти. Биринчи йили ҳосил бўлмади, иккинчи йили епископга қарашли ёввойи чўчқалар экинларимизни еб тугатди, учинчи йили эса унинг овчилари экин-тикинларимизни пайҳон қилишди. Оқсоқолимиз нукул бизга таҳдид қилиб, мол-мулкимизни рўйхатга оламан, деб кўрқитади. Иккита хўқизимиз, битта бўрдоқи новвосимиз бор, эрим бугун новвосни Франкфуртга олиб бориб сотмоқчи ва солиқлардан қутулмоқчи бўлди. Эндигина ҳовлидан чиқиб кетаётганди, епископнинг иш бошқарувчиси келиб, новвосни князга беришни талаб қилди. Эрим бунга қаршилик қилиб, Франкфуртда уни яхшигина баҳога пуллашим мумкин, текинга бермайман, деб туриб олди. Бошқарувчи бўлса, солиқ тўламагунча епископга қарашли ерлардан ҳеч ким, ҳеч нарсани олиб кетишга ҳаққи йўқ, буни барча деҳқонлар ҳам яхши билади, деб туриб олди. Шу пайт оқсоқол соқчилари билан етиб келди ва эримга ёрдам бериш ўрнига бошқарувчининг ёнини олди, буям етмагандек, хўқизларимизни қўшдан чиқариб олди, бизларни эса соқчилар уйдан хайдаб чиқаришди. Ҳамма нарсамизни олиб кетишгач, эрим бунга чидай олмай ўзини ўлдирди.

¹ Игуменя – монастырь бош нозираси.

Ана, пичанхонада ётипти, чойшаб ёпиб кўйибман. Даррандалар еб кетмасин, деб қўриқлаб ўтирибмиз, руҳоний уни дафн қилишга йўл бермаяпти.

Аёл жасадни ёпиб турган чойшабни олди-ю, хушидан кетди. Буни кўрган Фауст даҳшатдан ўзини четга олди. Кўзидан шашқатор ёш оқди ва ҳайқирди:

– Оҳ, одамзот! Наҳотки қисматинг шу бўлса?

У кўкка тикиларкан, давом этди:

– Бу одамни сен жабр-зулм кўриб, ўзини ўлдириш учун яратганмисан?

Фауст жасадни ёпиб кўйди-да, аёлга бир ҳовуч тилла бераркан, унга деди:

– Ҳозир епископ олдига бориб, бу қайғули воқеани унга етказаман.

Эрингизни дафн қилиб, мол-мулкларингизни қайтаргач, бадкирдорларни жазолашади.

Бу воқеа Фаустни шу даражада ҳаяжонга солдики, епископ саройига етиб келганларида ҳам нафратини изҳор қилишга сўз тополмади.

Уларни илтифот билан кутиб олишди ва дастурхонга таклиф қилишди. Князь-епископ айнаи етук ёшда бўлиб, жуда семиз эди, гўё жону танини ёғ босгандек. Унга овқат бўлса бўлди, бошқаси билан иши йўқ, фақат тилигина чаққон, уни безовта қиладиган нарса фақат буюрган овқати кўнглидагидек чиқмаса, фиғони фалакка чиқарди. Дастурхон ноз-неъматларга тўла эди, ҳатто шайтоннинг сеҳрли дастурхонидан кўп марта баҳраманд бўлган Фауст ҳам тан берди. Дастурхонни бутунлигича пиширилган семизгина бузоқчанинг боши безатиб турарди – бу епископнинг севимли таоми эди. Епископ овқатдан бошини кўтармас, меҳмонларга ҳам лом-мим демасди. Кутилмаганда Фауст гап бошлади:

– Марҳаматли жаноб! Агар иштаҳангизни бузиб қўйсам, кечирим сўрайман. Саройингиз яқинида бўлиб ўтган бир қайғули воқеани айтиб бермагунимча кўнглим жойига тушмайди. Адолатли ва христианларга хос раҳмдил эканлигингизга ишонаман, хизматчиларингиз бундан буён шу даражада инсонни хўрлаб, камситишларига йўл қўймаслик чораларини кўрарсиз, деган умиддаман.

Епископ ҳайрон бўлганча бошини кўтарди ва Фаустга тикилганча қадаҳни сипкорди.

Фауст ҳаяжон ва нафрат билан бечора дехқон воқеасини сўзлаб берди. Атрофдагиларнинг бирортаси ҳам бу гапларни эшитмагандек туюлди Фаустга. Епископ эса овқатдан бошини кўтармасди.

Фауст: – Мен епископга мурожаат қиляпманми ёки пода бошлиғигами тушунмай қолдим. Ахир дастурхон атрофида ўтирганлар христиан динининг пешволари-ку, шундай эмасми, жаноб епископ?

Епископ ранжиган куйи Фаустга яна бир қараб қўйди-да, бошқарувчини чақиртириб ундан сўради:

– Анали овсар, кекирдагига пичоқ тортган дехқон билан қанақа воқеа юз берди?

Бошқарувчи кулиб қўйди-да, Фауст айтиб берган воқеани такрорлади, кейин қўшимча қилиб:

– Семизгина новвосни сизга атаб олиб келдим, Франкфуртлиларга хайф кетади. Оқсоқол дехқоннинг мол-мулкларини хатлаб қўйди, чунки уч йилдан бери солиқ тўламайди, хўжалик юритишни билмайди, ландовур у. Бор гап шу, муҳтарам жаноб. Қасам ичаманки, бундан кейин ҳам шундай воқеа юз берадиган бўлса, айнан шундай қиламан, ўзимизга тегишли нарсани бериб юборадиган аҳмоқ йўқ.

Епископ: Сен ҳақсан. (Фаустга қарата) Нима истайсиз? Кўриб турибсиз-ку, дехқондан новвосни тортиб олиб, тўғри иш қилган. Сизнингча, менинг еримда боқилган семизгина новвосни франкфуртликлар есин-да, менга эса ориғи қолсин, шунақами?

Фауст жавоб бермоқчи эди, гапни епископ илиб кетди.

Епископ: Менга қаранг! Енг, ичинг, фақат жим ўтиринг. Дастурхоним атрофида ўтириб олиб, ўша ярамас авом ҳақида гапиришга сиздан бошқа

ҳеч ким журъат этмаган. Кийимингиз зодагонлардан эканлигингизни эслатиб турмаганда, сизни ўшалардан бири деб ўйлаган бўлардим, чунки уларнинг ёнини олаяпсиз. Билиб қўйинг, солиқни тўлай олмаган деҳқон, анавинга ўхшаб, ўзини ўлдиргани маъқул. Бошқалар ҳам, одамларнинг иштаҳасини бузмасдан, жим ўтиргани маъқул. Бошқарувчи! Каллагўшти иштаҳани очадиган кўринади...

Бошқарувчи: Бу ўша Ганс Рупрехтнинг новвосиники.

Епископ: Шунақа де! Қани суриб юбор-чи, қайласиниям. Калланинг қулоғини кесиб оламан, жуда лаззатли бўлади-да! Анави арзи-дод қилган меҳмонга ҳам ёкса керак.

Бошқарувчи товокни епископ олдига суриб қўйди. Епископ эндигина калла гўштира пичок теккизганди, Фауст Иблиснинг қулоғига алланарсани пичирлади, шу ондаёқ новвосча калласи ўрнида Ганс Рупрехтнинг қонга беланган боши пайдо бўлди, у епископга ғазаб билан ваҳшийларча тикилиб турарди. Епископнинг қўлидан пичок тушиб кетиб, ўзи хушдан кетганча муккасига йиқилди.

Фауст: Мана шунақа, жаноб епископ, ҳурматли руҳонийлар, христиан раҳмдиллиги ҳақида ваъзхонликни шу калладан эшита қолинглар.

Фауст шу сўзларни айтгач, Иблис билан бирга бу ердан жўнаб кетишди.

2

Рупрехт фожеасини эшитган Фауст епископ ва аъёнларнинг жудаям шафқатсиз эканликларига амин бўлди. Епископнинг деҳқонларга қилган зolimлиги Фауст қалбига қайғули ғазаб ва нафрат уруғларини сочди. Иблис билан ҳамкорликда қилган барча ишларини бирма-бир эсларкан, шунга ишонч ҳосил қилдики, қаерга қарамасин, ҳамма жойда шафқатсизлик, алдов, зўрлик, ёмонлик, иллатлар тўлиб-тошиб ётганлигини, бойлик, шон-шухрат ва роҳат-фароғат учун одамлар ҳар қандай ёвузликка тайёр эканликларини кўрди. Фауст оғир хўрсиниб, кўз ёшларини оқизганча кўкка илтижо қилди:

– Эй фалак, катта-ю кичикнинг дилига бахт ва лаззатга томон интилиш истагини солибсан, адолат ва адолатсизликнинг фарқига боришни ўргатибсан. Дард ва қувончни бирдай ҳис қилиш туйғусини берибсан. Нима учун айрим-лари ҳукмдорликни қўлга киритиб, бошқаларнинг ҳис-туйғуларини оёкости қилиб, истаганча уларни хўрлашига йўл қўйиб бергансан? Нима учун кўз олдинда бир одам бошқасини қийноққа солишга журъат этаркан?

Фауст, барча балоларнинг келиб чиқишига инсоннинг ўзи сабабчи, деган хулосага келиб қолганди, лекин унинг безовта ва шубҳаланувчи ақли, воқеликдан чалғитувчи тасаввури, қалб тугёни, ҳамдардлиги жўш уриб, бу кўрғиликлар учун Яратганни айбдор қилмаса-да, кимдир жавоб бериши керак, деган ноаниқ фикрларга борарди. Уни саросимага тушириб қўйиш учун бир туртки кифоя эди, бунини сезган Иблис, бўлажак фожеани олдиндан билиб, хурсанд бўлди. Машҳур ҳукмдор саройига боргач, анча ўзимга келиб қолсам керак, деб ўйларди Фауст. Унинг умидлари пучга чиқишини билган Иблис, шу фикрида қолгани маъқулроқ, деган ниятда уни ўз ҳолига қўйди.

Кечга томон улар шаҳарга кириб келишди ва минора атрофида тумонат одам тўпланиб турганини кўришди. Минорада ўлимга ҳукм қилинган маҳбуслар сақланар, ижроси шу майдоннинг ўзида ўтказиларди. Қўплари ҳаяжонда, қайғуга ботган, тез-тез минорага кўз ташлаб қўйишарди, Фауст уларнинг биридан бунинг сабабини сўради. Оломон ичидан кимдир бақариб:

– Минора тепасида озодлик тарафдори, бизнинг ҳимоячимиз, жафокаш халқ дўсти, жабр-зулм душмани бўлган доктор Робертус ётипти! Унинг дўсти бўлмиш бераҳм вазир жасурлик билан бизни ҳимоя қилганлиги учун Робертусни ўлимга ҳукм қилган, эртага шу ерда қатл қилишмоқчи!

Бу гаплар Фаустнинг дилига оғир ботди. Одамзотнинг топталган ҳуқуқини ҳимоя қилиб, жонини аямасдан курашга отланган бу жасур одам ҳақида

юксак фикрларга борди. Истибдод ва зўравонлик қай даражада даҳшатли оқибатларга олиб келишига гувоҳ бўлган Фауст Иблисдан зудлик билан уни Робертус олдига олиб боришни буюрди. Иблис уни четга тортди-да, Робертус азоб чекиб ётган камоқхона бўлмиш минорага учиб чиқишди. Робертуснинг гурур билан, мардонавор, лекин шу билан бирга аламли боқишлари ҳар қандай одамни чўчитиб юборган бўларди, аммо бу ҳолат Фаустда ўзгача таассурот қолдирди. Ҳали олдида ўзини совуққонлик билан хотиржам тутишидан уни ҳақиқатан ҳам буюк инсон эканлигига ишонди. Икки одамнинг бирдан пайдо бўлиши докторни ажаблантирмади ҳам. Фауст Робертусга яқинлашаркан, гап бошлади:

– Доктор Робертус, бўлиб ўтган воқеаларни ўзингиздан эшитиш учун келдим. Ишонмаяпти ёки шубҳага бораяпти, деб ўйламанг, сизни кўриб оқибатларим ҳақ эканлигига амин бўлдим. Халқни аянчли аҳволга солиб қўйган зўравонлик қурбони бўлдингиз, мен ҳам сизга ўхшаб бундан ғазабданман. Балки ишонишингиз қийиндир, лекин мен сизга ёрдам бергани келдим.

Доктор унга совуққина назар ташлади-да, бошини қуйи солганча жавоб берди:

– Ҳа, ҳақиқатан ҳам зўравонлик ва истибдод қурбони бўлдим, айниқса, дўстим деб юрган одамдан кутмагандим, шуниси алам қилади. У шунчаки зулмга асосланган ўз тамойилларини ҳимоя қилибгина қолмай, балки, кўркув ва ҳасаддан шунга қўл урди. Сизни танимайман, ёрдамнингизга ҳам унчалик ишонмайман, аммо сизга ўхшаган одамлар билиб қўйсин: халқ озодлиги учун жонимни қурбон қиляпман. Ёшлигимдан руҳим озодликни истайди. Ахир инсоннинг кадр-қиммати, уни юксакликларга кўтарадиган хислат шу эмасми! Қалбимда жабр-зулм ва зўравонликка қарши ғазаб ва нафрат ўша пайтлардаёқ аланга олган. Бунга мисоллар ҳаётда ҳам, тарих китобларида ҳам тўлиб-тошиб ётипти. Инсоният бошига тушган кулфатларга қарши чора топа олмаганимдан алам билан кўз ёши ҳам тўқдим. Қадимги Юнон ва Рим тарихидан маълумки, агар золим ҳукмдорлар халқни эзиб асоратга солмасалар, одамлар табиат ато қилган имкониятларини ишга солиб, юксак мақсадларга эришиши мумкин. Билимларим бошимга бало бўлди.

Биламан, одамларнинг куч-қуввати, имконияти турлича, жамиятда ва давлатдаги ўрни ҳам шунга яраша. Ҳар бир шахснинг жамиятдаги ўрни, моддий аҳволи, шахсий ҳуқуқи, эркинлигини таъминловчи қонун-қоида бормикан, дея изладим, аммо чигалликлардан бошқа нарса топмадим. Чексиз ҳақ-ҳуқуққа эга бўлган золим ҳукмдорларнинг иши бу, деган хулосага келдим. Менга шу нарса аён бўлдики, инсоният тил-забонсиз ҳайвонлар тўдасидан иборат, бир гуруҳ қароқчилар эса ҳокимиятни эгаллаб, ўзаро келишиб олиб, ўз манфаатлари йўлида халқни истаганча талон-тароҳ қилади, зўрлайди, қонун эса фақат уларнигина ҳимоя қилади. Бу дунёда ҳукмдорларнинг ўзбошимчалигини чеклайдиган бирорта қонун борми? Бошлиқларнинг ўзи қонунни тан олмаса, хоҳлаган ишини қилса, жавобгарликни сезмаса, судга тортиб бўлмаса, бу қанақа бедодлик? Балки, нариги дунёда жавоб берар? Майли, шунақа бўла қолсин, аммо бу нарса уларни тўхтатиб қололмапти-ку, бемалол истаган номаъқулчилигини қилиб юришипти, ҳамма нарсасидан маҳрум бўлганларнинг оҳ-ноласини ким эшитади, осмон йироқ, ер қаттиқ. Инсон табиатига, ҳис-туйғуларига зид нарса-ку булар!

Фауст диққат билан эшитаркан, қовоғи уюлди, пешонасини ишқалаб қўйди. Иблисга эса бу гаплар ёқиб тушди. Доктор Робертус гапида давом этди:

– Ҳукмдан кейинги аҳволимни кўрсангиз эди: борлигимни ғазаб ва нафрат чулғаб олди. Майли, душманларим мени аҳмоқ дейишсин, лекин бу ишни дилдан қилдим. Одамларнинг фикрича, буйруқларга кўр-кўрона итоат этиш, ялтоқланиш, нима қилиб бўлса-да, юқори мансабга эришиш ва шундан фойдаланиб ўзгаларни талаш, эзиш разолат-ку? Буни одамлар “ақлли

бўлиш” деб атайдилар. Мен каби одамлар эса ҳокимиятга ҳалол йўл билан етишишни истайди. Ҳамма бало шундаки, ҳозирги вазир билан мактабда бирга ўқиганман, дўст эдик. Жамиятда юқори лавозимга эришиб, одамларга буйруқ бериб, бошқариш қобилияти бор эди. Уша пайтлардаёқ фикримиз турлича эди: у жабр-зулмга асосланган бошқарув усулини маъқулларди, мен эса қарши эдим. Одамлар олдида ҳам, юзма-юз туриб ҳам бу ҳақда баҳслашардик. Кўпинча мен устун чиқардим: жабр-зулм, истибодга қаршилар мен томон бўлар ва аксинча, золим ҳукмдорлик тарафдорларини у ўзига оғдирарди. Ҳокимият тепасида шунга ўхшаш одамлар тургани учун тез орада у юқори лавозимларга кўтарилиб, вазир даражасига эришди, мен эса кашшоқ ва хору-зор бўлиб қолавердим. Мени ўз томониغا оғдириш ва ўзига тобеъ қилиш учун турли мансабларни таклиф қилди, лекин мен кўнмадим. Узил-кесил ғалаба қилиши учун мен ва маслақдошларим уни ҳомий деб тан олишлари, у ўрнатган шафқатсиз идора усулларини қўллашимиз керак эди. Халқда менга қарши ишончсизликни ҳам уйғотмоқчи бўлди. Лекин мен ўз эътиқодимга содиқ бўлиб қолавердим, у мансаби юқорилашган сари, мен ҳам унинг адолатсизликларига қарши курашни кучайтиравердим. Агар у ҳақиқий олижаноб ҳис-туйғуларга эга бўлганда эди, мени тушунган бўларди, хурмат қиларди. Аммо бунинг акси бўлиб чиқди. Ҳар бир нутқимдан сўнг менга бўлган нафрати ошаверди. Бир ойча олдин, унга қарши ёзган мақоламни ўқиган халқ, унинг уйи олдида тўпланиб, исмини атаб, таҳдид қила бошлади. Мақоламни ҳукмдорга кўрсатгач, устимдан суд ишлари бошланди ва мени ўлимга ҳукм қилишди. Одил судлов деганлари шу бўлди, лекин халқ мен томонда. Мендан эшитмоқчи бўлганларингиз шулар. Бошқа ҳеч нарса дея олмайман. Агар ёрдам бериш кўлингизда бўлса, бунга розиман. Лекин билиб қўйинг, душманимдан шафқат кутмайман, ундан кўра ўлганим афзал. Фақат алам қиладиган жойи шуки, инсониятга боғланган кишанларни узиб ташлай олмадим. Агар душманим бўлсангиз қайтиб кетаверишингиз мумкин, мен эса у дунёдаги мангу озодлик сари кетаман.

Бу жасур курашчининг айтганлари Фауст қалбининг энг тубидан жой олди ва шу ондаёқ адолатсизлик қилгани учун, уялтириш мақсадида вазир хузурига жўнади. Иблис эса доктор Робертуснинг хур фикрлилиги остида бошқа нарса ётганлигини яхши тушунарди.

Вазир уларни яхши кутиб олди. Фауст ҳам кўрқмасдан, эркинлик билан доктор Робертуснинг қайғули аҳволи, унинг олижаноб мақсади ҳақида очик-ойдин гапирди. Дўстиман, деб юрган одам, золимликка қарши чиққан одамни қурбон қилиши, обрўсига ҳам салбий таъсир қилиши мумкинлигини қистириб ўтди. Вазирнинг қасди бор, шунинг учун ундан ўч олаяпти, деган фикрга боришларини тушунтирди.

– Агар қилаётган ишларингиз адолатли бўлса, – кўшимча қилди у, – кўрқшингизга ҳожат йўқ, аксинча бўлса, у ҳолда доктор ҳақ бўлиб чиқади, манфаатингиз йўлида, ҳасад билан ундан ўч олдингиз, зарарингизга гувоҳлик берувчидан шу йўл билан қутулдингиз, деб ўйлашади.

Вазир: Ким эканлигингизни билмайман, сўрамайман ҳам. Фикрлаш тарзимни билмоқчи бўлсангиз, муомаламдан билиб оларсиз – хиралик қилиб таъналар ёғдирдингиз, айб қўйдингиз, чидадим. Уйлаб кўринг, мамлакатдаги аҳволни билмасдан туриб, фақат кўчадаги олди-қочди гапларгагина ишониб, мен билан бундай гаплашишга ҳаққингиз борми? Сиз раҳмдиллик қиляпсиз, мен ҳам шунга яраша жавоб қиляпман. Доктор Робертус дўстим эди, ҳозир ҳам шундоқ. Робертусга ўхшаган истеъдодли одамлар Ватанига сидқидилдан хизмат қилишяпти, унга ўхшаб зарар келтираётгани йўқ. Нима сабабдан янглиш йўлдан кетаётганлигини суриштирмоқчи эмасман, бу унинг виждонига ҳавола. Мен халқ фаровонлиги ҳақида қайғуришим керак, у бўлса халқнинг кўнглига кутку солиб, исён кўтармоқчи. Мен бунга узоқ чидадим, агар якка-ю ёлғиз ўғлим шу ишларни қилганда, уни ҳам аяб ўтирмаган бўлардим – жазоси ўлим. Мен эмас, қонун унга жазо берди, қуролли исён нималарга олиб

келишини у яхши биларди. Ўз хатти-ҳаракатларим учун инсоният олдида жавоб беришга тайёрман. Мен фақат халқнинг бахт-саодати, осойишталигини ўйлайман, холос, халқ вақти келиб тушуниб олар. Агар сиз дастлабки таассуротларгагина суяниб хулоса қилаётган бўлсангиз, яна бироз ўйлаб кўринг, фикрингизни сиполик билан бошқачароқ тарзда изҳор қилмоқчи бўлсангиз, халқ учун, мен учун фойдалироқ бўлса, эшитишга доим тайёрман.

Бундай қатъий ва самимий сўзларни айтгач, вазир чиқиб кетди. Фауст жавоб бериш учун сўз тополмади ва Иблисга қарата:

– Қайси бирига ишонишим керак? – деди.

Иблис елкасини қисиб кўйди. Умунан олганда, инсониятни маҳв этувчи, дўзахга етакловчи ҳолатларда Иблис ўзини гўлликка солар, билмадим, деб кўя қоларди.

Фауст: Сендан сўраган ўзим аҳмоқ! Яхшиси, қалбимга кулоқ соламан! Менга ўхшаш эътиқоди зўр одам бекордан-бекорга ўлиб кетиши мумкин эмас.

Ҳозирги ёшларнинг эътиқоди заиф эканлигини билганда эди, Фауст доктор Робертусга ишонмаган бўларди. Аммо унинг учун бу янгилик эди.

Эртасига эрталаб Фауст Иблис билан ҳукм ижро этиладиган майдонга жўнади. Йўл-йўлакай Иблисга ўз қарорини айтди. Тиз чўкиб кундага бошини кўйган Робертуснинг боши узра кўтарилган жаллоднинг болтаси муаллақ қолди, маҳкум бирдан йўқ бўлди. Иблис уни кўтарганча мамлакат ташқарисига олиб чиқиб кетди. Фаустнинг буйруғига кўра унга кўп миқдорда пул берди. Хурсанд бўлиб, тўрт томонинг қибла, кетавер, деб кўйиб юборди. Робертус озодлик ва бойликдан қай мақсадда фойдаланишини Иблис жуда яхши биларди. Робертус йўқ бўлиб қолганлигидан оломон хурсанд бўлиб, майдон табрик кичкирикларига тўлди. Худои Таолонинг ўз севган бандасига кўрсатган марҳамати эканлигига ишонч мустаҳкамланди. Уз ишидан мамнун бўлган Фауст оломон ҳайқириғига кўшилди.

3

Шундан сўнг Фауст Иблис билан князлигига жўнади ва тўппа-тўғри князь саройига кириб келишди. (Қаҳрамоннинг Германия бўйлаб қилган саёҳатидаги кўп саргузаштлар ҳақида ёзиб ўтирмадим.) Ҳурматли ўқувчи, айрим олмон ҳукмдорлари ва аслзодалари исмини айтмаганим кўрққанимдан эмас, сабаби, уларнинг хатти-ҳаракатларига ёлғончи, лаганбардор ва нодон тарихчиларимиз бутунлай бошқача баҳо беришган, аслида эса ҳақиқий қилмишлари сир сақланган. Одамлар ёлғонни рост деб қабул қилишга мойил бўлади, шунинг учун ошкор қилинган сир-асрорларга ишончсизлик туғилмасин, деб ўйладим.

Тез орада икки йўловчи бутун Германияга донг таратган, доно, олижаноб ва адолатли подшо, халқлар отаси деб тан олинган ҳукмдорнинг пойтахтига етиб келишди. Тўғри, барча фуқаролар ҳам бу фикрга қўшилавермасди, аммо барчага бирдек ёқадиган ҳукмдор ҳали дунёга келмаган. Сиёсатчилар орасида шунақа мақол бор, у ҳукмдорларга ҳар хил таъсир қилади: ёмон ҳукмдорларни яхши йўлга бошлаш ўрнига, ундан ҳам баттарига йўллайди.

Бойлиги, зодагонларга хос муомаласи туфайли Фауст билан Иблис саройга осонгина йўл топди. Фауст князни кузатаркан, гўё у билан олдиндан муносабат ўрнатгандек, маълум бир кайфиятга тушди. Тахмини тўғри чиқиши учун князнинг бир оғиз муомаласи кифоя эди. Кўринишидан, балки ҳақиқатан ҳам шундайдир, тўғри сўз, очиқ кўнгил, ўзгаларда яхши таассурот уйғотишга мойил, дилтортар, ширинсухан, ўз қадрини сақловчи, ҳазилни ҳам ўрнига кўядиган, сўзсиз, ўзгаларнинг ҳурматига сазовор бир одам эди, сабабини эса, тушунтиришга ҳожат йўқ. Қаерга бормасин, у ўзини хушмуомала, одобли қилиб кўрсатар, фақат сўнчқов одамгина булар остида сохталик ётганини пайкаб қолиши мумкин. Узининг табиий феъл-атворини сиёсий хийлаларга бўйсундира олган зодагонлар билан камдан-кам мулоқотда бўлган Фауст

князга қойил қолди, уни комил инсон, деб тушунди. Бирмунча вақт саройда бўлган Фауст барча аслзодаларни таниб олди. Бир кун кечки пайт у Иблис билан суҳбатга киришди.

Фауст: Шу кунларда атайлаб сен билан князь ҳақида гаплашмадим. Энди тушунганларимдан умидвор бўлиб айтмоқчиманки, у ҳақдаги гап-сўзлар ёлгон эмас экан. Сен ҳам бунга ишонишинг керак – қидирганимизни топдик.

Иблис: Гапни қаёққа бураётганингни кўриб турибман. Иблис ҳақидаги тасаввуринг ғалати экан. Лекин бу ҳақда кейинроқ гаплашамиз. Ҳақиқатан ҳам ҳукмдоринг ёмон одам эмас. Уз мулоҳазаларим ҳақида сенга айтмайман. Шу бугун кечкурун вазир билан суҳбатлашиб, бўлажак воқеалар ҳақида анча-мунча нарсаларни билиб олдим. Ҳукмдоринг ҳақиқатан ҳам буюк кадр-қимматга эга эканлигига ўзинг қатъий амин бўласан, бунга имкониятнинг бор. Ҳозирча ўша комил инсонингни ардоқлаб ўтира тур. Энди айт-чи, унинг эркатойи граф Ц... ҳақида фикринг қанақа?

Фауст: Лаънати! Мени хижолатга солаётган нарса айнан шу. У – ҳукмдорнинг энг яқин дўсти, айна пайтда у хатарли сувилон, тутқич бермайдиган чапдаст, худди эрига хиёнат қилмоқчи бўлган аёлдек айёр. Балки, бу дилидагини яширадиган бир ниқобдир, чунки қирол арзандагарига ёпишиб оладиганлар саройда кўпдир?

Иблис: Фауст, нахотки, ўзининг кимлигини ҳаммадан бошлаб яшириб юрадиган шу одамнинг юраги бор деб ўйлайсан? Ақли, чаққонлиги, эҳтиёткорлиги табиий ҳиссиётларини йўққа чиқарган одамга ишониб бўладими? Унда на туғма сезги, на руҳий шиддат қолган. Ҳар бир инсоннинг ички оламида рўй бераётган шиддатли интилишлари унинг ташки қиёфасида, юз-кўзларида акс этмас экан, демак, у табиий қиёфасини йўқотган, дунёдаги энг хавфли ёвуз ҳайвонга айланган. Бундай ярамас махлуқлар энг нозик маънавиятини ҳам шахватпарастликка қурбон қилади.

Фауст: Сенингча буни муғомбирлик ҳам деб бўлмайдими?

Иблис: У ҳолда инсоннинг заррадек бўлса ҳам ўзлиги қолиши керак, чунки ниқоб ҳам шахснинг ўзига хос хусусиятларини тўла яшира олмайди: ниқоб кийганни овозидан, хатти-ҳаракати ва юриш-туришидан билиб олиш мумкин. Йўқ, Фауст, у одамни қандай эканлигини кўрган бўлсанг, у шундай одам.

Фауст: Лаънати! У ким бўлди экан?

Иблис: Ҳа, бу одам кўпни кўрган, Европа қиролликларининг барча саройларида бўлган, ўзига сайқал бериб, табиий кўполликларидан асар ҳам қолмаган. Совуққон ақл-идроки билан табиий ҳис-туйғуларини йўққа чиқарган одам тасаввурингизда эзгу иш деб эсингиз кетадиган нарсалар устидан кулувчи, ёқмаган нарсасининг баҳридан ўтувчи, ўткир ақл эгаси. Шахсий тажрибасига таяниб, инсониятни йирткичлар тўдаси деб ҳисоблайди, кимдир хайрли ишларга бел боғласа, уни ғажиб ташлайди. Усталик билан уюштирилган ва амалга оширилган саройдаги фитнадан бошқа нарса уни қизиқтирмайди, қизлар билан, худди тупидан узиб олинган гулдек муомала қилади: лаззатидан баҳраманд бўлгач, бепарволик билан топтаб ташлайди.

Фауст: Ичкиқора иблис! Шундай одам князлиги ҳукмдорининг дўсти бўлиши мумкинми?

Иблис: Ҳукмдорга у ким бўлишини тез орада кўрасан. Айтиб қўяй: воқеалар ҳали олдинда. Шу бугун кечкурун вазирни кўрдингми?

Фауст: Нимагадир менга ғамгин, ташвишли бўлиб кўринди.

Иблис: У сизлар “ҳалол одам” дейдиганлар тоифасидан. У меҳнаткаш, фазилатли ва адолатли, лекин амалга оширган биргина ёвузлиги тарози палласини босиб кетади. Ҳамма бало шундаки, гўзал аёлларни кўрса кўнгли суст кетади, аммо олий ақидаларига амал қилиб, черков фотиҳа бермагунча яқинлаша олмайди. Биринчи хотини вафот этгач, ўша сен кўрган аёлни севиб қолиб, тезда унга уйланиб олди. Вояга етган болаларига ўғай она бўлиб олган бу аёл, унга вақтинча лаззат берди-ю, аммо фаровонликдан умрбод жудо

қилди. Севгининг кўзи кўр дейишади, шундан фойдаланган аёл қимматбахода тақинчоқлар, зебу-зийнат, кийим-кечаклар, кўнгил очиш учун, ўзига, эрига, болаларига тегишли бўлган барча бойлигини совурди, бу ҳам етмагандек, каттагина қарзни бўйнига осиб қўйди. Ўз уйининг ҳақиқий хўжайини бўлган, ўша сен кўрган барон Г... ни йўлдан уриб, уни ўзига ёрдамчи қилиб олди. Ҳамма нарсасини совуриб бўлгач, тасавурида уйғонган истак-хоҳишларини қондиришга бошқа чора тополмай, ўйнаши тўқиган режаларини амалга оширмакчи: мақсади ўз қизининг иффатини ҳукмдорнинг арзандасига, у айтган баҳода сотиш ва келажакда қизни турмушга бериш ҳақидаги ёлғон ваъдаларига ишонтириш. Вазир бу ҳақда ҳеч нарсани билмасди, у фақат маблағи йўқлигини, қарзга ботганлигини биларди, холос. Бойлигини бемалол совуриш учун ўғай она қувғинига учраган ўғли қайтиб келадиганлигини, аҳмоқлиги туфайли мушкул аҳволга тушиб қолганлигини ўйлаб, вазир эсанкираб қолди. Бу орада турклар билан бўлган урушда қатнашган ўғли қўлидан жудо бўлди. Ҳукмдор уни ҳурмат қилишини билган граф Ц... балки, жиддийроқ бир ишни амалга оширмакчи бўлгандир? Лекин яқиндан бери аҳвол ўзгарди. Ҳукмдор арзандасига мамлакатдаги энг бой меросхўр қизга уйланишни таклиф қилди. Энди граф Ц... нинг ҳаёли қандай қилиб бир ўқ билан икки қуённи отиш ила банд: вазирни, ҳам оила аъзоларини шундай усталик билан йўқ қилиши керакки, ҳеч ким ундан шубҳаланмасин, ўч олган деб ўйламасин. Барча оила аъзоларини гумдон қилиб, вазирнинг ўзини эса қуртдек эзиб ташлайди, токи унинг оҳ-воҳини ҳеч ким эшитмасин.

Фауст: Наҳотки, ҳукмдор унинг ўчини олмаса?

Иблис: Воқеа ривожини ўзинг кўрасан.

Фауст: Бу ишга аралашма. Акс ҳолда кунингни кўрсатаман.

Иблис: Иблиснинг сенга кераги йўқ, ўзинг ҳам қўп нарсага қодирсан. Фауст, энди биз инсон қалбини ўраб турган пардани кўтарамиз. Олмонларда ҳам такомилликка эришиш қобилияти борлигини кўрганимдан мамнунман. Тўғри, сизлар бошқа халқларга тақлид қиласизлар, ўзингизга мосини эмас бу, аммо дўзах учун фарқи йўқ: энг муҳими ўз истагингиз билан ҳаракат қилаёпсиз.

4

Фауст саройдаги гўзал хонимларни йўлдан уриб, вақтичоғлик қиларкан, граф Ц...нинг нияти амалга ошиш фурсати яқинлашарди. Ҳукмдор арзандаси барон Г... билан бирга ўтириб, унга ўз режасини баён қиларди. Унинг қўли билан иш қилмакчи эканлигини сезган барон, вазирнинг хотинига бўлган ишқ олови орадан йиллар ўтиб сўниб қолган бўлса-да, унинг бошига тушган қайғу, қизининг кўз ёшлари, ўғлининг майиб бўлгани виждонини бироз безовта қилди ва унга юкламакчи бўлган ишни бўйнидан соқит қилишга баҳона қидира бошлади. Одатда бир-бирини яхши биладиган одамлар ўртасида бўлганидек, барон ҳам бажармаган иш учун олдиндан мукофот пулини олди. Иш режасига кўра, граф ҳукмдорнинг розилиги билан баронни муҳим дипломатик топшириқ билан император саройига жўнатиши керак. Унгача барон катта пул эвазига вазирнинг хотинини ўз томонига оғдириб, у орқали эри хонасидан муҳим бир ҳужжатни ўғирлаши керак эди. Ҳукмдор билан бошқа бир князлик хонадони ўртасида чиққан жанжални бартараф қилишда ўша ҳужжат ҳал қилувчи восита бўлиши керак. Ҳужжат вазирга маъруза тайёрлаш учун ишониб топширилган бўлиб, граф мўлжаллаганидек, ишни шундай ташкил қилиш керакки, натижада айбдор фақат вазир бўлиб қолсин. Кўринишидан, гўё вазир душман томонга сотилиб, муҳим ҳужжатни уларга бермакчи бўлгану, аммо граф Ц...нинг хушёрлиги туфайли хиёнат амалга ошмаган бўлиши керак. Оқибатда граф Ц...нинг ҳукмдор ва унинг оиласи нажоткорига айланади-қолади. Режа шулардан иборат эди. Хотинига пул бера олмайдиган эркакнинг жазоси шу, деб ҳисобларди вазирнинг хотини. Қолаверса, ҳукмдорнинг арзандасига шунга ўхшаш хизматлар кўрсатиб

туриш, уни ўз томонига оғдириш учун фойдадан холи эмас, деб ҳисоблаган аёл, ўйлаб-нетиб ўтирмасдан ҳужжатни баронга топширди.

5

Оғир хўрсинганича вазир ёлғиз ўзи кабинетида у ёқдан-бу ёққа бориб келарди. Шу пайтгача таскин бериб турган суюкли қизи ҳам бўлажак шармандаликни ўйлаб, хонасида ич этини еб ўтирарди. Севги деб аталмиш маккор туйғунинг алдоқчи шуълалари қалбини эзар, хонасига бекиниб олиб, аччиқ-аччиқ йиғларди. Шафқатсиз қўллар юлиб олган гул каби сўлиб борарди. Ғам юки остида эзилиб кетган вазирнинг хонасига хотини кириб келди-ю, мусибати янада кучайди. Кетидан кирган барон император саройига дипломатик топшириқ билан боришига алоқадор бўлган қўлланмани сўради. Бу ҳақда ҳукмдор олдиндан фармон берган бўлиб, уни топиш учун вазир канцелярияга чиқиб кетди. Бундан фойдаланиб, аёл суюклиси олдида ёлғондан ҳаяжонга тушиб, ўзини чорасиз аҳволда қолгандек кўрсатди. Вазир қўлланмани баронга топшираётган пайтда чопар кириб келди ва ҳукмдорнинг фармонини вазирга топширди. Унда ўша машъум ҳужжатни маъруза билан бирга бериб юборишлик тайинланган эди. Бу ҳужжатларни рақиб томон вакилларига танишиб чиқиш учун тақдим қилиш лозимлиги айтилганди. Вазир кабинетидан ҳужжатни қидира кетди, шкафларни ағдар-тўнтар қилиб титкилади, аммо ҳужжат топилмади. Юзидан совуқ тер чиқди. Канцелярия ходимлари, қотибларни сўроққа тутди, хотини ва қизидан ҳам сўраб чиқди, фойдаси бўлмади. Биргина йўл қолди, холос, айбсизлигини ҳис қилса-да, бўйнини эгиб ҳаммасига чидаши керак. Ҳукмдорнинг олдида кирганда, у ерда граф Ц... ўтирарди. У бўлган воқеани сўзлаб берди. Бу воқеада ўзининг айби йўқ эканлигини таъкидлаб, ҳукмдор амрига мунтазир эканлигини билдирди. Вазирнинг бу хабари ҳукмдорга қандай таъсир қилганлигини билиш учун граф уни бир неча дақиқа кузатиб турди. Кейин совуққина тиржайиб ўша ҳужжатни чўнтагидан олди-да, ҳукмдорга таъзим билан узатди. Қандай қилиб бу ҳужжат унга тушиб қолганлиги ҳақидаги саволларга жавоб беришни истамади, ҳукмдор ғазаб билан дўқ-пўписа қилгач, ўзи ўйлаб топган ёлғонни сохта ғазаб билан сўзлаб берди. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бундай айб уни эсанкиратиб қўйди, ишнинг бундай чаппа кетишини кутмаган вазир, нима дейишни билмай лол бўлиб, қотиб қолди. Ҳукмдор ғазаб билан унга тикиларкан:

– Миянг айниб тож-тахтимга хиёнат қилишингни олдинроқ билишим керак эди, – деди.

Вазир бундай таънани эшитгач, ўзини бироз қўлга олиб, айби йўқ эканлигини исботламоқчи бўлиб оғиз жуфтлаганди, ҳукмдор йўл бермади, ишни топшириб, уйига жўнаб кетишни буюрди. Суд ишни кўриб чикмагунча шаҳардан ташқарига чиқишни ман этди.

Шўрлик вазир кўз ёшини оқизганча чиқиб кетди. Умидсизликка тушган қизи келажакда бошига тушадиган шармандаликни айтиб берди, хотини эса айбони бўйнига олди. Унинг ирода кучи сўнди, ақлдан озди. Ақлдан озиш инсон учун жуда оғир қисмат. Онги зулмат пардасига қопланиб, ўтмишда яқинлари томонидан етказилган қалб жароҳати ҳам унутилади.

Иблис бу воқеани Фаустга олдинроқ айтиб берганди, шунинг учун атайлаб уни вазир хонасига олиб келганда, хушини ҳали йўқотмаганди, фикрлаш қобиляти ҳиссиётларини бошқариб турарди. Чеккан мусибатлари ҳақида алланималарни ғулдуради, кўзидан оқаётган ёш унинг тиззасини кучоқлаб турган қизига томди. Мусибат ва ғам-аламга ботган қизнинг юзини умидсизлик қоплаганди. Ота табассум билан қизининг сочларини силади, яна жилмайди... Хонага ўғли кириб келди. Йигит хурсанд бўлиб, отасининг кучоғига отилмоқчи бўлди, лекин маъносиз боқаётган нигоҳини кўргач... Ниҳоят, вазирнинг аламдийда кўксидан даҳшатли қичқириқ отилиб чиқди, қалбларни ларзага солди, асабларни қакшатди ва бечорани умрбод даҳшат ва қайғу тимсолига айлантирди.

6

Фаустнинг жазаваси тутди. Ғазаб ва нафрат билан лаънатлар ўкиди. Ҳақиқий воқеани ҳукмдорга етказиб, ёлғончини фош қилмоқчи бўлди. Иблис илжайганча унга маслаҳат берди. Агар ўша “комил инсон” даражасига етган ҳукмдорнинг ҳақиқий башарасини кўрмоқчи бўлса, эҳтиёт бўлишликни тайинлади. Фауст саройга шошилди ва бўлган воқеани ётиқлик билан батафсил сўзлаб берди. Қабихликка қўл урган граф Г...бу хиёнатни вазирнинг кизи билан алоқани узиш мақсадида қилганлигини айтиб ўтди. Ҳукмдор ўз арзандаси граф Г... ни чақиртирди ва уни кучоқлаб деди:

– Шундай дўстим борлигидан бахтиёрман. Мени деб ақл бовар қилмайдиган даражада ғалати иш қилибсан, қойил. Вазирнинг ўзи бир аҳмоқ одам эди, қутулганимдан хурсандман. Бундан буён унинг вазифасини ўзинг бажарасан.

Фауст ғазабдан лол бўлиб тошдек қотди. Кейин бироз ўзига келди, вазирнинг аҳволини эслади. Ихтиёрида бўлган Иблисни ишга солиб, даҳшатли тарзда ўч олишни ҳам унутди. Ҳукмдор ва арзандасига таъна тошларини ёғдирди. Ақл-онгини ишга солмасдан ҳиссиётларига эрк берди, ҳолбуки, инсонни оёқости қилган бу золимдан қасос олиши керак эди. Уни тентакка чиқариб, ҳайдаб солишди. Иблис уни шод-хуррамлик билан кутиб олди, унга жавобан Фауст оғиз очмади. У тишларини ғижирлатарди, инсоният билан алоқаларини абадий узганлигидан аянчли тарзда қониқиш ҳосил қилди.

7

Тун ярмида граф Фауст билан Иблисни тутиб, ифлос қамоқхонага тикишни буюрди. Фауст Иблисга қаршилик қилмасликни тайинлади. Бу риёкорларнинг ёвузлиги қаёққача боришини билмоқчи бўлди. Қамоқда ҳам шубҳалари унга тинчлик бермади. Кундуз куни кўз олдида содир бўлган воқеада вазирнинг қисматини ким бошқаради, деган савол уни қийноққа соларди. Ғазаб ва нафратга тўлган мияси вулкондек қайнаб кетди... Кутилмаганда истехзо билан қаҳқаҳа отди ва қичқирди:

– Эй, Худо, қаердасан? Одиллигинг қаерда қолди, кўрмаяпсанми? Ҳалол инсон ақлдан озди, уни шу аҳволга солган золимга арзандаси қилган ярамасликларини айтиб, кўзини очмоқчи эдим, у бўлса бундан янама қувониб кетди. Маънавият-ахлоқ оламида, манتيқий боғланиш, маъно ва мақсад борми? Ақлдан озган ўша бахти қаронинг телба тасавуридаги зулмат олаמידан бу ёруғ дунёнинг нимаси афзал? У бечора ҳимоясиз қолиб, Яратганнинг иродаси билан ҳалок бўлди, қасос оладигани ҳам йўқ!

Иблис тиржайганча эшитаркан, Фауст давом этди:

– Агар инсон бирор хатти-ҳаракатни зарурият остида қиларкан, демак, Парвардигор унинг қалбига шу нарсани жойлаган, у ҳолда қилмиши учун жавобгар эмас-ку? Лекин, беайб Парвардигордан гуноҳга ботирувчи ёмон нарсалар чиқмайди-ку? Бинобарин, қилмишимиз қандай ёмон оқибатларга олиб келмасин, бизда айб йўқ, у ҳолда бизга номаълум бўлган сабабларга кўра қилмишимиз қурбонига айланамиз. Агар қилмишимиз ҳақиқатан ҳам мудҳиш ва жазога лойиқ бўлса, у ҳолда бизни жазолаш адолатдан эмас-ку, ахир қалбимизга жойлаган ўзимиз эмасмиз-ку? Бу муаммони ечиб бер, эй Иблис. Нима учун ҳақиқатгүй, адолатли инсон азоб-укубатда-ю, ёвузлар эса роҳат-фароғатда? Шунини билмоқчиман!

Иблис: Фауст, сен фақат икки хил эҳтимолни назарда тутаяпсан. Агар учинчиси ҳам бўлса-чи? Худо сизни яратиб, қурт-қумурсқадек ўз ҳолингизга ташлаб қўйган бўлса-чи?.. Бу чигалликларни ўзингиз ечиб олинг, қабилда бу дунёнинг алғов-далғовларига рўбарў қилинган бўлсангиз-чи? Агар эплай олмасангиз, демак, у дунёда жавоб берасиз. Бундай қарама-қарши фикрларни қалбингизга жойлаган Зот, қилмишингизга қараб охиратда ё жазо беради, ё мукофотлайди.

Фауст: Агарни магарга тиркашни қайси бир файласуфдан ўргандинг? Ҳаётдаги оддий воқеаларни кузатавериб, шундай хулосага келдимки, инсон бекордан-бекорга ўзини қийнаб, масалалар моҳиятига етмоқчи бўларкан, аслида уни ечиб бўлмас экан, ҳатто Иблис ҳам бунга ожизлик қиларкан. Оламда иллат ва аҳмоқлик ҳукмронлик қилар экан, эзгуликка ўрин йўқ, чунки умрини яхшилиқка бағишлаган одам ҳимоясиз қолади. Яхшилиқни одамлар ўйлаб топишган, чунки табиий эҳтиёжларимиз, феъл-атворимиз, еб-ичиб, лаззат олишнигина билади, яхшилиқни билмайди. Биз эса аҳмоқона гердайиб кўкка тикилганча, итоаткор бўлганимиз учун, номаълум келажакдан мукофотлар кутамиз, атрофимизда эса устимиздан кулаётган, тантана қилаётган иллатлар тўлиб-тошиб ётибди. Мен эса тилка-пора бўлган қалбим билан дарғазаб онгим ўртасида аросатдаман, гўё кутурган денгиздаги яшин урган кемадаман – ё денгиз қаърига чўкишим, ё оловда куйишим керак – унисида ҳам, бунисида ҳам ажалга дучор бўламан. Инсон мусибатларини кўрганимда мени қамраб оладиган раҳмдиллик кимга ҳам керак? Одамларга фақат манфаат келтирувчи бир омил сифатида қаровчи замона зўрларининг қалби каби, менинг ҳам қалбим, майли, тошга айлансин. Мен ҳам ўшалардек бўлишим, инсониятни таҳқирлашим керак. Эй, фалак, она қорнидаёқ ўлиб кетсам бўлмасмиди?! Нега менга ҳиссиёт бергансан, ақл-онг бергансан? Адолат деган нарсани билмай қўя қолсам бўлмасмиди? Нима учун инсон моҳиятини Иблисдан билиб, унинг олдида инсониятни лаънатлашим керак? Эй, сафсатабоз маккор, яна сендан илтимос қиламан, бу муаммони ечиб бер. Сирни айт, у дунё вакиллари пайдо бўлиб, жонимни олсалар ҳам тайёрман.

Иблис: Ўзингни бос, истакларингдан воз кеч. Бу дунёнинг ожиз бандаларига бундай сир-асрорларни билиш раво кўрилмаган, ҳали неча минглаб одамлар бу муаммо йўлида ҳалок бўладилар. Дастлабки учрашувимизда кўйилган мақсадларимизни унутма. Мен сенга инсоннинг ҳақиқий борлигини кўрсатишга, ёшлиқдаги бемаъни фикрлар-у, китоблардан олган таассуротларингни йўққа чиқариб, ҳаётдан лаззатланишга имконият яратиб беришни ваъда қилгандим. Мени деб Яратгандан воз кечдинг. Унинг ишларига ҳеч қачон ақлинг етмайди, айтганларинг эса телбаликдан бошқа нарса эмас, унинг кўз олдида қилаётган жирканч ишларинг манманлик, телба орзулар, холос. Агар кўтаришга қурбинг етса, атрофингни қуршаган бир сирни айтаман.

Фауст (аччиқ заҳархандалик билан): Туғилганимдан то ўлгунимча тепамда хилпираб турадиган даҳшатли жаҳаннам қутқуси ҳаққи қасам ичаман, инсониятдан воз кечиб тўғри иш қилдим. Ўзимни ихтиёрингга топшириб, озод ва эркин тирик жон сифатида ўз тақдиримни ўзим ҳал қилдим (Овозини пастлатиб, ғазаб билан). Озод ва эркин тирик жон! Хо-хо-хо! Овчи итига ўхшаб, озод ва эркин. Бўйинбоғидан ушлаб олсам қаёққа бораркан бу махлуқ?!

Иблис: Ҳой мазахчи, менга ишонавер, агар одамларга, сенга берилганидай, ғайритабиий куч ато қилинганда эди, дўзах тап-тақир бўлиб қоларди, ер юзини иблис-у, шайтон, инс-жинслар босиб кетарди, ёмонлар азиз-авлиёларинг-у, золим ҳукмдорларнинг ихтиёрида бўлган, сизларга қарши ишлатиладиган аскар-ҳарбийлардан ҳам кўп бўлиб, сон-саноғига етиб бўлмасди. Ҳайҳот! Сенга ўхшаш ақлиларнинг аҳмоқона истакларини ба-жаришга мажбурман! Сенга ўхшаб, ҳар бир ярамас даҳо, шайтонни дўзахдан чақириб олиб, измига солиш имкониятига эга бўлганда холимиз не кечарди?

Шайтоннинг сўнгги мулоҳазалари Фаустнинг бошқа фикрларига туртки берарди, лекин тасодиф суҳбатнинг белига тепди. Қамок хонасига тўсатдан олтига соқчи билан иккита жаллод катта қопларини кўлтиқлаб кириб келишди. Фауст нима бўлганлигини сўраганда, уларнинг бошлиғи буйруқ билан келганликларини, унга кўра иккаласини қопга жойлаб, шу яқин атрофдаги дарёга чўктириш кераклигини билдирди. Иблис кулиб юборди ва Фаустга қарата:

– Кўрдингми, Фауст, ҳукмдор эзгуликка жонбозлик кўрсатганини тақдирламоқчи.

Фауст унга бир қаради-ю имлаб қўйди. Қамоқ ичи жаҳаннам шовкин-суронига тўлди, соқчилар даҳшатга тушиб йиқилишди, шамол чирпирак қилиб маҳбусларни учуриб кетди.

Шу ондаёқ Фауст қалбида қасос ўти аланга олди-ю, ўзи эса юзига халоскорлик ниқобини тортди. Инсоният зулмкорларидан ўч олишга бел боғлади. Иблисининг имкониятларини ишга солиб, бу дунёдаги риёкор ва ёвузлар устидан ҳукм қилишга киришди. Фауст:

– Саройга бор, – дея буйруқ берди Иблисга, – Яхшиларни ҳақорат қилганларни бўғиб ўлдир. Сотқинларни кўра-била туриб, уларни мукофотлаган, ҳақиқатни оёқ ости қилувчиларни ер юзидан қуритиб юбор. Инсоният учун қасд ол!

Иблис: Сен жудаям ошириб юбординг.

Фауст: Қасоскор уйқуда, ҳақиқатгўй эса жафо чекмоқда. Эзгулик ниқоби остидаги риёкорлар йўқ бўлишини истайман.

Иблис: Ундан кўра инсониятни кириб ташлаш учун ўлат юборишни бунора қол. Қайсарлик қилиб, тентакларча иш тутсанг, одамларнинг ҳоли не кечади? Бу билан жаҳаннамни тўлдирасан, холос, Ер юзида эса тартиб эскича қолаверади.

Фауст: Вой ичиқора иблис-эй, ёвузликларини давом эттириш учун, уни асраб қолмоқчимисан? Ундай ҳукмдорлар барчаси дўзахий, чунки улар иллатларни мукофотлаб, эзгуликнинг кадрини ерга уришмоқда. Унинг жазоси ўлим! Ёвуз қилмишини ортмоқлаб, жаҳаннамга равона бўлиши керак.

Иблис: Тентак! Осийларнинг жонини олсам, хурсанд бўламан. Кейинчалик менга таъна қилиб, ўзингни окламагин, деган ниятда айтаяпман бу гапларни. Майли, оқибатига ўзинг жавоб берасан.

Фауст: Розиман. Буниям тарози палласига қўйиб кўраман, зора, гуноҳларимни босиб кетса. Бор, уни жонини ол! Қасос ўқига айлан! Амалдорини эса Ливия саҳросига обориб қўй, токи ўша ерда азобланиб, қийналиб ўлсин.

Иблис: Буйруғингни бажараман, Фауст, лекин ўйлаб кўр, ҳукм қилиш сенинг вазифанг эмас.

Фауст: Дунёда энг ожиз махлук эканлигимни биламан. Лекин шу лаҳзада эмас!

Иблис: Иззат-нафсингга тегиб кетгани ва инсондан кўнглинг қолгани учун шу ишни қилаётганини биламан.

Фауст: Вайсақи! Ёшлиқдаги телбаликларим асорати бу, ёмонликни кўриб ғазабим қайнар, ноҳақ одамни кўрсам, ўлдириб қўйгим келарди. Бундай нарсаларга бепарво бўлганимда, сени дўзахдан чиқариб ўтирармидим? Бор, буйруғимни бажар!

Узининг даҳшатли дўзахий қиёфасига кириб, Левиафан ухлаб ётган ҳукмдор хонасида пайдо бўлди ва жаҳаннамни эслатувчи қичқирик билан уни уйғотди, унга кўзи тушган ҳукмдор тил тортмай ўлди. Кейин Иблис кўркувдан титраб турган амалдорни ушлаб олиб, Ливия саҳросига улоқтирди. Фауст олдига қайтгач: “Буйруғинг бажарилди!” деди ва иккаласи қанот боғлаб, мамлакатдан чиқиб кетишди.

8

Фауст қайғуга ботганча отда келарди (чегарадан ўтишгач, Иблисининг сеҳр-жодуси билан юриш услубини ўзгартиришганди). Сўнгги воқеа Фаустнинг қалбини ҳамон эзиб турарди. Иблисининг ҳар доим ҳақ бўлиб чиқиши унга алам қиларди. Воқеаларга ўзи гувоҳ бўлгани, одамлар ҳақидаги тасавури ўзгариб, уларнинг ҳақиқий башараларини кўрганлиги, дард устига чипқон бўлди. Иккиюзламачи, риёкор одамлардан вазир учун қасос олганлиги унга

бироз таскин бериб турарди. Одамзот манфаати йўлида ўз жонидан воз кечиб, Иблис билан иттифоқ тузди. Бу анча-мунча одамнинг қўлидан келмасди, мард бўлиши керак эди. Бу борада у қадимги дунё қахрамонларидан ҳам ўтиб тушди. Агар улар шон-шухрат кетидан қувиб, жонини фидо қилган бўлсалар, Фауст ҳар икки дунёсини ҳам қурбон қилди, шу маънода уни шахсий манфаатдорликда айблаб бўлмасди. Ҳар қандай шароитда ҳам инсон ўз иззат-нафсини юқори қўяди, хатти-ҳаракатини шу бошқаради. Фауст жаҳаннамда унга аталган шохона ўринни тасаввур қилиб кўрди. Такаббурлиги тутиб, Иблис ваъда берган лаззат ва шахватпарастлиги ҳам ёдидан кўтарилди. Отда кетаркан ўзини ёвузликдан ўч олувчи эзгулик рицари деб тасаввур қилди. Бу алдоқчи фикр ўзига малҳамдек ёқиб тушди. Ҳатто Иблис орқали ҳам етиша олмаган сир-асрорлар ҳақидаги уни қийноққа солаётган фикрлар ҳам бироз чекингандек бўлди. Улимдан ором топган тақводордек, жаҳаннам ёқасида у ҳам ором топди. Иблис уни фикрларидан чалғитишни истамасди, шунинг учун ёнида жим кетаверди. Эзгулик ҳақидаги ҳавойи фикрлари уни турли балоларга дучор қилишини билган Иблиснинг нафрати, Фаустнинг билими кенгайган сари, ортиб борарди. Фаустнинг тасавбурида пайдо бўлган, ранг-баранг ҳаёлий кўринишлар йўқолишини, унинг жаҳаннамда мисли кўрилмаган азоб-уқубатлар чекишини олдиндан кўра билган Иблис завқланарди. Узоқ муддатли сукутдан сўнг Фауст тилга кирди:

– Айт-чи, анави маккор амалдор нима бўлди?

Иблис: У қизиб ётган кумда тилини осилтириб, бир томчи сувга зор бўлиб ётибди, лекин у ерларда минг йиллардан бери ёмғир томчиламайди, шамол ҳам эсмайди, шудринг ҳам тушмайди, бошидан офтоб уриб, ўлар ҳолатда. Мияси айнаб, Яратганга ҳам лаънат ёғдиришга тайёр, аммо қақраб қолган тили гапиришга ожиз. Нам ерни ялаш учун юмронқозиққа ўхшаб кумни кавлаб ётибди, аммо ўзига гўр қазиётганидан хабари йўқ. Уч олиб, кўнглинг ўрнига тушдими?

Фауст: Ўч! Адолатни ўч билан аралаштирма! Бу сўзларинг менга оғир ботди. Бечора вазирнинг мусибатлари ҳақида сўзлаганимда, заҳархандалик билан кулганларинг ҳали ёдимда.

Иблис: Фауст, ким ҳақ эканлигини вақт кўрсатади. Дехқон жут экади, ундан арқон тўқийди, агар солиқни вақтида тўламаса, бешафқат хўжайини уни шу арқонга осади. Ишни кенг йўлга қўйган устомон одамни кўрсатсам, холинг не кечарди? Биз ҳозирча бир махлукнинг терисини шилиб кўрдик, холос, кўксини ёриб кўрганимизда нима бўларди? Яшашга лойиқ эмас, деб барча ёмон одамларни ўлдираверсанг, Тангри таолога иш қоладими? Лекин одамлар ҳаётда мусибат чекади, гоҳо гуноҳ ишларга қўл уради, охирада мукофотини ё жазосини олади. Айт-чи, Фауст, инсоннинг ожизлиги нимада? Бирор нарса ясамоқчи бўлсанг, мақсадингга мос тушиши керак эмасми? Мақсадингга мос тушмаса ёки фойдадан кўра зарари кўпроқ бўлса, хатининг тузатиб, уни такомиллаштиришинг ёки ундан бутунлай воз кечишинг керак эмасми?

Фауст эндигина жавоб беришга чоғланган ҳам эдики, шу пайт узоқда ўт кетган қишлоқ кўринди. Ҳаяжонланган Фауст отга қамчи босди, кетидан Иблис отини чоптирди. Тез орада рицарлар ва аскарлардан иборат гуруҳга дуч келишди. Тўқнашувда улар мағлуб бўлиб, рақиблари аллақачон жуфт-такни ростлаб қолишган экан. Қишлоққа яқинлашгач, далани тўлдириб ётган жасадларга, отларга кўзлари тушди. Улар орасида тирик қолган бир қуролбардор бўлиб, у чиқиб ётган ичак-чавағини қорнига тикишга уринарди. У даҳшат билан кичқирар, оғзига келганини қайтармасдан сўкинарди. Фауст мулоимлик билан ундан тўқнашув сабабини сўради, аммо ярадор унга бақириб берди:

– Йўқолинг, бировнинг ишига бурнингизни тикманг! Ичагингизни қўлингизга тутқазиб қўйишганда, бунақа суриштиравермасдингиз. Тушунмадим, нима сабабдан қорнимни ёриб ташлашди? Ҳов анави ёш рицар

хўжайиним бўлади, ўшандан сўранг, у ҳам ярадор бўлди, ўшани деб шу аҳволга тушдим.

Рицар олдига боришди. У сонидан яраланган бўлиб, Фаустнинг саволига жавоб берди:

– Яқинда анави ёнгин бўлаётган қишлоқлик бир дехқон нуфузли графга тегишли ўрмонда бир буғуни отган экан. Уша граф менинг хўжайинимдан айбдорни айтишни талаб қилган. Олмонларнинг одати бўйича айбдорни ўлдириб, буғуга боғлаб, ўрмонга ҳайдаб юборишади. Хўжайин дехқонни бергиси келмади. У, дехқоннинг мол-мулкани тортиб олиб, граф фойдасига мусодара қилиш етарли, деб ҳисоблади. Граф бунга рози бўлмади: императорнинг ҳомийлигидан фойдаланиб, Худо номидан иш кўраётганлигини рўқач қилиб, бизга қарши уруш бошлади. Тўкнашувда биз енгилдик, граф қишлоққа ўт қўйиб юборди, аскарлари қишлоқни ўраб олиб, ҳеч кимни чиқармаяпти, Худога ичган қасамини бажараяпти, барча эркакларни сихга тортиб, итларига, чўчкаларига едирмоқчи.

Фауст: (ғазабланиб) Унинг қалъаси қаерда?

Рицар: Анави кўриниб турган тепаликда. У жуда мустаҳкам қурилган, чиройли, мамлакатда ягона.

Фауст тепаликка чиқиб, қишлоққа назар ташлади. Болаларини кўтариб олган аёллар, эркаклар, мункиллаган чоллар, ёш йигит-қизлар саросимага тушиб, кўриқчилар оёғига йиқилиб, раҳм-шафқат тилаб илтижо қилишарди. Граф бўлса кўриқчиларга қичқириб:

– Орқага ҳайда, бу итларни! Ҳаммаси куйиб ўлсин! – деб қичқирарди.

Умидсизликка тушган дехқонларнинг фарёди еру кўкни қоплади:

– Айбимиз нима! Айбдор аллақачон қочиб кетди. Болаларимизда нима гуноҳ? Ҳеч бўлмаса шуларга раҳмингиз келсин!

Отлиқлар қиличларини ишга солиб, ётиб олганларни ўрндан турғазар, олов томон ҳайдарди. Зора, чақалоқларга раҳми келса, деган умидда оналар болаларини ерга ташлар, аммо чақалоқлар отлар туёғи остида қолиб, ҳалок бўлишарди.

Фауст қаҳр билан қичқирди:

– Қалъага учиб бор, Иблис, ҳаммасини ёқиб қулини кўкка совурмагунча қайтиб келма. Бу золим уйига қайтиб келиб, ўч олиш қанақа бўлишини кўриб кўйсин.

Иблис қулимсираб, бошини чайқаганча жўнаб кетди. Фауст дарахт остида ўтирганча, бесарамжонлик билан узоқ-узоқларга тикиларди. Олов қоплаган қалъага кўзи тушгач, адолат қарор топди, деб ўйлади ва Иблисни мамнунлик билан кутиб олди. Голибона кўринишда пайдо бўлган Иблис, қалъада содир бўлганларни айтиб берди, граф зудлик билан аскарларини тўплаб қалъа томон елдек учиб кетаётганини ҳам айтди.

– Лекин, Фауст, – кўшимча қилди у. – жаҳаннам азоблари, қилмишинг олдида ҳолва. Графнинг ёшгина севимли хотини бор экан, бир ҳафта олдин тўнғич фарзанд кўришган экан...

Фауст: Уни боласи билан қутқар!

Иблис: Энди кеч. Бола нимжонгина онаси бағрида куйиб қулга айланди.

Бу хабардан Фаустнинг қалби эзилиб кетди ва жаҳл билан Иблисга қарата:

– Вайрон қилишга намуноча шошилмасанг! – деди.

Иблис: Фикр билдиришда, хулоса қилишда сенчалик шошганим йўқ. Агар кўп одамлар бизнинг куч-қудратимизга эга бўлганларида борми, дунёни аллақачон вайрон қилган бўлардинглар. Уйламай-нетмай куч-қудратимни суиистеъмол қилаётганинг бунга далил эмасми? Шу тарзда давом этавер! Истак иродасига эрк берган одам тоғдан қулаётган тош мисол – уни тўхтатиб бўладими? Тошдан-тошга урилиб парчаланиб кетади. Бегуноҳ чақалоқни жоним билан сақлаб қолган бўлардим. Энди у онаси билан бирга жаннатдан макон топади. Онаси қанчалик ҳимоя қилмасин, иккаласи ҳам куйиб қул бўлди.

Фауст: Ҳа, бу менинг айбим билан бўлди.

Фауст шашқатор бўлиб оқаётган кўз ёшларидан нам бўлган юзини этаги билан ёпди.

9

Фаустнинг адолатсиз ишлар учун ўч олиш истаги биров пасайди. Охириги бўлиб ўтган воқеалардан чарчаган онги, Иблис эсига солган фикрдан биров тасалли топди. Чақалоқ билан онаси у туфайли дўзах азобларидан кутулибди. Ўзгарувчан ҳис-туйғулари, лаззат истаги, янгиликларга ўчлиги, турли шубҳалар уни бошқа ўйларга буриб юборди. Ҳамма нарсани тездан илиб оладиган ҳиссиётлари бир-бирига тутқич бермасди.

Юзини очганда қаршисида Левиафан кулимсираб турар, ниманидир диққат билан эшитмоқчи бўларди. Фауст Левиафандан сўради:

– Нега тиржаясан, котил? Кимнидир гапига қулоқ солаяпсан, шекилли, лекин мен ҳеч кимни кўрмаяпман.

Иблис: Янглишмадинг. Бевафоликка ундовчи бир шайтон ҳозиргина ёнимга учиб келди. Бир воқеани сўзлаб берди. Сенга ҳамроҳ бўлганимдан бери, кулгини ҳам эсдан чиқаргандим, шуни эшитиб мириқиб кулдим.

Фауст: Сўзлаб бер. Мен ҳам биров вақтичоғлик қилай.

Иблис: Ким гапирсин? Менми ёки у?

Фауст: Қани у? Мен кўрмаяпман.

Иблис: У ёнингда ўтирипти. Кўришни истайсанми? Ёки овозини эшитиш кифоя қиладими? Унинг овози жуда майин, ёқимли, ҳар қандай аёлни ҳам йўлдан оздириши мумкин.

Фауст: Овозини эшитсам, бас! Кўзга кўринмас ҳикоячидан латифа эшитиш мен учун янгилик, шуниси маъқул. Фақат ҳикоя кулгили бўлиши керак.

– Кулгули, айти пайтда фожиали ҳам, худди сизлардагидек, Фауст, – най навосидек майин, лекин қўнғирокдек овоз жаранглади.

Овоз давом этди:

– Ҳозиргина Кёльнда бўлдим. Даҳолардан кўра кўпроқ черковлари-ю, осори-атиқалари билан машхур. Аммо алданган эркаклар у ерда тўлиб-тошиб ётибди.

Фауст: Иблис насиҳатгўй бўлса-я! Менимча, бу шайтон кўп нарсаларни кўрган бўлса керак. Гапини танқид қилишдан бошлади-я. Ҳой, шайтон, сен аҳмоқ бўлсанг керак! Қайси шаҳар тўғрисида шундай деб бўлмайди?

Овоз: Фауст, ҳақиқатнинг доим ўз ўрни бор. Шу десангиз, мен бир художўй хонимнинг ёнидан жой олдим: эри Голландияга кетган экан. Бу жонсарақ, ўйинқароқ меҳмоннинг турган жойидан хабари йўқ хоним, васвасага тушиб, айти мен ўтирган жойда содир бўлаётган истакларидан ҳайрон бўлиб, руҳий отахонига бу ажойиб ҳолатини билдирди. Отахон тушунтириб бўлгач, ўша мен ўтирган нозик жойга беҳаё нарса эхтирос билан ёпишганини ҳис қилдим. Мақсадимга эришгач, у жойни тарк этдим. Кўчалар бўйлаб учиб борарканман, шўх йигитни учратиб қолдим. Роҳибларингиз наздида, худди бизнинг кийимдек, масхарабозлар кийимида эди у. Устида қизил ёмғирпўш, йирик шохлар билан безатилган ниқоб кийган: оёғи эчки туёғига ўхшаш, узун думи бор. Шохлари ўртасига ўтириб олдим, шаҳар кездик. Юнкер яширинча фон Тросселнинг уйига кирди. Бу йигитни биринчи хотини орқали танирдим, сиз билан таништиришга арзийдиган йигит. Бўйи олти фут келадиган вестфаллик давангирни тасаввур қилинг: елкаларида гўё семиз бузоқнинг калласи. Юз ифодаларидан ўжар бир овсар, ҳеч кимга гап бермайдиган мактанчоқ, ёввойи, кўпол бир кулга ўхшаш. Бунақалар шаҳарликларга ҳам, деҳқонларга ҳам бало-қазодек кўринади, бунинг устига хотини хиёнат қилади. Отаси олий зотлардан бўлишига қарамай, уни отбоқарлар, хизматкорлар, куролбардорлар тарбиялаган, мактабда эса беҳаёликни, сўкишни ўрганган, бу борада аравакашлар ҳам унга тенг

келолмасди. Капеллан унга бироз ёзув-чизувни ўргатди-ю, турли афсона ва эртаклар билан миясини айнитди. Зодагон унвонига хос, шунга ўхшаш билимларни олгач, уни кичкина отлик гуруҳга бошлиқ қилиб, император турклар билан олиб бораётган урушга юборишди. Урушда яхшигина жанг қилди, лекин кўпинча дўстларини талаб, насл-насабига яраша зўравонлик қилиб юрди. Кўпроқ ичиб олиб оддан йиқилгач, ноҳўя ишлари барҳам топди. Йиқилганда сон суяги чиқиб кетган экан. Даволаниш фойда бермади, хизматни ташлаб Кёльнга келиб жойлашди. Зерикканидан аламни китобдан олди: сеҳргарлар, жодугарлар ҳақидаги афсона ва тарихий китобларни ўқиб чиқди. Ватанпарварлик (бу борада сиз олмонлар ҳаммадан ўтиб тушасиз) ҳиссиётлари жўш уриб, ўзи кўрган жойлардаги ёдгорликлар, табаррук жой билан боғлиқ ривоятларни ўрганиб, саёз тасаввурини бойитди. Унинг фикрича ўн бир минг қиз мўъжизаси ҳақидаги ривоят бошқаларидан устун туради (бу борада у ҳақ бўлса керак). Уч сеҳргар ҳақидаги афсона уни завққа тўлдиради. Уйлангунга қадар улар ҳақида китоб ёзмақчи бўлди, лекин Вифлеемга бора олмади¹. Кўриб турганингиздек, олмонларга хос пишиқ-пухталиқ билан, виждонан ёзади, аммо бадахлоқлик билан сўқиниш одати қолмади. Рухонийлар ҳам, оддий қавмлар ҳам унга кўп таъналар қилишди: у ваъда берарди-ю, аммо сўзи устидан чиқмасди, олдингисидан ҳам баттар бўралаб сўкаверарди. Тўшакка миҳланиб қолганлиги, бу ҳайвонни бошқа касалга ҳам дучор қилди – восвос бўлиб қолди. Улимдан қаттиқ қўрқар, биз шайтонлардан ҳам, лекин ҳар гапида бизни тилга олар, чақирарди. Бунинг устига у ўта рашқчи эди. Хотинидан кўзини узмас, бир қадам ёнидан жилдирмас, афсоналарни шарҳлаб, урушда кўрсатган қахрамонликлари ҳақида ёлғон-яшиқларни сўзлаб берарди. Яқинда иккинчи марта уйланди. Мен уни тузоғимга илинтирмоқчи эдим, аммо у аллақачон мени ортда қолдирипти, ҳозир ўзингиз бунга гувоҳ бўласиз.

Чиройли хотинининг суюклиги сохта шайтон қиёфасига кириб, шовқин билан зинадан кўтарилди. Шохларини учқун чиқарувчи чироклар билан ўраб, кўзи ёниб турувчи кўршапалак шаклига кириб, ўртасига ўтириб олдим. У ўринга яқинлашиб қичқирди:

– Троссель! Троссель! Рицар фон Троссель! Хўжайиним шайтон мени ҳузурингга юборди. Сенга салом йўллаб, агар сўқинишларингни, чақирқларингни бас қилмасанг, ўзи келиб бўйинингни узиб ташлармиш. Аллақачон шундай қилган бўларди, лекин ўн бир минг қиз билан учта сеҳргар йўл бермаётганмиш. Бу сени тинч қўйди дегани эмас. Билиб қўй, бундан буён яна сўқинадиган бўлсанг, доимо ёш хотинингни суюклиги билан қўшиб қўяди.

Ниқоб кийган йигит яна тапир-тупур қилиб зинадан тушди. Тросселни қалтироқ босди. Инс-жинсдан кўрққан Елена кўрпага ўраниб олганди, эри чақирганини эшитиб, кўрпадан бошини чиқарди. Хотини йиғи-сиғи билан ҳасратини тўкиб солди, балога гирифтор қилмаслик учун, азиз-авлиёларни ўртага солиб, бундан буён сўқинмасликни эридан ёлвориб сўради. Эри нола билан ибодат қилди ва сўқинмасликка ваъда берди. Бизларни шарманда қилган ҳалиги йигит кетидан Рейн бўйигача кузатиб бордим. Уни ёшгина зодагон йигит кутиб турган экан. Бу йигит маккор аёл у билан черковда учрашганда, шунақа томоша кўрсатишга ваъда берган экан. Ҳалиги масҳарабоз йигит кийимларини ечиб ташлади. У одам гадойлик қилиб юрадиган дарвешлардан экан.

Троссель кун бўйи қимирламасдан жим ўтирди. Унинг учун гапириш – сўқишдан иборат. Маккор аёл эрини зимдан кузатиб турар, қани энди сўқина қолса, деб интизорлик билан кутарди. Ташида эса эри атрофида гиргиттон бўлиб, эри сўқинган тақдирда бундай шармандалиқка чидай олмай, адоий тамом бўлишини айтиб, кўз ёши қилди. Умри бино бўлиб Троссель биринчи марта ич-ичидан хўрсиниб қўйди. Юзи ўликдек оқариб кетди. Атрофидаги-

¹ Ҳазрати Исони чақалоқлигида кўришга келган уч авлиё-сеҳргар воқеасига ишора (тарж.).

лар билан иши бўлмади қолди: қўлёмаларини титкилашди, суюкли итини оёқости қилишди, бақирди, кўполлик қилишди, ҳатто иши юзасидан суд ноҳақ ҳукм чиқарди, у бўлса лом-мим демай тишини-тишига қўйиб, чидаб юраверди. У деярли тилдан қолди, Елена тушқунликка тушай деганда, бир кун кечқурун, тўсатдан, сафарга чиққан зодагон кийимида, ўша гадоёлик қилиб юрган дарвеш Тросселнинг жанговар дўстиман, деб кириб келди. Сўкинишга қарши қўйилган тўғонни ҳам олиб ташлаб, уч сеҳрлар ҳақида Тросселга гап очди. Қарабсизки, соқовнинг тили чиқиб, гапдон бўлиб қолди, оғзидан бол томиб, азиз-авлиёларини мактади, қўлёмаларидан ўқиб берди, аёл эса хурматини қилиб, тинглаб ўтирди. Дарвеш қараса, хали-вери гапдан тўхтамайди, шунда у масҳараомуз тиржайиб:

– Уч сеҳрлар? Нега учта? Рейнда уларга пишириб қўйиптими? Нега Кельнга келишди? Уйда қиладиган иши йўқми, дайди машшоқларга ўхшаб, тентираб юришнинг нима кераги бор? Уларни кутиб ўтирган одамлар нима ишлар билан шуғулланишган? Мени кечирасиз-у, бундай одамлар ҳамма нарсдан воз кечиб, санғиб юрмайдилар, агар ҳайдаб юборишган бўлса, бу бошқа гап. Булар ҳаммаси бекорчи гап!

Троссель бу гаплардан кўкариб кетди. Кейин юзи қизарди, пешонасидаги томилар бўриб чиқди. Гезарган лабларида кўпик пайдо бўлди. Безовталиқ билан мушглари қисди, юзи тиришиб, қийшайиб қолди. У хансираб, пишқирарди. Азиз-авлиёларни ҳақорат қилган бадқирдорни урмоқчи бўлиб таёғини қўлга олмоқчи эди, қўрқиб кетган хотини ўрнидан сапчиб туриб, уни қучоқлаб олди, ўпиб-эркалаб, ширин сўзлар билан танчлантира бошлади. Эрини силаб-сийпаркан, беҳосдан унинг оёғидаги қадокни босиб олди ва қучи борича эзди. Эри дод-вой кўтарди, оғзига келганини аямай сўкишларни ёғдириб ташлади. Меҳмон қўрққанидан қочиб кетди, аёл эса эрининг оёғига ўзини ташлаб қичқира кетди:

– Нима қилиб қўйдинг, номусимни барбод қилдинг-ку!

Аёл хушдан кетиб йиқилди. Серрайганча қотиб қолган эрининг юзи оқариб кетди, кейин қалтироқ босди. Бироз ўзига келгач, олдингидан ҳам баттар сўкишга тушди, оғзидан боди кириб, шоди чиқди:

– Оёғимдаги қадокни нега босдинг? Сўзимни устида туриб, бу лаънати тилимни тишлаб юрган эдим-ку?

– Нега сўкидинг? – деди Елена унга жавобан. – Сенга биров тегмаса бўлди, номусим билан ишинг йўқ.

Шу пайт ўзимни қулгидан тия олмадим.

– Қулаётган ким? – тиши-тишига тегмай сўради Троссель.

– Иблис! – дея қичқирди аёл.

Эр-хотин югурганча хонасига кириб, кўрпага бурканиб олишди. Кўркуви босилгач, орадан кўп ўтмай Троссель хуррак ота бошлаганди, кимдир бақириб уни уйғотди:

– Тур ўрнингдан, беодоб, ўринни бўшат! Сени бугун гўсхўр қилишимга тўғри келади. Лекин сен кўрқма, ота-онам сенга ўхшаш художўй, сенга ёмонлик қилмайман. Жонинг ором олсин, деган ниятда қилинаёпти бу ишлар, агар кимирласанг, шу ондаёқ ажина келиб, додингни беради.

Троссель сакраб ўрнидан турди-да, бурчакка биқиниб олиб, тунги қалпоғи билан юзини ёпди, шу қўйи титраб ўтираверди. Орадан бир неча соат ўтгач, ўша овоз яна гапирди:

– Ўрнингга қайтишинг мумкин, лекин ёдингга бўлсин, ҳар гал сўкинганингдан кейин, ўрнингни эгаллайман, кўникишдан бошқа чоранг йўқ.

Овоз эгаси деразадан чиқиб кетди. Елена ўзини олдингидан ҳам баттар қиёфага солди, оиланинг зулмқори бўлган рашкчи эр эса, энди хотинига ялиниб, ҳеч бўлмаса бу гал кечиришини илтимос қилди.

Беадабга яна кўплаб тузоқ қўйишди. Анчагача сўкинмай юрди, лекин маккор аёл бунинг йўлини топди. Қўллаб юрган эскича усули қўл келмай

қолгач, янгисини ўйлаб топди. Эр кун бўйи асарининг янги боби устида ишлаб ўтирарди. Унга кўра сеҳргарлар уйдан пиёда эмас, туяга ўтириб кетган, тунда уларнинг йўлини чироқ тутиб учган фаришта ёритганлигини исботлаб берган. Эрининг берилиб ишлаганлигини, ўз ишидан мамнун эканлигини сезган аёл, эри ташқарига чиқиб кетганидан фойдаланиб, ёзганларини йиртиб, ғижимлади-да, ип билан ўраб қўйди. Бир варағига эса чакани ўраб, қоғозни ёқди ва кўчадаги гадоё машшоққа деразадан отди. Хонасига қайтган Троссель кун бўйи ёзганларини ўқиб чиқмоқчи бўлди, лекин қўлёзмани топа олмай, қўрқа-писа хотинидан сўради. Елена ўзини билмаганликка олди, учинчи марта сўрагач, жирканганча деди:

– Мана ўша қораламларинг! Ҳар доимгидек юзлаб қоғозни қоралаб, кейин ўзинг йиртиб ташлайдиганлардан, деб ўйлабман.

Эр ғазаб билан тишини ғижирладди. Ипни ечиб, хотинига отди, қоғоз бўлақларини тахларкан, бўкирганча сўради:

– Қолганлари қани?

– Деразадан отиб юбордим.

– Деразадан?!

У шунақа бўралаб сўка бошладики, ойналар, стол устидаги идишлар жаранглаб кетди. Елена қулоқларини бекитганча эски қилиғини бошлади. Кечаси яна ўша меҳмон келди, Троссель унга ўрнини бўшатиб берди. Пастга тушаркан, тиши орасидан тўнғиллаб қўйди:

– Уччала сеҳргарниям бўйни узилса бўлмасмиди. Иккинчи марта мени масҳара қилишди.

– Уччинчисиям бўлади, тўртинчисиям, бешинчисиям бўлади, беномус осий! Азиз-авлиёларни ҳақорат қилма, кечирилмас гуноҳ бу! – кўрпа остидан қичқирди овоз.

Меҳмон ўз сўзининг устидан чиқди. Кунда-шунда бўп қолди. Ниҳоят, бугун эрталаб Троссель хотинига ёрилди:

– Бошқа чидай олмайман! Интилишларим бекор кетаяпти. Бўғилиб кетдим, ёрилиб ўлсам керак, чунки сўқинмасдан яшай олмайман. Тушликдан кейин руҳоний отахон Орбелиусни чақиртираман, эртага эрталабдан олдимга келсин. Ҳаммасини унга айтаман. Балки бизга ёрдам берар.

Елена унинг гапини маъқулади, лекин шу заҳотиёқ билдирмасдан хонасига жўнади. Суюқлисига хат ёзиб, бўлган воқеани баён қилди ва ундан шайтонни юбортириб, у орқали Тросселни огоҳлантириб, агар бировга айтадиган бўлса, ўлиб кетиши мумкинлигини айтиб, қўрқитиш кераклигини илтимос қилди.

Кўрганларимдан қаноат ҳосил қилиб, бошдан-оёқ янги кийиндим: ажинанинг дағал терисидан мўйна ёқали нимча, турли рангдаги оловдан тўқилган бўйинбоғ, оёқларимга хўроз пихи тақиб, юзимга бадбаша қурбақа ниқобини тортдим, тақир бошимга патли шляпа қўндириб, елкамга қизил ёмғирпўш ташладим-да, Еленани кузатиб кетавердим. Дум ўрнидаги илон мени ўраб олган бўлиб, боши қурбақа оғзидан чиқиб турарди. Шу либосда хат ёзаётган Еленанинг орқасида туриб, илон тилини ликиллатганча майин овозда қулоғига шивирладим: “Ўзингизни ортиқча уринтирманг, хоним! Шайтон керак бўлса, шундоққина ёнингиздан, хизматингизга тайёрман! Истаганингизни буюраверинг!”

Воқеа давомини ва якунини, Фауст, кейинги учрашувимизда билиб оласиз.

Овоз тинди, Фауст эса олдидан жин ғизиллаб ўтиб кетганини сезди ва кетидан қичқирди:

– Ҳой, қаёққа кетдинг? Қиссадан ҳисса қилмадинг-ку?

Иблис: Шунақа дегин! Шоирларингизга ўхшаб, шайтон қиссадан ҳисса ҳам чиқариб бериши керакми, мазмунига путур етади. У жуфтакни ростлаб бўлди, ўзига бошқа эрмак ҳам топиб бўлгандир. Ҳа, Фауст, олмон аёллари анча устомон чиқиб қолди. Уларки, сизларни ўзгартира олмапти, бизларга йўл бўлсин.

Бу ажойиб воқеадан қулиб, ҳазил-хузул билан, бир шаҳар дарвозаси олдидан чиқиб қолишди. Шаҳарда уларни меҳмон қилишди, ажойиб майлардан ичишди, Фаустнинг ғамгин кайфияти анча кўтарилди. Шаҳарда ярмарка ташкил қилинган бўлиб, тушлиқдан сўнг, тикилинчда сайр қилиб келиш мақсадида, шаҳар майдонига йўл олишди.

Улар келиб қолган жой ўзига хос бир мамлакат эди. Шаҳар монастырларидан бирида ёш роҳиб яшарди. У ҳаёлотга шунақа берилган эдики, натижада соғлом фикрдан асар ҳам қолмади. У диннинг куч-қудратига тўла ишонар, вақти келиб руҳи самоларга кўтарилишига, илоҳий қудратга эга бўлиб, тоғни талқон қилишга, жонбозлик кўрсатиб, ҳаворий бўлишга умид боғларди. Ўзгаларнинг турли аҳмоқона ишлари, лўттибозликларини ўзига қабул қилаверарди. Ҳаёлпарастнинг файласуфдан фарқи шуки, файласуф ўзгаларнинг фараз ва тахминларига нафрат билан қарайди, ҳаёлпараст эса инсон руҳияти қабул қилмаган чиқиндиларни тўплаб, ўзиники қилиб олади. Ҳар қандай фидойи каби, у ўз маслагини тўғри, деб ҳисоблар, нотиклик санъатини мукаммал эгаллаганлиги, кўпчиликнинг, айниқса, эҳтиросга ўч аёлларнинг диққат-эътиборини жалб қилганди. Тез орада тасавури унга яна бир сеҳрли имконият ато этди. Унинг ёрдамида олий мавжудотлар билан руҳий алоқа ўрнатиб, инсоннинг ташқи қиёфасини физиогномика (инсоннинг юз тузилиши, белгиларига қараб, унинг феъл-атвори ва келажагини билиш) усулини қўллаб ўрганиш, моҳиятини аниқлаш мумкин. Гўё бутун олам шунинг учун мавжуддай. Бу тоифадаги одамлар тез орада алданиб қолади, аммо унинг заррача қолган соғлом фикри, бу иши уни янада юксакликка кўтаради, қавмлари янада кўпаяди, деган ишончни мустаҳкамлади. Одамнинг ташқи қиёфаси ҳақида кўплаб ажойиб нарсаларни айтиш мумкин. Тўрт девор ичида ўтириб, ўзига ўхшаш одамлар билангина мулоқот қилиб юрган одамнинг инсоният ва олам, ҳақиқий илм-фан ҳақидаги фикр доираси ҳам ўзига яраша. Бунақа одамлар тўлиб ётипти. Роҳибнинг бошлаган янги ишида ҳаёлпарастлиги қўл келди, чунки кўп одамлар аниқ фикрдан кўра, мавҳум сезгиларга таянади, шу маънода унинг қавмлари бисёр деса ҳам бўлади. Яратганнинг суюкли бандаларидан бўлиш қандоқ яхши, бошқаларни оёқ учида кўрса бўлаверади! Роҳиб одамлар билангина чегараланиб қолмади, ўз билимини ҳайвонот оламига ҳам қўллаб, буюк кашфиёт яратди. Ҳайвонларнинг, масалан, шернинг панжалари, тишлари, тикилишларига, қуённинг жуссасига қараб, нима учун шер қуён бўлолмайди, қуён эса шер бўлолмайди, деган масалани ҳал қилди. Уз кашфиётига ўзи ҳам ҳайрон бўлиб, қойил қолди. Ҳайвон табиатидаги ўзгармас, қатъий белгиларини аниқлади. Гарчи жамият инсонни аллақачон ниқобга ўраб қўйган, уни табиий ҳолатда кўрмаган бўлса-да, ўз кашфиётини инсонларга ҳам татбиқ этмоқчи бўлди. Кейин у ҳайвонлар ва жасадларни қавлаб олиб, бош чаноғини тасвирлаб, нега ҳаёт пайтида ундоқ эмас, бундоқ бўлган, дея назария яратди. Тасаввур қилиш мумкин: қандайдир сафсатабоз ёки ярамас бир аблах, хулосадан норози бўлиб, қиёфасини сунъий тарзда ўзгартириш муаммоси пайдо бўлса, аҳвол нима кечади?

Барча бу нарсага қизиқиб қолганлигидан Иблиснинг хабари бор эди. Меҳмонхонада ўтирганларида ўтган-кетганлар уларга қизиқиб қарар, бир-бирларига пичирлаб, кузатув натижалари ҳақида фикр алмашишарди. Меҳмонхона хўжайини ҳам бундан истисно эмасди. Мўъжизакорнинг шон-шухрати Фаустга ҳам етиб келганди, аммо унчалик эътибор бермади, атрофидаги шивир-шивирларни ҳам эшитмади. Майдонга етиб келгач, одамларни кўриб ҳайрон қолишди. Бозор эмас, физиогномистларнинг мактаби дейсиз. Ҳар ким ўзини қизиқтирувчи нарсани топиб олиб, кўздан кечириб, хулоса чиқарарди. Кимдир эшак, от, эчки, чўчка, қўй ва итларни ўрганса, кимлардир ўргимчак, қўнғиз, чумоли ва шунга ўхшаш ҳашоротларни ушлаб олиб, яширин феъл-атворларини, инстинктларини топмоқчи бўлиш билан овора эди. Баъзилари эса одамлар ва ҳайвонларнинг

бош чаноғини ўлчаб кўришар, жағ ва тишларига қараб, қайси ҳайвонга тегишли, тириклигида характери қанақа бўлганлигини муҳокама қилишарди. Фауст билан Иблисни ўраб олган оломон ичидан овозлар келди:

– Анавининг бурнини кўринг, кўзига қаранг! Синовчан назарига эътибор беринг! Иягининг шакли ажойиб экан! Куч-қуввати зўр экан! Сезгирлигини қаранг! Қадам ташлашини кўриб кўйинг! Кўзларини пириллатишига эътибор беринг! Гавдасига қаранг! Қадди-қомати хушбичим, бир-бирига мос тушган экан!

– Бу жанобларнинг дастхатидан намуна олиш учун анча-мунча нарсамни аяб ўтирмасдим, – деди бир тўқувчи, – дастхатидан фикри тезлигини билиш мумкин.

Барча томошабинлар чўнтақларидан қаламларини чиқариб, саёҳатчиларимизнинг қиёфаларини қоғозга тушира кетди. Бу бекорчи гапларни эшитган Иблис башарасини бужмайтирганди, шу пайт физиогномистлардан бири гап ташлади:

– Ташқи ҳавасни босиш учун шер ички кучларини ишга солди ёки ожиз фикрини тийиб турипти.

Бу бемаъни гапларни Фауст кулимсираганча тинглаб турарди. Шу пайт деразадан қараб турган гўзал чехрага кўзи тушди ва қизнинг ёқимли овозда айтганларини эшитди:

– Ох, авлиё Катерина! Ажойиблигини қаранг! Бундай нафис ва ёқимли хаёлпарастлик бу дунёда йўқ! Юзларидан садоқати шундоққина кўриниб турипти!

Бу ёқимли овоз Фауст қалбини қитиқлаб кўйди. Фауст унга нигоҳ ташлаганди, соҳибжамол ҳам бир қиё боқди-да, ўзини четга олди. Фауст Иблисга қарата:

– Шу аёл билан учрашмагунимча бу шаҳардан кетмайман.

Улар муволишга етмасларидан, кетидан бир физиогномист келиб, дадиллик билан бир неча сўз ёзиб беришларини сўради. Дастхатларига қараб, ирода кучининг ўзига хос хусусиятларини, яъни иродаси сустми, серғайратми, характерини – тўғрисўзми, қатъийми, муомаласи кўполми, мулойимми – шуларни аниқлашда фойдаланишини тушунтирди. Кейин кўшимча қилиб, ҳали бирорта мусофир унинг илтимосини рад этмаганлигини, улардан ҳам шуни кутаётганлигини билдирди.

Чўнтақидан ён дафтарчаси, сиёҳли қаламини олиб, шайланиб турди.

Фауст: Сабр қилинг, дўстим. Сиздан угина, биздан бугина. Айтинг-чи, ҳов анави уйнинг ойнасида кўринган соҳибжамол қиз ким бўлади?

Физиогномист: О, у ҳақиқатан ҳам фариштадек. Буюк башоратчимиз айтганидек, покизалик ва иффат рамзи. Лабларидан учган сўзлари у дунёнинг лаззатидан хабар беради. Бу дунёнинг йўлдан оздирувчи васвасалари, ишқий лаззатлари унинг олдида чилпарчин бўлади. Жаннатнинг муаттар ҳидларини ҳис қилади. Агар Яратган Эгам бандаларига ҳақиқий гўзаллик, иффат, поклик ва барча фазилатлар намунасини кўрсатмоқчи бўлганда эди, айнан шу қизни танлаган бўларди.

Фауст: Таърифлашингизга кўра, у қиз бу дунёда тенги йўқ бўлса керак. Унинг турмуш шароитлари ҳақида билганларингизни сўзлаб беринг.

Физиогномист: Турмуши порлоқ деб бўлмаса-да, у дунёнинг эзгуликлари унда мужассам.

Фауст: Исми нима?

Физиогномист: Ангелика.

Шундан сўнг Фауст билан Иблис бир парча қоғозга бир нечта маъносиз ибораларни ёзиб беришди, бебаҳо хазинани қўлга киритган физиогномист ҳам қайтиб кетди.

Фауст: Нима деб ўйлайсан, бу художўй қизга яқинлашиб кўрсакмикан? Шу ерлик башоратчи таърифлаган, художўйлик намунасини бузиб кетиш, айни ҳозирги кайфиятимга мос.

Иблис: Фауст, инсон дилига йўл топмоқчи бўлсанг, тўппа-тўғри бора-вер, шунда максадингга тезроқ эришасан. Одам қанчалик ҳаёлпарастликка берилмасин, эртами-кечми тўғри йўлни топиб олади.

Фауст: Жонли тасаввурни қовишув манзараси билан бойитиш ажойиб бўлса керак.

Иблис: Роҳиб унинг ҳиссиётларини ўткирлаб, сенга имконият яратиб қўйипти. Художўйликка манманлик билан мактанчоқликни қўшиб, дил қулфини очиб қўйипти, тақиллатсанг бас, қалбига кириб оласан-да, орзу-ҳавасини воқеликка айлантирасан. Ҳаёлпарастликка берилиш аёл кишини нималарга олиб боришини шу аёлда синаб кўрмоқчиман.

Фауст: Бўлақол, тезроқ!

10

Фаустнинг оғир гуноҳга ботиши, бу йўлда чегара билмаслиги, Иблис учун муҳим эди, шунинг учун у шу лаҳзадаёқ чодирхаёл манзараларини намойиш қилувчи чолга айланди-ю, Фаустга ишора бериб, майдонга жўнади. Дўконтчасини ўрнатиб, ўткинчиларни ажойиб манзараларни кўриб кетишга чорлади. Бирпасда тумонат одам ўраб олди. Майдонни хизматкорлару хунармандлар, қизлару бевалар, болалару қариялар босиб кетди. Иблис саҳна кўринишларини ўзгартирар, унга илова қилиб, турли панд-насихатлар, ўғитлар айтиб турарди. Томошани тарқ этганлар хурсанд бўлиб, бир-бирларига ажойиб кўринишларни мактаб, бошқаларни ҳам қизиқтириб қўйишарди. Воқеаларни ойнадан кузатиб турган соҳибжамол Ангеликада ҳам шуларни кўриб, эшитишга зўр иштиёқ пайдо бўлди. Садақа эвазига чолни ўз олдига чақиртирди. Қизнинг хусни-жамоли, ширинсўзлиги, саҳовати Иблисни лол қолдирди ва ўйлаб қўйган ниятини амалга ошириш истаги янада кучайди. Қизнинг хумор кўзлари томоша қутисининг тешигига яқинлашганда, Иблис ўзининг диний панд-насихатларини бошлади. Иблис шу даражада моҳирлик билан қизнинг руҳини бошқарардики, қиз илоҳий ишқ билан лаззатни ажрата олмай қолди. Ҳақоратли кўринишлардан кўз узмоқчи бўлиб турганда, бирдан улуғвор саҳналар пайдо бўлар, қизиқтириб қўярди. Қизнинг ёноқлари қизарди. Гўё номаълум ва сеҳрли оламни кузатиб тургандай эди. Барча саҳналарда Фауст ўзини унга жалб қиларди. Қизнинг сояси кетидан қувлаётган Фауст хавфли тўсиқларни енгиб ўтар, қизни деб мисли кўрилмаган жасорат кўрсатар, мушкул аҳволга тушиб қолганларида, қиз ундан чиқиб кетиш йўлларини излар, бутун диққат-эътиборини шунга қаратарди. Ана шундай пайтда саҳнадаги кўринишни ўзгартириб, қизни йўлдан оздирувчи воқеалар намойиш этилди. Ангелика юзини бекитганча ётоғига югурди, аммо ўзини Фаустнинг кучоғида кўрди. Қиз бироз ўзига келгач, қай даражада ҳақорат қилинганини билгач, безбет тажовузкорни итариб ташлаб, юзларини бекитиб олди. Фауст қизга бир шода марварид ташлаганди, қиз уни топтаганча бақариб берди:

– Балога дучор бўлгур! Бу қилмишинг учун ҳали жазоингни оласан!

Мақсадига эришган Фауст, ҳеч нарса бўлмагандек, мамнун ҳолда Иблис ёнига қайтди. Иблис уни қаҳқаҳа билан кутиб олди.

11

Фауст ўзини эркин ҳис қиларди. Мағрурлик инсон қалбида жиловланмас эҳтирослар уйғотади. Эҳтирослари аланга олиши учун Фаустга бир туртки кифоя эди. У ҳар бир бошлаган ишида ғолиб чиқар, гоҳ-гоҳда Иблис хизматидан фойдаланарди. У кўпинча бойлигидан фойдаланиб иш биттирарди. Бойлик орқали иш қилишни, ҳатто художўйлар ҳам яхши билади. Ангелика ўзини кўрсатмас, Фаустнинг у билан яна бир марта учрашиш ҳаракатлари зое кетди.

Завқ-шавққа кўмилиб юрган Фауст тез орада Ангеликани ҳам унутди. У бўш вақтларида Иблис билан бирга физиогномика ҳақидаги рисолаи ўқишарди. Бу китобни мухлисларнинг биридан қатта пулга сотиб олганди. Муаллифнинг қанчалик даражада ўзига бино қўйганлиги, билимсизлиги, такаббурлиги жаҳлини чиқарарди. Иблис китобда ўзининг суратини ва роҳиб томонидан бетамизлик билан ёзилган хулосаларини кўриб ғазаби қайнади. Шахсини ерга урган роҳибдан ўч олишни юрагига тугиб, қўйди. Фаустнинг роҳибга нисбатан бўлган фикри ҳам яхши эмасди, шунинг учун улар ўзаро келишиб олиб, уни калака қилиш мақсадида монастирга йўл олишди. Аслзодалардек ҳашаматли кийимдаги меҳмонларни роҳиб яхши кутиб олди. Иблисга диққат билан тикиларкан, таърифлаб бўлмас даражада завққа тўлди. Салом-аликни ҳам унутиб, қўлларини қисди, кейин орқага тисарилиб, ёнидан, олдидан разм солди, қойил қолганча хитоб қилди:

– Воҳ! Кимсан, эй улуғ зот?

– Истаганингга эришишинг мумкин!

– Юзингдан кўриб турибман. Буни тушуниш учун сени билиш шарт эмас.

Шу пайтгача илмидан қоникмагандим, лекин шу дамда ихлос ва ишончим ошди. Бундай чехрага қизиксинмасдан, ҳайрат ва завққа тўлмасдан қараб бўлармикан? Буруннинг шакли табиий улуғворликдан, қатъийликдан дарак беради! Бургутмисол боқишларида буюк эҳтироси ва қудрати намоён!

Левиафаннинг пешонасини ушлаб кўраркан, давом этди:

– Ижозатинг билан пешонанг дўнглигини ўлчаб кўрсам. Ҳа, ҳақиқий мардлинг, дўстлигинг, садоқатинг, одамларга ва Парвардигорга бўлган меҳринг шундоқкина кўрииб турипти. Олға томон интилиш, ўзаро ишонч, ёрдам, аҳилликка бўлган истагингни лабларингдан ҳам билиб олиш мумкин! Борлигингдан олижаноб эканлигингга шубҳа йўқ! Юз ифодаларинг оддий одамга ўхшамайди: сен ҳамма нарсани кўра-била оласан, одамлар сенга қараб интилишлари ҳам мумкин, ўзларини четга олишлари ҳам мумкин; сен доимо ҳаракатдасан, парвоз қиласан, ижод қиласан, кўпларга ишонасан, аммо яна ҳам кўплар сенга ишонишади, сенга суянишади. Эҳ, қани энди ҳамма сенга ўхшаса, физиогномиканинг кераги ҳам бўлмасди. Сени кўриб интилмаган, айни пайтда ўзини олиб қочмаган инсон дунёда бўлмаса керак. Бегуноҳ болалик ҳам, қаҳрамонликнинг оғир юки ҳам сенда мужассам! Сенга ўхшаш одамлар бу дунёда йўқ. Бургутсан! Шерсан! Барбод қилувчисан! Яратувчисан! Инсониятнинг ислохотчиси! Олға! Бандаларнинг кўзини оч, уларга куч-қувват бер! Табиат сени шунга яратган.

Иблис ҳақида бундай мақтовларни эшитган Фауст тишини-тишига қўйиб зўрға чидади. Иблис совуққонлик билан башорагчидан сўради:

– Бу одам ҳақида нима дея оласан?

Роҳиб: У буюк, мард, қудратли, меҳрибон, раҳмдил одам. Лекин буюклиги буюкроқ, жасорати жасоратлироқ, қудрати қудратлироқ, куч-қуввати кучлироқ, мулойимлиги мулойимроқ, раҳмдиллиги раҳмдилроқ! Буюк устознинг буюк шогирди ўқиганларини уқиб олса, ундан ҳам ўтиб тушган бўларди! Энди яхшилаб жойлашиб олсанглар, соянгизни чизиб олсам.

Иблисдан ҳам паст баҳоланган Фаустнинг ғазаби тошиб, бақириб берди:

– Соямизни! Ҳа, соямизни кўрдинг, холос! Ким бўпсан соямизга қараб баҳо берадиган? Ҳақиқий инсонни кўрганмисан? Қаерда, қачон кўргансан? Ҳаёлингда тасаввур қилган сояни бўяб, безаб инсон демоқчимисан? Кимни кўрганлигингни айт! Мазҳабпарастларни, хаёлпарастларни, ўтакетган мутаассибларни кўрган бўлсанг керак. Мақтанчоқ аёллар-у, ожиз эркаклар, бевалар-у, уйку билмас ўтириб қолган қизларгина сен ва сенга ўхшашларнинг этагига ёпишиб олсалар керак, чунки улар иродаси кучлиларга суяна олмайдилар – ҳеч кимга кераги йўқ, тасаввурларидагина роҳат оғушида лаззат оладилар, бошқа иложи йўқ. Даҳо эканлигини сендан эшитиб, талтайиб кетган зоти-ю, унвонидан кеккайиб юрган амалдорларни кўргансан, холос. Китобингни ўқиганман!

Иблис: Яшавор, Фауст! Ижозатинг билан бор ҳақиқатни юзига айтсам.

Оғайни! Кулбанга қамалиб олиб, ўзингча комил инсоннинг қиёфасини яратдим, деб одамларнинг бошини қотираяпсан. Одамларни ўзингга жалб қилиб, қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб, шум ниятингни амалга ошириш учун ўйлаб топган янги фирибгарликми бу? Инсон қалбининг хусусиятларига етаман, деган одамларнинг қанчаси сенгача ўтиб кетишган, ҳеч ким ета олмаган. Улар дунёни кезишган, подшолар саройидан тортиб, қашшоқ кулбаларгача кириб боришган, турли одамлар билан суҳбатлашган, иллат ва роҳатпарастликнинг у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқишган, неча-неча аёлларни қўлдан ўтказишган. Ҳақиқий эркакнинг қандай бўлиши кераклигини унинг феъл-атворига қараб аниқлашган. Улар сенга ўхшамасди. Сенинг миянг эса хурофотдан ғовлаб кетган, хатти-ҳаракатлари қатъий одамни кўрсанг ўзингни йўқотиб қўясан. Роҳиблару, хотин-халажнинг сохта эзгуликларидан андоза олиб, ўзингча оро бериб, фариштадек соф, ифбат пардасига ўраб кўрсатаяпсан, инсоннинг ҳақиқий қадриятларини эса билмайсан.

Икки ўт орасида қолган роҳиб, қўлларини кўксига қўйиб ёлворарди:

– Раҳм қилинг!

Фауст: Эшит! Ҳаёлий роҳатга ботган аёл кўзида улуғворлик белгиларини кўрасан. Йигитнинг пешонасида буюк жасоратга интилиш борлигини ўқийсан, ақлида фақат шердай кучли. Умрингда хавфли вазиятга тушмагансан, шиддатли кураш нима эканлигини билмайсан-у инсоннинг руҳий кудратини, ирода кучини ўлчамокчи бўласан. Одам ўз нафсига берилиб кетишини қандай қилиб аниқлайсан? Хом хаёлларинг биланми? Соғлом фикр юритадиган одам барча қилмишларингни чиппақка чиқариб, нодонлигингни фош қилса нима бўлади? Бемаъниликларингдан бошқа нима қолади?

Иблис: Ўша қалин китобингда тасвирланган сояларга жон кириб хузурингга келса нима бўлади? Шайтонниям суратини чизиб, таърифлаб берибсан, кўрдим ўшани. Ўз кўзинг билан кўриб қўй. Энди менга қара! Агар ички моҳиятимни юзимга чиқарсам, кўркқанингда ҳаёлингга яратган орзуингдан ҳам воз кечиб юборасан. Бўри кўрғонингга кириб, бегуноҳ кўзичоқларингни бўғизлаб кетганидан хабаринг йўқ. Бошингни кўтар, менга қара, ҳеч бўлмаганда бир зотнинг ҳақиқий моҳиятини кўрдим, деб ихлосмандларингга айтиб юарсан.

Шу пайт Иблис Фаустга орқасини ўгирди-да, ўзининг асл дўзахий қиёфасига кирди. Роҳиб юзтубан йиқилди. Инсон қиёфасига қайтган Иблис Фаустга ўгирилди кейин яна қалтираб турган роҳибга ўгирилди.

Иблис: Жасоратинг етса, энди Иблисни қандай кўрганингни гапириб бер. Фаришта, деб тасвирлаб юрган одамларинг ҳам ҳақиқий моҳиятларини очганда эди, ҳали кўп марта юзтубан йиқилган бўлардинг.

Фауст: Аҳмоқ эдинг, шу ҳолингча қолавер, ўзингга ўхшашларни кўпайтиравер. Ўйлаб топганларинг онгли одамларда сенга ва фанингга нисбатан нафрат туғдиради, холос. Жаҳаннамдан жой олиш учун бундан-да, муваффақиятлироқ йўл бўлмаса керак. Айримлар сендан нафратланишади, бошқалари эса олдинда қийшанглашади. Хайр!

Роҳиб кўркқанидан ақлдан озса-да, аммо ижодини давом эттираверди. Ўқувчилари ундаги ўзгаришни сезмади, чунки янги ёзганлари эскисининг худди ўзи эди.

Бўлиб ўтган воқеа Фаустнинг вақтини чоғ қилди. Шаҳар кўнглига теккани учун Иблис билан бирга шодон Францияга йўл олди.

*Рус тилидан
Маҳкам МАҲМУДОВ,
Абдунаби АБДУЛҚОДИРОВ
таржимаси*

(Давоми бор)

ДУНЁНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МАРКАЗИ

Маълумки, шу йил 14-16 май кунлари Самарқанд шаҳрида Президентимиз Ислоҳ Каримов ташаббуси билан “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусида халқаро конференция бўлиб ўтди. Мазкур халқаро анжуманда АҚШ, Буюк Британия, Италия, Хитой, Жанубий Корея, Германия, Япония, Ҳиндистон, Миср, Индонезия, Саудия Арабистони, Қувайт, Россия, Озарбойжон сингари элликка яқин давлатдан олимлар, нуфузли халқаро ташиқлотлар, илмий марказлар, институтлардан таниқли эксперт ва мутахассислар иштирок этди.

Халқаро конференция очилиш маросимида нутқ сўзлаган давлатимиз раҳбари Ўрта асрларда Шарқ оламида яшаб ижод этган буюк аллома ва мутафаккирларнинг илмий меросини чуқур муҳокама қилиш ва англаш, унинг замонавий цивилизация тарихида тутган ўрни ва ролига баҳо бериш конференциянинг асосий мақсади эканлигига алоҳида эътибор қаратди. Жумладан, Юртбошимиз “Тадқиқотчи-олимларнинг фикрича, Шарқ, хусусан, Марказий Осиё минтақаси IX-XII ва XIV-XV асрларда бамисоли пўртанадек отилиб чиққан икки қудратли илмий-маданий юксалишининг манбаи ҳисобланиб, жаҳоннинг бошқа минтақаларидаги Ренессанс жараёнларига ижобий таъсир кўрсатган Шарқ уйғониш даври – Шарқ Ренессанси сифатида дунё илмий жамоатчилиги томонидан ҳақли равишда тан олинган”, деб алоҳида таъкидлади.

Президентимиз конференциянинг энг нуфузли қатнашчилари ва уларнинг асарларини тилга олар экан: “Бугунги анжуманимизнинг яна бир қатнашчиси – таниқли америкалик тарихчи, археолог, антрополог, Жон Хопкинс университети қошидаги Марказий Осиё ва Кавказ институти раиси, 22 та китоб ва 200 дан ортиқ илмий мақола муаллифи – профессор Фредерик Старр жанобларидир. Унинг 2009 йилда “Марказий Осиёнинг янгитдан кашф этилиши” деб ном олган эссеси АҚШда оммавий ахборот воситаларида чоп этилган йилнинг энг яхши материали сифатида эътироф этилган” лигига муносиб баҳо берди. Ҳақиқатан ҳам, бу эсседа IX-XII асрлар оралиғида Марказий Осиё минтақасидан етишиб чиққан буюк алломаларнинг илм-фандаги беқиёс кашфиёт ва жасоратлари илмий жиҳатдан ўзига хос ва адолатли таҳлил қилинган. Абу Райҳон ал-Беруний ва Абу Али ибн Сино ўртасидаги ёзишма устида тўхталар экан, олим жумладан шундай деб ёзади: “Баҳс-мунозарага мойил бўлган мазкур даҳоларни бугун кўпчилик араб миллатига мансуб деб билади. Буни тушунса бўлади, чунки бу икки олим ҳам араб ва форс тилларида ижод қилган. Бироқ инглиз тилида ёзган япон миллатига мансуб инсон инглиз бўлолмагани сингари, араб тилида ёзган марказий осийлик одам ҳам араб бўла олмайди. Аслида улар математика, астрономия, тиббиёт, геология, тилишунослик, сиёсатишунослик, шеърят, архитектура, амалий технология каби соҳаларда ҳозирги кунда биз Марказий Осиё деб атаётган ҳудудда яшаб ижод этган этник жиҳатдан форсий ва туркий даҳолардан ташиқил топган “юлдузлар туркуми” дандир. 800-1000 йиллар орасида Марказий Осиёлик бу олим, санъатишунос ва мутафаккирлар плеядаси минтақани дунёнинг интеллектуал марказига айлантирдилар. Уларнинг таъсир доираси Шарқий Осиё ва Ҳиндистондан Европа ва Яқин Шарққача таралган эди”.

Илмий асослари чуқур, муносабати самимий ушбу асарни 2009 йил сентябрь ойида ўзбекчага ўғириб, “Миллий тикланиш” газетасида эълон қилган эдик. Давлатимиз раҳбари эътироф этган хорижлик олимнинг мазкур эссеси билан яна бир бор мамлакатимиз жамоатчилигини таништириши мақсадида, уни ҳурмат билан “Жаҳон адабиёти” журналига тақдим этдик.

Жалолiddин САФОЕВ

Фредерик СТАРР

МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ ЯНГИТДАН КАШФ ЭТИЛИШИ

У бир пайтлар “Минг шаҳарлар ўлкаси”, дунёга донги таралган олимлар, шоирлар ҳамда файласуфлар ватани бўлган. Марказий Осиёнинг келажagini тасаввур қилиши учун биз унинг улугвор ўтмишига саёҳат қилишимиз даркор.

Милоднинг 998 йилида бир-биридан 200 миль [322 км, – таржимон] узоқликда, ҳозирги Ўзбекистон ва Туркманистон ҳудудларида истикомат қилувчи икки йигит ўзаро ёзишмага киришди. XXI аср лабораторияларида қўлланиладиган сўз тортишуви билан улар бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган 18 масала борасида мунозара олиб бордилар.

Юлдузлар орасида қуёш тизимига ўхшаш ўзга тизимлар ҳам мавжудми ёки биз бу коинотда танҳомизми, дея савол қўйишарди улар. Европада мазкур масала кейинги 500 йил ичида очик қолди, бироқ бу икки йигитга биз коинотда ёлғиз эмаслигимиз равшан эди. Улар яна – ер бир бутун (яхлит) ва тугал шаклда яратилганми ёки у вақт мобайнида эволюцион тарзда тараққий этганми, деган саволлар билан машғул бўлдилар.

Ёш олимлар шундай хулосага келишди: вақт давомий, унинг на боши ва на охири бор. Бошқача айтганда, улар яратилганлик назарияси (креационизм)ни рад этиб, эволюцион геологияни ва ҳаттоки, дарвинизм асосларини Дарвиндан қарийб минг йил олдинроқ илгари суришди. Холбуки, бу каби қарашларнинг барчаси ҳам ислом, ҳам ўрта асрлар насроний динида бидъат саналган.

Минг йил аввал амалга оширилган мазкур ёзишмалар илм-фан тарихида камдан-кам учрайдиган келажакка дадиллик билан қарайдиган интилишлар эди. Биз бу ҳақда сакланиб қолган ҳамда минг йиллар оша қайта нашр этилган қўлёзмаларнинг бир неча нусхаси туфайлигина биламиз. 26 ёшли Абу Райҳон ал-Беруний ёки қисқача ал-Беруний (973-1048) Орол денгизи яқинида яшаб, география, математика, тригонометрия, қиёсий диншунослик, астрономия, физика, геология, психология, минералогия ва фармакология соҳаларида танилган, Унинг замондоши Абу Али ибн Сино ёки ибн Сино (980-1037) ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган буюк илм даргоҳи – улугвор Бухоро шаҳридан бўлган. У тиббиёт, фалсафа, физика, кимё, астрономия, диншунослик, клиник фармакология, физиология, этика ва ҳатто мусикашуносликда ном таратган. Ибн Синонинг кейинчалик лотин тилига таржима қилинган “Тиб қонунлари” асари Ғарбда замонавий тиббиётнинг томир отишига туртки бўлган. Биргаликда бу икки нодир ақл соҳиблари антик дунё ва Европадаги Уйғониш даври ўртасидаги энг буюк илм дарғалари қаторида туради.

Баҳс-мунозарага мойил бўлган мазкур даҳоларни бугун кўпчилик араб миллатига мансуб деб билади (агар, умуман, билса). Буни тушунса бўлади, чунки бу икки олим ҳам араб ва форс тилларида ижод қилган. Бироқ инглиз тилида ёзган япон миллатига мансуб инсон инглиз бўлолмагани сингари, араб тилида ёзган Марказий осиелик одам ҳам араб бўлолмайди. Аслида, улар математика, астрономия, тиббиёт, геология, тилшунослик, сиёсатшунослик,

Фредерик Старр Жонс – Хопкинс университетининг Пол Нитше номли Халқаро муносабатлар олий мактаби ҳузуридаги Марказий Осиё ва Кавказ институти раиси. У Вудро Вильсон марказининг Кеннан институти таъсисчи раиси, Оберлин коллежи ҳамда Аспен институти президенти лавозимида хизмат қилган. Ф. Старр ўз фаолиятини Туркиядаги археологик тадқиқотлар ва Принстон университетида интеллектуал тарих фанидан дарс беришдан бошлаган. 2005 йил апрель ойида мутахассислар орасида баҳс ва мунозарага сабаб бўлган “Катта Марказий Осиё” концепциясининг тақдимотини ўтказди.

шеърят, архитектура, амалий технология каби соҳаларда ҳозирги кунда биз Марказий Осиё деб атаётган ҳудудда яшаб ижод этган этник жиҳатдан форсий ва туркий даҳолардан ташкил топган “юлдузлар туркуми” дандир. 800-1100 йиллар орасида марказий осиелик бу олим, санъатшунос ва мутафаккирлар плеядаси минтақани дунёнинг интеллектуал марказига айлантirdилар. Уларнинг таъсир доираси Шарқий Осиё ва Ҳиндистондан Европа ва Яқин Шарқкача таралган эди.

Бугун буни тасаввур қилиш қийин. Хитой, Покистон, Эрон, Россия ва Каспий денгизи ўртасида жойлашган, суғориладиган чўллар, тоғлар ва даштлардан иборат бу улкан минтақани осонгина дунёнинг чет ҳудуди, у ёки бу буюк давлатнинг “томорқа”си сифатида менсимай орадан суриб чиқаришга интилинмокда. Азалдан Марказий Осиёнинг юраги бўлмиш ҳозирги қашшоқ Афғонистонда АҚШ кўшинлари ўтмишга таянган ва илмсиз “Толибон” ҳаракатига қарши уруш олиб бормокда. Америкада Марказий Осиёнинг қолган мамлакатлари тўғрисидаги хабарлар нари борса, Пентагоннинг у ерда афғон кампаниясини қўллаб-қувватлаш учун ҳарбий базалар оғушида юргани билан кифояланади. Хитойда эса ушбу минтақага нефть, табиий газ, олтин, алюминий, мис ва уран каби хомашё манбаи сифатида қаралади. Айни пайтда, Россиядаги мунозаралар Москванинг у ерда Ғарб билан ва тобора Хитой билан ҳам геосиёсий рақобати атрофида айланади. Умуман олганда, хорижда кўпчилик одамлар ибн Сино ва ал-Берунийлар юртини писанд қилмай, бу ерга бошқа бирор манзилга бориш учун кесиб ўтиш керак бўлган нотинч ҳудуд сифатида қарайдилар.

Мазкур ерларнинг замонавий дунёда жумбоққа айланган ҳолатини ҳисобга олган ҳолда, ким бунга ҳайратланиши мумкин? Бир ярим аср илгари бошланган рус истилоси натижасида минтақанинг асосий қисми Россия мустамлақасига айланган бир пайтда, Британия ўзининг Ҳиндистондаги мустамлақасини Россиядан мудофаа қилиш мақсадида Афғонистонни “буфер зона”га айлантirdи. Вақт ўтиши билан ҳозирда Синцзян (“Янги ҳудуд”) деб аталмиш минтақанинг шарқдаги қатта бўлагини Хитой “ютиб” юборди. Билим эгаллашнинг қадимий анъаналари аллақачон емирилиб кетган эди; совет ҳукумати саводхонликни қайта тиклашига қарамай, ҳам дунёвий, ҳам диний соҳада ҳур фикрлиликни бостирди. 1991 йил Совет иттифоқи кулаши ва беш мустақил давлат пайдо бўлиши ҳамда 2001 йил 11 сентябрдан кейин Афғонистонда янги ва замонавийроқ ҳукумат ўрнатилиши билан минтақа учун янги кун келди.

Минг йил илгари марказий осиеликлар эришган интеллектуал ютуқларни санаб чиқишни қаердан бошлашни билиш мушкул. Математикада марказий осиеликлар биринчи бўлиб, иррационал сонларни қабул қилишган, куб тенгламаларнинг турли шакллари аниқлашган, тригонометрияни кашф этишган, ўнлик сонлар тизимини ва ҳинд (Ғарбда “араб рақамлари” сифатида тан олинган) рақамларини янада такомиллаштиришган ҳамда бошқа ўлкаларга тарқатишган. Астрономияда улар яқин асрларгача тенги йўқ аниқлик билан Ернинг диаметрини ўлчаганлар ҳамда ҳайратланарли даражадаги аниқ астрономик жадвалларни тайёрлаш учун Уйғониш давридан анча аввал бир неча йирик расадхоналар қурганлар.

Кимёда эса марказий осиеликлар реакцияларни қайтаришга, кристаллизациядан кимёвий тозалашнинг бир воситаси сифатида фойдаланишган, гўё Дмитрий Менделеевнинг 1871 йилги даврий жадвалига пойдевор яратиш мақсадида муайян тортишкучини ўлчаш ва уни гуруҳ элементларида қўллаш каби ютуқларга эришганлар. Улар христоматик тарзда қадимий тиббий билимларга ўз ҳиссаларини қўшдилар, фармакология асосларини кенгайтirdилар ҳамда барча билимларни Ғарб ва Ҳиндистонга узатдилар. Технологик ютуқлардан кейинчалик Ғарбий йўналишда Яқин Шарққа ва Европага ҳамда шарқий йўналишда Хитойгача тарқалган шамол тегирмонлари ва сувни кўтариш учун гидравлик машинасозликни таъкидлаш мумкин.

Лекин бу Бағдодда халифаликда мужассамлашган араб дунёси илм-фан

ва таълимнинг олтин даври эмасми? Худди шундай! Офтальмологиянинг асосчиси ибн ал-Ҳайзам (тахм. 965-1040) каби ёркин араб олимлари ўтган. Бироқ, лейпциглик олим Хайнрих Шутер биринчилардан бўлиб бир аср аввал кўрсатганидек, ўша “араб олимлари”нинг кўпи (аксарияти бўлмаса агар) аслида Марказий Осиёдан келиб чиққан форсий ёки туркийлардан бўлган. Буни ал-Беруний каби ҳозирги Ўзбекистон-Туркменистон сарҳадларида жойлашган Хоразм ўлкасидан келиб чиққан ва шунинг учун “ал-Хоразмий” шарифини қабул қилган математик ва астроном Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий мисолида кўриш мумкин. Унинг бир қатор кашфиётларидан бири бўлган алгоритмларда унинг бузилган шаклда бўлса-да – исми акс этган бўлиб, бизнинг “алгебра” атамамиз эса унинг математикадаги кенг эътироф этилган асари сарлавҳасидан олинган. Шунга ўхшаш тарзда, Фарбда Алфарабиус номи билан танилган ва Аристотель этикасини ўзига хос тарзда таҳлил қилишда Томас Аквинас (русча – Фома Аквинский)дан ташқари барча Фарб мутафаккирларидан илғорлаб кетган Абу Наср ал-Фаробий (тахм. 872-961) араб эмас, балки ҳозирги Қозоғистон ҳудудидан келиб чиққан туркий олим эди.

Аббосийлар халифалиги аслида марказий осиеликлар томонидан ташкил этилганлигини ҳисобга олсак, марказий осиелик даҳоларнинг Бағдодда мисли кўрилмаган муҳим роли табиий бўлиб қолади. Ҳа, халифаларнинг ўзлари Шарқда жойлашиб қолган этник араблардан эди, аммо вақт ўтиши билан араблар “маҳаллий тус олдилар” ҳамда ўзлари вояга етган форсий ва туркий дунёга фарқ бўлдилар. Халифа Ал-Маъмун милодий 818 йилда тайинланганига қарамай, Марказий Осиёни тарк этишдан бош тортди ва мусулмон дунёсини ҳозирги Туркменистон ҳудудида жойлашган бетакрор Марв шаҳридан туриб бошқарди. Кейинчалик Бағдодга кўчар экан, у туркий лашкарлари билан бир қаторда ўзи билан форсий ва туркий маданиятлар таъсирининг “қоришмасидан” ҳосил бўлган Марказий Осиёнинг қадриятларини олиб кетади.

Марказий Осиёдан Яқин Шарққа бу кўчиш юнон билим масканларидан Римга қараб ҳаракатланган қадимий “ақллар кўчиши” йўсинида рўй берган. Фарқ шундаки, бир қатор марказий осиелик олим ва мутафаккирлар Бағдодга кўчаётган бўлса-да, бир пайтнинг ўзиде араб даҳолари Марказий Осиёнинг буюк марказларига интилар эди. Гўёки, “ақллар кўчиши” икки томонлама ҳаракатни эслатади. Ал-Беруний яшаган, ҳозирги Туркменистон ҳудудида жойлашган, мислсиз даражада равнақ топган Гурганж шаҳри ҳамда шарқий Афғонистондаги Ғазна шаҳрининг бойликка тўлган саройи араб олимлари учун оҳанрабо бўлиб хизмат қилар эди. Бунинг устига, Бағдодга кетишга мажбур бўлган марказий осиелик мутафаккирларнинг ҳаммаси ҳам у ерда қолиб кетишга шошилмас эдилар.

Даҳоликнинг гуллаб-яшнашини вужудга келтирган ушбу “Марказий Осиё”га қандай ҳудудларни киритишимиз мумкин? Даставвал, 1991 йилда мустақилликка эришган беш “-истон”нинг барчасини, яъни Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Тожикистон ва Туркменистонни. Бу интеллектуал “гуллаш”да ҳозирги Афғонистоннинг Балх, Ҳирот ва бошқа буюк шаҳарлари ўрни ва аҳамияти кам эмас. Бунга қўшимча сифатида ўша сермаҳсул йилларда бир қанча кашфиётчиларга ватанлик қилган бугунги Эроннинг шимоли-шарқда жойлашган Хуросон вилоятининг пойтахти Нишопурни ҳам келтириш лозим. Ушбу “даҳолар худуди”нинг сарҳадлари ҳар доим Марказий Осиёнинг маданий орбитаси қамровига кирган қадимий Қошғар шаҳри ва бир қанча бошқа буюк марказлар жойлашган ҳозирги кундаги Хитойнинг ғарбий чегараларига қадар чўзилар эди.

Харитада доира чизиш бир нарсасиз; бутунлай бошқа нарсасиз – нима сабабларга кўра ушбу “Қатта Марказий Осиё” деб аталиши мумкин бўлган минтақа шундай маданий гуркираш ҳосил қилиши мумкин бўлди, деган саволга жавоб бера олишдир. Гуллаб-яшнаган шаҳарлар маданий ҳаётнинг пойдевори бўлиб хизмат қилган. Уша даврда бир араб саёҳатчиси ҳозирги

Афғонистон, Тожикистон ва Ўзбекистонни қамраб олган худудни кезиб юрар экан, ҳайратда бу ерларни “минг шаҳарлар ўлкаси” деб атайди. Бир пайтлар ушбу минтақанинг пойтахти бўлмиш қудратли Балх шаҳрининг вайроналари ҳалигача чақиримлар оша Афғонистоннинг ҳозирги Мозори-Шарифдан ғарбда жойлашган ерларига қадар ястаниб ётган. Балх ўз гуркираган даврида Париж, Рим, Пекин ёки Дехлидан каттарок бўлган. Бошқа барча буюк минтақалар марказлари қатори унда сув айланма тизими, ҳаммомлар ва эртақлардагидек саройлар ҳамда саройдан ташқарида яшовчилар учун қуёшда пиширилган ғиштлардан қурилган ҳашаматли уйлар бўлган.

Шу билан бир қаторда, Балх китъа бўйлаб амалга оширилган савдо туфайли бойиган. Балх ва Марказий Осиёнинг бошқа тижорий марказлари савдогарлари Яқин Шарқ, Европа, Хитой ҳамда Ҳиндистоннинг ички худудларига саёҳат қилишган. Бу юртлар савдогарлари эса “Қатта Марказий Осиё”нинг гуркираган қарвонсаройларига ўзларининг маҳсулотларини олиб келишган. Мусулмон дунёси ва бошқа ерларда қулдорлик кенг тарқалганлиги туфайли бозорларда йирик қул бозорлари ҳам мавжуд бўлган. Олтин, кумуш ва бронзадан қуйилган пуллар ушбу тижорат томир отган тугунлардан то Швециянинг Готланди ҳамда Корея ва Шри-Ланкагача “саёҳат” қилган.

Марказий Осиё Евросиёнинг барча буюк маданият ўчоқларини боғловчи йўлларнинг чорраҳасида жойлашган эди. Ҳозирги кунда “Ипак йўли” деб номланмиш мазкур маршрутлар тармоғи шуҳрат чўққисига чиққан даврда барча йўналишларда турли-туман молларни ўтказган. Ҳаво ҳайдаш ёрдамида ишлаб чиқарилган ойна Яқин Шарқдан Хитойга Марказий Осиё орқали тарқалди; қоғоз ишлаб чиқариш ва ипакчилик маданияти Хитойдан ғарбий йўналишда йўлга қўйилди. Аммо марказий осиеликлар “пассив ўтказгичлар” эмас эдилар. Ярим минг йиллик мобайнида яқин шарқликлар ҳамда европалликлар Самарқанд қоғозини дунёда энг сифатли деб ҳисоблаган бўлсалар, Европадаги ўрта асрлар ибодатхоналари зебу зийнатлари Фарғона водийсида ишлаб чиқарилган ипакдан тайёрланган.

Савдогарлар динларни ташишга ҳам хизмат қилишган. Искандар Зулқарнайн (мил. авв. 356-33) босқини билан бу юртларга қадам қўйган юнонлар Афғонистондаги ўзларининг янги шаҳарларига Афина, Геркулес, Афродита каби сиғиниш тимсолларини олиб келишган. У пайтда буддизм минтақа бўйлаб томир отиш учун қулай шароитга эга бўлиб, бу ердан Хитой, Япония ва Кореяга тарқалган. Ўз йўлларида, буддавий санъаткорлар келгинди юнонлардан Буддани ҳайкалтарошлиқда тасвирлаш фикрини олдилар. Тахминан бир пайтда, минтақа худудида яҳудийлар бирлашмалари, Сурия насроний епископликлари, маникеяликлар жамиятлари шакллана бошлади. Ушбу барча динлар замирида ўлканинг марказий дини – эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш, гуноҳ ва лаънатдан халос бўлиш, жаннат ва дўзах каби тушунчаларга урғу берувчи зардуштийлик ётар эди. Тахминан милoddан аввалги VI ёки VII асрларда яшаган Зардушт Балх вилоятидан чиққан, лекин у асос солган дин ғарбий йўналишда – кейинчалик ушбу динга дуч келган ва унинг таъсирига тушган яҳудийлар яшаган Бобилгача тарқалган. Яҳудийлик орқали зардуштийлик ғоялари даставвал насронийликка, кейинчалик исломга тарқалди.

Шу боис VII асрда араб қўшинлари билан келган ислом биз ҳозирда “қиёсий диншунослик” ва “фалсафий таҳлил” деб атайдиган соҳаларда етарли даражада “эксперт” бўлган аҳолига дуч келди. Кўп марказий осиеликлар исломни қабул қилдилар, бошқалари эса маданий тўлқин мавжи босилмагунга қадар қабул қилишдан бош тортдилар. Қайси динга эътиқод қилишларидан қатъи назар, марказий осиеликлар моҳир тизимга солувчи ва таҳлилчи бўлиб чиқдилар. Улардан бири Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810-870) пайғамбар Мухаммад (а.с.)нинг ҳадисларини тўплади, таҳлил қилди ҳамда Куръондан кейин иккинчи энг муқаддас китоб ҳисобланмиш тўпламни яратди. Дунёвий фикрлар ҳам минтақа бўйлаб тўсиқсиз саёҳат қилиб юрди. Астроном ал-Хоразмий ҳинд рақамлари (ҳамда “0”) ва бошқа рақамлардан

фойдаланишни қиёслаб китоб ёзган бўлса, ўзга олимлар хинд геометрияси, астрономияси ва ҳатто тақвим тизимларида фойдали ғояларни излаб чуқур тадқиқ қилдилар. Бундан олдинроқ марказий осиеликлар турли алифболарни (масалан, Сурия ва Ҳиндистон ёзувларини) синовдан ўтказдилар. Бир қатор маҳаллий тиллар пайғамбар Исо (а.с.) гапирган арама (арамей) тили алифбосини қабул қилиб олишди. Дунёнинг ҳар қандай бошқа бурчагида интеллектуал жиҳатдан бундан-да “бағрикенг” минтақани тасаввур қилиш мушкул.

Марказий осиеликларнинг араб ва хитойлардан фарқи уларнинг полиглот, яъни кўп тилларни билишларидир. Улар учун кўп сонли тиллар ва алифболар аралашмаси ичида яшаш одатий ҳол ҳисобланган ва қайси пайтда қандай тилга муҳтожлик сезилса, ўша тилда сўзлашишган. Шу тарзда, янги дин билан араб қўшинлари келганида Марказий Осиёнинг баъзи давлат арбоблари ва мутафаккирлари арабларнинг тили уларга қандай фойда беришини аниқлаш мақсадида мазкур нотаниш тилни ўргандилар. Савдогарлар тез орада классик юнон тилидан эндигина ўгирилган битиклар билан келишни бошладилар. Кўпинча насроний араблар томонидан таржима қилинган ушбу асарлар марказий осиеликлар учун қутилмаганда фалсафа ва илм соҳасида янги, ўрганилмаган ғоялар оламини очиб берди. Вақт ўтиши билан улар бу жиҳатларни эгаллаб, мазкур соҳаларда ҳатто қадимий юнон мутафаккирларидан ҳам чуқурроқ изланишлар олиб бордилар.

“Катта Марказий Осиё”нинг гуллаб-яшнаши “макон, макон ва яна макон” омилининг маҳсулидир. Савдога асосланган фаровонлик ҳамда савдо орқали кириб келган динлар ва ғояларнинг ўзаро қоришмасининг яратилиши ҳам айнан мазкур омил билан изоҳланади. Бироқ савдонинг бир ўзи рўй берган интеллектуал уйғонишга туртки бўла олмас эди, чунки ҳар қандай савдо-сотик даҳоликка олиб келмайди. Балки савдони интеллектуал парвоз учун зарур шарт-шароит сифатида қараш мумкиндир, лекин бунинг ўзи етарли эмас.

Бу каби ижодий “портлаш”да дин омили қанчалик даражада муҳим? Кўпчилик учун ислом дини ҳал қилувчи омил бўлган. Ал-Бухорий ўз умрини бахшида этган илмга бел боғлаганида бошқа бир қатор буюк алломалардаги сингари унга ҳам, шубҳасиз, чуқур эътиқод туртки бўлган. Ал-Форобий эса ўзининг ахлоқшунослик соҳасидаги тадқиқотлари ҳукмрон динни янада мустаҳкамлашига шубҳаланмаган. Бошқалар ал-Форобий фикрига қўшилган ҳолда таъкидлар эдиларки, хур фикрлаш ва тадқиқ қилиш динни чорлаши даркор, акси эмас; ва албатта, эътиқод илм-фанни чеклаб қўймаслиги жоиз. Яна бошқалар эса ал-Форобий усулларига очикдан-очик қўшилмасликларини билдирарди ҳамда динга жамият оммаси учун маъқул, интеллектуаллар учун эса номақбул бўшлиқ сифатида қарашар эди. Бундай қараш ҳозирги кунда асосан ўзининг шеърляти билан машҳур бўлган, 1048-1123 йилларда яшаган Умар Хайёмга тегишли. Ғарбда уни XIX асрда нашр этилган “Умар Хайём рубоийлари” деб номланган шеърлий тўпламлари орқали билишади.

Буларнинг барчаси шундай тахминларни кучайтирадики, интеллектуал “жасорат” дин яратган шарт-шароитлар эмас, балки у яратмаган шарт-шароитлар туйфайли юзага келди. Агар Ғарбдаги баъзан илм-фан ва дин ўртасидаги курашни эътиборга оладиган бўлсак, бу омил муҳим ўрин касб этади. Шу билан бир қаторда, ўзининг барча қолган асарларидан ташқари мусиқа назарияси борасида қисқа вақт ичида йирик асар яратган ал-Форобийдек одам бутун оламни ўзининг “чиғаноғи” сифатида кўриб, ўрганиш учун на руҳсат ва на далдага муҳтож бўлган.

Марказий Осиёнинг “олтин аср”ига ўз хиссасини қўшган буюк алломаларнинг ранг-баранглиги туйфайли минтақанинг мазкур давр ривожига сабаб бўлган омирларни таъкидлаб кўрсатиш янада мушкулроқ бўлиб қолади. Мутафаккирлардан айримларининг келиб чиқиши бадавлат ер мулклари эгаларидан бўлиб, шунинг ҳисобига кун кечирган бўлсалар, ибн Сино ва ал-Беруний каби бошқалари эса даромади юқори лавозимларга тайинланганлар. Бироқ бу каби ҳолатлар қоидадан истиснодир. Мутафаккирларнинг аксарияти

тўлик иш билан таъминланган олимлар, тадқиқотчилар ва интеллектуаллар ёки шунга интилганлар эди. Уларни қўллаб-қувватлайдиган университетлар ва академиялар йўқлигини ҳисобга олганда, буни бемашаққат фаолият деб бўлмайди. Бир қанча ҳақ тўлаб таҳсил оладиган ўқувчилар йиғилган тақдирда ҳам бу уларга етарлича даромад олиб келмасди. Шу боис, тақдир тақозоси билан, улар ҳукмдорлар ҳимояси ва ҳомийлиги остида фаолият юритишар эди.

Марказий Осиёнинг энг улкан афзалликларидан бири шудир. Албатта, олимликка бел боғлаган киши Марказий Осиёда туғилган халифа ал-Маъмун асос солган фанлар академияси – “Донишмандлар уйи”га қўшилиш умидида Бағдодга йўл олиши мумкин эди. Бироқ шу билан бир қаторда, минтақа бўйлаб ва ғарбда – Эронда маҳаллий ҳукмдорлар ва саройлар бўлган. Уларнинг барчаси Бағдоднинг ҳурмат-иззатини жойига қўяр экан, ўзларини амалда мустақил деб билишган. Ҳар бир ҳукмдор маълум маънода (ўзи учун) халифа бўлиб, давлатини мутлақ авторитар тарзда бошқарар ҳамда туркийлардан ташкил топган йирик қўшин ёрдамида ўз ҳудудларини ҳимоя қилар эди. Бироқ улар савдони қўллаб-қувватлар, солиқ йиғар, серхашам пойтахт шаҳарлар қураар ва энг муҳими, санъат ва илм-фанга беҳисоб маблағ сарфлар эдилар. Ана шундай саройлардан бири ал-Беруний ижод қилган Гурганжда жойлашган. Яна бири ўша вақтдаёқ қадимий девор билан ўралган Самарқанд эди. У шаҳарда 850 ва 1000 йиллар оралиғида Сомонийлар сулоласи бой кутубхонага эга бўлган, мазмундор адабий кечаларда олимлар томонидан “Буюк масалалар” муҳокама қилинган, мусиқа ва шеърятга тўйинган жўшқин ижтимоий муҳит яратилган.

Бу ҳукмдорларнинг баъзилари на сахий, на мулойим-меҳрибон бўлган; улар санъат ва илм-фан ҳомийлари сифатида ҳам ажралиб турмаган. Шарқий Афғонистондаги пойтахтдан туриб Маҳмуд Ғазнавий (971-1030) Хиндистондан ҳозирги Эроннинг марказигача чўзилган империяни бошқарган. У шафқатсиз ҳукмдор бўлиб, маданиятни зарурат эмас, мол-мулк деб ҳисоблаган. Шунга қарамай, Хиндистон ва ҳиндуизм бўйича кейинчалик биринчи бўлиб кенг-қамровли тадқиқот муаллифи бўлган ал-Беруний ва буюк шоир Абулқосим Фирдавсийни ўз ҳомийлигига олган. Фирдавсийнинг исломдан олдинги Эроннинг маҳобатли манзараси тасвирланган “Шоҳнома” асари (тахм. 1000 й.) Францияда трубадурларга ҳам қатта таъсир ўтказиб, жаҳон адабиётининг мумтоз асарларидан бири сифатида тан олинган.

Марказий Осиёда охирги улкан “маданий энергиянинг портлаши” Салжукий турклар ҳукмронлиги остида рўй берди ва тахминан 1037 йилдан бошлаб бир асрдан кўпроқ вақт давом этди. Ўзларининг шарқий пойтахтлари бўлмиш ҳозирги Туркменистоннинг Марв ва бугунги Афғонистон-Эрон чегарасидаги Нишопур шаҳарларидан туриб, улар кўп соҳаларда кашфиётчиларни қўллаб-қувватлади. Эришган ютуқлардан бири сифатида кенг жойларни қопловчи қўшгумбазни келтириш мумкин. Дастлабки ютуқлар маҳсулини ҳозирда Марвнинг қаровсиз қолган вайроналари мисолида кўришимиз мумкин. Флоренция ибодатхонасидаги Филиппо Брунеллески гумбази ва Санкт-Петербургдаги Авлиё Николай соборидан бошланган “дунё бўйлаб саёҳат” натижасида мазкур кашфиёт Вашингтондаги АҚШ Капитолий биносининг гумбазида ҳам ўз аксини топди.

Нима сабабдан Марказий Осиёнинг буюк асри сўнди? “Интеллектуал бўрон”нинг сўнишига энг кенг тарқалган изоҳ сифатида 1218 йилда Чингизхон томонидан Мўғулистоннинг марказий ерларидан уюштирилган мўғуллар босқини келтирилади. Ҳақиқатан ҳам мўғул босқинчилари Марказий Осиёдаги бетакрор шаҳарларнинг аксариятини вайронага айлантирди.

Лекин қуйидаги уч эътироз бу фаразни шубҳа остига олади. Биринчидан, саноклиларидан ташқари барча шаҳарлар савдо ва тижорат туфайли тез орада қайта тикланди. Иккинчидан, минтақани яққалаш у ёқда турсин, мўғуллар истилоси “Қатта Марказий Осиё” билан Европа ва Осиёнинг бошқа ерлари алоқаларини кучайтирди. Босқинчи мўғуллар ўзларининг бекиёс империяси ичида чегаралар ва тўловларни бекор қилишлари туфайли шундай шароит

юзага келди. Масалан, XIII асрда Афғонистондан Хитойга саёхатини Марко Поло ягона “патент” ёки “виза” билан амалга оширди. Маданиятлараро алоқалар интеллектуал гуркирашнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланар экан, мўғуллар даврида бу хусусият томир отди.

Учинчидан, 1221 йилда мўғуллар хур фикрлиликини бостириш ниятида бўлган такдирда ҳам (улар ундай қилмадилар, бунга эҳтиёж ҳам йўқ эди) бундан бир аср олдинроқ юзлаб йиллар давомида бутун Марказий Осиё бўйлаб ҳар жиҳатдан гуллаб-яшнаган маданий юксалишнинг сўниши бошланган эди. Тўғри, XII асрда ҳам Марвда ўндан ортик кутубхона (улардан бирида 12 минг жилд бўлган), Бухорода эса 50 нафардан ортик аллома фаолият юритган. Бироқ аллақачон, яъни 1100 йилга келиб интеллектуал ҳаётдаги илмий қашфиётлар ўрнини илмий трактатлар тўпламини тайёрлаш эгаллаган эди. Уша даврдан сақланиб қолган қўлёзмаларнинг аксарияти асарларнинг асл нусхаси эмас, балки олдинги асарларнинг нусха-кўчирмалари ёки уларга берилган шарҳлар эканлиги аввалги ёрқин аланга сўнганининг ишончли аломатидир.

“Кимнинг қўли бор?” деган саволга мўғулларни кўрсатмас эканмиз, унда таназулнинг асл сабаби нима бўлиши мумкин? Марказий Осиёдаги буюк шаҳарлар бугун сахро куёшида жимжитлик билан ёпишиб турган маънос вайроналар кўринишини беради. Ғамгинликни фақат тасодифий чакалакзорлар бузади. Уларга қараб, киши маданий инқирозда иқлим ўзгариши ёки бошқа экологик жараёнларни айблашга жазм қилади. Лекин минтақанинг экологик тарихи борасида аксарият изланишлар шундай хулосага келадик, Марказий Осиёнинг “олтин даври” даги иқлим ҳозирги кундаги иқлим билан деярли бир хил бўлиб, асосий ўзгариш минтақанинг бир пайтлар ифтихори бўлган суғориш тизимида рўй берган.

Мўғуллар ва экологияни истисно қилганда, ўлканинг таназулга юз тутишига камида тўрт омил сабаб бўлган. Биринчидан ва балки энг муҳими, ҳеч нарса абадий эмас. Мумтоз Афинанинг олтин даври базўр бир асрга чўзилди, ундан кейин шаҳар пастрок, кумуш даврга чўкди. Европадаги Уйғониш даври шаҳарларининг саноклисида гуркираган давр бир ярим асрга етди. Чўккига етгач, инқироз томон юз тутиш табиий ва муқаррардир.

Марказий Осиё мисолида эса, ғарброкда жойлашган арабларга қараганда ҳам кўпроқ қадимги Юнонистон, Яқин Шарқ ва Ҳиндистондан келган чексиз ва нотаниш ғоялар йиғилмаларини эгаллаб, ўзларига мослаш даъвати оригинал тафаккур шаклланишига кучли туртки бўлган. 1100 йилга келиб бундай нагизга эришиб бўлинган эди; ундан кейин ҳеч қандай нисбатан чуқурроқ янги изланиш қирралари топилмади. Европадаги Уйғониш даври, албатта, шундай туртки бўлиши мумкин эди, бироқ бу вақтга келиб цивилизацияларни бир пайтлар боғлаган буюк савдо йўллари узилган, Марказий Осиёнинг тушқунлиги ва изоляцияси “мустаҳкамланаётган” эди.

Иккинчидан, маданиятлар ва уларнинг бир қисми бўлмиш динлар динамизм, ўз-ўзига ишонч, тажриба ўтказиш ва ниҳоят, ортодоксал қотиб қолишдан иборат жараёни бошдан кечиради. Марказий Осиёда бу жараён аввалроқ зардуштийлик ва буддавийлик мисолида ўтган эди. Исломи динида эса ижодий тафаккурнинг юксак раванг топиши эрта бошланди, яъни 800-1100 йилларга тўғри келди. Ортодоксал қотиш ҳам нисбатан эрта вужудга келди, лекин 1100 йилгача ўз чўкқисига етмади. Ҳатто ўшанда ҳам яна тахминан бир аср мобайнида интеллектуал жўшқинлик сақланган бир неча яқка тартибда “аванпост”лар қолган эди. Бироқ форсий ва туркий Марказий Осиёда араб дунёси маркази ва Эрондагидек маълум суръатлар билан мустаҳкамланаётган мусулмон ортодоксал қотишдан келиб чиққан талаблар эркин фикрлилики ва гуманизм ривож топиши мумкин бўлган соҳани тобора торайтириб борди.

“Қатта Марказий Осиё”да эркин интеллектуал ҳаётнинг сўнишига ўз ҳиссасини қўшган ушбу “морфологик” воқеликлардан ташқари, учинчи, ўзига хос омил ётарди: ислом дини ичидаги сунний-шиа ажралиши. Мазкур фундаментал бўлиниш Муҳаммад (а.с.)нинг 632 йилдаги вафотидан ке-

йинги биринчи авлодга бориб тақалади. Дамашқда илк халифалик вужудга келиш вақтида суннийлар бутун мусулмон дунёсида мустаҳкам ҳукмронлик қилишарди. Бунга истисно тарзда Мисрда шиа сулоласи ҳисобланган Фотимийлар 968-1171 йилларда ҳокимиятда бўлдилар. Аммо, ҳатто Фотимийлар ҳокимияти қулашидан олдинроқ шиа тарафдорлари шарққа томон қувгин қилинди ҳамда эътиқодлараро низо маркази Эрон ва Марказий Осиёга кўчди. Шу тариқа минтақа бўйлаб ҳукмдор сунний подшоҳлар эътиқод бўлинишига мойил бўлган шубҳа остидагиларга нисбатан сиқувни кучайтирдилар.

Аёнки, ўзгаришлар хур фикр тарафдорларига нисбатан қаттиқ зарба бўлди, аммо суннийларга ҳам таъсири кам бўлмади. Марказий Осиё ғарбий сарҳадлари (ҳозирги шарқий Эрон)нинг Тус шаҳрида ижод қилган икки шахс бунга ёрқин мисол бўла олади. Биринчиси Низом ул-Мулк (1018-92) юксак иқтидорли бошқарувчи ва қолаверса, даврнинг энг олди сиёсатшуносларидан бири эди. Низом ул-Мулкнинг устозлари уни Марказий Осиё Уйғониш даврининг энг ёрқин мутафаккирлари асарлари билан таништирган эди. Лекин унинг салжуқийлар империяси вазири этиб тайинланиши пайтига келиб, шиа муҳолифатига қарши кураш авжга чиқади. Ҳар тарафдан келган хавфнинг олдини олиш мақсадида Низом ул-Мулк ортодоксал сунний исломни “мияга қуйиш” ва ёш авлодни чуқур билимли, лекин маскув эътиқодга содиқ қилиб тарбиялаш учун мадрасалар тармоғини яратиш таклифи билан чиқди. Битирувчилар нафақат шиаларнинг ажралишини, балки ортодоксал оқимдан оғиши шубҳаланган ҳар қандай ғояларни рад этишлари зарур эди.

Иккинчи “ислоҳотчи” шахс файласуф ва дин арбоби Абу Ҳамид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий (1058-1111) бўлиб, у идрокнинг чекланмаган равишда қўлланилишига қарши бевосита ҳужум бошлади. Унинг энг машҳур асари сарлавҳасидан хулоса чиқариш мумкин: “Файласуфларнинг (яъни олимларнинг) мантиқсизлиги”. Ф. Достоевскийнинг “Ака-ука Карамазовлар” асари қахрамони буюк инквизитор сингари ал-Ғаззолий ўзининг ғанимлари (ўлканинг энг олди олимларини ўзига жалб қилган Аристотель эмпиризми) ни пухта билар эди. Аристотелни танқид остига олар экан, ал-Ғаззолий вайрон қилувчи таъсир билан ўз замонасининг барча рационалистларини сиқувга олди.

Низом ул-Мулк ва ал-Ғаззолий биргаликда Марказий Осиёда уч аср давомида барпо этилган ёрқин тафаккурга парда тортдилар. Бироқ буни марказий осиеликлар ўзларига хос топқирлик билан қарши олдилар. Эътиқоднинг сиртки шакллари мустаҳкамланган ва қотирилган бир пайтда улар индивидуал маънавийликка янги кизиқиш уйғотдилар. Тасаввуфга асосланган ҳолда, худога сиғинишга эришишнинг юксак даражадаги бу шахсий тизими на китоблар, на иерархия ва на масжидлар талаб қилар эди. Бу оқим суфизм деб ном олди. Марказий осиеликлар тасарруфида тайёр ишланган бундай тасаввуф ва шахсий сиғиниш шакллари мавжуд эди. Бунга ўхшаш кўникмалар ҳиндуист Ҳиндистон билан алоқада бўлганликлари ҳамда ўлканинг савдо марказларида кенг тарқалган ва ўзларининг динига айланган буддапарастлик, Сурия насронийлиги ва ҳатто яҳудийликнинг бой маҳаллий анъаналари туфайли ҳосил қилинган эди. Суфизмга бу каби эътиқод турларининг тасаввуф борасидаги ҳиссаси хусусида баҳслар давом этишига қарамай, бир нарса аён: дастлабки сўфийлар араблар бўлса-да, Марказий Осиё суфизмнинг юрагига айланган. Дастлабки ва энг олди сўфий ҳаракатлар бу ерда вужудга келди ва шу ердан бутун мусулмон дунёсига тарқалди. Бугунги кунда Румий, Аттор ва бошқаларнинг суфизмни мадҳ этувчи шеърлари Янги Даврга эргашшига бўлди, лекин ўз даврида улар ташқи омма дунёсидан қочиб, ички дунёга қарашга ундаганлар.

Марказий Осиё 1100 йилдан ҳам кейин жаҳон нигоҳидан асло четда қолмади. XIV асрда Ғарбда Темурланг (Тамерлан) номи билан танилган Амир Темур Дехлидан Урта Ер денгизининг шарқий соҳилларигача бўлган дунёни босиб олиб, ўзининг қайта тикланган пойтахти Самарқандда олим ва ижодкорларни тўплади. Бир асрдан сўнг Бобур Фарғона водийсидан чиқиб,

Ҳиндистонда Мўғуллар сулоласига асос солди. Иқтидорли ёзувчи бўлган Бобур Марказий Осиёнинг қадимги анъанасини тарқ этмаган ҳолда ўз саройига иқтидорли ижодкорларни жам этди.

Бироқ Марказий Осиё 800-1100 йиллар орасида эришган интеллектуал шукуҳини қайтара олмади. Юқори бўлган маҳаллий (божхона) тўловлар фаровонлик ва маданиятлараро мулоқотни туғдирган “олтин ғоз”ни чўқтирди. Диний ортодоксаллик ўлканинг энг ўзига хос мутафаккирларини “бўғди”. Таназулга юз тутар экан, Марказий Осиё вақт ўтиши билан бутун Евроосиёнинг юксак маданияти маркази бўлиш имкониятини бой бериб, одам оёғи етмайдиган ва чанг босган хилватгоҳ мақомига тушиб қолди.

Дэн Разер 2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан кейин худди ана шундай зулматга ботган жойдан – Афғонистон ва минтақадан репортажлар олиб борди. Камуфляжли жакет кийиб олиб, репортажларини фақат кун чиқар ва кун ботарда тасвирга тушириб, у минтақани бориб бўлмайдиган, қолоқ, экзотик, чет ва хатарли, бир сўз билан айтганда, дунёнинг охири деган маънода кўрсатарди. Гўёки, ибн Сино, ал-Беруний ва бошқа бир қатор жаҳон тан олган даҳлар бу ерларда яшамагандек.

Дэн Разернинг тасвиридаги Марказий Осиё эсга олса арзигулик минтақа сиймосида бўлса-да, бундай ҳолат бир қатор аянчли ҳулосалар келтириб чиқаради. Бир томондан, АҚШ ва жаҳон ҳамжамятининг ечимини топишга умид қилса бўладиган энг асосий ташвиши – бу минтақадан келиб чиқаётган хавф-хатарни чеклаш. Бу ўз навбатида, бизга хавф солаётган ҳар қандай нарсани бузиб ташлаб, бу ерни тарқ этишни назарда тутди. Бундай ёндашув билан боғлиқ муаммо шундан иборатки, бу нарса кейинчалик ўзимизга хизмат қиладиган қуролга айланиши мумкин, чунки назаримиздаги умидсизликка, тушкунликка тушган ўлка ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб қолади ва бундан ҳам кўпроқ хавф туғдирувчи минтақага айланади. Марказий Осиё ва Афғонистоннинг тўрт – яқин келажақда, эҳтимол, беш – ядро қуролига эга бўлган давлатлар орасида жойлашганлиги масалани ечишга ёрдам бермайди.

Шўролар ва толиблар ҳукмидан халос бўлганидан бери бу минтақада қитъа бўйлаб қадимий савдо йўллари қайта жонлана бошлади. Европага учаётган ҳиндистонлик ва корейликлар бу ерда тўхтаб ўтишади. Олти давлат ва шунча халқаро молиявий ташкилотлар мазкур минтақада яқин келажақда Европа, Хитой, Ҳиндистон ва Яқин Шарқни боғловчи автомагистраллар барпо этиш билан банд. Бу ишларнинг марказий бошқаришсиз амалга оширилаётгани шундан далолатки, буларнинг даражаси ва кўлами шу пайтгача эътибор жалб қилмади. Бироқ йўллар қурилиши ҳозир тўхтатиб бўлмайдиган даражадаги кучга айланди. Европа ва Хитойни боғловчи маршрутлар очилиши, Афғонистон орқали Араб денгизи, Ҳиндистон, Жануби-шарқий Осиёни Яқин Шарқ, Хитой ва Ҳиндистон билан туташтирувчи йўллар келгуси ўн йилликда бутун Евроосиё қитъасини ўзгартириб юборади. Вужудга келаётган шарт-шароитларнинг камдан-ками мутлақ янги кашфиётдир. Ҳақиқатан, янги барпо этилаётган транспорт тизими қандай кўринишда бўлар экан, деган савол билан қизиқаётган ҳар қандай киши аввал “олтин давр”даги савдо йўлларини ўрганиб чиқиши лозим.

Шу тарзда, 1991 ва 2001 йиллар оралиғида Марказий Осиёнинг “очишти” минтақанинг интеллектуал жиҳатдан ҳам ўзгаришига олиб келмоқда. Ҳудуднинг ўн минглаб талабалари хориждаги энг олд университетларга ўқишга юборилди. Минг йил аввал аждоглари бел боғлаган маърифатпарварлик руҳида Қозоғистон ва Ўзбекистон ҳукуматлари бу ёшларга энг замонавий билим олишлари ва уларни Ватанга олиб қайтишлари учун ҳомийлик кўрсатдилар. Бу ёшлар ўзларининг минтақасини глобал ғоялар дунёси билан қайтадан боғлаш ниятида қайтишмоқда. Кейинги ўн йиллик мобайнида мазкур ёш йигит-қизлар жамиятларида ва бутун минтақада етакчи ўринларни эгаллайдилар. Ҳатто Афғонистонда Миллий университет, Америка университети ҳамда минглаб мактаблар ўсиб келаётган авлодга янги имкониятлар яратмоқда.

Усиб келаётган авлоднинг имконият уфқларини торайтириш ва уларнинг

орзуларини чеклаш хавфи мавжуд. Баъзи ёшларнинг диний ташкилотларга ёки тор миллатчилик гуруҳларига жалб этилиши ҳам ташвишли ҳолат. Лекин марказий осиеликлар шахсни улуғлайдиган, ҳар бир шахсни идрок ва донолик мазмунида белгилайдиган ва ўша шахсни глобал тараққиётнинг асосий оқимларига жойлаштирадиган юксак маънавиятли ўтмиш эгаларидир. Бу – 300 йил мобайнида ўзларининг минтақаларини интеллектуал дунё марказига айлантирган буюк анъанадир.

Агар бу нарса ҳозирги кунда минтақада истиқомат қилаётганлар учун чақирик бўлса, уларнинг халқаро шерикларига минтақа мамлакатларини шахмат тахтасида турткиланадиган, маданий жиҳатдан инерт объектлар сифатида эмас, балки суверен давлатлар сифатида қабул қилишдир. Уларга шунчаки, Владимир Путин ҳукумати таъбири билан айтганда, “бизнинг махсус манфаатларимиз доираси” сифатида; хитойликлар назаридаги хомашё манбаи сифатида; ёки АҚШ назаридаги Қобулга сафар чоғида ёнилги учун тўхташ жойи сифатида қараш етарли эмас. Бундан мақбулроқ муқобил шундан иборатки, буюк империяларни ва янада каттароқ савдо зоналарини бошқариш, дунёнинг бошқа маданий марказлари билан тенглар орасида мулоқотда бўлиш ҳамда ўзларининг ноёб географик жойлашувларидан фойдаланган ҳолда цивилизациялар ўртасида алоқа ва кўприкка айланиш салоҳияти қаердадир бу халқларнинг ДНКсида мавжудлигини тан олиш керак. Бу каби огоҳлик ҳамма томонларда ишонч даражасини кўтаради ва минтақанинг халқаро шерикларини Марказий Осиёга геосиёсий ўйин обектидан муҳимроқ макон сифатида қарашга ундайди.

Бу эса, ўз навбатида, осон кечмайди, лекин буни бошлаш учун муҳим шарт Марказий Осиёнинг ўтмиши ҳақида чуқурроқ билим ҳосил қилишдан иборатдир.

Ушбу мақола АҚШда чоп этилган: Rediscovering Central Asia /Summer 2009. Wilson Quarterly. 33-43 p

АСРЛАР ОША ТАРАЛАЁТГАН ЗИЁ

Маълумки, дунё халқларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти мислсиз даражада ривожланиб, глобаллашув жараёнининг қамрови ғоят кенг кўламда кенгайиб бораётган ҳозирги даврда инсониятнинг келгуси ҳаёти, айниқса, жаҳон цивилизациясининг тақдири ва барқарорлиги улуғ аждодларимиз томонидан яратилган бебаҳо илмий, адабий, маънавий-маданий қадриятларни кенг кўламда ўрганиш ва тарғиб этиш билан бевосита боғлиқ бўлиб турибди. Бу эса, ўз навбатида, ўрта асрларда яшаган зукко алломаларнинг мислсиз даҳосининг маҳсули ўлароқ юзага келган бекиёс илмий меросни янгича таъмоиллар асосида тадқиқ этиш, улар томонидан яратилган илмий кашфиётларнинг дунё тамаддуни ривожигаги ўрнини белгилаш ва Шарқ халқлари илмий тафаккурининг жаҳоншумул аҳамиятини кўрсатиб беришни тақозо этади.

Зеро, остонаси ойдин юрт – она Ўзбекистонимиз бениҳоя нодир илмий салоҳияти билан дунё тараққиётининг тамал тоштини кўйган не-не улуғ мутаффақир ва алломаларга бешик бўлган заминдир. Улкамизда IX-XII ва XIV-XV асрларда тафаккур осмонида қуёшдек чарақлаб, ўзининг зиёси билан оламни ёритган икки қудратли илмий-маданий юксалиш даври адабиёт ва санъат асарлари, ҳайратомуз меъморчилик обидалари, математика, астрономия, тиббиёт, физика, кимё, геодезия, фармакология, тарих, адабиётшунослик, фалсафа, диншунослик фанлари соҳаларидаги йирик тадқиқотлар яратилган. “Шарқ ренессанси” дея эътироф этилган ана шу даврларда яшаб ижод қилган юртдошларимизнинг юксак салоҳияти натижасида юзага келган қадриятлар нафақат Марказий Осиё, балки жаҳоннинг бошқа ҳудудларидаги илм-фан, маданият ва маърифатнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатганлигидан қалбимизда битмас-туганмас ғурур, ифтихор хиссини туямиз.

Тараққиёт юксак даражада ривожланган бугунги кунда компьютер

технологияларидаги ҳар бир янгиланишга назаримиз тушганда беихтиёр “алгоритм” ва “алгебра” атамаларида номи муҳрланган улуғ юртдошимиз – ўнлик ҳисоблаш тизими, ноль микдорий ифодаси ва кутблар манзиллари – координаталарини илк бор амалиётга жорий этиш орқали математика, тригонометрия ва география фани ривожига улкан ҳисса қўшган Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий сиймоси кўз олдимизга келади. Дунёдаги кўпгина географик кашфиётларга асос бўлган нодир илмий адабиётлардан бири – “Астрономия асослари” асарининг муаллифи ўрта асрларда қўлланилган асосий астрономик асбоб – устурлоб назарияси асосчиси ва асрлар мобайнида Нил дарёси суви сағҳини ўлчаш воситаси – “нилометр” ихтирочиси Аҳмад Фарғоний эканлигидан кўнглимиз тоғдек ўсади. Фалсафа фанида онтологик билим асосларини яратиб, мантиқ муаммолари бўйича чуқур тадқиқотлар яратганлиги туфайли “Шарқ Аристотели” номини олган Абу Наср Форобийнинг жамият тўғрисидаги қарашлари ва илмий концепциялари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Узининг 150 дан ортиқроқ асарлари билан география, геодезия, минералогия, астрономия каби табиий фанларда кўплаб янги назарияларга асос солган Абу Райҳон Беруний даҳосига тан берган муаррихлар XI асрни ҳақли равишда “Беруний асри” деб атаганликлари ҳам бежиз эмас. “Тиб қонунлари” номли мухташам асари билан нафақат анъанавий, балки замонавий тиббиёт илмининг ҳам тамал тошини қўйган қомусий илм соҳибни Абу Али ибн Синонинг илмий тафаккурни тараққий эттириш борасидаги эзгу ишлари халқимиз тарихининг шонли зарварақларига зарҳал ҳарфлар билан муҳрланган. Ҳар гал Самарқанд шаҳридаги ноёб тарихий обида – расадхонага борганимизда минглаб осмон ёриткичлари ҳолати ва юлдузларнинг манзилларини аниқ белгилаб чиққан фалакшунос олим Мирзо Улуғбек астрономия мактабининг Қозизода Румий, Али Қушчи, Ғиёсиддин Қоший каби буюқ сиймоларининг бекиёс илмий тафаккури нечоғлиқ кенг қамровли эканлигини ҳис этамиз.

Серқуёш юртимизнинг ўзига хос табиий-иклимий шароитлари ва дарёларимиз сувининг мўл-кўллиги бу ҳудудда жаҳондаги энг қадимий дехқончилик маданиятларидан бири ҳамда ривожланган шаҳарсозлик анъаналарининг юзага келишига асос бўлган. Шунинг учун ҳам минтақамизда қадимдан илм-фан, маданият, санъат ва меъморчилик изчил тараққий этиб келган. Бугунги кунга қадар жаҳон аҳлини ҳайратга солиб келаётган улкан илмий кашфиётлар, “Авесто”, “Алпомиш”, “Хамса” сингари барҳаёт бадиий кадриятлар, Сармишсой ва Зараутқамар қоятошларига чизилган қадимий суратлар, Самарқанд, Бухоро, Хива ва бошқа кўҳна шаҳарларимиздаги беназир архитектура обидалари аждоқларимиз даҳосининг такрорланмас мўъжизаларидандир.

Буларнинг барчаси ўзининг беназир ижодий даҳоси ва юксак илмий салоҳияти билан жаҳон цивилизацияси тараққиётига улкан ҳисса қўшган Ўзбекистонда қадимдан илм-фаннинг турли соҳалари ва йўналишлари изчил ривожланиб келганлигидан далолат беради. Жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган маънавий-маданий кадриятлари, ижтимоий-тарихий анъаналари ва бетакрор илмий даҳоси ютуқлари билан дунё цивилизациясига муносиб ҳисса қўшган халқимизнинг бугунги тараққиёти ҳам ўрта асрларда яратилган илмий ва бадиий мерос билан чамбарчас боғланиб кетган. Айниқса, мамлакатимиз истиқлолга эришганидан кейин таълим тизимининг барча турларини такомиллаштириш ва юксак салоҳиятли илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислох қилиш билан бир қаторда ўрта аср Шарқ алломаларининг абадиятга даҳлдор илмий меросини кенг қўламда ўрганиш, турли қўлёзма фондлари ва кутубхоналарда сақланиб келаётган минглаб қўлёзмаларни тадқиқ ва табил этиш, аждоқларимиз илмий ва бадиий меросининг жаҳон тамаддунидаги ўрнини кўрсатиб беришга алоҳида эътибор қаратилди. Мамлакатимиз Президенти Ислам Каримов ташаббуси билан Имом Бухорий, Мирзо Улуғбек, Аҳмад Фарғоний, Абу Мансур Мотурудий, Ҳаким Термизий, Бурҳониддин Марғиноний, Алишер Навоий каби буюқ аждоқларимизнинг ғоятда серқирра ва бой илмий меросини ўрганиш, тарғиб

этиш, уларнинг мўътабар номи билан боғлиқ масканларни обод қилиш бора-сида хайрли ишлар амалга оширилди.

Яқинда Шарқ гавҳари ҳисобланган қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқанд шаҳрида Шарқ алломаларининг илмий ва маданий меросларини ўрганиш ҳамда тарғиб этиш мақсадида Президентимиз Ислоҳ Каримов ташаббуси билан ташкил этилган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро илмий конференциянинг ўтказилиши ҳам зукко аждоқларимиз томонидан яратилган улкан илмий ва бадиий кадрларни улуғлаш борасидаги энг улуғ ишлардан бири бўлди.

Самарқанд шаҳрининг марказида қад кўтарган ҳашаматли Қабуллар саройининг мажлислар залида шу йилнинг 15 май куни халқаро конференциянинг очилиш маросими ва ялпи мажлиси бўлиб ўтди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов халқаро конференциянинг очилиш маросимида сўзга чиқиб, ўрта асрларда яшаб, илм-фаннинг турли соҳаларида игна билан кудук казишдек машаққатли илмий-ижодий фаолият билан машғул бўлган буюк аллома ва мутафаккирлар меросининг ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси ривожига аҳамияти ҳамда Ўзбекистонда фан ва таълимни кенг кўламда ривожлантириш борасида амалга оширилган улуғвор ислохотларнинг моҳияти ва истиқболни ёритиб берди. ЮНЕСКО Бош директорининг ўринбосари, Осиё ва Тинч океани минтақавий бюроси директори Хуберт Гизен сўзга чиқиб, ўрта аср Шарқ алломалари томонидан яратилган бой мероснинг жаҳон цивилизациясида тугган ўрнини муносиб баҳолади ҳамда мамлакатимизда миллий кадрларни тиклаш ва ўрганиш, фан ва таълимни юксак даражада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилаётганлиги таъкидлаб, бу борада фидойилик кўрсатиб келаётган юртбошимизга миннатдорлик изҳор этди. Шундан кейин ўрта асрлар Шарқ алломаларининг ҳаёти ва ижоди, уларнинг илмий мактаблари ҳамда яратган асарлари ҳақидаги видеофильм намойиш этилди.

Мазкур конференция ишида АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция, Италия, Хитой, Жанубий Корея, Япония, Ҳиндистон, Сингапур, Малайзия, Қувайт, Миср, Саудия Арабистони, Россия, Озарбайжон каби жаҳоннинг 50 га яқин давлатларидаги энг нуфузли илмий марказлари ва илм даргоҳларидан ташриф буюрган йирик олимлар иштирок этишди. Анжуманнинг ялпи мажлисида АҚШдаги Жонс Хопкинс университети қошидаги Марказий Осиё ва Кавказ мамлакатлари институти раҳбари, машҳур антрополог ва археолог профессор Фредерик Старр, япониялик таниқли бобуршунос олим, Рюкоку университети профессори Эйжи Мано, Захириддин Мухаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарини илмий шарҳ ва изоҳлар билан араб тилига ўнгирган Қоҳира университети профессори Магида Махлуф, улуғ юртдошимиз Ибн Сино таълимоти ва асарларининг толмас тарғиботчиси, Европадаги замонавий тиббиёт ташкилотчиларидан бири, “Авиценна-Франция” ассоциацияси президенти Марк Боннел, Белгиядаги Лувен католик университети профессори, Ибн Сино илмий меросини Европа мамлакатларида тарғиб ва тадқиқ этиш борасида самарали иш олиб борган проф. Юль Янссен, Нидерландиядаги Утрехт университети доценти Вильфريد де Грааф, Япониядаги Токаи университети профессори, шарқшунос олим Масатака Такешита, узоқ йиллар мобайнида ўрта асрлар Марказий Осиё астрономияси тараққиётини ўрганиб келаётган таниқли хитойлик олим, Хефей университети тарих ва археология факультети раҳбари проф. Ши Юнли, Ўзбекистон ФА академиги Эдвард Ртвеладзе сўзга чиқиб, ўрта асрлар Шарқ алломалари томонидан яратилган илмий мероснинг жаҳоншумул аҳамияти хусусида маърузалар қилишди.

Шунингдек, конференция ишида Марказий Осиё тарихи, археологияси ва этнографияси бўйича таниқли мутахассис, кўхна Дарварзинтепа ва Қоратепа археологик ёдгорликларида олиб борган тадқиқотлари натижасида қадимий Ипак Йўли ва Бактрия давлати тарихига доир янги концепцияларни илгари сурган япониялик профессор, “Дўстлик” ордени соҳиби, Термиз шаҳрининг

“Фахрий фукароси” Кюдзо Като, Индира Ганди номидаги миллий маданият марказининг илмий раҳбари, ўрта аср қўлёмаларини ўрганиш асосида Шарқ уйғониш даври жаҳон илм-фани тараққиётида муҳим ўрин тутганлигини асослаган проф. Мансура Ҳайдар, аэроавтика ва коинот соҳасидаги йирик асарлар муаллифи, Жанубий Кореядаги Инха университети президенти Пак Чун-Бэ, Словакия шарқшунослик жамияти раиси Габриель Пирики ва бошқа машҳур олимларнинг иштироки ушбу конференциянинг нуфузи нақадар баландлигини кўрсатди.

16 май конференция иштирокчилари шўьбаларга бўлиниб, “Ўрта аср Шарқ алломаларининг аниқ фанлар соҳасидаги илмий ютуқлари, замонавий илм-фан шаклланиши ва ривожланишида (астрономия, математика, география, геодезия) қўшган ҳиссалари”, “Аллома­ларнинг табиий фанлар (медицина, фармакология, кимё, минералогия) ривожланишига қўшган алоҳида ҳиссалари ва илмий-тарихий мерослари”, “Аллома­лар ва мутафаккирларнинг тарихий ва фалсафий мерослари”, “Тилшунослик ва адабиёт соҳасида аллома ва мутафаккирларнинг илмий мерослари” мавзуларида бўладиган йиғилишларда иштирок этишди.

Халқаро илмий анжуманнинг тўртинчи шўьбада қилинган маърузаларда Маҳмуд Кошғарий, Маҳмуд Замахшарий, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур илмий ва бадий меросининг долзарб масалалари таҳлилига доир маърузалар тингланди. Хусусан, Озарбойжон Миллий академияси Адабиёт институтининг профессори Алмаз Улви Биннетованинг ўтган асрнинг 20-йилларида Алишер Навоий ижодининг, айниқса, шоир асарлари бадий тилининг озарбайжонлик олимлар томонидан тадқиқ этилишига доир маърузаси, Ўзбекистон Миллий университети проректори Ш.Сироҷиддиновнинг Алишер Навоий бадий маҳоратининг жаҳоншумул моҳияти ва аҳамиятига бағишланган илмий-таҳлилий тақдимо­ти, Тошкент давлат Шарқшунослик институти профессори Қ.Содиқовнинг “Девону луғотит турк”нинг лингвистик таҳлилига доир чиқиши анжуман иштирокчиларида катта қизиқиш уйғотди.

Куннинг иккинчи ярмида эса шўьба йиғилишлари якунлари бўйича шўьбалар раисларининг маърузалари тингланди. Анжуман якунлари бўйича хужжатлар расмийлаштирилиб, “Ўрта аср Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросининг ҳозирги замон цивилизациясидаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро илмий конференциянинг расмий ёпилиш маросими ўтказилди.

Ушбу нуфузли халқаро конференция доирасида Самарқанддаги тарихий обидалар, зиёратгоҳлар, музейлар ва истиқлол йилларида бунёд этилган замонавий иншоотларга саёҳатлар уюштирилди. Анжуман иштирокчилари шаҳардаги олий ўқув юр­тлари ва касб-ҳунар коллежларида бўлиб, мамлакатимизда ҳар томонлама етук, билимли ва иқтидорли мутахассис кадрларни тайёрлаш борасида амалга оширилаётган эзгу ишлар, ёш авлоднинг истеъдодини намоиш қилиш учун яратилган кенг имкониятлар билан танишдилар. Мамлакатимизда истиқлол йилларида олиб борилган кенг қўламли бунёдкорлик ишлари, равон ва кенг йўллар, янги бунёд этилган боғ-роғлар, замонавий андозалар асосида қурилган шинам уй-жойлар, шаҳарларимизнинг дунёдаги энг йирик мегаполислардан сираям қолишмайдиган ўзига хос архитектура ечимлари хорижлик меҳмонларда катта таассурот қолдирди.

Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган мазкур халқаро анжуман ўзининг бе­назир ижодий даҳоси билан жаҳон илмий ва бадий тафаккури ривожига муносиб ҳисса қўшган улў мутафаккир ва алломалар ижодининг инсоният тараққиётига бешик бўлиб хизмат қилганлиги ҳамда бу каби улў зотларнинг маърифат, илму фан ва маданият ютуқларини ўзида мужассамлаштирган улкан меросида халқимиз заковатининг чексиз қудрати ўз ифодасини топганлигининг жаҳон миқёсидаги эътирофи бўлди.

*Низомиддин МАҲМУДОВ,
Маматқул ЖУРАЕВ*

Жейн ОСТИН

Инглиз адабаси Жейн Остин 1775-1801 йилларда яшаган. Жўн сюжетларни, инглизча юмор ва сатирани чуқур руҳий кузатишлар билан ифодалаш орқали Англия реализм адабиётини янги босқичга олиб чиқди. “Уч опа-сингил”, “Муҳаббат ва дўстлик”, “Англия тарихи”, “Эмма”, “Ҳис ва ҳиссийлик”, “Париваш Кассандра” каби асарлар муаллифи.

Ж.Остин асарлари Буюк Британиянинг барча коллеж ва университетларида ўқитилади.

АНДИША ВА ҒУРУР

Роман¹

I БОБ

Балоғатга етган пули бор ҳар бир йигит ўзига қаллиқ топиши кераклиги ҳаммага маълум. Агар шундай одам янги жойга кўчиб келадиган бўлса, бу ҳол унинг яқин-атрофида яшайдиган кўшниларикинг эс-хушини шунчалик банд этадики, унга ўша заҳотиёқ бирорта кўшни қиз учун қонуний ўлжа деб қарай бошлашади.

– Азизим мистер Беннет, – деди бир куни миссис Беннет эрига. – Незерфилд ахири бўш турмаслигини эшитдингизми?

Мистер Беннет ҳеч нарсадан хабари йўқлигини айтди.

– Бу янгиликни ҳозиргина миссис Лонг кириб айтди. Янги кўшнимиз ким эканлигини билишни хоҳлайсизми?

– Шунинг менга жуда айтгиниз келадиган бўлса, унда эшитишга тайёрман.

– Миссис Лонгнинг айтишича, Незерфилдни Шимолий Англиялик жуда ҳам бой бир йигит ижарага олганмиш. Ўша йигит байрам қунигача кўчиб келмоқчи эмиш.

– Ўша йигитнинг исми нима экан?

– Мистер Бингли.

– Уйланган эканми ё бўйдоқми?

– Бўйдоқ, азизим, ҳамма гап шунда-да – бўйдоқ! Йилига тўрт ёки беш минг даромадли ёш бўйдоқ! Бизнинг қизларимиз учун бу жуда қулай имконият-а?

– Қанақасига? Бунинг бизга нима алоқаси бор?

– Азизим, – деди миссис Беннет, – Мен у йигитнинг қизларимиздан бирига уйланиши мумкинлигини кўзда тутаётганимни тушунаётган бўлсангиз керак?

– Ҳм-м, унинг режалари шундай эканми?

– Режалари?! Баъзан жуда гапириб қўясиз-да! Лекин у қизларимиздан бирини ёқтириб қолиши мумкин-ку! Шунинг учун, у бу ерга кўчиб келиши биланок сиз, албатта, уникага ташриф буюришингиз керак.

– Очиғини айтсам, бунинг учун етарли асос кўрмайман. Сиз ўзингиз қизлар билан бора қолинг, яхшиси – уларнинг ўзини юбора қолинг. Тағин ўзингизни ёқтириб қолиб ўтирмасин. Чиройда улардан қолишмайсиз-ку!

¹ Журнал варианты.

– Азизим, мени мақтаб юбордингиз. Чиндан ҳам қачонлардир келишган-гина эдим. Афсуски, бешта бўйи етган қизи бор аёл ўзининг келишганлиги тўғрисида ўйлашга ҳам вақт топмайди. Хуллас, азизим, барибир, мистер Бингли бу ерда пайдо бўлиши билан сиз уникага ташриф буюришингиз керак.

– Бундай қилмасам керак.

– Ахир қизларимиз ҳақида ўйласангиз-чи! Тасаввур қилинг-а – уларнинг биридан кутулган бўламиз! Мана кўрасиз, сэр Уильям билан леди Лукас Незерфилдга югуриб келишади. Нима учун деб ўйлайсиз?

– Жуда нозиктабиатсиз-да. Менимча мистер Бингли сизлар билан кўришганидан хурсанд бўлади. Хоҳлайсизми, у ёқтирган қизимизни унга турмушга беришимизни ваъда қилиб хат ёзиб, сиздан бериб юбораман? Албатта, эркамиз Лиззи ҳақида икки оғиз яхши гап қўшиб қўйишим ҳам керак бўлади.

– Лиззининг бошқа қизларингиздан ортиқ жойи йўқ-ку?

– Менинг қизларимдан бирортаси ҳам бирор нарсада ажралиб турмайди, – жавоб берди мистер Беннет. – Шунчаки Лиззи ўзининг опа-сингилларидан кўра маънилироқ.

– Мистер Беннет, қандай қилиб ўз қизларингизни шундайин ҳақорат қиласиз? Жаҳлимни чиқаришни хуш кўрасиз-а? Менинг асабларим билан сира ишингиз йўқ.

– Азизам, янглишаяпсиз. Мен улар билан ҳисоблашишга ўрганиб қолганман. Ахир, йигирма йилдан бери менга улар ҳақида гапириб келасиз!

– Оҳ, менинг азобларимни сиз тасаввур ҳам қила олмайсиз.

– Умид қиламанки, сиз бу атрофда йилига тўрт минг даромад оладиган йигитчалар пайдо бўлгунча яшаб берасиз.

– Йигирмата бўлсин, сиз уларникига боришдан бош тортар экансиз, бундан не наф?

– Агар уларнинг сони йигирматага етса, азизам, мен, албатта битта юришдаёқ уларнинг ҳаммасини кўриб келаман.

Мистер Беннетнинг табиатида ақлининг ўткирлиги ва истехзога мойиллик, писмиқлик ва бироз довдирлик хислатлари шунчалик қоришиб кетгандики, миссис Беннет бирга яшаган йигирма уч йиллик ҳаёти давомида унга мослашолмаганди. Аёлининг табиатини тушуниш эса анча осон эди: унинг ҳаётдаги энг асосий мақсади қизларини турмушга чиқариш бўлиб, ягона қизиқиши эса меҳмондорчиликларга бориш ва янгиликлар эди.

II БОБ

Очиғини айтганда, хотинига ҳеч ҳам бормайман деган бўлса-да, мистер Беннет у ерга боришни аллақачон режалаштириб қўйган, хотини эса охириги дақиқагача унинг режасидан беҳабар қолганди. Воқеа мана бундай бўлган эди: мистер Беннет иккинчи қизи шляпасини ленталар билан тузаётганини кузата туриб тўсатдан деди:

– Лиззи, умид қиламанки, бу мистер Бинглига ёқади.

– Незерфилдга бормас эканмиз, мистер Бинглига нима ёқиш, нима ёқмаслигини ҳеч қачон билолмаймиз, – деди алам билан миссис Беннет.

– Онажон, биз уни балда учратишимизни ёдингиздан чиқарманг, – деди Элизабет. – Миссис Лонг бизни таништириб қўйишга ваъда берган.

– Йўқ, миссис Лонг ўлиб қолса ҳам бундай қилмайди. Ўзининг иккита жияни бор-ку. Уша иккиюзлама ва фақат ўзини ўйлайдиган аёлни кўргани кўзим йўқ.

– Шундай муҳим нарсада сиз унга боғлиқ эмаслигингиздан хурсандман.

Миссис Беннет эрига жавоб қайтаришни лозим топмади, лекин жаҳлини ҳам боса олмай, қизларидан бирига ёпиша кетди:

– Худо ҳаққи, Китти, бунақа йўталмагин! Менинг асабларим ҳақида бироз ўйласанг-чи!

– Маза қилганимдан йўталмаяпман-ку, – хафа бўлди Китти.
 – Лиззи, кейинги бал қачон бўлади?
 – Икки ҳафтадан сўнг.
 – Шунақами, – хайрон қолди миссис Беннет, – демак миссис Лонг бал бўлишидан сал олдинроқ қайтар экан-да!? Унинг ўзи мистер Бингли билан кўриша олмас экан, бизларни у билан қандай таништириб кўяркан?

– Унда, азизам, дугонангизга сиз ёрдам берасиз, яъни уни мистер Бингли билан сиз таништириб қўясиз.

– Мистер Беннет, устимдан куляпсиз! Ахир ўзим у билан таниш эмасман-ку!

– Лекин уни мистер Бингли билан биз таништирмасак, бу ишни бошқа биров қилади. Менга қолса, миссис Лонг ва унинг жиянлари ҳам омадини синаб кўришаверсин. Агар бу иш сизга ёқмайган бўлса, бу вазифани мен зиммамга олишим мумкин.

Қизлар ҳаммаси отасига тикилиб қолишди. Миссис Беннет минғирлаб кўйди:

– Бўлмағур гап!

– Нима, танишишнинг бундай йўли сизга ёқмайдами? Бу борада бизнинг фикрларимиз ҳар хил, шекилли. Мэри, сен-чи, сен нима дейсан? Ахир сен жуда ақлли қизсан-ку, ақлли китоблар ўқийсан, улардан ёққан жойларини кўчириб ҳам юрасан.

Мэри жўяли бир нарса айтмоқчи бўлдию хаёлига ҳеч нарса келмади.

– Мэри бирор нарса ўйлаб топгунча биз мистер Бинглига қайтамыз, – давом этди мистер Беннет.

– Мистер Бингли ҳақида ортиқ ҳеч нарса эшитишни хоҳламайман, – гапни қисқа қилди хотини.

– Бу гапингизни эрталаб билганимда, ўла қолсам ҳам уникага бормаган бўлардим. Уникага бориб бўлганимдан кейин эса у билан яқиндан танишишдан қочиб бўлмайди.

Мистер Биннет мўлжалга урган эди: аёллар ҳайратда эдилар. Ҳайратлари биров босилгач, миссис Беннет эрига деди:

– Азизим, сиз худди шундай қиласиз, деб ишонгандим. Қандай бахтлиман! Хўп ҳазил қилдингиз-да: Незерфилдга вақтлигина бориб келибсиз-ку, буни ҳеч ким билмайди ҳам!

– Китти, энди хоҳлаганингча йўталавер, – хотинининг сўзларини ортиқ эшитмаслик учун хонадан чиқар экан, деди мистер Беннет.

– Қизларим, оталарингиз қандай ажойиб-а! – эшик ёпилгач фахр билан деди миссис Беннет. – Билмадим, шундай қалби учун сиз уни қандай миннатдор қила оларкинсиз. Яна мени ҳам. Гапимга ишонсанглар, бизнинг ёшимизда ҳар куни янги одамлар билан танишиш осон эмас. Лекин фарзандларимиз учун ҳаммасига тайёримиз.

III БОБ

Миссис Беннет ва қизлари қанча уринмасин, мистер Бингли борасидаги ўзларини қизиқтирган яна бирор нарса айтишга оталарини мажбур қилиша олмади ва мистер Бингли ҳақида қўшнилари леди Лукасдан олган маълумотлари билангина чекланишга мажбур бўлишди. Леди Лукас берган ахборотлар эса турли-туман эди: Сэр Уильям мистер Бинглидан ҳайратда эмиш; у ҳали ёш, келишган бўлиб, яқин кунлар ичида дўстлари билан келиб, тез орада Меритонда бўладиган балда қатнашмоқчи экан.

Бундан ортиқ нарсани хоҳлаш айб бўларди. Рақс тушишни яхши кўрадиган одамнинг бировни севиб қолиши оппа-осон. Ҳамма қизлар яқин кунлар ичида мистер Бингли улар юрагини забт эта олишига умид қилишарди.

– Эҳ, қизларимиздан бирортасининг Незерфилд бекаси бўлганини кўриш

насиб қилса эди, – дерди миссис Беннет эрига, – қолганларини ҳам яхши жойларга узатсам, менга бошқа нарсанинг кераги йўқ.

Бир неча кундан сўнг мистер Бингли уларникига келиб, ўн дақиқача мистер Беннетнинг кутубхонасида ўтирди. Унинг бу ерга келишдан мақсади – одамлардан эшитгани ушбу оиланинг гўзал қизларини кўришга умид қилганди.

Бу воқеадан бироз вақт ўтгач Беннетлар оиласи мистер Бинглини тушликка таклиф қилиб, таклифнома юборишди. Миссис Беннет бека сифатида ўзининг бутун санъатини ишга солиб, овқатлар рўйхатини тузар экан, Незерфилддан унинг ҳамма режаларини чиппакка чиқарадиган хабар келди: мистер Бингли эртаси куни Лондонга жўнаб кетиши керак эмиш, унга кўрсатилган эътибордан фойдалана олмасмиш. Миссис Беннетнинг феъли айниди. Йигит бу ерга келишга улгурмай, Лондонда қандай иши чиқиб қолиши мумкин, йигит доим бир ердан бошқа ерга кўчиб юрадиган бўлса, Незерфилд ҳеч қачон унинг муқим тураржойи бўла олмайди, деб хавфсирай бошлаганди. Унинг хавотирини леди Лукаснинг фикри тарқатиб юборди: мистер Бингли Лондонга балга бирга бормокчи бўлган дўстларини олиб келиш учун кетган бўлиши мумкин. Чиндан ҳам, незерфилдликлар бал уюштириладиган залга кирганларида улар бешта одам: мистер Бинглининг опа-синглиси, опасининг эри ва яна бир ёш йигит эди.

Мистер Бинглининг келишган ва яхши тарбия кўрган йигитлигига дарров амин бўлишди. Унинг дўсти мистер Дарси эса ўзининг келишган қаддиқомати, чиройли юзи ва оксуяклардек кўриниши билан ҳамманинг эътиборини ўзига тортди. Уларнинг келишига беш дақиқа бўлмасданок ҳамма мистер Дарсининг йилига ўн минг фунт даромад келтирадиган ер-мулки борлигидан хабардор бўлди. Бу ерлик эркаклар уни ҳақиқий эркак деб, аёллар эса уни мистер Бинглидан кўра ёқимтойроқ деб топишди ва зиёфатнинг бутун биринчи ярмида ундан хайратга тушдилар. Лекин кейинроқ ҳамма мистер Дарсининг ўзини тутишини кўргач, унинг обрўси тушиб кетди: кеккайганлиги, ҳаддан ортиқ мағрурлиги ва унга бас келиш қийинлигини гапира кетишди. Бироз ўтиб, бор ер-мулки ҳам у ҳақдаги салбий фикрларни ўзгартира олмай қолди.

Кўп ўтмай, мистер Бингли балдаги ҳамма меҳмонлар билан танишиб олди. У ниҳоятда очиккўнгил бўлиб, зиёфатнинг бунчалик тез тугаганидан афсусда эканлигини билдириб қўйди ва ҳатто Незерфилдда ҳам бал ўтказилса кўнгилдагидек иш бўлишини гап орасида қистириб ўтди. Мистер Дарси эса бутун кеча давомида фақат миссис Хёрст ва мисс Бингли билан бир мартагина рақсга тушди. Узини бошқа аёллар билан таништиришларини истамади ва кечанинг қолган қисмини ўз яқинлари билан гаплашиб ўтириб ўтказди. Уни бир овоздан дунёдаги энг ёқимсиз эркак деб топишди.

Кавалерлар етишмаётганлиги сабабли Элизабет Беннет икки рақс давомида стол олдида ёлғиз ўтиришига тўғри келди. Бу вақт ичида шу яқин орада турган мистер Дарси билан мистер Бинглиларнинг суҳбатини эшитиб қолди:

– Сизни рақс тушишга мажбур қилмоқчиман, – дерди мистер Бингли. – Ахир бирорғасини таклиф қилсангиз-чи.

– Йўқ. Узингиз биласизку, рақс тушаётган шеригим билан таниш бўлмасам, рақсдан баҳра олмайман. Бу ердагилар тўғрисида-ку гап бўлиши мумкин эмас. Сизнинг сингилларингиз эса рақсга таклиф қилиб бўлинган.

– Вой-бў, мен эса сизчалик талабчан эмасман! – эътироз билдирди мистер Бингли. – Очиғини айтсам, шу пайтгача бир кечанинг ўзида шунчалик кўп гўзал аёлларни кўрмаганман, баъзиларига эса гап йўқ.

– Бу залдаги ёлғизгина келишган, чиройли қиз билан сиз ўзингиз рақсга тушаяпсиз, – мисс Беннетларнинг энг каттасига қараб деди мистер Дарси.

– Ҳа, у мен шу пайтгача учратган қизларнинг ичида энг чиройлиси. Лекин ана у ерда, шундай орқангизда, унинг сингилларидан бири ўтирибди. Менимча, у ҳам ёмон эмас.

– Кимни айтаяпсиз? – Дарси ўгирилиб Элизабетга қаради, унинг ўзига қараётганини сезиб, кўзини олди ва совуқкина деди – Ҳа, ёмон эмас, шекилли. Лекин менинг юрагимга йўл топа оладиган даражада эмас. Ва мен ҳозир бошқа йигитлар қайрилиб қарашни хоҳламаган қизларни овутиб ўтирадиган кайфиятда эмасман.

Элизабетнинг кўнглида Дарсига нисбатан ғашлик пайдо бўлди. Бутун оила аъзолари кунни хурсандчилик билан ўтказишди. Миссис Беннет Незерфилд эгаларининг Жейнга кўрсатган эътиборларидан жуда хурсанд эди: Мистер Бингли у билан икки марта рақс тушди ва унинг опа-сингиллари ҳам қизни жуда яхши қабул қилишди. Жейннинг ўзи ҳам хурсандлигини кўз-кўзламаган бўлса-да, жуда мамнун эди. Мэри эса кимдир мисс Бингли билан гаплашаётганда уни ён-атрофдаги энг ўқимишли қиз деб айтаётганини эшитиб қолибди; Кэтрин ва Лидия ҳам рақс давомида шериксиз қолишмади – уларга бошқа нарса керак ҳам эмас эди. Улар уйларига қайтиб келишганда, мистер Беннет ҳали ухламаганди: оила аъзолари умид қилаётганлари – ушбу кечанинг қандай ўтганига у ҳам қизиқиб қолган эди. Хотинининг янги кўшнилари борасида тузаётган режалари амалга ошмаслигига ишончи комил бўлса-да, қизларининг ҳаяжонланиб туришларидан, янги гаплар эшитиши мумкинлигини англади.

– Азизим мистер Беннет, – хонага кира солиб, ҳаяжон билан гапира кетди миссис Беннет, – маза қилдик! Зиёфат зўр бўлди. Жейн у ерда катта муваффақият қозонди: ҳамма унинг гўзаллигини гапирди. Мистер Бингли эса уни мафтункор деб атади ва қизимиз билан икки марта рақс тушди. У аввал мисс Лукас билан рақс тушди. Уларнинг иккаласи рақс тушаётганини кўрганимда, тўғриси айтсам, қўрқиб кетдим. Лекин мисс Лукас йигитга ҳеч ҳам ёқмади. Жейн билан рақс тушаётганда эса кўзлари ёниб кетди. Унинг кимлиги билан қизиқди, ўша заҳотиёқ иккинчи рақсга таклиф қилди. Қизимиздан кейин у мисс Кинг билан, кейин яна Жейн билан, кейин Лиззи... Азизим, мен унга қойил қоляпман! Сингиллари-чи – бирам гўзал! Умримда бундай ясан-тусанни кўрмаганман...

Шу ерга келганда, мистер Беннет хотинининг гапини бўлди, чунки аёлларнинг ясан-тусани тўғрисидаги гапларни эшитишга тоби йўқ. Миссис Беннет мавзунини ўзгартирар экан, мистер Дарсининг ўзини туттишини алам билан гапириб берди:

– У Лиззини ёқтирагани билан қизимиз кўп нарса йўқотмади! Бундай одамга ёқишга ҳаракат қилишнинг ҳам ҳожати йўқ. Бурни осмонда: у билан рақс туриши учун етарли даражада чиройли эмасмиш! Ўзингиз бир таъзирини бериб қўйсангиз бўларкан!

IV БОБ

Жейн ва Элизабет ёлғиз қолишгач, мистер Бингли ҳақида ўз фикрини очиқ айтмаётган Жейн, йигит унга жуда ёққанини тан олиб, деди:

– У йигит киши қандай бўлиши керак бўлса, худди шундай: ақлли, кўнгличан, хушчакчак. Яхши тарбия кўргани шундоқ кўриниб турибди.

– Бунинг устига кўриниши ҳам ёмон эмас, – кўшиб қўйди Элизабет. – Ҳамма томондан мукамал, деб айтса ҳам бўлади.

– У мени иккинчи марта рақсга таклиф қилганида шундай қувониб кетдим! Рост, буни ҳеч кутмагандим.

– Икки марта рақсга таклиф қилганининг нимасига ҳайрон қолсан? Қизлар орасида энг чиройлиги сен эканлигингни сезгандир, ахир. Ишқилиб, сенга ёқсин-да. Илгари бундан баттарроқлари ҳам ёққан-ку-а?

– Лиззи!

– Ўзинг жуда яхши биласан: ҳеч кимни ёмон дегинг келмайди, ким дуч келса ўшани мақтаганинг мақтаган. Сен учун ҳамма чиройли ва юмшоқ кўнгли. Ўзинг эслаб кўргин-а, бирор марта бировни ёмон деганмисан?

– Бировни билмай, у хақида ёмон гапиришни хохламайман. Лекин доим нима ўйласам, шуни гапираман.

– Биладан. Мени доим шу нарса ҳайрон қолдиради: сен, шундай ақлли қиз, қандай қилиб атрофдагиларнинг бирор камчилигини сезмайсан? Ҳар бир одамда фақат яхши сифатларни кўриш ёлғиз сенинг кўлингдан келади. Демак, унинг опа-сингиллари сенга ёқишди. Уларнинг ўзларини тутишлари акасидан фарқ қилади-а?

– Бошида шундай туюлади. Лекин бироз гаплашганингдан кейин уларнинг қандай ажойиб эканликларига ўзинг ишонч ҳосил қиласан. Мисс Бингли акаси билан бирга яшаб, унга хўжалик ишларида ёрдам бермоқчи экан.

Элизабет опасига индамай кулоқ солаётган бўлса-да, ичдан унга кўшилмади.

Чунки балда ўз кўзи билан кўрганларини ҳисобга оладиган бўлса, мистер Бинглининг опа-сингилларининг ўзларини тутишлари таҳсинга сазовор эмасди. Мисс Бингли ва унинг опаси миссис Хёрстлар чиндан ҳам жуда нозиктаъб эдилар. Кайфиятлари яхши бўлганда, ҳатто ҳазилкаш ҳам, ўзларига керак бўлса бировга ёқишни ўрнига қўйишар, лекин айна пайтда инжиқ ва кеккайган эдилар. Иккаласи ҳам чиройли, энг яхши пансионларда билим олишган, йигирма минг фунтга эга бўлиб, оқсуяклар орасида юриб бор пулларидан ҳам кўпроқ сарф-харажат қилишга одатланишган эди.

Мистер Бинглининг отаси ўғлига юз минг фунтга яқин мерос қолдирган эди. У кўзи очиклигида ер-мулк сотиб олмақчи бўлган, лекин орзусини амалга ошира олмаганди. Бинглида ҳам шундай орзу бўлиб, у ҳатто, шу мақсадда туғилган жойларига ҳам бориб келган эди. Лекин у ёнида ов қилиш майдони бўлган яхшигина уйни ижарага олганда, унинг энгил-так табиатини яхши билган ён атрофдагилар мистер Бингли авлоддан авлодга ўтадиган поместье қуришни кейинги авлодларга қолдириб, ўз ҳаётини Незерфилдда ўтказишига ишонч ҳосил қилдилар.

Мистер Бингли Незерфилд – парк хақида ўзи балоғат ёшига етгач, икки йил ўтиб тасодифан билиб қолган эди. Бутун уйни ярим соат ичида айланиб чиққан, уйнинг жойлашиши, қурилиши ва уй эгасининг баъзи бир имтиёзлар бераётгани унга ёққан ва ўша заҳотиёқ уйни ижарага олишга қарор қилган эди.

Табиатлари бир-бирига зидлигига қарамай, мистер Бингли Дарси билан жуда қалин дўст эди. Дарси ўз табиатига терс бўлса-да, очик кўнгил, бироз энгил табиат ва ўзгаларнинг таъсирига тез берилувчи Бинглини ҳурмат қиларди. Уз ўрнида Бингли ҳам Дарсининг чуқур мулоҳазали йигит эканлигига тан берар ва унга ишонарди. Бингли ҳам жуда узокни кўра олмайдиганлар тоифасидан бўлмаса-да, мистер Дарси чиндан жуда ақлли, айна пайтда мағрур, ичимдагини топлардан бўлиб, унинг кўнглини билиш қийин эди. Юриш-туриши яхши тарбия кўрганлигидан дарак берса-да, атрофдагиларга кўп ҳам ёқавермас, бу ўринда дўсти омадлироқ эди.

Меритонда бўлиб ўтган балга одамларнинг муносабати ҳар хил бўлди. Мистер Бингли шу пайтгача бунчалик ажойиб жамоа ва бунчалик ёқимтой аёлларни кўрмаганди: барча унга ғамхўр ва эътиборли бўлиб, тез орада ҳамма билан тил топишиб кетди. Жейн эса ундан-да яхшироқ йигитни тасаввур ҳам қилолмаётган эди. Дарси бўлса, тескариси, атрофида уни ҳеч ҳам қизиқтирмаётган, назарида жуда беўхшов, дидсиз, унинг ўзига ҳам ҳеч эътибор бермаётган бир тўда одамларнигина кўраётган эди. Лекин йигит Элизабетнинг ўзига яраша келишганлигини ичида тан олган эди.

Миссис Хёрст ва унинг синглисига эса Жейн ёқиб қолди. Улар қизни келишган деб топишди ва у билан дўстликни давом эттиришга қарши эмасликларини айтишди.

V БОБ

Лонгборн яқинида Беннетлар билан жуда яқин оила яшарди. Сэр Уильям Лукас бирмунча вақт Меритонда савдо-сотик билан шуғулланган ва анчагина бойлик орттириб, баронет титулига эга бўлганди. Бу нарса унга салбий таъсир кўрсатди: у бу шаҳарчадаги олдинги ҳаётини ва савдо-сотигини ҳам хушламай қўйди. Ҳаммасини ташлаб, оиласи билан Меритондан бир миля нарига кўчиб ўтиб, ўша ерда яшай бошлашди ва уйини ўша кундан бошлаб “Лукас Лож” деб атади. Сэр Уильям энди бу ерда жамики ишлардан озод бўлиб, ўзининг буюклиги ва ҳаммадан эҳтиёт бўлиш кераклиги ҳақидаги хаёлларга берилди. Аслида, олган унвони уни кўз олдида кўкларга кўтарган бўлса-да, бошқаларга нисбатан кибрга бормасди. Сэр Уильям ҳар бир учраган одамга нисбатан ўта зийрак ва хушмуомала эди, Сент-Жеймсдаги сарой аҳлига таништиришгани бу юмшоқ одамни яна ҳам мулойим қилиб қўйганди. Леди Лукас эса жуда ҳам узокни кўра биладиганлар тоифасидан бўлмагани учун Беннетларга яхши кўшни бўлолмасди. Уларнинг бир нечта фарзанди бўлиб, катта қизлари Шарлотта Элизабетнинг яқин дугонаси эди.

Мистер Лукас ва мистер Беннет оиласининг аёллари бўлиб ўтган бал ҳақида ғийбатлашиш учун эртаси куни эрталаб Лонгборнда тўпланишди.

– Шарлотта, зиёфат сиз учун менимча ёмон бошланмади, – мисс Лукасга қарата деди миссис Беннет. – Мистер Бингли рақсга биринчи бўлиб сизни таклиф қилди.

– Тўғрику-я, лекин унга иккинчи рақсга бирга тушган қиз кўпроқ ёқди.

– Сиз у Жейнни иккинчи марта яна рақсга таклиф қилгани учун шундай деяпсизми? Лекин чиндан ҳам у ўзини Жейнни ёқтириб қолгандек тутди. Мен ҳатто уларнинг бу ҳақда, нималиги аниқ эсимда йўқ, мистер Робинсон билан гаплашганларини ҳам эшитдим.

– Бўлиши мумкин. Буни ўзим сизга айтиб бермовдимми? Мистер Робинсон ўртоғидан бизнинг у ерда бўлишимиз унга ёқяптими, залда чиройли аёллар кўплигига у қандай қарайди ва улар ичида энг чиройлиси ким, деб сўраганда у ўша заҳотиёқ: “Албатта, мисс Беннетларнинг энг каттаси! Гап ҳам бўлиши мумкин эмас!” – деб жавоб берди.

– Улай агар, жуда қатъий жавоб. Ўйлаш мумкинки... Лекин биласизми, ҳеч нарса бўлмаслиги ҳам мумкин, – деди миссис Беннет.

– Элиза, мистер Дарси ёқимли гапларни ўртоғичалик кўп айтмас экан-а? Бечора Элиза! Сен атиги “ёқимтой, шекилли” экансан!

– Сиз Лиззининг миясига мистер Дарсининг айтганлари унга наша қилиши керак, деган нарсани қуймассиз? Бундай ёқимсиз одамга ёқиш ҳақиқий бахтсизлик бўларди. Миссис Лонг кеча мистер Дарси унинг ёнида рошпа-расо ярим соат ўтирганини ва шу пайт давомида ҳатто оғзини ҳам очмаганини айтди. Миссис Лонг зиёфат охирида ундан Незерфилд унга ёққан-ёқмаганини сўрабди ва у жавоб беришга мажбур бўлибди. Мистер Дарси зўрға жавоб берганмиш.

– Мисс Бингли менга унинг бегоналар билан гаплашишни кўпам ёқтирмаслигини айтди. Лекин яқин танишлар билан жуда хушмуомала экан.

– Ҳеч ҳам ишонмайман. Агар у хушмуомалалик нималигини билса, миссис Лонг билан гаплашган бўларди. Бу ерда гап нимадалигини яхши биламан: ўзи кеккаймажон, яна бунинг устига миссис Лонгнинг экипажи йўқлиги ва балга ижарага олинган каретада келганини эшитиб қолган.

– Менга унинг Элиза билан рақс тушишдан бош тортгани алам қиляпти.

Шу ерда миссис Беннет гапга қўшилди:

– Лиззи, сенинг ўрнингда бўлсам, келаси сафар ўзим у билан рақсга тушишдан бош тортардим.

– У билан ҳечам рақсга тушмайман, деб сизга ваъда бераман.

– Очиғини айтсам, мистер Дарсининг мағрурлигининг мен учун бордикелдиси йўқ. Мағрур бўлиш учун унда ҳамма асос бор. Ахир, шундай таникли

ва бой, келишган йигит ўзини осмонда кўрса, бунинг нимаси ажабланарли?
– Рост, агар менинг шаънимга тегмаганида, унинг бу кеккайишини кечирган бўлардим.

Хар доим чуқур мулоҳазали бўлган Мэри шу ерда гапга кўшилди:

– Менимча, мағрурлик инсоннинг камчилиги ҳисобланади. Мен ўқиган китобларнинг барчасида ёзилишича, инсон табиати бу нарсага жуда берилувчан. Жуда озчилик одамларгина ўзларини бундан тийиб тура оладилар. Мағрурлик ва шуҳратпарастлик – ҳар хил нарсалардир, гарчи одатда бу сўзларни бир-бировининг ўрнида ишлатсаларда. Инсон шуҳратпараст бўлмай туриб мағрур бўлиши мумкин. Мағрурлик – бу бизнинг ўзимиз ҳақимиздаги фикримиз, шуҳратпарастлик эса бошқаларнинг биз ҳақимизда шундай ўйлашларини хоҳлашимиздир.

VI БОБ

Орадан кўп вақт ўтмай лонгборнлик аёллар незерфилдлик аёлларни кўргани боришди. Катта мисс Беннетнинг чиройли хатти-ҳаракатлари миссис Хёрст ва мисс Бинглиларга жуда ёқди. Қизнинг онаси уларга ҳеч ҳам ёқмаган, кичкина қизлар тўғрисида эса гап ҳам бўлиши мумкин эмас, деб ҳисобласалар-да, иккита катта қиз билан яқин бўлмоқчи эканликларини гап орасида қистириб ўтишди. Уларнинг бу эътибори Жейнни хушнуд қилди. Элизабет эса бу аёлларнинг Жейнга муносабатлари акаларининг Жейнга бўлган интилишидан, деб тушунаётган эди. Чиндан ҳам, мистер Бинглининг Жейнга бўлган илиқлиги кўзга яққол ташланаётганди. Элизабетга яна шу нарса аниқ эдики, опасининг мистер Бинглига бўлган муносабати яқин орада муҳаббатга айланиши турган гап. У яна бир нарсага амин эди: опасининг севгисидан одамлар ҳали-бери хабар топишмайди, чунки у доим ҳам ҳиссиётларини кўрсатавермайди. Қиз ўз фикрлари ҳақида мисс Лукас билан ўртоқлашди.

– Балки бу ёмон эмасдир, – деди Шарлотта, – ҳар қандай шароитда ҳам ўз ҳиссиётларингни яшира билиш... Лекин бунинг хавфли томони ҳам бор: қиз бола ўз ҳисларини йигитидан яшираверса, уни йўқотиб қўйиши ҳам мумкин. Шубҳасиз, опанг мистер Бинглига ёқади. Аммо йигитга қатъиятлироқ бўлишга ёрдам бермас экан, бундан ҳеч нарса чиқмайди.

– Опам табиатидан келиб чиқиб, қўлидан келганча ёрдам берапти. Наҳот у кўриниб турган нарсани сезмаса!?

– Балки. Агар кўп вақтини қиз билан ўтказса, сезган бўларди. Лекин Бингли ва Жейн тез-тез кўришиб туришса ҳам, кўпчиликнинг ичида ҳадеб фақат бир-бирлари билан гаплашиб ўтира олишмайди. Шунинг учун Жейн у билан ўтказадиган ҳар бир дақиқадан фойдаланиб қолиши керак.

– Ёмон фикр эмас. Фақат, бу шошаётган қизлар учун. Агар ўзим бой одамга ва умуман эрга тегишни ўйлаётганимда эди, албатта бундан фойдаланган бўлардим. Лекин Жейннинг ҳиссиётлари бутунлай бошқача. У ҳали ўзининг Бинглига қай даражада боғланиб қолганини ҳам, бу нарса қай даражада ақлдан эканлигини ҳам билмайди. Танишганларидан бери атиги икки ҳафтагина ўтди. Йигит билан Меритонда икки марта рақс тушди, кейин эса бир марта Незерфилдда кўрди. Шундан сўнг тўрт марта бирга бошқа меҳмонлар билан бирга тушлик қилишди. Бу эса йигитнинг табиатини ўрганиб олиш учун жуда оз вақт.

– Албатта, ҳамма нарсага сендек қарайдиган бўлсак, жуда кам. Лекин уларнинг кечкурун тўрт марта учрашганларини эсдан чиқараяпсан. Бу тўрт учрашув кўп нарсани англатиши мумкин.

– Ҳа, бу учрашув “йигирма бир” ўйинидан ҳам кўра покер ўйнашни афзал кўришларини билишгагина олиб келди. Лекин характерларидаги бошқа муҳим томонларни очишга эса имконият бўлмади.

– Жейнга дилдан муваффақият тилайман. Мистер Бинглига эртагаёк

турмушга чиккан тақдирда ҳам, ўзининг бўлажак турмуш ўртоғини бир йил давомида ўрганганчалик бахтли бўлиш имконияти бор деб ўйлайман. Бир умр бирга яшамоқчи бўлган одамингнинг камчиликларини иложи борича камроқ билган яхшимасми?

– Шарлотта, ўзинг ҳам ҳаётингда бу нарсаларга амал қилмаган бўлардинг.

Элизабет мистер Бингли билан Жейн ўртасидаги алоқаларни кузатиб борар экан, Бинглининг дўсти уни диққат билан кузатаётганидан беҳабар эди. Бошида мистер Дарси Элизабет ҳақида, у келишган қиз, деган фикрдан йироқ эди. Келаси сафар учрашганларида қизда фақат камчиликларни кўрди. Лекин, дўстларига қизнинг бирор ўзига тортадиган жиҳати йўқлигини исботлаб бўлиши билан, бирдан ўзи билмаган ҳолда қизнинг юзи чиройли кўзларининг ифодаси билан мисли кўрилмаган даражада самимий ва ёқимтой кўринишини сеза бошлади, ўзига тортадиган бир сеҳри борлигини тан олди. Узини эркин тута билиши ҳам уни ром қилаётган эди. Дарсида қиз билан яқиндан танишиш хоҳиши пайдо бўлди ва суҳбатлашишга баҳона қидира бошлади. Унинг бу қилиғи қизнинг диққатини тортди. Баҳона эса сэр Уильям Лукасникидаги меҳмондорчилик куни топилди.

– Мистер Дарсига полковник Форстер билан қурган суҳбатимни пойлаш нега керак бўлиб қолибди? – Шарлоттадан сўради Элизабет.

– Бу саволга фақат мистер Дарсининг ўзи жавоб бера олади.

– Агар яна бир марта шунақа қиладиган бўлса, қилмишини сезаётганимни шартта ўзига айтаман.

Худди шу дақиқада мистер Дарси уларнинг суҳбатига қўшилиш истагини сира сездирмаган ҳолда яқинлашар экан, мисс Лукас дугонасини ҳозиргина айтган гапини амалга оширишга ундай бошлади. Бу Элизабетга таъсир қилиб, йигитдан сўради:

– Сиз нима деб ўйлайсиз, мистер Дарси, мен полковник Форстерни Мери-тонда бал ўтказишга ундаб тўғри қилдимми?

– Жуда қизишиб гапирдингиз. Лекин бу мавзуда гапирганда ҳар қандай аёл ҳам қизишган бўларди.

– О, сиз биз аёлларга нисбатан жуда талабчан экансиз.

– Энди, Элиза, биз сени кўндиришга ҳаракат қиламиз, – деди мисс Лукас.

– Мен фортепьянони очяпман, сўнг нима қилиш кераклигини ўзинг яхши биласан.

– Жуда ажойиб дугонасан, Шарлотта! Лекин яхшиси, мендан яхшироқ ашула айтадиганларнинг хуш овозига ўрганган кулоқларни қийнамай кўя қолай.

Лекин мисс Лукас ҳадеб қистайвергач, Элизабет рози бўлди. Жуда ҳам усталик билан айтмаса-да қизнинг ашуласи ёқимли эди. У шотландча ва ирландча кўшиқлар айтиб берди, сингиллари ва мисс Лукас зобитлар билан унинг кўшиқларига рақс тушишди.

Мистер Дарси нарироқда турарди. У ёшларнинг ақлли суҳбатлар қуриш ўрнига вақтларини бундай совришларига сира тушунмасди. Уз фикрлари билан шунчалик банд эдики, олдига сэр Уильям Лукас келиб гап қотмагунча, унинг келганини сезмай ҳам қолди.

– Ёшлар учун энг кўнгилочар нарса рақс тушиш-а, мистер Дарси? Ҳақиқатдан, бундан яхшироқ нарса бормикин? Менимча, рақс ривожланган жамиятнинг энг катта ютуқларидан биридир.

– Тўппа-тўғри, сэр. Лекин бу нарса цивилизация ҳали етиб бормаган жойларда ҳам кенг тарқалган. Ҳар бир ёввойи ҳам ўйин тушишни эплайди.

Сэр Уильям кулиб кўйди ва бироз ўтгач, мистер Бингли ҳам ўйнаётганларга қўшилганини кўриб, давом этди:

– Дўстингиз рақсга жуда яхши тушар экан. Сиз ҳам, менимча, жуда устасиз.

– Сиз Меритонда менинг ўйнаганимни кўргансиз, шекилли.

– Топдингиз, маза қилгандим. Сиз Сент-Жеймсда тез-тез рақс тушиб турасизми?

– Ҳеч қачон, сэр.

– Сизнингча бу қирол оиласига ҳурмат ифодаси белгиси эмасми?

– Агар имкон топсам, бирорга оилага ҳурматимни бундай изҳор этмайман.

– Пойтахтда уйингиз бўлса керак-а?

Мистер Дарси бош силкиб қўйди.

– Мен ҳам яхши инсонлар орасида бўлишни яхши кўраман. Шу сабабдан бир пайтлар Лондонга кўчиб ўтишни ўйлаб юргандим. Лекин Лондоннинг об-ҳавоси хотинимнинг соғлиғига тўғри келмайди, деб қўрқдим...

Мистер Лукас жавоб кутиб бироз жим турди. Шу пайт уларнинг олдида Элизабет яқинлашар экан, сэр Уильям ўзича бир ақлли иш қилмоқчи бўлди:

– Азизам мисс Элиза, сиз рақсга тушмаяпсизми? Мистер Дарси, менинг маслаҳатим билан мана бу гўзал қизни рақсга таклиф қилсангиз, сиздан жуда миннатдор бўлардим, – сэр Лукас ушбу сўзларни айта туриб Элизабетнинг қўлини ушлаб мистер Дарсининг қўлига тутказмоқчи бўлганда, Элизабет сэр Уильямга норозилик билан қаради:

– Сэр Уильям! Мени олдингизга рақсга тушиш учун шерик топгани келган, деб ўйлаётган бўлсангиз сиздан қаттиқ хафа бўламан.

Мистер Дарси жиддийлик ва ҳурмат билан Элизабетни бирга рақс тушишга таклиф қилди. Лекин Элизабет ўз гапида қаттиқ туриб олди ва қулимсираганча нари кетди. Унинг чиройли рад жавоби мистер Дарсини хафа қилмади, аксинча, қиз ҳақида ширин хаёл сураб экан, унинг олдида мисс Бингли яқинлашди:

– Нима ҳақида ўйланиб қолганингизни топайми?

– Тополмайсиз, – деб умид қиламан.

– Сиз бундай одамлар орасида ҳар куни бир-бирига ўхшаш кунларни энди қандай қилиб ўтказаман, – деб ўйлаяпсиз. Ҳеч қачон бунчалик зерикмаган эдим. Ҳаммаси ўзини кўрсатиш учун бирам ҳаракат қилиб ётишибдики! Кейинчалик сиз улар ҳақида нималар дейишингизни билгим келаяпти.

– Биласизми, мен яхши нарсалар тўғрисида ўйлаётгандим, масалан, келишган аёлнинг чиройли кўзлари қанчалик мафтункор бўлиши мумкинлиги ҳақида.

Мисс Бингли шундай ўйлашга мажбур қилаётган кимлигини тахмин қилганча, унга тикилиб қолди. Мистер Дарси ҳеч ҳам ҳаяжонланмай жавоб берди:

– Мисс Элизабет Беннет.

– Мисс Элизабет Беннет? У ҳақда шундай ўйлаётганингизга анча бўлдимми? Сизга бахт тилайдиган кунимизга оз қолдимми?

– Сиздан худди шу саволни кутаётгандим! Аёлларнинг тасаввури қанчалик тезкор!

– Демак, жиддий айтаётган бўлсангиз, иш ҳал бўлган, деб ҳисоблаймиз. Пемберлига сизлар билан бирга кўчиб ўтадиган ажойиб қайнамага эга бўласиз!

VII БОБ

Мистер Беннетнинг бутун бойлиги йилига унга икки минг фунт даромад келтирадиган ер-мулки эди. Қизларнинг бахтига қарши, бу ер-мулки эркаклар томонга мерос қолдирилиб, оилада ўғил фарзанд бўлмагани учун мистер Беннетнинг вафотидан сўнг унинг узоқ қариндошига ўтар эди. Миссис Беннетнинг мол-мулки унинг ҳозирги шароитида етарли бўлса-да, ер-мулки бировга ўтиб кетган тақдирда, унинг ўрнини босолмасди.

Лонгборн кишлоғи Меритондан фақат бир милягина нарида жойлашган бўлиб, бу ҳафтасига уч-тўрт марта холаларини кўришга бориб, йўл-йўлакай ўша ердаги дўкончага кириб чиқадиган Беннетларнинг қизлари учун жуда қулай масофа эди. Айниқса, уларнинг кичкиналари, Кэтрин ва Лидия бунга уста эдилар. Опа-сингиллар ичида энгилтакроқ бўлган бу икки қиз бошқа

қизикарли нарса бўлмагани учун нонуштадан кейин ўзларини хурсанд қилиш ва кечкурун уйку олдидан ғийбатлашиб ётиш учун янгиликлардан хабардор бўлгани, албатта, Меритонга бориб келишлари керак эди. Қизлар холалариникига ҳар боришганда зобитлар ва уларнинг ўртасидаги муносабатлар ҳақида янгиликлар эшитишарди. Гапирганлари фақат шу ҳақда эди.

Бир куни қизларининг ғийбатларига қулоқ солиб ўтирган мистер Беннет гап қотди:

– Гапларингиздан шундай хулоса қилдимки, сизларни қиролликдаги энг тентак қизлар деб аташ мумкин. Бу гап олдин ҳам хаёлимга келарди, лекин ҳозир тўла амин бўлдим.

Кэтрин жим бўлиб қолди, Лидия эса эътибор ҳам бермай, капитан Картер унга ёкиши, у эртага Лондонга жўнаши олдидан уни яна бир марта кўрмоқчилигини айтди.

– Азизим, – эрига мурожаат қилди миссис Беннет, – ўз фарзандларингиз ҳақида бунчалик киноя билан гапиришингиз мени хайрон қолдирыпти.

– Улар шунчалик ҳафтафаҳм экан, мен уларга жуда ҳам умид бойламоқчи эмасман.

– Бахтимизга улар ўта ақлли!

– Умид қиламанки, фикрларимиз фақат шу масаладагина бир хил эмас. Агар иккаламизнинг фикрларимиз бир жойдан чиққанда эди, нур устига нур бўларди.

– Азизим мистер Беннет, ёш қизчалардан ота-оналаридек ақлли бўлишларини талаб қилиб бўлмайдими-ку. Бир пайтлар ўзимга ҳам қизил мундирилар жуда ёққани шундок ёдидим. Очиғини айтсам, ҳозир ҳам ёқади.

– Оҳ, ойижон! – ҳаяжонланиб деди Лидия. – Холам айтаяптики, полковник Форстер ва капитан Картерларни энди кўпроқ Кларкнинг кутубхонасида кўришаётганмиш.

Миссис Беннетнинг жавоб қайтаришига катта қизига мактуб келтирган почтачи халақит берди. Жейн хагга кўз югуртирар экан, миссис Беннет қизини саволларга кўмиб ташлади:

– Жейн, хат кимдан экан? Нима ёзишибди? Жейн, тезроқ! Қизим, гапира қолсанг-чи!

– Хат мисс Бинглидан экан, – деб Жейн хатни овоз чиқариб ўқий бошлади:

“Азиз дугонажон,

Агар Сиз бизга шафқат юзасидан бугун мен ва Луиза билан бирга овқатланишга розилик бермас экансиз, биз бир-биримизни ёмон кўриб қолишимиз мумкин. Чунки икки аёлнинг кун бўйи бир-бири билан юзма-юз бўлиши жанжалсиз ўтмайди. Иложи борича тезроқ келинг. Акам ва унинг дўстлари зобитлар билан овқатланишади.

Ҳурмат билан Кэролайн Бингли”.

– Бошқа ерда овқатланишади? Эсизгина! – деди миссис Беннет.

– Аравадан фойдалансам бўладими? – сўради Жейн.

– Йўқ, жонгинам. Яхшиси отда кетақол. Ёмғир ёғай деяпти, у ерда тунаб қолишингга тўғри келар!

– Лекин аравада кетгим келяпти.

– Қизгинам, аниқ биламанки, отанг ҳозир аравадаги отларни бериб тура олмайди. Фермага керак, тўғрими, мистер Беннет?

– Ҳа, отлар фермага кўпроқ керак.

– Агар сиз улардан бугун фойдалансангиз, онам жуда хурсанд бўларди, – деди Элизабет.

Ахири Жейн от миниб кетадиган бўлди, онаси уни дарвоза олдигача кузатиб борар экан, об-ҳавонинг ёмонлашаётганидан нолиб қўйди. Унинг умиди рўёбга чиқди: Жейн уйдан узоқлашмасдан турибоқ челақлаб ёмғир

куя бошлади. Ёмғир кун бўйи ёғди, Жейннинг қайтиши тўғрисида эса гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди.

– Яхши ўйладим-а! – бундай об-ҳавони худди ўзи чақиргандек, қайта-қайта дерди миссис Беннет. Фақат эртаси куни эрталабгина у ўйлаган нарсасининг даҳшатини ҳис қилди. Нонушта тугай деганда Элизабет номига ёзилган хат келди:

“Азизам Лиззи!

Бугун эрталабдан ўзимни жуда ёмон сезаяпман – кеча ёмғирда ивиб кетганимдан бўлса керак. Бу ердаги қадрдон дўстларимиз ўзимга келмагунимча кетишим ҳақида эшитишни ҳам хоҳлашмаяпти. Улар мистер Жонс мени кўриб қўйишни талаб қилишмаяпти, у мени кўргани келганини эшитиб қолсангиз, хавотир олиб ўтирманг. Бошим бироз оғрияпти ва томоғимда ҳам бироз шамоллаш бор.

Сизларнинг Жейн”.

– Нима ҳам дердим, азизам, - Элизабет хатни ўқиб тугатгач, хотинига мурожаат қилди мистер Беннет, – агар қизингиз жиддий касал бўлиб қолса ёки ўлиб қолса, бу иш кўрсатмаларингиз билан мистер Бинглининг орқасидан қувиш натижасида бўлганини билиш сиз учун таскин бўлади.

– Хавотирланаётганим йўқ. Шамоллашдан ўлишмайди! Яхши қарашади ва Жейн ўша ерда экан, унга ҳеч нарса бўлмайди.

Ростакамга хавотир олаётган Элизабет опасини кўргани боришга қарор қилди. Экипаж топишнинг иложи йўқлиги, унинг отда юра олмаслиги сабаб Незерфилдга яёв кетишга тўғри келарди. Қиз уйдагиларга ўз режасини айтди.

– Эсингни ебсан, – деди онаси, – шунақа лойда яёв кетиш! Ахир у ерга етиб борганинга қараб бўлмайдиган аҳволга тушасан.

– Мен эса Жейнга қараб туришим мумкин бўлади, кераги ҳам шу.

– Яқин одамнинг ёрдам беришга тайёрлигиндан ҳайратдаман, – деди Мэри. – Лекин кўнгилинг ҳар бир истагини аввал ақл тарозисига солиб кўриш керак.

– Меритонгача сен билан бирга борайликми? – сўрашди Кэтрин ва Лидия.

Элизабет рози бўлди ва уччала қиз уйдан бирга чиқиб кетишди.

– Агар шошилсак, капитан Картер кетгунча улгурармиз, – деди Лидия.

Улар Меритонда хайрлашишди. Сингиллари зобитлардан бирининг хотини олдига кетишди, Элизабет эса бир даладан бошқасига ўтиб тез юриб кетди. Незерфилдга етиб келганда, чарчаган, кийимлари лой бўлиб, юзи тез юрганидан қип-қизариб кетган эди.

Уни Жейндан бошқа ҳамма йиғилган нонушта хонасига олиб киришди. Элизабетнинг келишидан ҳайратга тушишганди: мистер Бинглининг сингиллари учун унинг шундай вақтли, шундай ҳавода ва яна уч миляни ёлғиз босиб келиши ишониб бўлмайдиган воқеа эди. Хурсанддек кутиб олишган бўлсада, қиз ўзининг келиши уларга жуда ҳам ёқиб тушмаганини сезиб турарди. Мистер Бинглининг ўзини тутишида эса оддий илтифотдан кўра юксакрок нимадир бор эди: миннатдорчилик ва ҳурмат сезилиб турарди.

Жейннинг ахvoli кечаси жуда ёмон бўлган ва ҳозир ўрnidан турган эса-да, ўзини нохуш ҳис қилаётгани учун хонасидан чиқа олмаётган эди. Элизабетнинг илтимосига кўра, уни беморнинг хонасига олиб киришди. Сингилсининг келиши Жейнни хурсанд қилиб юборди. Мисс Бингли қизларни хонада қолдирар экан, Жейн зўрға унга ғамхўрликлари учун миннатдорчилик билдирди. Элизабет индамай опасига қарай бошлади.

Нонуштадан сўнг олдиларига яна Бинглининг опа-сингиллари киришди ва Элизабет уларнинг Жейнга кўрсатаётган эътиборларидан қувонди. Доктор беморни текшириб кўриб, қаттиқ шамоллаганини билдирди, бир неча кун ўринда қимирламай ётишни буюрди ва дори бериб юборишини айтиб, жўнаб кетди.

Элизабет соат учларда энди кетиши кераклигини ҳис қилиб, бу ҳақда

маълум қилди. У кетишга ҳозирланар экан, Жейн унинг кетаётганидан хафа бўлиб қолганини кўрган мисс Бингли Элизабетни яна бироз қолишга таклиф қилишга мажбур бўлди. Таклиф қабул қилиниб, уйга хабар бериш учун Лонгборнга одам юборилди.

VIII БОБ

Соат бешда Элизабетни овқатга чақиришди. Жейннинг соғлиғи тўғрисидаги саволларга жавоб берар экан, қиз мистер Бинглининг чин юракдан безовта бўлаётганидан севинди. Лекин Жейннинг ахволи ҳали ҳам оғир эди. Буни эшитиб Бинглининг сингиллари бир неча марта ўз ҳамдардликларини билдиришди, ўзаро шамоллаш қандай ёмон нарса эканлиги, улар касал бўлишни ҳеч ҳам хоҳламасликларини гапириб кетишди ва дугоналарини бошқа эслашмади ҳам. Буни кўрган Элизабет уларнинг Жейн йўғида у ҳақда ўйламасликларини тушуниб, нафрат туйди. Мистер Бинглидан бошқа ҳеч ким унинг борлигини ҳам сезмаётгандек эди. Мисс Бингли мистер Дарси билан банд, миссис Хёрст эса синглисидан қолмасликка ҳаракат қиларди.

Тушлик тугаши билан Элизабет Жейннинг ёнига қайтди. Қиз хонадан чиқиши билан мисс Бингли унинг ғийбатини бошлади. Унинг ўзини тутишлари кўпол ва гердайдан эмиш, ҳеч қандай диди, чиройи ва суҳбат олиб боришга қобилияти ҳам йўқмиш:

– Қисқаси, бу қизнинг яғона фазилати эрталаблари узоқ масофаларни яёв босиб ўтиш қобилияти. Бугун эрталаб бизникига кириб келган ҳолати-чи, худди ёввойилардек, ҳеч эсимдан чиқармайман.

– Луиза, у ростдан ҳам ёввойилардек эди. Келишининг ўзи кулгили. Опаси шамоллаган бўлса унинг шундай узоққа югургилаб келиши нега керак?

– Ҳа, унинг юбкаси-чи!? Юбкасининг лойини кўрдингларми?

– Айтганларингиз ростдир, лекин мен ҳеч нарса сезмадим, – деди мистер Бингли. – Этагидаги доғни эса кўрмадим ҳам.

– Сиз-чи, мистер Дарси, сиз кўргандирсиз? – сўради мисс Бингли. – Менимча, сиз ҳам ўз синглингизни бу аҳволда кўришни истамаган бўлардингиз.

– Сиз бутунлай ҳақсиз.

– Уч, тўрт, йўқ, бешми ёки қанчадир миляни тиззагача лойга ботиб, яна ёлғиз яёв босиб ўтиш! Мен бу нарсани қишлоқиларга хос жинниликнинг бир тури деб ҳисоблайман.

– Бу опасига бўлган меҳрибонликнинг мақтовга лойиқ кўриниши бўлиши ҳам мумкин, – деди мистер Бингли.

– Мистер Дарси, бугунги воқеа унинг кўзлари ҳақидаги фикрингизни бузиб қўймаса, деб кўрқаман, – деди охиста мисс Бингли.

– Ҳеч ҳам. Унинг кўзлари олдингидан ҳам ёрқинроқ чарақлаётган эди.

Бироз жим қолишгач, миссис Хёрст яна гап бошлади:

– Жейн Беннет менга жуда ёқади. Чиндан ҳам ажойиб қиз. У бахтли бўлишини хоҳлайман. Лекин бу ота-она ва қариндошлар билан бундай бўлмас, деб жуда кўрқаман.

– Уларнинг амакиси Меритонда яшайди, деганмидинг?

– Ҳа. Яна биттаси Чипсайдда.

– Зўр! – хитоб қилди мисс Бингли ва иккаласи кулавериб қотиб қолишди.

– Бутун Чипсайд унинг амакилари билан тўлиб-тошганда ҳам у бундан ўз чиройини йўқотмасди, – шахд билан деди Бингли.

– Ҳа, лекин бу унинг обрўли инсонга турмушга чиқишига халақит берган бўларди, – жавоб қилди Дарси.

Бингли ҳеч нарса демади, лекин сингиллари Дарсини қўллаб-қувватлашди ва яна анчагача кадрли дугоналарининг кўпол қариндошлари ғийбатини қилиб ўтиришди.

Элизабет бироздан сўнг меҳмонхонага қайтиб кирганда, ҳамма қарта

атрофида ўтирарди. Ўша заҳотиёқ уни ўйинга таклиф қилишди. Лекин Элизабет синглисининг касалини баҳона қилди-да, шу ердалигидан фойдаланиб китоб ўқимокчилигини айтиб, таклифни рад этди. Мистер Хёрст унга ҳайрон қаради:

– Сиз қартадан китобни афзал кўрасизми? Қизик?

– Мисс Элиза Беннет ўйинни ёмон кўради, – деди мисс Бингли. – У кўп китоб ўқийди ва бошқа кўнгилочар ўйинларни тан олмайди.

– Мен бу турдаги мактов ёки танкидларга лойиқ эмасман, – жавоб берди Элизабет. – Менга кўп нарсалар ёқади ва мен унчалик ҳам кўп ўқимайман.

– Мен эса аминманки, сизга опангизга қараб ўтириш кўпроқ ёқади, – деди Бингли. – Ишонаманки, унинг тузалиши баробарида бу хоҳишингиз янада кучаяди.

Элизабет унга юракдан ташаккур айтиб, устида бир нечта китоб турган стол тарафга қараб кетди. Шу орада Бингли унга кутубхонадаги бошқа китобларни ҳам кўриб чиқишни таклиф қилди.

– Отамиз камгина китобга қаноат қилгани мени ҳайрон қолдираётти, – деди мисс Бингли. – Лекин, мистер Дарси, сизнинг Пемберлидаги кутубхонангиз!..

– У ерда бошқача бўлиши мумкин эмас, – деди Дарси. – У кутубхонага жуда кўп авлоднинг ҳиссаси қўшилган.

– Ўзингиз ҳам! Қачон қараса, китоб сотиб оласиз.

– Авлоддан-авлодга мерос кутубхонамизга эътиборсизлик қилсам, жуда хунук иш бўлган бўларди.

– Эътиборсиз бўлишмиш! Ахир, бу чиройли гўшани янада безатиш учун нималар қилмаяпсиз! Чарльз, агар ўз уйинг бўладиган бўлса, унинг Пемберлига ҳеч бўлмаганда ярмичалик ўхшаш бўлишини хоҳлардим.

– Ўзим ҳам хоҳлардим. Агар Дарси сотмоқчи бўлса, мен Пемберлини олардим, чунки бундай мулкка қуриб эмас, фақат сотиб олиб эга чиқиш мумкин.

Уларнинг суҳбати Элизабетни шунчалик қизиқтириб қўйдики, ўқишини тўхтатди ва китобини қўйиб, қарта ўйналаётган стол олдига яқинлашди, мистер Бингли ва миссис Хёрстлар ўртасига туриб олиб, ўйинни кузата бошлади.

– Мисс Дарси менинг кўзимга ўтган баҳордагидан анча ўсиб қолгандек ўхшаб кўринаяпти, – деди мисс Бингли. – У мен каби баланд бўйли бўлса керак.

– Бўлиши мумкин. Ҳозир унинг бўйи, менимча, мисс Элизабет Беннетникидек ёки сал-пал баландроқ.

– Уни яна бир марта кўришни хоҳлардим! Шунчалар ёқимтой қизни ҳеч учратмаганман. Кўриниши ва ўзини тутишлари бирам чиройли. Яна шу ёшида шунчалик ўқимишли; фортепьянони ҳам худди ҳақиқий мусиқачилардек чалади.

– Мени ёшларнинг билим олишга шунча сабр-тоқатни қаердан олиши қизиқтиради, – деди Бингли. – Уларнинг ҳаммаси расм чизади, сумкачалар тўқишади, бўяшади. Бу ишларни қилолмайдиган бирорта қизни билмайман.

– Қизларнинг сиз санаб ўтган фазилатлари, афсуски, тўғри, – деди Дарси. – Бундай қизларнинг ҳаммасини ўқимишли дейишади. Лекин аёлларнинг ўқимишлилиги тўғрисидаги фикрингизга қўшилмайман. Масалан, мен таниган қизларим орасида беш-олтита ўқимишли қиз бор, деб мактана олмайман.

– Сизга қўшиламан, – деди мисс Бингли.

– Унда сиз “ўқимишли аёл” тушунчасини аниқ изоҳлаб бера оласизми?

– Ҳа, бу шундоқ ҳам тушунарли-ку.

– Ростдан! – ҳаяжон билан деди миссис Хёрст. – Атрофдагилардан бир бош юқори турадиганларни ҳақиқий ўқимишли деб айтиш мумкин. Бу номга сазовор қиз мусиқани ўрганган бўлиши, ашула айтиши, расм чизиши, ўйнай олиши ва чет тилларни билиши керак. Бунинг устига яна, кўриниши, ўзини тутиши, юришлари, оҳанглари ва гапириши ҳам бир бошқача бўлиши зарур.

– Албатта, булар ҳаммаси бўлиши керак, лекин мен бунга яна бир муҳим

нарсани – кўп китоб ўқиш билан эришилган ақлни ҳам кўшган бўлардим, – деди Дарси.

– Унда сизнинг ростдан ҳам беш-олтитагина ўқимишли қизни билишингиз мени ҳайрон қолдирмайди. Тўғрироғи, уларни топа олганингиз менга қизиқ туюлаяпти.

– Наҳотки ўз жинсингизга нисбатан шунчалар талабчансизки, бундай қизлар борлигига шубҳа қиласиз?

– Мен сиз санаб ўтган ҳамма сифатлар мужассамлашган қизни учратмаганман.

Миссис Хёрст ва мисс Бингли аёл жинсига нисбатан бундай адолатсизликдан жаҳллари чиқиб кетди ва улар бараварига бу турдаги аёлларни жуда кўп учратганларини айтишар экан, Элизабет хонадан чиқиб кетди.

– Элизабет Беннет, – эшик ёпилиши билан деди мисс Бингли, – ўз жинсини камситиб бошқа жинс вакилларига ёқишга ҳаракат қиладиган қизлар тоифасидан. Кўп эркакларга бу ёқади. Лекин бу – пасткашлик.

– Сўзсиз, – деди бу гап ўзига тегишлилигини сезган мистер Дарси. – Аёлларнинг эркакларни ўзига қаратиш учун атайлаб қилган ҳамма ҳаракатлари пасткашлик. Айёрлик билан қилинадиган ҳар бир ҳаракат эса – худбинлик.

IX БОБ

Элизабет бутун тунни опасининг ёнида ўтказди. Эрталаб эса унинг аҳволи анча яхшиланганидан хурсанд бўлиб, хизматкор аёл орқали мистер Бинглига хабар берди. Шунга қарамай, ҳар эҳтимолга қарши онасининг ўзи келиб кўришини сўраб ёзган хатини Лонгборнга етказишларини ҳам илтимос қилди ва улар нонушта қилишаётганда миссис Беннет икки қизи ҳамроҳлигида Незерфилдга етиб келди.

Жейннинг аҳволи чиндан оғир бўлганда, миссис Беннет хавотирланган бўларди. Лекин қизининг кўринишидан анча яхшилигини кўриб, унинг бунчалик тез соғайишини истамади, акс ҳолда қизи бу ердан тезда жўнаб кетишига тўғри келарди. У Жейннинг уйга кетиш ҳақидаги илтимосини эшитишни ҳам хоҳламади. Бу пайтга келиб чақиртирилган доктор ҳам ўриндан туришни маслаҳат бермади. Шу пайт мисс Бингли кириб уни қизлари билан нонуштага тақлиф қилди. Мистер Бингли уларни кутиб олар экан, Жейннинг аҳволи унчалик ёмон эмаслигига умид қиладиганини айтди.

– Лекин, сэр, айнан шундай. Аҳволи жуда ёмон, уни Лонгборнга олиб кетиб бўлмайди. – деди миссис Беннет. – Мистер Жоннинг айтишича, буни хаёлга ҳам келтириш мумкин эмасмиш. Яна бироз сизнинг меҳмондўстлигингиздан фойдаланишимизга тўғри келади.

– Лонгборнга кетиш! Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Ишонаманки, синглим бундан кўп ранжийди.

– Хоним, хавотир олманг, – совуққина деди мисс Бингли. – Агар мисс Беннет бизникида қолса, лозим бўлган ҳамма чора кўрилади.

Миссис Беннет миннатдорчилик билдирди.

– Унинг атрофида шундай яқинлари бўлмаса худо билади, нималар кечарди, – кўшиб кўйди у. – Аслида қизим сабрли, лекин қийналаяпти-да. Бундай фариштадек қизни кўрмаган бўлсанглар керак. Доим қизларимга сизлар Жейндек бўлишингизга анча бор, дейман. Мистер Бингли, хоналарингиз менга жуда ёқди! Боғ шундай кўриниб турибди. Бу ерда ижарада турсанглар ҳам тез орада кетмасанглар керак-а?

– Мен доим шошаман, – деди йигит. – Агар кетишга қарор қилсам, беш дақиқадан кейин мени бу ерда кўрмайсиз. Ҳозир эса, менимча, яхшилаб ўрнашиб олганман.

– Мен ҳам сиздан шуни кутаётгандим, – деди Элизабет.

– Сиз менинг табиатимни тушуна бошладингиз-а? – ундан сўради Бингли.

– Ҳа, ҳа, сизни жуда яхши тушуниб турибман.

– Бу гапингизни мактов ўрнида қабул қиламан. Лекин ичидаги билиниб шундоқ кўриниб турган одам лапашангга ўхшаб кўринса керак.

– Ичимдагини топ, дейдиганларни сиздан юқорироқ ёки пастрок ҳисоблашмайди.

– Лиззи, – миссис Беннет гапга аралашди. – Уйда гапирадиганларингни бу ерда гапираверма. Қаердалигингни унутмагин.

– Инсон табиатини ўрганиш билан шуғулланасиз, деб ўйламагандим ҳам, – деди Бингли. – Жуда қизик бўлса керак-а?

– Айниқса, мураккаб характерлар қизик. Буни эгаларидан тортиб олиб бўлмайди.

– Қишлоқ ҳаёти буни ўрганиш учун кўп нарса бермайди, – деди мистер Дарси. – Бу ерда боғланиш мумкин бўлган одамларнинг сони жуда кам ва чегараланган.

– Лекин одамлар шунчалик тез ўзгараяптики, ҳар бирида бир янгилик кузатиш мумкин.

– Ростдан ҳам, – хитоб қилди мистер Дарсининг қишлоқ одамлари ҳақидаги гапи тегиб кетган миссис Беннет. – Бу ерларда ҳам ундайлар шаҳардагидан кам эмас.

Ҳамма жим бўлиб қолди. Дарси эса унга бир қараб қўйиб, индамай тескари ўгирилди. Ўзини зўр гапирдим, деб ўйлаган меҳмон эса яна ҳаммани хайратга солмоқчи бўлди:

– Мен ўзим, масалан, Лондоннинг дўкон ва кўнгилочар жойларини айтмасам, бу ердан ҳеч қандай ортиқлиги йўқ, деб ҳисоблайман. Мистер Бингли, қишлоқда яшаш яхшироқ-а?

– Мен қишлоққа келганимда, кетгим келмайди, – жавоб берди йигит. – Лекин шаҳарга борганимда ҳам шундай. Унисининг ҳам, бунисининг ҳам ўз гашти бор.

– Тўғри, бу сизнинг соғлом фикр юритишингиздан. Манави йигит эса, – Дарсига қараб деди миссис Беннет, – қишлоқ ҳаётига осмондан келиб қарар экан.

– Онажон, сиз нотўғри ўйлаяпсиз, – онасининг гапларидан уялган Элизабет гапга аралашди. – Сиз мистер Дарсини тушунмадингиз. У қишлоқда одамлар шаҳардагидан кўра бир хил демоқчи эди. Албатта, сиз ўзингиз ҳам шундай ўйлайсиз.

– Албатта, ҳеч ким қатта фарқ ҳақида гапирмаяпти. Таниш-билишларга келсак, ишонаманки, бу ерда ҳам бошқа ердагилардан кам эмас. Бизнинг ўзимиз, масалан, йигирма тўртта оила билан борди-келди қиламиз.

Элизабетнинг ҳиссиётларини ҳурмат қилган мистер Бинглига бу гапларни эшита туриб ўзини кулиб юборишдан тийиб туриш жуда қийин бўлди. Унинг синглиси эса акасичалик андишали бўлмагани учун Дарсига маъноли жилмайиб қўйди. Элизабет онасини чалғитиш мақсадида ундан уйда ўзи йўқлигида мабодо Шарлотта Лукас кирган-кирмаганлигини сўради.

– Ҳа, у кеча отаси билан келганди. Мистер Бингли, сиз нима дейсиз, бу сэр Уильям жуда ажойиб инсон-а? Ҳақиқий оқсуяк: ақлли, хушмуомала. Уни ҳақиқий инсоннинг тимсоли деса бўлади. Бировга тишининг оқини кўрсатмайдиган ва ўзини осмонда тутадиган баъзи бировлар бекорга ўзларини яхши тарбия кўрган ҳисоблайдилар.

– Шарлотта сизлар билан тушлик қилдимиз? – яна сўради Элизабет.

– Йўқ, у кетишга шошаётганди. Уйда пирог пиширишга ёрдам бермоқчи эди.

– Шарлотта жуда ёқимли қиз, шекилли, – деди мистер Бингли.

– Бўлмасам-чи! Лекин унинг бироз қўпол эканлигини тан олсангиз керак? Албатта, қизинг билан мақтаниш яхши эмас-ку, лекин Жейндек чиройли қизлар кам бўлади. У эндигина ўн беш ёшга тўлганида бизлар менинг Лондондаги акам Гардинерникида яшардик. Уша ерда бир ёш йигит Жейнни юракдан севиб қолди. Биз Лондондан жўнаб кетишимиздан олдин

қизимизнинг қўлини сўраса керак, деб ўйлагандик. Лекин... У Жейнни ҳали жуда ёш деб ўйлаган бўлса керак. Лекин у Жейнга атаб ажойиб шеърлар ёзганди...

– Ва бу саргузашт шу билан тугади, – шошилиб гапга қўшилди Элизабет. – Менимча, бу худди шундай тугаган ягона қизиқиш эмас. Қизик, шеърят муҳаббатни ўлдирди деб биринчи бўлиб ким айтганикин?

– Мен эса муҳаббат шеърятдан баҳра олади, деб ҳисоблайман, – деди мистер Дарси.

– Ҳа, агар севги соғлом, мустаҳкам ва ҳақиқий бўлса. Аллақачон мустаҳкамланган севги ҳамма нарсадан баҳра олиши мумкин. Агар у шунчаки ёқтириш бўлса, бир-икки қатор шеърдан кейин изсиз йўқолади.

Дарси жилмайди. Бироз давом этган жимликдан сўнг аёл яна мистер Бинглига Жейнга кўрсатган ғамхўрликлари учун миннатдорчилик билдириб, уйга қайтиш учун экипаж тайёрлашларини илтимос қилди. Бутун ташриф давомида Китти ва Лидия ўзаро пичирлашиб ўтиришган эди: улар кетар чоғда мистер Бинглига Незерфилдда ҳам бал ўтказишга берган ваъдасини эслатиб қўйишга келишишганди.

Онасининг эркатоий бўлган ўн беш ёшли Лидия истараси иссиққина, баланд бўйли қиз эди. У шунчалик ёш бўлишига қарамай, аллақачон меҳмондорчиликларга юра бошлаган ва амакисиникига унинг ширин овқатларини бирга баҳам кўришга келиб турадиган зобитларнинг эътибори навижасида, ўзига бино қўйган бир энгилтак қизга айланишга улгурган эди. Шунинг учун у уялмасдан мистер Бинглига бемалол ўз ваъдасини эслатиб, агар ваъдасига вафо қилмаса унингдек йигит учун бу жуда уят бўлишини айтаётган эди. Мистер Бинглининг берган жавоби миссис Беннетга ёқиб тушди:

– Гапимга ишонинг, мен ўз ваъдамни бажонидил бажараман. Мисс Беннет тузалиши билан зиёфат кунини белгилашингизни сиздан илтимос қиламан. Лекин опангиз ҳали касал экан, рақсга тушиш, менимча, ўзингизнинг ҳам юрагингизга сизмаса керак.

– Ҳа, албатта, Жейн тузалгунча кутиб турсак яхши бўлади. Бунинг устига у пайтгача капитан Картер ҳам Меритонга қайтиб келса керак. Мен сиздан кейин уни зиёфат беришга мажбур қиламан. Полковник Форстерга эса, бундан қочадиган бўлса уят бўлишини айтаман.

Шундан кейин миссис Беннет ва қизлари жўнаб кетишди. Элизабет эса Жейннинг ёнига қайтди.

Х БОБ

Ўша куни миссис Хёрст ва мисс Бингли куннинг биринчи ярмини тузала бошлаган Жейннинг ёнида ўтказишди. Кечкурун Элизабет хонага кириб келганда мистер Дарси хат ёзар, мисс Бингли эса хадеб синглисига салом айтиб қўйишни сўраб, уни чалғитар эди.

Элизабет тикишга ўтирар экан, мистер Дарси ва мисс Бингли ўртасидаги суҳбат қулоғига кириб кўнгли кўтарилди. Дарси хуснихатининг чиройлилиги, фикрларини хатда гўзал ифода қилишига қойил қолиб айтаётган қизнинг мақтовларига йигитнинг бепарволиги Элизабетнинг бу икки инсон тўғрисидаги қилган хулосаларига мос келар эди.

– Мисс Дарси хатни олиб жуда хурсанд бўлади! Мистер Дарси, хаддан ташқари тез ёзар экансиз. Бир йилда қанча хат ёзишингизга тўғри келади! Бунинг устига иш юзасидан яна қанча хат! Қанақа чарчатадиган иш эканлигини тасаввур қиялпман.

– Шундай оғир иш менга теккани сизнинг омадингиз.

– Илтимос, синглингизга уни жуда кўргим келаётганини ёзинг.

– Буни ёзиб бўлдим.

– Қандай қилиб бунақа текис ёзасиз?

Мистер Дарси жавоб бермади.

– Синглингизга унинг арфа чалишдаги муваффақиятларидан жуда хурсандлигимни ёзиб юборинг. Ва яна айтингки, унинг дастурхонга тиккан кашталаридан ҳайратдаман ва унинг иши мисс Грантлиникидан анча яхши. Мистер Дарси, сиз доим шунақа ажойиб узун-узун хатлар ёзасизми?

– Ҳа, ростдан ҳам узун, лекин уларнинг қанақалигини мен ўзим айтолмайман.

– Менга эса бундай узун хатлар ёзадиган одам ўз-ўзидан зўр хат ёзадигандек туюлади.

– Кэролайн, мистер Дарси учун бу мақтов эмас, – гапга аралашди мистер Бингли. – Бу хатларни ёзиш унга осон эмас. У нуқул тўрт бўғинли сўзлар ишлатишга ҳаракат қилади.

– Менинг хат ёзиш услубим, албатта, сизникидан фарқ қилади.

– Ҳа, ҳеч ким хатни Чарльзчалик ҳафсаласизлик билан ёзмаса керак. Сўзларининг ярмини ташлаб кетади, ярмини ўчириб ташлайди, – деди мисс Бингли.

– Хаёлимга фикрлар шунақа тез келадики, уларни қоғозга туширишга улгурмайман. Шунинг учун хатларим гоҳида нима демокчилигимни эгасига етказмайди.

– Сизнинг камтарлигингиз ҳар қандай танқидчини қуролсизлантириб қўяди, – деди Элизабет.

– Бировларга кўрсатиб қилинган камтарликдан ёмон нарса йўқ. Баъзан камтарлик никоби остида бошқаларнинг фикрига бепарволик ва манманлик яширинган бўлади.

– Унда менинг гапларимни қандай баҳолайсиз?

– Албатта, никобланган мақтанчоқлик. Ахир сиз ич-ичингиздан хатларингиздаги камчиликлар билан фахрланаяпсиз-ку! Чунки сиз бу камчиликларни фикрларингизнинг кўплигидан ва уларни ифодалашга улгура олмаётганимдан деб ҳисоблайсиз. Лекин бу нарсалар мақтовга лойиқ бўлмаса-да, ўзига тортадиган жиҳатлари бор. Бирор нарсани тез бажариш сифат жиҳатидан мақташга арзимаса-да, одатда, бажарувчи томонидан юқори баҳоланади. Бугун эрталаб сиз миссис Беннетга кетишни хоҳлаб қолсангиз сизни бу ерда беш дақиқа ҳам ушлаб туриб бўлмаслигини айтиб, мақтандингиз. Муҳим ишларни тугатмасдан ва бу шошилишдан ҳеч кимга бирор наф бўлмаса, бунинг нимаси мақтовга сазовор?

– Энди бу ҳаддан ташқари! Эрталабки ёмон иш учун кечқурун гап эшитиш! Лекин қасам ичиб айтаманки, менинг ўша айтган гапларим рост ва мен бу гапимдан қайтмайман. Ҳар ҳолда, ўзимнинг шошилишим ҳақида аёллар олдида мақтаниш учун гапирмаганман.

– Бунга асло шубҳа қилмайман. Лекин сизнинг бунчалик тез жўнаб кетишингизга ишонмайман. Чунки бундай пайтда ҳар бир инсоннинг хатти-ҳаракати, шу жумладан сизнинг ҳам, шароит тақозосидан келиб чиқиб бўлади. Сиз эндигина отга ўтирганингизда энг яқин дўстингиз “Бингли, яна бир ҳафтагина шу ерда бўлмаймизми?” деб қолса, балки унга қулоқ солиб яна бир ҳафта эмас, яна бир ой ушланиб қолган бўлардингиз.

– Бу гапларингиз билан мистер Бинглининг ўзига нисбатан адолатсизлигини исботладингиз, – деди Элизабет.

– Дўстимнинг танқидини табиатимнинг юмшоқлигини кўрсатувчи мақтовга айлантириб юборганингиздан хурсандман, мисс Элизабет, – деди Бингли. – Лекин кўрқаманки, айти тескариси. У аслида бундай ҳолларда қатъий рад қилиб, ҳеч нарсага қарамай тезроқ жўнаб қолиш керак, деб ҳисоблайди.

– Наҳотки мистер Дарси сизнинг биринчи шошқалоқлигингизни кейинги ўжарлигингиз ювиб кетади, деб ҳисоблаётган бўлса?

– Худо ҳаққи, мен тушунтириб беролмайман. Дарсининг ўзи айтсин.

– Сизлар мен айтмаган, лекин сизлар менга тақаётган гапларни қайтаришимни сўраяпсизларми? Ёдингиздами, ўша мен тахминан айтган

дўсти яна биров қолишни илтимос қилиб фақат ўз истагини билдирди, ҳатто нима учунлигини тушунтириб ҳам ўтирмади.

– Дўстингизнинг илтимосларни дарров кондиришини фазилатларидан бири, деб ҳисобламайсизми?

– Уйламасдан ён бериш иккала дўстнинг ҳам ақл даражасига путур етказган бўларди.

– Мистер Дарси, сиз дўстлик деган сўзнинг кадрига етарли баҳо берма-яписиз. Баъзан илтимос қилаётган одамга ҳурмат юзасидан илтимоснинг мазмунига қарамасдан ҳам бажаришга ҳаракат қилинади. Мен сиз мистер Бингли тўғрисида айтган шароитни кўзда тутмаяпман. Мистер Бингли билан шундай ҳодиса бўлишини кутиб турамыз ва ўшанда унга керакли баҳони берамиз. Наҳотки сиз, биров дўстидан маълум бир ишни қилмасликни сўраса-да, шериги нимагалигини сўрамай унга қулоқ солса, уни бу иши учун гуноҳкор қилсангиз?

– Менимча, олдин уларнинг дўстлиги қай даражада мустаҳкам эканлиги ва сўралаётган илтимоснинг қай даражада муҳимлигини аниқлаб олсак бўларди.

– Тўппа-тўғри! – қизишиб деди мистер Бингли. – Келинлар, ҳамма майда-чуйда нарсаларгача келишиб оламиз, ҳатто дўстларнинг бўйини ва кучини ҳам ҳисобга оламиз. Мисс Беннет, бу нарсалар жуда катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Ишонасизми, агар Дарси менга қараганда бунчалик полвон кўринмаганда, мен у билан ҳатто ҳисоблашмасдим ҳам.

Дарси жилмайиб кўйди. Лекин Элизабет бўлган гаплар мистер Дарсининг ҳамиятига текканини сезиб, жилмайишдан ўзини тийди.

– Нима демоқчилигингизни тушундим, Бингли, – деди Дарси. – Сизга бизнинг баҳсимиз ёқмаяпти ва шу йўл билан унга нуқта қўймоқчи бўлдингиз.

– Балки. Одатда, баҳслар мунозарага ўхшаб кетади.

Мистер Дарси хатини охиригача тугатиб кўйди-да, кизлардан бирорта куй чалиб беришларини сўради. Кэролайн Элизабетнинг ҳурмати учун биринчи бўлиб чалишга таклиф қилди, у ҳам ўз навбатида унга ҳурмат кўрсатгач, фортепьяно ёнига ўтирди.

Элизабет олдида турган ноталарни варақлар экан, Дарсининг ўзига тез-тез қараб кўяётганини сездди. У бу ўзига бино кўйган йигит ўзини ёқтириб қолаётганини тасаввурига ҳам сиғдира олмаётганди. Шу билан бирга, унинг Элизабетга масхаралаб қараётгани ҳам тўғридек эмасди. Ахири, унинг бу эътиборини ўзининг фикрларига мос тушмаётганликка йўйди.

Бир нечта италянча арияларни ижро этгач, мисс Бингли шотландча кувноқ куйни чала бошлади. Мистер Дарси ўрnidан турди-да, Элизабетга яқинлашиб деди:

– Мисс Беннет, вақтдан фойдаланиб шу куйга бир рақсга тушмаймизми?

Элизабет жилмайиб кўйди. Унинг сукутидан ҳайрон бўлган Дарси саволини қайтарди.

– Мен сизни жуда яхши эшитдим, фақат қандай жавоб қайтаришга ҳайронман, – деди Элизабет. – Сиз, албатта, таклифингизни қабул қилиб, ўзимнинг дидим пастлигини исботлашим учун сизга йўл очиб беришимни хошлаётгандингиз. Лекин шундай тузоқларни четлаб ўтиб, уларнинг эгаларини улар олдиндан маза қилиб кутаётган хурсандчиликдан бебаҳра қилишни яхши кўраман. Шунинг учун ҳам бу куйга рақс тушишни ўлгудек ёмон кўраман, дейиш ҳаёлимга келганди. Мана энди, агар қўлингиздан келса, хоҳлаганингизча устимдан кулаверинг.

– Сўзларимга ишонинг, мен сизни ҳеч нарсада айбламоқчи эмасман!

Ўзининг гаплари йигитнинг ҳамиятига тегади, деб ўйлаган Элизабет, унинг мулойимлигидан ҳайратга тушди. Қиздан уфуриб турган ширингина айёрлик бирорта йигитнинг ҳамиятига тегиши амри-маҳол эди. Дарси илгари бирорта аёл уни шунчалик мафтун қилмаганини сезиб турарди.

Мисс Бингли рашкка ўхшаш ниманидир хис қилди. Унда кадрдон дугонасининг соғайишини хоҳлаш билан бирга тезроқ унинг синглисидан қутулиш истаги пайдо бўлди. У яқин орада бўлиши мумкин бўлган тўйлари ва бундай хотин билан унинг қандай бахтли бўлиши мумкинлиги тўғрисида гапириб, Дарсини Элизабетга қарши қайраб қўйишга ҳаракат қиларди:

– Умид қиламанки, бу бахтли воқеа бўлиб ўтгач, сиз қайнанаңизга баъзан тилини тийиб юриш фойдали эканлигини шипшитиб қўясиз, – деди у эртаси куни Дарси билан уй олдидаги боғда сайр қилиб юришар экан. – Буни қилиб бўлганиңиздан сўнг эса қайнисингилларингизни зобитлар кетидан югурмайдиған қиласиз.

– Сиз менинг бахтли бўлишим учун балки яна бирор маслаҳат берарсиз?

– Албатта! Филипс амакининг портретини Пемберлидаги галереяңизга осиб қўйинг. Отангизнинг амакисининг расми ёнига. Элизабетингизнинг расмини ҳатто чиздиришга ҳам ҳаракат қилманг. Бирорта рассом унинг чиройли кўзларини ифода эта олармиди?

– Ростдан ҳам бу кўзларнинг ифодасини чизиш осон бўлмаса керак. Лекин бу кўзларнинг шаклини, рангини, узун киприкларни яхши рассом чиза олар.

Шу пайт шу яқин орада сайр қилиб юрган миссис Хёрст билан Элизабетнинг ўзини кўриб қолишди.

– Сизлар ҳам сайрга чиқмоқчи эканликларингизни билмабман! – деди мисс Бингли, улар айтилган гапларини эшитиб қолган бўлишларидан хавфсираб.

– Уят эмасми? Секингина чиқиб кетибсизлар, – жавоб берди миссис Хёрст ва мистер Дарсининг бўш томонидан кўлтиқлаганча Элизабетни ёлғиз кетишга ундади – йўлгага фақат учта одам сиғар эди. Унинг фаросатсизлигини сезган Дарси ўша заҳоти деди:

– Бу йўл уч киши учун торлик қилади. Келинлар, анави катта йўлга чиқамиз.

Лекин ўзи ёлғиз кетишни хоҳлаётган Элизабет қаршилиқ кўрсатди:

– Йўк, йўк, шу ерда қолинглар. Уччалангиз бир ажойиб кетяпсизлар. Агар сизларга яна бир одам қўшилса, мутаносиблик бузилади. Кўришгунча!

ХІ БОБ

Тушлиқдан сўнг ҳамма кўзгалгач, Элизабет Жейнни яхшилаб кийинтириб, бирга меҳмонхонага тушди. Қизни ҳамма хурсандчилик билан кутиб олди. Лекин эркаклар пайдо бўлиши билан Жейн иккинчи ўринга ўтиб қолди. Мисс Бингли эътиборини дарров мистер Дарсига қаратди. Мистер Дарси индамай Жейннинг олдига келиб, уни соғайганлиги билан табриқлади. Мистер Хёрст ҳам унга енгилгина таъзим қилиб “Хурсандман” деди. Лекин мистер Бингли ҳаммадан ўтиб тушди: у ҳаддан ташқари хурсанд ва ҳаяжонда эди. У Жейн совқотиб қолмаслиги учун каминга ўт ёқаман деб, ярим соат овора бўлди. Кейин ўзи ҳам қизнинг ёнига чўкиб, бутун кеча давомида фақат у билан суҳбатлашиб ўтирди.

Чойдан сўнг мистер Хёрст қарта ўйнашни таклиф қилди. Унинг баланд овозда ҳаммага мурожаат қилиши бекор кетди. Мисс Бингли унга ҳеч кимнинг қарта ўйнагиси келмаётганини айтди. Дарси қўлига китоб олди, мисс Бингли ҳам шундай қилди, миссис Хёрст эса ёлғиз ўзи, вақти-вақти билан Бингли ва Жейнларнинг гапларига қўшилиб турди.

Мисс Бингли ўз китобини ўқиш билан бирга дам ўтмай йигитдан бирор нарса сўрар ва унинг олдида очиқ турган китобга қараб қўяр эди. Лекин Дарсини суҳбатга торта олмади: йигит унинг саволларига қискагина жавоб бериб, ўқишда давом этарди. Ахири, қилган ҳаракатидан ҳеч натижа чиқаза олмаган мисс Бингли оғзини катта очиб эснаб, деди:

– Кечани бундай ўтказиш қандай яхши-а! Очиғини айтсам, китоб ўқишдан бўлақ яхшироқ машғулотни билмайман. Бошқа ишдан одам бирпасда чарчайди. Уз уйим бўлса-ю, ўз кутубхонам бўлмаса, ўзимни энг бахтсиз санардим.

Кизга ҳеч ким жавоб қайтармади. У яна бир марта қаттиқ эснаб, китобни отиб юборди ва бирор бир қизиқ нарса қидириб хонани кўздан кечирди. Акасининг мисс Беннет билан бал ҳақида гаплашаётганини эшитиб, унга ўтирилди-да, сўради:

– Айтганча, Чарльз, ростдан ҳам Незерфилдда бал ўтказмоқчимисан? Менимча, бу ерда ўтирган баъзи бировларга бу ёқмаслиги мумкин.

– Сен Дарсини кўзда тутаяпсан, шекилли, – жавоб берди Бингли. – Агар унга ёқмаса, бориб ухлаши мумкин. Бални эса албатта ўтказамиз, бошқа гап бўлиши мумкин эмас.

– Баллар бошқачароқ бўлганда яхшироқ бўларди. Ҳозиргилари бирам зерикарлики. Раксларнинг ўрнига жиддий суҳбатлар уюштирилганда эди... – деди мисс Бингли.

– Албатта, азизам, – деди Бингли. – Лекин бу бал бўлмай қоларди-да.

Мисс Бингли жавоб қайтаришни ўзига лозим кўрмай, ўрнидан туриб, хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Унинг қомати келишган ва юришлари чиройли эди. Бу ҳаракат Дарсига қаратилган бўлса-да, у ўқишдан бош кўтармади. Ниятига етмаган қиз бир шумликни ўйлаб, Элизабетга деди:

– Мисс Элиза Беннет, мендан ўрнак олиб бироз туриб юрсангиз-чи. Ҳадеб бир жойда қадалиб ўтиришдан сўнг бу жуда фойдали.

Элизабет ҳайрон бўлса-да, барибир ўрнидан турди. Мисс Бингли ниятига етди: мистер Дарси китобдан бошини кўтарди. Мисс Бинглининг кизга меҳрибонлиги ундан ҳам кўра Дарси учун қутилмаган ҳодиса эди ва шунинг учун ҳам ўзи кутмаган ҳолда китобини ёлди. Унга ҳам сафларига кўшилишни таклиф қилишди, лекин у рад қилди. Йигитнинг айтишича, хона бўйлаб бу сайрнинг иккита сабаби бўлиши мумкин ва иккала ҳолда ҳам у қизларга халақит беради. Мисс Бингли Элизабетдан Дарсининг гапидан бирор нарса тушунган-тушунмаганини сўради

– Албатта, йўқ, – деди Элизабет. – Лекин ишонаманки, у бизнинг нафсониятимизга тегмоқчи эди. Бу қилиғига жавобимиз – ундан ҳеч нарса сўрамаслик.

Лекин мисс Бингли мистер Дарсини ҳеч ҳам хафа қилмоқчи эмасди. Шунинг учун мистер Дарсидан нима демоқчи бўлганини сўраб қистайверди.

– Хўп, яхши. Сизнинг вақтни бундай ўтказишингиздан мақсад – сизлар бир-бирингизга ишонасизлар ва нимадир тўғрисида сирлашмоқчисизлар ёки шундай юрганда жуда чиройли кўринаяпман, деб ўйлаяпсиз. Биринчи масалада мен сизларга халақит бераман, иккинчисида эса шу ерда ўтириб сизлардан завқланишим мумкин.

– Қандай даҳшат! – ҳаяжон билан деди мисс Бингли. – Умримда бундай ҳақорат эшитмаганман. Бу гаплар учун сизни қандай жазолаш керак?

– Бундан осон нарса йўқ, фақат жуда хохлаш керак. Ҳаммамиз бир-биримизга бироз қалтис ҳазил қилишимиз мумкин. Сиз ҳам унинг жаҳлини чиқазинг, унинг нозик томонларини билсангиз керак, – деди Элизабет.

– Чин сўзим, билмайман. Сизни ишонтириб айтаманки, бизнинг танишувимиз мени бу нарсага ўргатмади. Ҳеч нарса чиқмайди, деб кўрқаман.

– Мистер Дарсининг устидан кулиб бўлмайдими? – ҳайрон бўлди Элизабет. – Қандай ортиқ жойи бор? Агар танишларим орасида бундайлар кўп бўлса, менга қийин бўларди, чунки кулгини жуда яхши кўраман.

– Мисс Бингли менда йўқ сифатларни ёпиштираяпти. Инсонларнинг энг ақлли ва самимийлари йўқ, аксинча, одамларнинг ақлли ва самимий хатти-ҳаракатлари бировнинг устидан кулиш мақсади бўлганлар томонидан кулгига олинади.

– Албатта, бундай инсонлар йўқ эмас, – деди Элизабет. – Лекин мени ундайлар қаторига қўшмасиз? Мен ҳеч қачон инсонийлик хислатлари устидан кулмаганман. Тентаклик ва ғалати-ғалати қилиқлар, инжиқлик ва бетартиблик кулгили туюлади ва доим уларнинг устидан куламан. Лекин, менимча, сизнинг бундай камчиликларингиз йўқ.

– Менимча, ҳеч ким ҳақида бундай деб бўлмайди. Мени кулгили кўрсатиши мумкин бўлган сифатлардан қутулиш учун кўп ҳаракат қилганман.

– Масалан, мағрурлик ва манманликданми?

– Ҳа, манманлик чиндан инсоний камчилик. Лекин мағрурлик... Аммо, чинакам ақлли одам, одатда, меъёрида мағрур бўлади.

– Элизабет, сиз мистер Дарсининг табиатини бироз билиб олдингиз, шекилли. Сиз ўзингиз бу ҳақда нима дейсиз? – сўради мисс Бингли.

– Нима ҳам дердим. Мен мистер Дарсининг ҳар қандай камчиликлардан холи эканлигига ишонч ҳосил қилдим. Унинг ўзи ҳам буни яширмайди.

– Мен бундай деганим йўқ. Камчиликларим тегилиб ётибди. Мен фақат менинг ақлим булардан холи, деб умид қиламан. Лекин характерим учун жавоб бера олмайман. Атрофдагиларнинг гапича, юмшоққўнғил эмасман. Тўғри, атрофимдагиларнинг аҳмоқликларини, мени хафа қилганларини тез эсдан чиқара олмайман ва раҳмимни келтиришмоқчи бўлса дарров юмшай қолмайман. Мени аразчи дейиш тўғри бўлса керак.

– Мана бу ҳақиқий камчилик! – деди Элизабет. – Ҳаддан ортиқ аразгўйлик, албатта, инсон табиатининг энг ёмон хусусияти. Лекин сиз ўз камчилигингизни очиқ-ойдин айтдингиз. Мен сизнинг устингиздан кула олмайман. Мендан кўрқмасангиз ҳам бўлади.

– Менимча, бирор-бир камчиликка эга бўлиш ҳар бир инсонга хос. Табиат берган камчиликни, ҳатто энг яхши тарбия ҳам тузата олмайди.

– Сизнинг камчилигингиз – одамлардан нафратланишга таёрилингиз.

– Сизники эса, – кулиб деди Дарси, – уларни атайдан тушунмаслик.

– Бироз мусиқа эшитгим келаяпти, – деди ўзи иштирок этмаётган суҳбатдан чарчаган мисс Бингли гапга араллашиб ва ҳеч ким қаршилиқ қилмагач фортепьянонинг қопқоғини очди. Дарси ҳам қарши бўлмади, чунки Элизабетга ҳаддан ортиқ эътибор бериб юборганини сезиб қолган эди.

XII БОБ

Опа-сингил аввалдан келишганларидек, эртаси куни эрталаб Элизабет экипаж юборишларини сўраб онасига хат ёзди. Онасининг жавобини сабр-сизлик билан кутаётган Элизабет учун қутилмаган иш бўлди: у хатида сешанбагача экипаж юбора олмаслигини, агар Бингиларнинг оиласи уларни кўпроқ қолишга таклиф қилишса, қатта қизларисиз ҳам бемалол яшаб тура олишларини айтганди. Элиза яна қолиш тўғрисида ўйлашни ҳам хохламай, мистер Бинглидан экипаж илтимос қилиб кўришга Жейнни кўндиришга уринди. Ниҳоят, қизлар биргаликда бугун эрталабдан жўнамоқчи эканликларини айтиб, экипаж беришларини илтимос қилишга келдилар.

Қизларнинг кетиш хабаридан ҳамма афсусланди. Шу билан бирга улар Жейннинг бирагўла тузалиши учун яна бир кун қолишса яхши бўлишини айтишди. Ахири, қизлар эртаси куни эрталабгача қолишга рози бўлишди. Лекин ҳаял ўтмай мисс Бингли яна бир кун учун афсуслана бошлади, чунки қизларнинг бирига бўлган рашк туйғуси иккинчи қизга бўлган дўстона ҳис-туйғулардан кучлироқ эди.

Уйнинг эгаси эса яқинлашаётган айрилиқдан жуда хафа эди. Шунинг учун ҳадеб мисс Беннетга ҳали етарлича соғайиб кетмаганини, йўлга чиқиш мумкин эмаслигини таъкидларди. Лекин Жейнни кўндиришнинг иложи йўқ, у бир иш қилишга аҳд қилдими, гапидан қайтмасди.

Мистер Дарси эса бу қарордан хурсанд эди: мисс Бингли Элизабетга кўполроқ гапира бошлаган, Дарсининг ҳам ғашига тега бошлаган эди. Энди у бирор нарсдан гумонсирамаслиги учун Элизабетга жуда эҳтиёткор муомала қилиши кераклигига Дарсининг ақли етганди. Шу билан бирга, мисс Бинглида ўзи билан Элизабет ўртасида бирор нарса бор деган фикр туғилган бўлса, унинг бу гумони хайралашув чоғида ўзини қандай тутишига

боғлиқлигини ҳам сезиб турарди. Шу сабаб, шанбада Элизабетга кун бўйи икки-уч оғизгина гап қотди, холос.

Якшанба куни, эрталабки тоат-ибодатдан сўнг хайрлашиш онлари етиб келди. Мисс Бингли Элизабетга ҳаддан ортиқ мулозаматли эди. Хайрлашишар экан, қизлар Жейнга яна учрашишдан жуда хурсанд бўлишларини айтишди. Мисс Бингли Жейнни охирги марта қаттиқ кучоқлаб ва Элизабетга қўл чўзиб хайрлашгач, қизлар ҳамма билан самимий хайрлашиб, йўлга тушишди.

Миссис Беннет қизларининг қайтиб келганларидан афсусда бўлиб, Жейннинг яна касал бўлиб қолишидан умидвор эди. Оталари эса келганларидан хурсанд бўлганини билдириб қўйди – охирги кунлари қатта қизларининг ўрни унга жуда билинаётганиди: улар йўқлигида уйдаги оилавий йиғинлар жуда зерикарли ўтаётган эди. Улар келишганда Мэри одатдагидек мусиқа сирларини ва инсон табиати асосларини ўрганаётганиди. Кэтрин ва Лидиянинг янгиликлари эса бутунлай бошқа борада эди: ўтган чоршанбадан бери полкда кўп ўзгаришлар бўлганмиш. Амакилариникида бир нечта зобитлар меҳмон бўлишибди, бир зобитни жазолашибди, яна полковник Форстер уйланмоқчи эмиш, деган гаплар тарқалибди.

ХIII БОБ

– Азизам, бугун тушликка бирорта мазалироқ таом пиширарсиз, – деди хотинига эртаси куни эрталаб мистер Беннет. – Менимча, бугун уйимизга меҳмон келади.

– Дўстим, ким ҳақида гапираяпсиз? Билишимча, бугун бизникига ҳеч ким келмоқчи эмас. Мабодо Шарлотта Лукас келиб қолмаса... Лекин у ҳеч қачон дастурхонимиздан нолиган эмас. Уларники ҳар ҳолда бизникидан яхшироқ бўлмаса керак.

– Мен жентельмен тўғрисида гапираяпман.

– Қандай жентльмен! Ааа, топдим! Мистер Бингли тўғрисида гапираяпсизми? Жейн, нега илгарироқ айтмадинг? Уйда балиқ йўқ-ку! Ошпазга айтиш керак, балиқ олиб келсин.

– Гап мистер Бингли ҳақида кетаётгани йўқ, мен ўзим ҳам ҳали шу пайтгача кўрмаганим бир одамни кутаяпман. Бир ойча олдин мана бу хатни олгандим. Бу хат амакиваччам мистер Коллинздан. Уни жуда яхши танийсизлар, мендан кейин, агар хоҳласа, у сизларни кўчага ҳайдаб чиқаради.

– Худо ҳаққи, унинг тўғрисида эшитишни ҳам истамайман! – ҳаяжон билан деди миссис Беннет. – Ахир сизга тегишли бўлган уйдан сизнинг болаларингизни ҳайдаб чиқаришдан ҳам адолатсизроқ юмуш бўлиши мумкинми?

Жейн билан Элизабет оналарига уй-жой васиятлари тўғрисидаги қонунни тушунтиришга тиришди. Улар бунга илгари ҳам ҳаракат қилишганди.

– Албатта, бу зўр адолатсизлик, – деди мистер Беннет. – Лекин хатини эшитсангиз унинг мазмуни сизларни бироз тинчлантирар.

– Мен тинчлана олмайман! Сизга хат ёзишга қандай ҳадди сиғди? Қалбаки нухаларни кўргани кўзим йўқ. Яхшиси, отасига ўхшаб биз билан душманлик қилиб юрса яхши эди!

– Хатни яхшилаб эшитсангиз, у баъзи бир нарсаларга ростмана мажбур эканлигини тушунасиз.

“Хансфорд, Устерхэм яқинида,
Кент
15 октябрь

Ҳурматли сэр!

Сиз билан менинг марҳум отам ўртасидаги тушунмовчиликлардан доим эзилиб келганман. Отам вафотидан сўнг менда ўртаимиздаги жарликни йўқотиши истаги пайдо бўлди. Лекин бир қанча вақт отам ури-

шиб юрган одам билан яхши муомалада бўлсам, отамнинг хотирасини ҳақоратламасмиканман, деган иккиланишлар билан юргандим. Энди аниқ бир қарорга келдим. Утган пасхада мен пасторлик даражасини олиб, сэр Льюис де Бёрнинг беваси Кэтрин де Бёр зоти олияларига қарашли ерларда диний назорат ишларини олиб бориши шарафига мушарраф бўлдим. Бу аёлнинг сахийлиги ва илиқ муносабати туфайли шу ердаги черковнинг руҳонийси бўлдим ва менинг эндиги фаолиятим инглиз черковининг ходимига муносиб бўлган барча тадбир ва тантаналарни ўтказиши ҳамда бу зоти олияларига нисбатан етарлича ҳурматда бўлишидир. Черков хизматчиси сифатида менинг мажбуриятларимдан яна бири – барча оилаларда кучим етганича тинчлик ва итоткорлик уругини сепишидир. Шу сабаблардан келиб чиқиб, менинг кўнгишли бўлиб қўйган қадамимни ва сизга узатган қўлимни қайтармасиз, деб умид қиламан. Ўзим хоҳламаган ҳолда сизнинг тинчлигингизга раҳна солувчи қуролга айланиб қолганимдан хижолатдаман ва бу йўқотишининг ўрнини тўлдириши учун қўлимдан келган хизматни қиламан деб сўз беришига тайёрман... Лекин бу ҳақда кейинроқ... Агар Сиз менинг ташир-фимга қаришлик билдирмасангиз, 18 ноябрь, душанба куни соат 4да келиб, балки келаси ҳафтанинг шанба кунигача сизнинг меҳмондўстлигингиздан фойдаланмоқчиман.

Мисс Беннет ва қизларингизга чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан, дўстингиз Уильям Коллинз”.

– Демак, соат тўртда биз бу тинчликсевар инсонни кутиб оламиз, – хатни буқлар экан, деди мистер Беннет. – Менимча, у ниҳоятда тарбияли ва кўнгли тоза инсон. Бошимизга тушадиган йўқотишнинг ўрнини қандай тўлдирмоқчи экан, тасаввур ҳам қилолмаёпман, албатта. Лекин шундай хоҳиши борлигининг ўзи хурматга сазовор.

Элизабетга хатнинг энг таъсир қилган жойи Коллинзнинг леди Кэтринга бўлган ўта ҳурмати ва ўз муридларини чўкинтириши, никоҳлаши ва керак бўлганда кўмиши эди.

– Бу амакиваччамиз жуда ажойиб, шекилли, – деди у. – Гапларини тушуниш бирам қийин-э. Нимага меросхўр сифатидаги ҳуқуқлари учун кечирим сўраётти? Нима деб ўйлайсиз, сэр, у ақлли инсонмикин?

– Йўк, азизам, ундай деб ўйламайман. Хатидан унинг ўзига бино қўйган ва хушомадгўйлиги кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам уни жуда кўргим келаяпти.

– Хат ёзиш услубидан унинг саводчилиги аён, – деди Мэри.

Кэтрин ва Лидияни эса на хат ва на унинг ёзувчиси қизиқтираётганди. Унинг қип-қизил мундирда келишига ишониб бўлмасди, охирги пайтларда эса уларни бошқа рангдаги кийим кийган эркаклар деярли қизиқтирмаётганди. Уқишган хатлари миссис Беннетнинг юрагига ғашлик солиб қўйган бўлса-да, мистер Коллинзнинг келишига у эри ва қизларини хайратга солиб, берилиб тайёргарлик кўра бошлади.

Мистер Коллинз айтган пайтига етиб келди ва бутун оила уни хурсандчилик билан кутиб олди. Тўғри, уй эгаси қисқагина саломлашиб кўя қолди. Лекин аёллар жуда сергап бўлиб кетишди, меҳмон ҳам жуда камгап бўлмай, ортиқча такалуффа муҳтож эмас эди. У йигирма беш ёшлардаги баланд бўйли, тўладан келган йигит бўлиб, танишганларига ҳеч қанча вақт ўтмасдан миссис Беннетга унинг қизларининг гўзаллиги тўғрисида эшитган гаплари қизларнинг ҳақиқий сифатларини етарлича ифодалай олганини айтди ва бу қизлар яқин орада ўз тенгларини топишига ишончини билдирди. Мақтов гапларни яхши кўрадиган миссис Беннет бу гапларни миннатдорчилик билан қабул қилди:

– Сэр, мақтовларингиздан бағоят миннатдорман. Умид қиламанки, айтганларингиз рўёбга чиқади, акс ҳолда уларнинг тақдири жуда аянчли бўлади. Ҳозирги шароит бирам аҳмоқонаки!..

– Сиз менинг мерос ҳақидаги ҳуқуқларимни кўзда тутаяпсизми?
 – Ҳа-да! Менинг қизларим учун бу нақадар ёмонлигини ўзингиз яхши биласиз. Сизни ҳеч ҳам айбламоқчи эмасман, ҳаммаси тасодифнинг натижаси. Уй-жой эркак томонидан мерос бериладиган бўлганда хоҳлаган одамга тегиши мумкин.

– Хоним, мен бу ишлар учун амакиваччаларимга ҳамдарддигимни билдираман ва бу борадаги ўз фикрларимни айтмоқчи эдим. Лекин тўйдан олдин ноғора чалмаслик учун шошилмайман, яқинроқ танишганимиздан сўнг...

Шу ерга келганда мистер Коллинз гапини бўлишга мажбур бўлди: уларни тушликка таклиф қилишаётган эди. Мистер Коллинзни хайратга солаётган нарса фақатгина қизларнинг гўзаллиги эмасди. Меҳмонхона, емакхона, бутун уйнинг жиҳозлари – ҳеч нарса унинг назаридан четда қолмади ва юқори баҳо олди. Мақтовлари миссис Беннетга ёқаётган бўлса-да, бу нарсаларга худди энди ўзиникидек қараётгани аёлнинг юрагини пўкиллашиб юбораётганди. Тушлик давомида у жуда ширин қилиб тайёрланган бу таомларнинг ижрочиси қизлардан қайси бири эканлиги билан қизиқди. Лекин миссис Беннет ҳали уйда яхши ошпаз тутишга қурби етишини, қизларнинг ошхонада қиладиган иши йўқлигини айтиб, уни жойига ўтқазиб қўйди.

XIV БОБ

Бутун тушлик давомида мистер Беннет ҳеч ким билан гаплашмади ҳисоб. Лекин тушлик тугаб, ёлғиз қолишгач, у меҳмон билан гаплашадиган вақт етганини ҳис қилди. У усталик билан Коллинзни қизиқтириши мумкин бўлган мавзулардан гап очиб, унинг ўз бекасидан жуда ҳам мамнунлигини сизди. Леди Кэтрин де Бёрнинг Коллинзнинг ҳамма орзу-истакларини маъқуллаши бир қарашда эриш кўринарди. Бу мистер Беннетга суҳбат олиб бориш учун жуда қулай мавзу эди. Меҳмон леди де Бёр ҳақида жўшиб, ҳаяжон билан гапирди. Умрида ҳеч ким унга леди Кэтринчалик самимий муносабатда бўлмаганини, олий тоифадаги инсонлар ўртасида ҳали у бирорта ҳам бундай ажойиб инсонни учратмаганини ишонч билан айтиб ўтди. Леди Кэтрин унга нисбатан жуда ҳам самимий эмиш. Зоти олиялари у билан ҳамма жентльменлар билан сўзлашгандек сўзлашар экан. У мистер Коллинзга иложи борича тезроқ уйланишни маслаҳат берибди.

– Хоним томонидан қилинган бу ишлар мақтовга сазовор, – гап қўшди миссис Беннет. – Жуда ажойиб аёл бўлса керак. У сизга яқин жойда яшайдими?

– Менинг уйим жойлашган боғ зоти олиялари яшайдиган Розингс-паркдан ўртадан ўтган аллея билан ажралиб туради.

– Уни бева деб айтдингиз-а? Фарзандлари борми?

– Ёлғизгина қизи бор – Розингснинг меросхўри.

– Э-ҳе, – бошиңи чайқаб қўйди миссис Беннет. – Демак, у бошқа қизлардан анча бахтлироқ. Ўзи қанақа? Чиройлими?

– Ҳақиқатда жуда чиройли қиз! Онаси леди Кэтриннинг айтишича, гўзаллик борасида мисс де Бёр бошқалардан юқорироқ туради, қизда унинг катта даргоҳдан эканлигини кўрсатиб турадиган нимадир бор. Лекин, бахтга қарши, унинг соғлигининг мазаси йўқроқ, бу эса унинг кўп соҳаларда муваффақиятга эришишига халақит берапти.

– У сарой аҳли билан таништирилганми? Мен саройдаги аёллар рўйхатида унинг исмини учратмаганман.

– Бахтга қарши унинг соғлиғи шаҳарга кўчиб ўтишга йўл қўймайди. Бу ҳол, бир куни мен леди Кэтриннинг ўзига айтганимдек, Британия саройини энг яхши дурлардан бебахра қолдирапти. Зоти олияларига менинг гапларим жуда ёқиб кетди. Очиғини айтсам, мен аёлларга ёқадиган бу тарздаги мақтов сўзларни тез-тез ишлатиб тураман. Масалан, леди Кэтринга унинг қизи малика бўлиш учун туғилган ва у ўзи борган ҳамма жойни яшнатиб туради, деган гапни бир неча марта айтганман.

– Жуда тўғри фикр юритаркансиз, – деди мистер Беннет. – Шундай гаплар билан эритиш қобилиятига эгалигингиз сизнинг бахтингиз. Хўш... бу турдаги чиройли гаплар хаёлингизга бирдан келадими ёки сиз уларни олдиндан тайёрлаб қўясизми?

– Одатда, суҳбат жараёнида келади. Баъзан бўш пайтларимда ҳазил учун ҳар хил шароитларга тўғри келадиган гапларни ўйлаб қўяман, фақат гапирётганимда ҳозиргина хаёлимга келгандек қилиб айтаман.

Амакиваччасининг тентакнамо гаплари мистер Беннетнинг у ҳақдаги фикрларини тасдиқлади. У меҳмоннинг гапларига жиддийлик билан кулоқ солар экан, ич-ичидан кулиб маза қилди.

Кечқурунги чойхўрликкача қабул қилган “доза” си шунчалик етарли эдики, мистер Беннет Коллинзни бажонидил меҳмонхонагача кузатиб қўйиб, ундан аёлларга бирор нарса ўқиб беришни сўради. Унинг розилигини олгач, кутубхонадан китоб келтириб беришди. У китобга қараши билан сакраб тушди ва ҳеч романлар ўқимаслигини айтиб, узр сўради. Китти унга ҳайрон бўлиб қараб қолди, Лидия ҳам ҳайратдан оғзини очганча қолди. Бошқа китоблар келтиришди, ахири у Фордайснинг нутқларида тўхталди. Китоб очилиши билан Лидияни эсноқ тутди. Мистер Коллинз бир хил зерикарли товуш билан эндигина уч бетни ўқир экан, қиз унинг ўқишини бўлиб, онасига деди:

– Ойи, Филипс амаким Ричардни ҳайдаб юбормоқчи экан. Эшитдингизми? Агар у шундай қиладиган бўлса, полковник Форстер Ричардни ўз олдига олмоқчи эмиш. Эртагаёқ Меритонга бориб анигини билиб келиш керак.

Катта қизлар Лидиядан тилини тийиб туришини сўрашди, лекин ўзини ҳақоратлангандек ҳис қилган мистер Коллинз китобни четга суриб деди:

– Мен ёш қизларнинг фойдалари учун ёзилган жиддий мазмундаги китоблар уларни қизиқтирмаслигига кўпда дуч келаман. Ахир улар учун яхши одобномадан кўра фойдалироқ нарса бормикин? Энди мен қизларимизнинг кулоқларини қийнамоқчи эмасман... – Шу ерга келганда у мистер Беннетга ўгирилиб, ундан бир партия триктрак ўйнашни сўради. Мистер Беннет унинг қизларни ўз ҳолига қўйиб тўғри қилганидан мамнун бўлди.

XV БОБ

Мистер Коллинз ўта иқтидорли эмасди. Табиатнинг бу хатоси тарбия билан ёки инсонлар билан мулоқотда ҳам тузалмаган эди. Умрининг кўп қисмини у саводсиз ва майдагап отаси назорати остида ўтказган эди. Университетда ўқир экан, бир қанча фанларни ўрганди, лекин бирорта ҳам фойдали таниш орттирмади. Табиатига итоатгўйликни сингдирган отасининг тарбиясидан доим эзилган Коллинз вақт ўтиши билан узокни кўра олмайдиган, ўз ҳолича яшайдиган одам бўлиб етишди ва кутилмаганда муваффақиятга эришди: Хансфорддаги черков бўшаган пайтда бахтли тасодиф туфайли сэр Льюис де Бёрнинг бевасига дуч келиб қолди. Унинг юқори табақасига, шахсига чуқур ҳурмат, шу билан бирга, черков бошлиғи сифатида ўзининг шахсига нисбатан юқори фикрдалиги ундан характерида манманлик, ўзбилармонлик ва яна бир қанча салбий сифатлар уйғунлашиб кетган одамни бунёд қилди. Тураржой ва етарли даромадга эга бўлгач уйланиш тўғрисида ўйлай бошлади. Беннетлар оиласи билан ярашишни режа қилар экан, қизлар чиндан ҳам унга айтишганидек чиройли ва тарбияли бўлса, уларнинг бирига уйланишга қарор қилди. У меросхўр сифатида Беннетлар оиласига келтирадиган зарарни қоплаш деганда ана шу нарсани кўзда тутган эди.

Қариндошининг оиласи билан танишгач, унинг режалари ўзгармади. Аксинча, катта мисс Беннетнинг чиройли кўриниши мистер Коллинзнинг режаларини янада мустаҳкамлади. Шундай қилиб, биринчи куни унинг танлагани Жейн эди. Нонуштадан олдин у чорак соатча миссис Беннет билан юзма-юз гаплашди.

Суҳбат Хансфорддаги пасторнинг уйи ҳақида бўлиб, ўз-ўзидан мистер

Коллинзнинг бу уйнинг бекасини Лонгбордан топиш умидига ўтиб кетди. Миссис Беннет чин дилдан жилмайганича унинг режаларини қўллаб-қувватлашини айтди-ю шунинг орасида йигитни энг катта қизи борасида огоҳлантириб қўймоқчилигини ҳам қистириб ўтди. Бошқа қизларининг бирортасига кўнгли борлиги тўғрисида ҳеч ҳам хабари йўқлиги, лекин энг катта қизи тўғрисида огоҳлантириб қўйиш унинг вазифаси эканлигини – у унаштирилиш арафасида эканлигини айтди.

Мистер Коллинз қилиши керак бўлган иш қизларнинг бирини иккинчисига алмаштириш эди. Миссис Беннет каминдаги оловни ўт олдиран экан, бу вазифа бажарилди. Ёши ҳам, кўриниши ҳам Жейндан фарқ қилмайдиган Элизабет Жейннинг ўрнига танланди.

Миссис Беннет якин кунларда бир эмас икки қизи турмушга чиқиши мумкинлигидан хурсанд бўлиб, мистер Коллинз ишора қилаётган режаларини маъқуллади. Яқингинада номини эшитишни ҳам хоҳламаётган инсон энди унга ёқиб кетаётган эди.

Лидия Меритонга бориш фикридан қайтмагани, Мэридан ташқари бошқа опалари ҳам у билан бирга бормоқчи бўлишди. Уйнинг хўжайини бир амаллаб ундан қутулиб вақтини жонажон кутубхонасида ўтказмоқчи эди. Шунинг учун у мистер Коллинздан қизлари билан бирга айланиб келишни ёлвориб сўради. Коллинз бажонидил рози бўлди.

Йўл бўйи фақат мистер Коллинз гапирди. Қизлар эса гоҳ-гоҳ бирор гап қистириш учунгина унинг осмондан келиб гапираётган гапларини бўлишарди. Лекин шаҳарга етиб келишлари билан, қизлар уни буткул унутишди ва зобитлар кўришиб қолармикин деб, атрофга аланглай бошлашди.

Қизларнинг диққатини кўчанинг қарама-қарши томонида бир зобит билан сайр қилиб юрган келишгангина йигит тортди. Улар рўпара келганларида зобит бош эгиб улар билан саломлашди. Бу йигит мистер Денни бўлиб, Лидия Меритонда шу йигитнинг келадиган пайтини билмоқчи эди. Унинг шериги қизларда катта таассурот қолдирди ва улар бу йигит кимлигидан фол оча бошлашди. Мистер Денни дарров уларни дўсти мистер Уикхем билан таништирди. У яқинда Меритонга келган ва уларнинг полкига бириктирилган экан. Мистер Уикхем жуда келишган йигит эди: бакуват гавдали, юзларининг бичими тўғри, ўзини тутишни ҳам ўрнига кўярди. Қизларга таништирилгач, у суҳбатга бемалол кўшилиб кетди. Узоқдан туёқларнинг товуши эшитилиб, кўча бўйлаб отда келаётган мистер Дарси ва Бингли кўринишганда йиғилганларнинг гапи ҳали тугамаган эди. Йигитлар сўрашиш учун яқинроқ келишди. Кўпроқ мистер Бингли гапирди, унинг ҳам гаплари асосан Жейнга қаратилган эди. Айтишича, улар Жейннинг соғлигини билиш учун Лонгборнга кетишаётган экан. Дарси маъқуллаб бошини силкитиб кўйди ва Элизабетга кўп қарамасликка қарор қилгани эсига тушиб, бошини бурар экан нотаниш йигитни кўриб қолди. Элизабет йигитларнинг юзидан пайдо бўлган ўзгаришдан ҳайратга тушди: иккаласининг юзи ўзгариб кетди – бири оқарди, иккинчиси қизарди. Бир неча сониядан сўнг мистер Уикхем шляпасига қўлини теккизди, Дарси эса бу саломга зўрға жавоб қайтарди. Ниҳа бўлиши мумкин?

Йигитлар қизларни мистер Филипснинг уйигача кузатиб бориб, Лидиянинг таклифига ҳам қарамай, хайрлашиб кетишди. Шу орада деразадан кўчага қараган миссис Филипс ҳам йигитларни ичкарига таклиф қилди. Бу аёл жиянларини, айниқса, катта мисс Беннетларнинг бир неча кун уйда бўлишмагани учун, жуда соғинган эди. У қизларнинг уйга бунчалик тез қайтишганидан хайрон бўлганини гапира кетди. Бироздан сўнг гапидан тўхтаб, Жейн унга таништираётган мистер Коллинзга эътиборини қаратди. Аёл йигитга жуда тавозе билан мурожаат қилди, мистер Коллинз ҳам ундан қолишмади. Шу пайтда қизлар уни бошқа йигит ҳақида саволга тута бошлашди. У қизларнинг ўзларига аллақачон маълум бўлган нарсани, яъни у мистер Денни билан бирга Лондондан келгани ва ... шир полкига лейтенант

бўлиб бораётганини айта олди, холос. Айтишича, бир соатлардан бери йигит кўчада сайр қилиб юрганини томоша қилган экан ва агар мистер Уикхем яна пайдо бўлиб қолса, қизлар ҳам шундай қилишлари мумкинлигини айтди. Бахтга қарши, кўчада бир-икки зобитдан бошқа ҳеч ким кўринмади. Эртаси куни уларникига полкдан кимлардир келмоқчи экан ва миссис Филлипс эридан, агар қариндошлари яна келадиган бўлса, мистер Уикхемни ҳам таклиф қилишни илтимос қилди. Мистер Филлипс рози бўлди ва улар иссиқ овқатдан олдин берилиб лото ўйнай бошладилар. Эртага бўладиган кунни ўйлаб ҳамма хурсандчилик билан хайрлашди, қизлар ва мистер Коллинз уйга жўнашди.

Лонгборнга қайтаётганларида Элизабет Жейнга икки йигит ўртасида бўлиб ўтган ҳолатни айтиб берди. Лекин Жейн иккаласини ҳам оқлашга тайёр тургани учун ҳодисани тушуниш қийин эди.

XVI БОБ

Эртаси куни яна ҳаммалари каретага ўтириб Меритонга жўнашди. У ерга келгач мистер Уикхем уй эгасининг таклифини қабул қилганини эшитиб, жуда қувониб кетишди.

Мистер Коллинз эркаклар хонага киргунча миссис Филипсга леди Кэтрин ҳақида, ерларининг катталиги, ўз уйи ва ўзининг у ерда қилаётган ўзгаришлари ҳақида гапириб ўтирди. Унинг гаплари жонига теккан қизлар эса мусиқа бошланишини сабрсизлик билан кутиб, каминнинг устида турган ўзлари чизган расмларни томоша қила бошлашди. Ахири, йигитлар ҳам келишди. Уикхем хонага кириб келганда, Элизабет йигитни биринчи бор кўрганида ўзининг унга бошқача қарагани ва кейинчалик ҳам у ҳақда ҳаяжон билан ўйлаганини эслади. ...шир полки зобитларининг кўпчилиги ажойиб йигитлар бўлиб, бу ерга уларнинг энг танланганлари келишганди. Мистер Уикхем бўлса улар орасида кўриниши, ўзини тутиши ва юриши билан ажралиб турарди. У хонадаги ҳамма қизларнинг кўзи унда бўлган эркакларнинг энг омадли вакили эди.

Мистер Уикхем ва унинг бошқа зобит ўртоқлари қизларнинг эътиборини қозонишда мистер Коллинзни сояда қолдиришди. Қизлар учун у йўқдек бўлиб қолди. Шундай бўлса-да миссис Филипс вақти-вақти билан унинг гапларига берилиб кулоқ солар ва йигитни қаҳва-ю булкалар билан сийлар эди. Қарта ўйини бошланганда миссис Филипс уни ҳам таклиф қилди.

– Мен ҳали яхши билмайман, – деди у. – Лекин малакамни оширишим керак.

Мистер Уикхем қартада вист ўйнамас эди, шунинг учун уни бошқа столга таклиф қилишганда у бажонидил бориб Лидия ва Элизабетнинг ўртасига ўтирди. Бундай пайтларда тўхтамасдан гапириш қобилиятига эга бўлган Лидия уни ўзига оғдириб олади, деган хавф бор эди. Лекин қиз тез орада ўйинга шунчалик берилиб кетдики, ён атрофидагиларга эътибор ҳам бермай қўйди ва мистер Уикхем уни диққат билан тинглаётган Элизабет билан бемалол гаплашиш имкониятига эга бўлди. Қиз гаплашаётиб, ундан Дарси ҳақида эшитиб қолармиканман, деб кутди. У ҳатто бу исмни айтишдан ҳам чўчиб турарди, алхол Уикхемнинг ўзи гап бошлади: Элизабетдан мистер Дарси бу ерларда қачондан пайдо бўлганлигини сўради.

– Бир ойча олдин. Эшитишимча, Дербиширда унинг катта ер-мулки бор эканми?

– Ҳа, зўр жой, – деди Уикхем. – Йилига ўн минг даромад келтиради. Бу ҳақда мендан ҳам аниқроқ маълумот берадиган бирортасини учратишингиз даргумон. Мен болалиқдан бу оила билан боғлиқман.

Элизабет ўз хайратини яшира олмади.

– Ҳайрон бўлмай ҳам кўринг-чи! Кеча биз совуқкина кўришганимизни сезмадингизми? Мисс Беннет, сиз у билан яқиндан танишмисиз?

– У билан ортиқ кўришишни хохламайдиган даражада! – хаяжон билан жавоб берди Элизабет. – Мен у билан бир марта тўрт кун бир том остида бўлишимга тўғри келганди, ўшанда менда жуда ёқимсиз таассурот қолдирган.

– Ёқимли ёки ёқимсиз, деб баҳо беришга ҳаққим йўқ, – деди Уикхем. – Лекин унга ҳақиқий баҳони бериш учун анчадан бери ва яхшигина биламан. Шундай бўлса-да, сизнинг мистер Дарси тўғрисидаги фикрингиз кўпларни ҳайрон қолдирган бўларди. Балки бошқа ерда ўз фикрингизни айтмаган ҳам бўлармидингиз.

– Худо ҳаққи, мен бошқа ерда гапириб бўлмайдиган ҳеч нарса деганим йўқ. Незерфилд бундан мустасно. У Хартфордширда ҳеч кимга ёқмайди. Бу инсоннинг кеккайиши ҳаммани ўзидан қочиради. У ҳақда мендан яхшироқ гапирадиган бирортасини топишингиз мушкул.

– Мистер Дарсими ёки бошқа бировнинг қилмишларига баҳо беришлари менга ёқмайди, деб ёлғон гапирмоқчи эмасман, – бироз сукутдан сўнг гап бошлади мистер Уикхем. – Лекин мистер Дарси ҳақида камдан-кам ёмон гапиришади. Одатда, унинг бойлиги ва қўли узунлиги одамларнинг кўзини камаштириб қўяди ёки ўзини баланд тутишидан ўзларини йўқотиб қўядилар.

– Юзаки танишув ҳам унинг табиати оғирлигини сездириб қўяр экан.

Уикхем бошини чайқаб қўйди. Бироздан сўнг Элизабетдан сўради:

– Мистер Дарси бу ерларда анчадан бери яшайптими?

– Хабарим йўқ. Мен Незерфилддалигимда унинг жўнаб кетиши тўғрисида гапиришмаётганди. Унинг бу ердалиги сизнинг ...шир полкига жойлашшингизга ҳалақит қилмайдими?

– Асло! Ундан қўрқадиган жойим йўқ. Биз ҳеч қачон дўст бўлмаганмиз ва уни ёқтирмаслигимнинг сабабларини хоҳлаган одамга айтишим мумкин. Биринчи сабаб – менга ўтказилган аччиқ алам. Унинг отаси марҳум мистер Дарси жуда яхши одам эди. Доим бу Дарси билан тўқнаш келганимда хотиралар эзади. У менга жуда кўп ёмонлик қилган. Лекин отасининг умидларини оқлаганда ва унинг хотирасини хор қилмаганда, мен ҳамма айбларини кечирган бўлар эдим.

Мистер Уикхем мистер Дарси ҳақидаги гапларини тўхтатиб, умумий гапларга ўтиб кетди: Меритон ҳақида, унинг чет қишлоқлари ва бу ернинг одамлари ҳақида гапирди:

– ...шир полкига кирар эканман, аввали бу ерда яхши дўстлар орттиришни режалаштиргандим. Бу полк донғи кетган ва ҳаммага ўрناق ҳарбий қисмлигини билардим. Лекин мени ҳарбий бўлишга тайёрлашмаганди. Менинг жойим черковда эди. Мени руҳоний бўлиш руҳида тарбиялашганди. Унинг тўғрисида гапираётганимиз жентельмен хоҳлаганда эди, ҳозир энг зўр черков менинг ихтиёримда бўларди. Марҳум мистер Дарси ўз ихтиёридаги ерлардаги энг яхши черковни менга атаганди. У ерда бўш ўрин бўлиши билан мен ўша ерга ўтиришим керак эди...

– Вой худо! – ҳайрат билан деди Элизабет. – Наҳотки? Мистер Дарси қандай қилиб отасининг васиятига қарши чиқди?! Сиз қонунга мурожаат қилмадингизми?

– Қоғозлардаги расмий ноаниқликлар бунга йўл қўймади. Номуси бор эркак марҳумнинг истагига қарши чиқмасди, лекин мистер Дарси бу қоғозларни ўзича талқин қилди. Васиятномадаги менга тегишли гапларни у шартли эди деб эълон қилди ва мен ўзимнинг энгилтақлигим, ҳаммасини елга совуришим, хуллас, ҳамма ёмон сифатларимдан келиб чиқиб бу ҳуқуқлардан маҳрум эканлигим айтилди. Шу нарса аниқки, бундан икки йил олдин черков бўш эди, мен эса бошқариш ҳуқуқига эга ёшда эдим, лекин бермадилар.

– Лекин бу аблахлик-ку! Унинг шармандасини чиқариш керак эмасми?

– Эртами, кечми, охир шундай бўлади. Лекин буни мен қилмайман. Катта мистер Дарсининг хотираси тирик экан, мен кичик Дарсини ёмонотлиқ ёки шарманда қила олмайман.

Элизабет йигитнинг гапираётганда қандай чиройли бўлиб кетиши тўғрисида ўйлар экан, унинг инсонийлик ҳисларидан мамнун бўлди. Бироз сукутдан сўнг сўради:

– Бундай қилиш учун унда қандайдир сабаблар бўлгандир? Бунчаликка бориш учун нима сабаб бўлган экан?

– Менга нисбатан нафрат ҳисси. Агар марҳум мистер Дарси мени шунчалик яхши кўрмаганда эди, ўғли менга яхшироқ муносабатда бўлармиди. Лекин отасининг менга қаттиқ боғланиб қолгани, менимча, ўғлининг ғашини келтирган.

– Мистер Дарси шундай одам бўлиши мумкинлигини хаёлимга ҳам келтирмагандим. Очиғи, у менга илгари ҳам ёқмасди. Лекин шунчалигини билмагандим.

Бироз жимликдан сўнг, Элизабет гапида давом этди:

– Ўз отасининг яхши кўрган инсонига, яқин дўстига шундай қилиш! – Қиз “кўринишининг ўзиёқ бир қарашда одамни маҳлиё қилиб қўядиган йигитга-я” демоқчи бўлди, лекин – Болалигидан ўзининг энг яқин дўсти бўлган инсонга нисбатан-а!? Яна билишимча, ўзи билан маълум бир жиҳатдан боғлиқ одамга-я! – деб қўя қолди.

– Биз битта поместье ва битта черковда туғилганмиз. Болалигимиз ҳам бирга ўтган – бир том остида яшаганмиз, бирга ўйнаганмиз, бизни бирга эркалатишган. Отам марҳум мистер Дарси фойдасига ўзининг бутун хаётини Пемберлига бағишлаган. Кекса Дарси бунинг қадрига етарди. Оталаримиз дўст эди! Мистер Дарси доим ўз дўсти олдида қарздор эканлигини тан оларди. Отамнинг ўлиmidан сал олдин ўз ихтиёри билан менинг келажакдаги хаётимни таъминлашга ваъда берди.

– Ишониб бўлмайди! – хайратланди Элизабет. – Ҳатто мағрурлигидан келиб чиқиб ҳам мистер Дарси сизга нисбатан бурчини бажариши керак эди!

– Унинг ҳамма ҳаракатлари мағрурликдан. Кўп ҳолларда шундай бўлган. Лекин истисносиз қоидалар бўлмайди: менга келганда эса унинг хаёлини бошқа нарса банд этган, эҳтимол.

– Ҳаддан ортиқ мағрурлигидан нахот унга бирор наф бўлса?

– Бўлмасам-чи! Унинг мағрурлиги кўпинча саҳийлик билан пул улашишга, меҳмон қаутишга, камбағалларга ёрдам беришга ундайди. Бунинг ортида оилавий мағрурлик ва ўғиллик ифтихори ётади – у отаси билан жуда фахрланади. Ўз авлодининг довуғини йўқотиб қўйишдан, Пемберлининг бошқаларга таъсири ва машҳурлигини бўшаштириб қўйишдан қўрқиш унинг хаётида жуда муҳим.

– Мисс Дарси тўғрисида нима дея оласиз.

– У қиз тўғрисида бажонидил яхши гап айтган бўлардим! Дарсилар хонадони тўғрисида ёмон гап гапириш мен учун жуда оғир. Афсуски, у қиз худди акасининг ўзи – ҳаддан ортиқ мағрур. Лекин кичкиналигида ёқимтой, эркатой кизалоқ эди ва мени жуда яхши кўрарди.

Элизабет суҳбат учун бошқа мавзу топишга қанча уринмасин, гап айланиб яна мистер Дарсига келди:

– Мени унинг мистер Бингли билан яқинлиги хайрон қолдирапти. Нега ахир шундай самимий инсон мистер Дарсидек одам билан дўст туғиниб юрибди? Сиз уни танийсизми?

– Йўқ, танимайман.

– Вой, жуда ажойиб инсон. У дўсти шунақалигини ҳатто тасаввур ҳам қила олмайди.

– Бўлиши мумкин. Агар мистер Дарси истаса хоҳлаган одамига ёқа олади. У нафақат жамият поғонасининг ўзидан қуйироқда турадиганлар, ўзининг тенглари орасидагиларга ҳам ўхшамайди. Мағрурлик унинг йўлдоши. Бойларга нисбатан эса адолатли ва келишувчан. У бойларнинг жамиятдаги ўрни ва бойлигига тан берган ҳолда улар билан очик, самимий ва ҳатто одамшаванда.

Бироздан сўнг қарта ўйнаётганлар ўйинни тугатиб, стол атрофига тўпланишди. Маълум бўлишича, мистер Коллинз бирор марта ҳам ютмабди:

– Хоним, менга яхши маълумки, одам қарта столига ўтирар экан, бундай омадсизликларга тайёр бўлиши керак. Бахтимга, менинг шароитим шундайки, мен бу беш шиллинг учун қайғуришим шарт эмас. Леди Кэтрин де Бёр орқасидан шунчалар таъминланганманки, бундай майда-чуйдаларга эътибор бермайман.

Уикхемнинг қулоғига мистер Коллинз айтаётган гаплар кирди. У ярим овозда Элизабетдан унинг таниши де Бёрлар оиласи билан қай даражада иноқлигини сўради.

– Леди Кэтрин де Бёр яқиндагина унга черков приходини берган экан. У бу йигитга нега яхшилик қилганини билмайман, лекин уларнинг яқинлиги узоққа чўзилмаса керак.

– Леди Кэтрин де Бёр ва леди Энн Дарси опа-сингил бўлишганидан хабарингиз бўлса керак? Леди Кэтрин мистер Дарсининг холаси бўлади.

– Йўқ, буни билмасдим. Леди Кэтрин тўғрисида умуман ҳеч нарса билмайман. Утган кунигача мен бундай аёл борлигини хатто билмасдим ҳам.

– Унинг қизи де Бёр қатта мерос олади. Одамларнинг айтишича, мисс Бёр ва унинг холаваччаси иккала меросни қўшишмоқчи.

Бу сўзларни эшитган Элизабет бечора мисс Бингли эсига тушиб, жилмайди. Демак, унинг мистер Дарсини ўзига қаратиш учун қилаётган ҳамма ҳаракатлари бекор экан-да!

– Мистер Коллинз леди Кэтрин ва унинг қизини кўқларга кўтаради. Лекин унинг ҳикояларида баъзи бир ғалати нарсалар борки, миннатдорчилик туйғуси унинг кўзини қамаштириб қўйгандек. Амакиваччамни қанчалик ҳурмат қилмайин, менга бу аёл енгилтак ва осмонда юрадиган бўлиб кўриняпти.

– Менимча, униси ҳам, буниси ҳам тўғри. Уни анча йиллардан бери кўрганам йўқ, лекин ҳукмфармо, кўпол қилиқлари менга ҳеч ёқмагани эсимда. У ўта ақлли ва маънили аёл сифатида донг таратган.

Леди Кэтринга берилган бу баҳо Элизабетга жуда ишонарли бўлиб туюлди. Бу икки ёш уларни овқатга чақиришгунча гаплашиб ўтиришди. Мистер Уикхемнинг ўзини тутиши ҳаммага ёқди: у нима қилмасин, чиройли бажарар, нима гапирмасин, чиройли гапирарди. Элизабет уйларига қайтаётиб фақат Уикхем ҳақида ўйлаб кетди.

XVII БОБ

Эртаси кун Элизабет Уикхем билан бўлган гапларнинг ҳаммасини Жейнга айтиб берди. Жейн хайрон бўлиб қолди: наҳотки, мистер Дарси мистер Бинглига дўст бўлишга нолойиқ бўлса? Айни пайтда эса бу келишган ва жуда ақлли кўринган йигитнинг гапларига ишонмасликка ҳам ўрин йўқ. Ўз табиатидан келиб чиқиб Жейн иккала йигитга соя солиши мумкин бўлган ҳамма нарсани тушунмовчиликка йўйиб, уларни баравар оқлай бошлади:

– Менимча, улар иккиси ҳам бизга номаълум сабабларга кўра хато қилишган. Балки, душманлик қилмоқчи бўлган баъзи кимсалар уларга бир-бирлари ҳақида нотўғри маълумот беришгандир. Лекин орадаги низо нимадан чиққани биз учун қоронғу ва бу биз учун сир бўлиб қўя қолсин.

– Унда, азизам Жейн, бу ишга аралашганлар – ёмон мақсадли одамлар ҳимояси учун нима дейсан? Ахир, барибир кимдир тўғрисида ёмон ўйлашимизга тўғри келади-ку?

– Хоҳлаганингча қулишинг мумкин, лекин фикримни ўзгартира олмайсан. Лиззи, азизам, ўйлаб кўр, ахир бу мистер Дарсини атрофдагиларга қанчалик ёмон кўрсатиб қўяди. Отаси яхши кўрган, бир умр таъминлаб қўйишга сўз берган йигитчага нисбатан шундай муносабатда бўлиш! Ишониш қийин!

– Мен учун мистер Уикхем айтиб берган гаплар ёлғонлигидан кўра, мистер

Бингли дўст танлашда янглишганлигига, ишониш осонроқ.

– Нима дейишни ҳам билмайсан – ҳаммаси бирам чалкаш ва ёқимсизки.

– Кечирасан-ку, лекин бу ҳақда нима деб ўйлаш менга аниқ.

Жейн учун эса битта нарса – агар мистер Бингли ростдан ҳам янглишганини билиб қолса қандай афсусланиши аниқ эди.

Беннетлар оиласидаги ҳамма аёлларнинг фикри-зикри Незерфилдда ўтказиладиган балда бўлиб қолди. Миссис Беннет бу бал унинг Жейни шарафига ўтказилаяпти, деб ўйлар ва таклифнома юбориб қўя қолмай мистер Бинглининг шахсан ўзи уларни таклиф қилиш учун Лонгборнга келганидан жуда қувониб кетган эди. Жейн эса зиёфат чоғи икки дугонаси билан биргаликда, мистер Бингли томонидан ўзига қилинажак диққат-эътиборни тасаввур қилиб қувонарди. Кэтрин ва Лидия интизорлик билан кутаётган хушхоллик эса бирор-бир аниқ кимса ёки воқеа билан боғлиқ эмасди.

Элизабетнинг ҳам кайфияти зўр эди. У охириги пайтларда мистер Коллинз билан иложи борича камроқ гаплашишга уринаётган бўлса-да, бу гал ўзини тўхтата олмай ундан мистер Бинглининг таклифига қандай қарашини, унинг даражасидаги одамга бундай жойларда қатнашиш мумкинми ёки йўқлигини сўради. Жавобни эшитиб ҳайратга тушди: амакиваччасининг бу борада ҳеч қандай гумони йўқ, архиепископ ва леди Кэтрин де Бёрларнинг ҳам ман қилмасликларига имони комил.

– Ҳамма учун ҳурматли бўлган инсон томонидан ҳурматли инсонлар учун ўтказилажак бундай зиёфат, менимча, ҳеч қандай ёмон ниятни қўзда тутмаса керак. Мен рақсга тушишни ёқтирмайман эмас, аксинча, зиёфат давомида амакиваччаларимнинг ҳар биттаси билан рақсга тушиш имкони бўлади, деб умид қиламан. Вақтдан фойдаланиб, азизам мисс Элизабет, сизни биринчи рақсга таклиф қилиб қўйишга рухсат берсангиз.

Элизабет қовун тушириб қўйганини англади. Ўзини рақсга биринчи бўлиб мистер Уикхем таклиф қилишига ишончи комил эди. Энди эса мистер Коллинз билан тушишига тўғри келади. Лекин мистер Коллинзнинг таклифида оддий хушмуомалаликдан ташқари яна нимадир борлиги Элизабетга ёқмади. Шунда унинг хаёлига биринчи марта, ахир айнан ўзи Коллинзнинг Хансфорддаги хонадонига бека бўлиши мумкин-ку, деган фикр келди. Шундан сўнг Элизабет ўз чиройидан мамнунлик эмас, шундай бўлса онасининг қувонишини ўйлаб, саросимага тушиб қолди.

Агар Незерфилддаги бал, унга тайёрланиш муаммолари бўлмаганда, кичик мисс Беннетлар балки ўзларини энг бахтсиз ҳис қилишарди: балга таклиф қунидан то бал қунигача тўхтамай ёмғир ёғди ва улар Меритонга боришдан маҳрум бўлишди.

*Рус тилидан
Муҳаббат ИСМОИЛОВА
таржимаси*

(Давоми бор)

Лаши ТАБУКАШВИЛИ

ХАЁЛОТ ДАРДИДА

(Икки қисмдан иборат пьеса)

ИККИНЧИ ҚИСМ¹

7

Резо билан Еленэ нонушта қилиб ўтиришибди. Резо ўйчан бир ҳолатда. Оғзидаги луқумни на ютади ва на чайнайди.

Еленэ. Резико, нима бўляпти ўзи?

Резо унинг нима демоқчи бўлганини англамай, қараб қолади.

Нега оғзингни тўлдириб олдинг-у, чайнамаяпсан?

Резо тезлик билан чайнай бошлайди.

Шошилма. Овқатни яхшилаб, обдан чайнаш лозим.

Резо тамаки тутатади.

Ҳеч нима емадинг-ку!

Резо. Раҳмат. Бошқа егим йўқ.

Еленэ. Сўнгги пайтларда негадир асабий бўлиб қолдинг.

Резо. Сизга шунақа туюлаётгандир.

Еленэ. Арзимаган нарсага жаҳлинг чиқади. Паришонхотир бўлиб қолдинг. Нинико қаёққа ғойиб бўлди? Нега жимсан, билмайсанми?

Резо. Билмайман.

Еленэ. Нега билмайсан?

Резо. Нима учун билишим керак?

Еленэ. Билишинг шарт, деб ўйлайман.

Резо. Буви, мен сизни танитай қоляпман, илгари ҳеч қачон бунақа тергамас эдингиз. Бу нима, сўроқ қияпсизми?

Еленэ. Нима, билишга ҳаққим йўқми? Ёки бир-биримизга бегонамизми?

Резо. Бегона эмасмиз, лекин сизга бунинг нима аҳамияти бор? Тушунмаяпман.

Еленэ. (*ўта жиддий*). Мен ҳадемай ўламан.

Резо. Бўлмаган гап. Бемаъни гап!

Еленэ. Сезиб юрибман. Ўзим яхши биламан.

Резо. Буви, қўйинг бунақа гапларни!..

Еленэ. Майли, буни қўйиб турайлик. Сен Ниникони севасан, у-чи?..

Резо. Бемаънилик бу.

Еленэ. Муҳаббат – бу бемаънилик эмас, болагинам.

Резо. Буви, илтимос, бу тўғрида гаплашмайлик, кераги йўқ.

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

Е л е н э. Ким билади, сен орзу қилган, сен ахтараётган ўша туман ортидаги сирли фантом балки шудир, фақат ўзинг шундайлигига ишонмаётган бўлишинг мумкин?

Р е з о. Бугун қанақа кун ўзи! Каллаи саҳардан ҳали ўлим ҳақида, ҳали севги-муҳаббат ҳақида гапириб қолдингиз! Келинг, яхшиси, бошқа нарсалар тўғрисида гаплашайлик.

Е л е н э. Мен яқинда ўламан, болагинам.

Р е з о. Яна шу гап!

Е л е н э. Мен ўладиган бўлсам, ёнингда яхши бир одам бўлсин, дейман.

Р е з о. Улим ҳақида гапирманг. Бу ҳақда ҳатто ўйлашингизни ҳам истамайман.

Е л е н э (*гамгин*). Кўрс бўлиб кетяпсан.

Р е з о. (*жаҳл билан*). Кўрс бўлиб кетяпманми?! (*Шапшудан тушиб*) Узр.

Сукут.

Мени кечиринг. Ўзим ҳам тушунмай қолдим. Гапимга ишонинг, мутлақо тушунмай қолдим.

Е л е н э *ўрнидан туриб, идишларни йиғиштира бошлайди.*

(*Унга ёрдамлашади.*) Бу, муҳаббат, дегани касофат бир нарса бўлса керак.

Е л е н э. Юзимга бурқситма. (*Иўталади.*)

Р е з о. Узр. (*Нари кетади.*) Касофат.

Е л е н э. Муҳаббатни қоралама. Уни авайлаб-асраш керак. (*Чиқиб кетади.*)

Р е з о у ёқдан бу ёққа юради. Столдаги қаламлардан бирини олиб, уни арчий бошлайди, бир нафас ўйланиб туриб, илдам телефон ёнига боради. Рақам теради.

Р е з о (*гўшакка*). Кечирасиз, Ниникони телефонга чақириб беролмайсизми? (*Ҳолати ўзгаради.*) Қаёққа кетди дедингиз? Таллинга? Қачон?.. Мен... мен ўртоғиман... Кечирасиз... (*Эсанкираб гўшакни жойига қўйди. Яна телефон гўшагини қўлига олади.*) Бадри? Бу мен. Оғайни, мен Таллинга кетяпман. Бугуноқ. Тезда пул керак. Гелага қўнғироқ қил. У ҳам қанча пули бўлса, барини олиб келсин. Топганингдан кейин менга қўнғироқ қиларсан. Кутаман.

Е л е н э *киради. Қиёфаси батамом ўзгарган, эғнида узун оқ кўйлак..*

Ажабо, нақадар чиройли!

Е л е н э. Сенга маъқул бўлдимми?

Р е з о. Маъқул бўлганда қандоқ!

Е л е н э (*мамнун жилмаяди*). Қиз пайтимда кийган кўйлагим. Негадир ҳозир бирдан кийгим келиб қолди... Бу кўйлақда буванг билан биргалиқда самбиттол яқшанбалигини ўтказганман.

Р е з о. Қачон бўлган бу?

Е л е н э. Жуда кўп вақт бўлди бунга.

Р е з о. Буви, бувамнинг сизга қандай хушомад қилганлари тўғрисида менга ҳеч гапирмагансиз.

Е л е н э. Еш бўлгансан, шунинг учун ҳам гапирмаганман.

Р е з о. Сизнинг дардингизда ақл-хушини йўқотган бўлса керак, а?

Е л е н э. Аксинча. Барча қизлар унинг шайдоси эди. Жўмладан мен ҳам.

Р е з о. У-чи?

Е л е н э. Уми? Келишган, хушқомат, ўта мағрур йигит эди. Умуман сенинг авлодингдаги эркакларнинг бари чиройли ва мағрур кишилар бўлган. Шунингдек, жанжалкаш ҳам эди. Сенинг бобонгда...

Р е з о. У сизни қандай қилиб севиб қолган?

Е л е н э. Қандай қилиб севиб қолганини билмайман. Қандай севги изҳор қилганини ҳозир айтиб бераман... Кунлардан бирида, худди кечагидек ёдим-

да, уйимизга келиб, мени самбиттол байрамига таклиф қилиб қолди. Мен розилик бермадим, албатта.

Р е з о. Нега?

Е л е н э. Ичимда рози бўлиб турсам-да, рози бўлмагандек тутдим ўзимни.

Р е з о. Тушунарли, ноз қилгансиз-да.

Е л е н э. Албатта. Отам эса шундай деди: “Элизбар Мхеидзе чинакам олийжаноб йигит, шаънига доғ тушмаган ҳақиқий инсон. Унинг илтифот билан қилинган таклифини рад этиш – уни қаттиқ ҳақорат қилиш, дегани.

Р е з о. Тўғри!

Е л е н э. Нима қилишим керак эди? Соябон аравасига чиқиб ўтирдим-у, Сионск ибодатхонаси томон олиб кетдик. Бир биримизга қарамаймиз, гаплашмаймиз, аразлашиб қолган болалардек ўтирибмиз... Унинг рангирўйига, мен сенга айтсам, қараёлмаганман.

Р е з о. Нима бўлган?

Е л е н э. Мурдадек оқариб кетган эди. Бир пайт аравани тўхтатиб, ерга тушди-да, ёнидан пистолетини олиб, чаккасига қадади... Бўзрайиб турибди. Лекин шу ҳолатда ҳам ўта хушсураг эди. “Хурматли Еленэ, – деди. – Гапим қисқа. Менинг ҳаётим сизнинг қўлингизда. Е иккимиз ҳозир ибодатхонага кириб, никоҳдан ўтамыз, ё – ҳозир ўзимни отаман!”

Р е з о. Унинг ўлишига имкон бермаган бўлсангиз керак?

Е л е н э (*маъюс жилмаяди*). Хуллас, ибодатхонага кириб бордик. Катта-катта иккита шаъм ёқиб, бир-биримизга муҳаббат изҳор қилдик... Кейин, уйга қайтаётганимизда у менинг қўлимни ўпди...

Р е з о. Энди юзингиздан ўпса ҳам бўларди-ку.

Е л е н э. Қаердандир “Риорита” эшитилиб турарди...

Р е з о. “Риорита” дегани нима?

Е л е н э. Шунақа кўшиқ бор эди. (*Секин қуйлайди*.) Биз, ёшлар ўша куйга рақсга тушардик. “Риорита” билан мана бу кўйлак менга ўша самбиттол якшанбалигини эслатади.

Р е з о. Буви, менга пул керак.

Е л е н э (*ҳеч нарса англамаган ҳолда Резога қарайди*). Нима дединг?

Р е з о. Менга зудлик билан пул зарур.

Е л е н э. Кўп керакми?

Р е з о. Ҳалиги, костюмга деб олиб қўйилган пул...

Е л е н э. Костюм нима бўлади?

Р е з о. Ишонинг, бу пул менга ўта зарур. Зудлик билан Ниниконинг ёнига боришим керак. Самолётда.

Е л е н э, (*хавотирда*). Нима учун? Бирон нарса бўлибдими?

Р е з о. Йўқ. Ҳеч нарса бўлмаган. Фақат мен тезда учиб боришим керак. Зудлик билан Таллинга учушим зарурлигини ҳозир англадим, тушунапсизми?

Е л е н э. О, Худо. Шунақа демайсанми, ўтакамни ёрдинг-ку. (*Чиқиб кетади*.)

*Эшикнинг кўнғироги жиринглайди. Р е з о эшикни
очади. Шитоб билан Л е н а кириб келади.*

Л е н а. Жўмракни очиқ қолдирма, деб миллион марта оғохлантирганман!.. Энди бор, ўзинг баргараф қил сувни!

Р е з о. Секинроқ... Бувим эшитиб қолмасин...

Л е н а. Аслзодалиқ одатларингни бошқа жойда кўрсатасан! Тезда тушиб, сув тозала. Бўлмаса милицияга шикоят қиламан!

Р е з о. Азизим, ўзингга бир қара.

Л е н а. Менга нима бўпти?

Р е з о. Сенга асабийлашиш ярашмас экан, ўлиб қолишинг мумкин.

Л е н а. Ҳақорат қилмоқчимисан? Пастга тушасанми-йўқми?

Р е з о. Лена, азизим, тинчлан, пастга тушаманми-тушмай-манми, таъмирлаб бераманми-йўқми, фақат, илтимос, овозингни ўчир.

Л е н а. Нима-а?! *(Ғазабдан тили гапга келмай қолади.)*

Р е з о. Мана бу яхши. Бувимлар оқ кўйлагини кийиб олган. Сенинг шовқинингни улар эшитмасин, дейман. Бувимлар ёшлигини хотирляпти, тушунасанг-чи!

Л е н а. Ёнида ким бор? Хой, ярамас, ҳеч бўлмаса жўмракни бураб қўйсанг-чи! Оқиб ётибди!

Р е з о. Кетдим!.. *(Чопиб чиқиб кетади ва зумда қайтиб киради.)* Ўчирдим.

Елиб К и р и л э киради.

К и р и л э *(Ленага)*. Азизим, шифтнинг бир парчаси кўчиб тушди.

Р е з о. Кетдик. Менинг ортимдан! *(Чопиб чиқиб кетади.)*

Л е н а. Хой, Мхеидзе, аслзода оқсуяклик қилиқларингни йиғиштириб қўй, ҳозирги замонда ҳамма тенг... *(Унинг ортидан чиқиб кетишади.)*

Қўлида пул ушлаб Е л е н э киради. Телефон жиринглайди.

Е л е н э *(гўшаққа)*. Лаббай?...Луиза? ...Йигитча, бошқа жойга тушиб қолдингиз. Нима? Йўқ, йигитча, мен энди, афсуски, Луиза бўлолмайман. Хайр. *(Гўшакни жойига қўйиб, ўйланиб қолади.)*

Яна телефон жиринглайди.

Эшитаман... Бадри? Саломатмисан, болагинам... Раҳмат, раҳмат, ҳечқиси йўқ. Билмайман ҳозиргина шу ерда эди. Пальтосини киймасдан чиқибди, балки кўшниларникидадир... Хўп, хайр, Бадри. *(Гўшакни қўйиб, турмоқчи бўлади, чайқалиб кетиб, ўтириб қолади.)*

Р е з о шитоб билан кириб келади. Муитлари тугилган.

Р е з о. Таъмирлаш ҳаққини тўлашим керак эмиш!.. *(Бувисининг аҳволини сезиб)* Буви,сизга нима бўлди?

Е л е н э. Юрагим бекорга сезмаган экан..

Р е з о. Бу нима деганингиз?

Е л е н э. Секин...секин...

Р е з о. Бувижон!..

Е л е н э. Қичқириш керакмас... Менга тегма, болам, оғрияпти, тўхтаб тур, мен ҳозир...

Р е з о. Тез ёрдамни чақираман!.. Доктор чақираман... *(Телефонга қараб интилади.)*

Е л е н э. Керак эмас...болам...

Р е з о. Керакмас! Керакмас! Ўтиб кетади, бу шунчаки... Кўрқадиган ҳеч нарса бўлгани йўқ, шунчаки...

Е л е н э. Кўрқаетганим йўқ... Кўрқаетганим йўқ... *(Унга тикилиб қарайди.)* Фақат сени ўйляпман, болагинам...

Р е з о *(яраланган кимсадек қичқириб)*. Бувижон, кетманг!!!

Аллақаёқлардандир Риорита” муסיқаси янграйди.

Ўша хона. Кўрпа-тўшагу бошқа буюмлар сочилиб ётибди, стол-стуллар бетартиб равишида сурилган. Р е з о киради, пальтосининг ёқаси кўтариб қўйилган, соқол-мўйлови қирилмаган, қўлида бир банка консерва, булка нон. Пальтосини ечиб, кўрпа-тўшақлар устига ташлайди-да, ваннахонага ўтиб кетади. Сувнинг шилдираши эшитилади. Сочиқ билан қўлларини артиб,

қайта киради. Фикрини жамламоқчи бўлади шекилли, бир нафас ўйланиб туриб қолади, сўнг сочиқни гижимлаб бир чеккага отади. Консервани очади ва ноннинг бир парчасини узиб олиб, ея бошлайди.

Телефон жиринглайди.

Резо (гўшакни кўтариб). Ҳа... Мен... Нима?... Йўқ... Қабристонда... Билмайман... Қачон тамомласам – ўшанда... Ёрдам керак эмас, бусиз ҳам кўп кўмак бердиларинг... Балки икки ҳафтада улгуриб қоларман... Бўлмаса уч ҳафта... Керак эмас... Истамайман... Гела, мен сенга, йўқ, деяпман... Нима керак – ҳеч нарса керак эмас... Уйким келяпти. Ҳа, ётиб ухлайман. Хўп, эртагача. (Гўшакни жойига қўяди.)

Телефон жиринглайди.

(Гўшакка) Эшитаман... Салом... Ҳа, бу яна мен... Танимаяпсанми?... Овозим бошқачами?... Ҳа, сени танимасин деб, атайлаб овозимни ўзгартириб гапиряпман... Ҳали ҳам Луизани қидиряпсанми? Қидиравер, қидиравер... Жонсарак, безовта одам... Мен ҳозир шунақа осойиштаманки, бирон кимса безовта қилса дейман! Хайр. (Гўшакни жойига қўяди.)

Эшикнинг қўнғироғи жиринглайди. Резо эшикни очади. Бир шиша коньяк кўтариб Кирилэ киради.

Кирилэ. Резо, нега эшигинг тагида ўлган мушук ётибди?

Резо. Қанақа мушук? (Шошиб ташиқарига чиқиб киради.) Қаерда?

Кирилэ. Ҳазиллашдим... (Хурсанд бўлиб, шарақлаб кулади.) Ҳазил!... (Хохолаб кулади.) Азизим, мени кечиргайсан. Бир ҳазиллашгим келди... (Кўз ёшларини артади.) Биласанми, уйда ёлғиз ўзим ўтирган эдим. (Шишани столга қўяди.) Тўсатдан каллам: Ҳой, Кирилэ, ёнгинангда кўшнинг бор, нега у билан уриштириб ичмайсан, деб қолди. Мен, ҳа, у билан уриштириб ичишни хоҳлайман, дедим. Астойдил иштайман!

Резо (ажабланиб). Марҳамат, ўтиринг.

Кирилэ. Хўп бўлади. (Утиради.) Сен мендан хафа эмасмисан? Мен сендан хафа эмасман.

Резо. Хафа эмасман... Балки мендан кимдир хафадир.

Кирилэ. Сен хафа бўлмасанг, мен хафа эмасман. Сен Ленадан хафамисан?

Резо. Йўқ, хафа эмасман.

Кирилэ. У ҳам сендан хафа эмас. Ленани бирон кимса хафа қилгудек бўлса – мен уни харакири қиламан!

Резо. Кимни?

Кирилэ. Ушани.

Резо. У ким экан?

Кирилэ. Ҳозирча билмайман. Билсам – айтганимни қиламан.

Резо. Буни нега менга айтяпсиз?

Кирилэ. Шунчаки, ҳар эҳтимолга айтдим-қўйдим-да. (Коньякни очади.) Азизим, кечирасан, қутлуқ уйга ўз ичимлигинг билан келиш одатданмас, биламан, илло мен...

Резо иккита стакан келтириб қўяди. Кирилэ коньякни қўяди.

Менинг тўртта ака-укам бор. Биттаси – амакивачча. Жуда яхши одам! Бакувват, семиз, чиройли. Турмуши зўр. Сарёгдаги бир бўлак пишлоқдай. Мен унга сени яхши одам, деб мақтадим. У: “Майли” деди.

Резо. Нима – “майли”?

Кирилэ. У сени оддий ишчи қилиб расмийлаштириб қўяди. Ҳафтада бир марта башарангни кўрсатиб қўйсанг, бас. Бошқалар, қалбаки, деб

ўйламаслик учун. Бир ойда икки марта моёна олгани бориб турасан. Икки юз сўм қорнингни оғритмас!

Резо. Раҳмат сизга, лекин мен...

Кирилэ. Бас, ҳеч қандай “лекини” йўқ.

Резо. Менинг мутахассислигим бошқа.

Кирилэ. Менга қара, мутахассисликнинг сенга нима кераги бор? Оддий ишчи бўласан. Фахрли! Одамлар хурмат қиладиган бўлишади! Ҳеч қандай иш қилмайсан, бармоғингни бармоғингга теккизмайсан.

Резо. Гап бунда эмас. Метрода ишляпман, кечалари.

Кирилэ (*ваҳимали оҳангда*). Нима бало тешиқ кавляяпсанми?!

Резо. Қанақа тешиқ?

Кирилэ. Ҳалиги, нима дейиларди? Поезд у ёқдан бу ёққа юрадиган...

Резо. Туннелми?

Кирилэ. Топдинг!

Резо (*қулади*). Йў-ўқ, бу ишни малакали ишчилар бажаришади, мен эса вагонларни ювадиган оддий ишчиман.

Кирилэ. Арзимаган пул учун жонингни жабборга бериб юрибсанми?!

Резо. Ёмон ҳақ тўлашмайди.

Кирилэ. Менга қара, мени кечирасан-у, мен яхши одам сифатида сендек яхши бир одамга яхшилик тилаяпман.

Резо. Раҳмат.

Кирилэ. Менга қара, мен сенга ёрдам бермасам, кейинчалик сен менга ёрдам бермасанг – қанақа ҳаёт бу! Бу қадахни, Резо, раҳматли бувинг учун ичаман. (*Урнидан туради.*)

Резо ҳам туради.

Жойи жаннатда бўлсин! Сени бу дунёда эришган ютуқларингдан бувинг у дунёда қувониб юрсин!

Ичишади. Қайта ўтиришади.

Кирилэ. Қанақа зўр коньяк-а! Ҳой, менга қара, энди ёлғиз яшаяпсанми?

Резо. Баъзида дўстларим келиб туришади.

Кирилэ. Ҳа,ҳа... (*Имо қилиб*) Дўстлар, ҳалигиндақа қиз ўртоқлар!

Резо (*беозор жилмаяди*). Сизни қисқа муддатга холи қолдираман. Картошка пишириб келаман.

Кирилэ. Менга қара. Кераги йўқ. Бас. Гапимни эшит!

Резо. Эшитяпман.

Кирилэ. Менга қара, Резо, Тбилисимизда қизлар жуда кўп экан! Аҳ-аҳ... Эшитяпсанми, ғоят кўпайиб кетибди, эшитиб ҳайрон қолдим.... Таниш қизларинг борми?

Резо. Нима эди?

Кирилэ. Мен сендан дўстим сифатида сўраяпман. Танишларинг бўлса: “Кирилэ, танишларим бор!” де. Йўқ бўлса, менга айт-чи, нега йўқ?

Резо. Кечирасиз, мен сизни тушунмаяпман.

Кирилэ. Менга қара, қўшни, каллам баъзида ҳаёт тўғрисида ўйлаб қолади. Биласанми, нима деб ўйлайди? “Аёллардан лаззатлироқ роҳат йўқ бу дунёда!” дейди. А?

Резо қовоғини уйиб тинглайди.

Мен олдинлари кўпроқ пул топиш тўғрисида ўйлардим, энди жононлар ҳақида ўйлайдиган бўлиб қолдим. Мен сенга айтсам, бир ҳафта олдин битта аёл билан танишиб қолдим. Тўладан келган, бақувват, яхши аёл. Ресторанга олиб кирдим, анчагина пул сарфладим, лекин бари беҳуда кетди!..

Резо тушунмайди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Бокка олиб кирай десам, бу менга ярашмайди.

Резо. Нега?

Кирилэ. Ёшлик пайтимда-ку – бўлаверарди. Энди эса... Ресторанга олиб бордим. Яхшилаб ичирдим, едирдим, танса-манса дегандек... Хуллас, яхши квартира керак бўлди...

Резо. Бирон бошпанангиз йўқми?

Кирилэ. Ҳамма гап шунда-да. Йўқ, вассалом! Кел, ичайлик. (*Стаканларга коньяк қуюди.*) Сенга муваффақият тилайман, азизим. Ҳар иккимиздан пул ва аёллар аримасин!

Резо. Раҳмат.

Ичишади.

Кирилэ. Менга кара, Резико, сенинг уйинг бор, менда йўқ. Сенинг таниш аёлларинг бор, менда эса машина бор – марҳамат! – Озгина пул бўлса, бас, бари жойида бўлади.

Резо. Нима, гуруҳ-гуруҳ бўлиб, ҳалиги иш билан шуғулланамизми?

Кирилэ (*жонланиб*). Ҳа-да!... Бу нима дегани ўзи?

Резо. Кейин айтиб бераман. Асосий гапга ўтайлик.

Кирилэ. Яхши.

Резо. Асосий гап шуки, бунақа бемаъниликлардан кейин ҳурматли рафиқангизнинг кўзига қандай қарайман?

Кирилэ. Қанақа ҳурматли?..

Резо. Сизнинг ҳурматли хотинингизни айтаяпман.

Кирилэ. Бас қил, Резико, бас қил! Нега сен унинг кўзларига қарашинг керак?

Резо. Зинада кўриб қолгудай бўлсам...

Кирилэ. Қарама унинг кўзларига.

Резо. Ҳеч ҳам қарамайми?

Кирилэ. Албатта! Ҳеч ҳам қарама!

Резо. Эрингиз ман қилган, дейман.

Кирилэ. Истасанг, айтавер. Эрингиз рухсат бермайди, де.

Резо. Хўп, яхши. Кўз муаммосини ҳал қилдик. Демак, дастурхонга қўйиладиган емак билан ичкиликни сиз зиммангизга оласиз.

Кирилэ. Борди-кедилар ҳам...

Резо. Машинада бўлса, яхши. Аъло нав сигаретни ҳам ўзингиз олиб келасиз. Лекин айтиб қўяй, нархи ниҳоят баланд.

Кирилэ. Ҳали, оёқларининг тагига қорақузан мўйнали пўстин ташлаб қўйиш керак, дерсан! Аъло навли сигарет чекмаса ҳам бўлаверади, ўлиб қолишмайди!

Резо. Майли, эркалатмаганимиз маъқул.

Кирилэ. Менинг айтганимни қилаверсанг, ҳаммаси жойида бўлади. (*Хонага назар ташлаб олиб*) Молхонага ўхшаб қолибди. Тартибга келтириш керак.

Резо. Хўп бўлади.

Кирилэ. Дўстларингни уйингга яқинлаштирмайсан. Ўралашиб юрмасин.

Резо. Яқинлашмайди.

Кирилэ. Ичайлик. (*Стаканни қўтаради.*) Бутун дунёда тинчлик учун! (*Ичади.*)

Резо. Сэр, бугунок, кечга иккита жонон муҳайё бўлади!

Кирилэ (*юзини буруштириб*). Оқ-сарик сочли, дейсанми Тузуккинами?

Резо. Сифат кафолати билан.

Кирилэ (*бир зум ўйланиб туриб*). Бугун кечга... бугун кечга. Хўп, майли. (*Ёнидан ҳамёнини олиб, пул санаб Резога беради.*) Фақат ҳаммаси аъло даражада бўлсин: шампан-мампан... дегандай, нарёғини ўзинг биласан.

Резо (*пулни олиб, шошмасдан санайди*). Ҳурматли Кирилэ, ёшингиз нечида?

К и р и л э. Ҳозирча қирқ бешдаман, яшаб келаяпман, шикоят қилишга асосим йўқ. Яна яшагим бор.

Р е з о. Ундоқ бўлса... (Кирилэнинг энгагидан ушлаб, пул билан унинг бурнига ура бошлайди.) Бир, икки, уч, тўрт... Ғингшимай тур! Беш, олти, етти... Жин урсин, қирқ бешга етказа олмайман шекилли, қўлим толиб қолди. (Уни қўйиб юборади.)

К и р и л э (қичқириб, бўғилиб). Мен сени милицияга ўтказиб қўяман!

Р е з о. Бирон ерингни майиб қилиб қўймасимдан йўқол! (Коньяк ва пуллари қўлига туттириб, эшик томон итариб юборади.)

К и р и л э чопиб чиқиб кетади. Р е з о тунд ҳолатда стулга ўтиради. К и р и л э қайтиб киради.

К и р и л э. Эшикни оча олмадим...

Р е з о (Кирилэнинг ортидан чиқиб). Даб бўл! (Қайтиб киради, сигарет тутатади. Утиради, сўнг ўрнидан туриб, хона бўйлаб у ёқдан бу ёққа юради.)

Телефон жиринглайди.

Лаббай... (Туси ўзгаради.) Наҳот сен бўлсанг?.. Салом. Қачон келдинг?.. Хабаринг борми?.. Қачон келасан? Тезда, дейсанми? Тезроқ кел! Орзиқиб кутаман!! (Уй жиҳозларини у ёқдан бу ёққа суриб, хонани тартибга келтира бошлайди. Электрўстарани қўлига олади, юра туриб кийинади, Ваннахонага шоошлады, орқага қайтади.)

Тўсатдан чироқ ўчади.

Бу нимаси тагин!.. (У ер-бу ерга шам ўрнатиб, уларни ёқиб қўяди.)

Эшик тақиллайди.

Кетяпман!..

Н и н и к о киради. У билан бирга хонага шариллаб ёгаётган ёмғирнинг товуши кириб келади.

Сени менга яна ёмғир олиб келдимиз? Салом!

Ҳар иккаласи бир бирини қучишига ҳозир, аммо журъат қилишмайди. Нинико қўлини узатади, Резо ҳам қўл беради.

Яна ёмғир ва сен... Шамлардан ажабланма, чироғимиз ўчиб қолди. (Унинг ёмғиртўшини ечиб олади.)

Н и н и к о. Бувимларнинг вафот қилганларини беҳабар қолибман. Билганимда келган бўлардим...

Р е з о. Бувим сени астойдил яхши кўрарди. Ўлишдан олдин эслади.

Н и н и к о. Мен ҳам яхши кўрардим.

Р е з о. Менда шампан виноси бор. Қаердадир ётибди. (Шшиани олиб келади.) Утир. Омон-эсон келганинг учун ичамиз. (Стаканларга қўяди.)

Н и н и к о. Раҳмат.

Р е з о. Амалиёт яхши ўтдими?

Н и н и к о. Яхши.

Р е з о. Ўзинг мамнунмисан?

Н и н и к о. Мамнунман.

Р е з о. Таллин ёқдимиз? Яхши шаҳар эканми?

Н и н и к о. Ажойиб шаҳар экан. Кичкина, ўта шином, одамлари яхши.

Р е з о. Таллинга бормоқчи эдим, лекин...

Сукут.

Н и н и к о. Сигаретингдан бер.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Резо. Чекадиган бўлдингми?
 Нинико. Йўқ, шунчаки, баъзи-баъзида.
 Резо. Даданг қалай?
 Нинико. Раҳмат. Яхши.
 Резо. Сени соғинган бўлса керак?
 Нинико. Ҳа, роса соғинибди. Ахир менинг уйдан бирон ёққа кетишимга кўникмаган-да. Умуман...
 Резо. Билсанг агар, мен ҳам жуда соғиндим сени!

Сукут.

А?.. Сен-чи?
 Нинико. Резо, сен ҳақингда кўп ўйладим.
 Резо. Нималарни ўйладинг?
 Нинико. Билмайман. Кўп нарсаларни...
 Резо. Ҳамма ерда кўзимга кўрингандек бўлаверасан. Кеча қабристонда тўсатдан айни сеникига ўхшаган оч бинафшаранг плашли бировни кўриб қолдим-у, орқасидан чопиб, етиб олдим, аммо... Хуллас, сенми деб, ўша кизни кўркитиб юбордим.
 Нинико. Қабристонда тез-тез бориб турасанми?
 Резо. Ҳар куни бориб турибман. Кеча қоронғи тушгунча бўлдим у ерда. Охирги автобусда қайтиб келдим. Автобус тўла қора кийинган аёллар. Ҳайдовчи, негадир, чирокни ёкмади. Фантасмагория... Аёлларнинг бари менга қараб ўтиришганини тўсатдан сезиб қолдим. Бир ғалати бўлиб кетдим. Улар менга нариги дунёдан қараб туришгандек туюлди... Онамнинг ўлимига сабабчи бўлган менман-ку, ахир!..
 Нинико. Резо, бу гапларни қўй, сенинг ҳеч қандай айбинг йўқ.
 Резо. Ана шунда яна сен ҳақингда ўйлай бошладим-у, енгил тортдим. Қоронғида сувратингни кўз олдимга келтириб, ором олдим. Кейин сени хафа қилганимни эслаб, алам қилиб кетди. Нинико, Нинико, жоним... Жонгинам менинг. Сени севаман!
 Нинико. Мен ҳам сени севаман!

Ўтишади.

(Шошиб Резо нинг қучоғидан чиқиб, атрофга аланглайди.) Хонани йиғиштирай. Мен ҳозир...
 Резо. Ўзим йиғиштирганман.
 Нинико. Барибир йиғиштираман...
 Резо. Кейин... *(Қучоқлаб, ўпади-ю, орқага чекиниб, унга синовчан назар ташлайди.)* Сенга нима бўлган?
 Нинико. Нима бўлибди?
 Резо. Ҳайкалга ўхшайсан. Совуқсан... Бунақа эмасдинг- ку, Нинико.
 Нинико. Супурмоқчиман. Супурги қаерда?
 Резо. Жин урсин супургини.
 Нинико. Яхши, бўлмаса сенга егани бирон нарса тайёрлаб бераман, хойнахой очдирсан.
 Резо. Оч эмасман. Ҳеч нарса егим келмаяпти. Овқат-повқатинга хушим йўқ. *(Уни қучоқлаб ўпади ва яна орқага чекинади.)* Сенга нима бўлди?

Нинико жим.

Чумчүкдек титраясан, умуман, ғалати, бошқачасан!.. Сенга нима бўлган?
 Нинико. Билмайман. Сенга шундай туюлаётгандир...
 Резо. Соғиндим, ахир кўришмаганимизга қанча бўлди... *(Энди Нинико эҳтирос билан қучоқлайди ва шу заҳоти уни ўзидан нари итариб, тахтага мукка тушиб, йиғлайди.)* Йўқ, йўқ...
 Резо *(эсанкираб)*. Нинико...

Н и н и к о. Вой, Худойим... Йўқ, журъат қилолмайман... Йўқ... йўқ...
(*Йиғлайди.*)

Р е з о. Нима ўзи? Тушунтириб айтсанг-чи.

Н и н и к о. Бир ўзинг қолдинг, сенга керакман, деб ўйлаган эдим.

Р е з о. Хўш?

Н и н и к о. Ўзимнинг хўрланганимни, аҳволимнинг нақадар ғариб бўлганлигини, ана у хонаки иш қиладиган врач ўглининг менга: “Қўлга тушибсан-да, тентак!” деётгандек қараб турганини унута оларман, деб ўйлаган эдим... У менга тегажоклик ҳам қилиб кўрди...

Р е з о. Мен уни ўлдираман!

Н и н и к о. Гап унда эмас, бизда. Биз ниманидир асраб қололмадик, энди ўзимизга қийин бўлади, Резо, жуда қийин бўлади.

Р е з о. Нега қийин бўлиши керак? Масалан, мен сени кўрдим-у, дарров энгил тортидим.

Н и н и к о. Резо, севгилим, сен билан бўлолмайман. Мен...

Р е з о. Нега? Кечира олмайсанми? Унута олмайсанми?

Н и н и к о. Билмайман... Йўқ, бу батамом бошқа нарса... Ўшанда қайси гуноҳим учун мени ҳайдадинг? Нега мени олиб қолмадинг?

Р е з о. Мен қаёқдан билай!

Н и н и к о. Сени бирдан севиб қолганим, мени тезда ўзингники қилиб олганинг, сени жондан ортиқ севиб, мутлоқ қарам бўлиб қолганим ёқмади сенга. Сен – менинг суянган тоғимсан, бирон хавф-хатар бўлса, ҳимоя қиласан, деб ўйлардим.

Р е з о. Нинико, ишон менга. Сени севардим... ҳамиша, тушунасанми? Фақат буни мен ўзим... Ҳаммаси аҳмоқона бир иш бўлди! Сени севишимни аниқ билардим, шу билан бирга ўз-ўзимга ишонмасдим!

Н и н и к о. Нега ишонмаслик керак, ахир ҳаммаси аниқ намоён бўлиб турарди-ку.

Р е з о. Мен аҳмоқман, Нинико. Чин сўзим, ғирт аҳмоқман, нари-бериси йўқ аҳмоқман!

Н и н и к о. Эсингдами, худди шу ерда сени сўйиб қўйишимга оз қолган эди?

Р е з о. Сўйиб қўя қолганингда яхши бўларди.

Н и н и к о. Бундай кулфатга ўзим дош беролмаган бўлардим.

Р е з о. Ким билади... (*Унга тикилиб қарайди.*) Айт-чи...

Н и н и к о. Нимани?

Р е з о. Йўқ, ҳеч нарса. (*Яна унга тикилади.*) Сен менга айт-чи, Таллинда бирон ходиса бўлмадими?

Н и н и к о. Таллинда нима бўлиши керак эди?

Р е з о. Ҳалиги, биронтасини учратиб қолган бўлишинг мумкин. Балки уни...

Н и н и к о. Тентак.

Р е з о. Нега энди, бўлиши мумкин-ку...

Н и н и к о. Ҳеч қандай мумкини йўқ. Сен аҳмоқ экансан. Шунақа деб ўйлар экансан, демак аҳмоқсан. Аҳмоқ, аҳмоқ...

К и р и л э к и р а д и.

К и р и л э. Қадрдон қўшним, кечирасан, эшигинг очиқ экан.

Р е з о. (*дағаллик билан*). Нима гап?

К и р и л э. (*Ниникога*). Саломатмисиз?

Н и н и к о. Салом.

К и р и л э. Сиз ажойиб қизсиз! (*Ўз бармоғини ўтиб қўяди.*)

Р е з о. Нима гап, деб сўраяпман?

К и р и л э. Резико, азизим, бир дақиқа... (*Резони бир чеккага тортади.*) Менга қара, сен мендан хафа эмасмисан? Мен сендан хафа эмасман.

Р е з о. Хафа эмасман.

К и р и л э. Қасам ич.

Резо. Чин сўзим.

Кирилэ. Ишонмайман. “Хурматли бувим ҳаққи қасам ичаман!” де.

Резо (*дўқ билан*). Номабқулнинг нонини ебсан!

Кирилэ. Яхши, ишондим. Сен хафа эмас экансан – мен ҳам хафа эмасман. Мен яхши одамлардан ҳеч қачон хафа бўлмайман. Сен хафа эмасмисан?

Резо (*ух тортиб*). Хафа эмасман, дедим-ку!

Кирилэ. Хафа эмас экансан, демак, хотинимга ҳам ҳеч нарса айтмайсан, шундайми?

Резо. Хой, нималар деб валдираяпсиз! (*Кирилэ сари юриб, уни эшик томон суради.*) Сиз мени ким деб уйлаяпсиз?!

Кирилэ. Бари яхши, азизим. (*Орқага чекинади.*) Мен хафа эмасман, сен ҳам хафа эмассан, демак, ҳаммаси жойида... Қизинг зўр... Қаердан топдинг уни, а?

Резо. Эҳ, Кирилэ, Кирилэ, калтафаҳм одам экансиз. (*Ниҳоят уни чиқариб юборади.*) Бошимга битган бало бўлди бу бетайин... (*Ниникого*) Хўш, нима қиламиз?

Нинико. Агар йўқ демасанг, хонангни тартибга келтирай.

Резо. Уйни йиғиштириш тўғрисидаги аҳмоқона гапларингни бас қил. Бу ердаги нарсаларнинг бари жонимга теғди. Кел, яхшиси, барини қайта бошидан бошлайлик.

Нинико. Қандай қилиб?

Резо. Бир-биримизни обдон қийнадик, қийналиб бўлдик – энди бас.

Нинико. Резо...

Резо. Нинико, жонгинам, азизим, севгилим. Етар, бас, бас, ахир мени севасан-ку!

Нинико. Резо, тушунсанг-чи, гап бунда ҳам эмас...

Резо. Бўлмаса нимада? Яна нимада, жин урсин?!

Нинико. Ушанда руҳиятимда қандайдир кескин узилиш бўлди. Энди ўзимга келишим учун вақт керак шекилли. Тушунсанг-чи...

Резо. Хўш, айт-чи, қандай узилиш экан? Масалан, менда ҳеч қандай узилиш бўлгани йўқ. Аксинча ҳаммаси мустаҳкамланди. Мен ё севаман, ё севмайман. Севаман, дер эканман, демак, севаман. Сен севасанми?

Нинико. Мен ҳам севаман. Лекин бирдан ўзгара олмайман. Ахир, айтдим-ку, қандайдир узилиш...

Резо. Ечин.

Нинико. Нима?

Резо (*энди ўз газабини жиловлай олмай*). Тезда! Зудлик билан! (*Унинг кофтасини зўрлик билан еча бошлайди.*)

Нинико. Резо!..

*Резо иккала қўли билан бошини
чангаллаб, нари кетади. Сигарет тутатади.
Сукут.*

Нинико. Резо, нина бер менга...

Резо жим, унга қарамайди.

Бунақа ҳолатда кўчага чиқа олмайман-ку...

Резо. Нега?

Нинико. Одобдан эмас.

Резо. Мени қийнаш одобданми?

Нинико. Резо... илтимос, ип ҳам бергин.

Резо. Хўп, энди тинчлан, ип топиб бераман. (*Жавон ёнига боради.*) Қанақа рангдаги ип керак сенга?

Нинико. Кўк.

Резо. Бу ерда фақат қора ип бор экан.

Нинико. Майли, қора бўлса ҳам беравер.

Резо (нина билан ип келтириб беради). Нинико, сен... жасоратли бўлиб қолибсан.

Нинико. Йигитлар, Бадри, Гела қалай, яхши юришибдими?

Резо. Аъло.

Нинико. Ажойиб дўстларинг бор.

Резо. Дўстларим-ку яхши, мен ёмонман.

Нинико. Йўқ, сен ҳам яхшисан. Сени ҳамма яхши кўради, хурмат қилишади, демак... Чироққа нима бўлган? Балки пробкаси куйиб қолгандир?

Резо. Пулини тўламаганимиз учун ўчириб қўйишганми...

Нинико. Вақтида тўлаб қўйсанг бўлмайдими? Пулинг йўқми?

Резо. Нега бўлмасин, бор. Арзимаган пул. Эсимдан чиқиб қоляпти.

Нинико. Эртагаёқ мен тўлаб қўяман.

Резо. Нима, бошқа қиладиган ишинг йўқми?

Нинико (унга жиддий назар ташлаб), Йўқ.

Резо. Керак эмас. Узим. Пулим бор, фақат бу ҳақда ўйлашга ҳафсала қилмаганман.

Нинико. Дипломинг қай аҳволда? Тамомладингми?

Резо. Деярли.

Нинико. Режадагидек бўляптими?

Резо (паршионхотир). Нима? А... ҳа, бинойидек... Менга универститетда қолишни таклиф қилишяпти, кафедрада...

Нинико. Жуда соз, розилик беравер!

Резо. Йўқ, қолмайман. Тоғли Тушетияга кетаман, икки йилга.

Нинико. Чўпон бўлмоқчимисан?

Резо. Шундай деса ҳам бўлаверади. Қўзичоқдай болаларни адабиёт кўкатларидан бахраманд қилмоқчиман. Тўғри, бундан бирон натижа чиқади, йўқми – билмайман.

Нинико. Ҳар қалай, бир қарорга келишга шошма. Обдон ўйлаб кўриш керак.

Резо. Ўйлаб ўтирадимми? Сен севмасанг, Тбилисида мени ушлаб турадиган бошқа илинжим бўлмаса, сўққабош бўлсам... Кетаман.

Нинико. У ерда тоғлик санамлардан бирига уйланиб оласан...

Резо. Шубҳасиз!

Нинико. Хуллас, умрингнинг охиригача ўша ерда қолиб кетасан. Мен эса сени бошқа кўрмайман. Ҳеч қачон.

Резо. Ҳа. (Уйчан.) Бир воқеа эсимга тушиб қолди. Қизик... Нана деган қизим бўларди. Қизим, дейиш нотўғри, шунчаки... Хуллас, у менга ҳеч бўй бермади. Ундоқ қилиб кўрдим, бундоқ қилиб кўрдим – натижа бўлмади... Орадан бир йил ўтгач дугонасини кўриб қолдим. У менга, сен Нанага жуда-жуда ёқасан, деб қолди. Мен, табиий, қувониб кетдим. Шошмай тур ҳали, Нана, дедим ўзимча. Хуллас, у билан учрашиб, уйига кузатиб қўйгани кетар эканман, йўл бўйи олифтачилик қилиб боряпман. Гурурим баланд, гўё карга ўйинида қўлимда учта туз тургандек. Узимни Кларк Гейбл хис этиб, ғолибона жилмаяман!.. Бир пайт унга қўлимни узатдим-у, тўсатдан сирғаниб кетиб қорга юзгубан йиқилдим. Биласанми, назокат билан чиройли йиқилиш ҳам мумкин эди, мен эса хода каби ағнадим. Шунақа қорга чўкиб, бурнимни музлатиб ётганимдан орланиб, ўз-ўзимдан нафратланиб кетдим. Узимга суиқасд қилишни ўйлай бошладим: қачон, қандай қилиб...

Нинико (қулади). Кулгили ва бемаъни ходиса экан.

Резо. Ун етти ёшда эдим-да!

Нинико. Барибир кулгили. У киз-чи, у нима қилди?

Резо. Мулойимгина бўлиб, бирон еринг лат емадим, деб сўради, холос.

Нинико. Шуми?

Резо. Энг кулгилиси шундаки, уни уйига қадар кузатиб қўйганимча яна ўн беш марта ағнадим! Тасаввур қилиб кўргин, юзимда бир нечта кўкимтир шиш, оёқларимдан бошимга қадар қор ва лойга беланганман, терга ботганман - даҳшат! Уч йил ундан яшириниб юрдим. Бирон жойда

кўргудай бўлсам қочиб қоламан. Қеча эса уни тўсатдан учратиб қолдим. Боласи билан бирга кетаётган экан. Уша воқеани эслаб кулишдик. Айниқса Нана кулди. Боласи ҳам. Кофтангни тикиб бўлдингми?

Н и н и қ о. Ҳа, бўлди.

Р е з о. Ёмғир тўхтасин.

Н и н и қ о. Зонтигим бор. (*Ёмғирпўшини кияди.*)

Р е з о унга қўмаклашади.

Раҳмат.

Р е з о. Кетмасангчи.

Н и н и қ о. Мен... Йўқ, кетишим керак.

Р е з о. Эсингдами, ёмғир ёғаётганда келган эдинг?

Н и н и қ о. Бунгаям кўп вақт бўлди...

Р е з о. Мана, яна ёмғир ёғаётганда кетяпсан. Кузатиб қўяман.

Н и н и қ о. Йўқ, керак эмас. Илтимос. Сенга нима бўлди? Сен...

Р е з о. Ҳеч нарса. Борақол. Алвидо. Тамом.

Н и н и қ о. Хайр.

Р е з о жим. Н и н и қ о секин юриб чиқиб кетади. Р е з о бир нафас серрайиб туради, сўнг ўзини диванга ташлайди. Унинг дилидан нималар кечаётганини ким билсин. Унга қийин. Шамларнинг нури аста-секин сўниб боради. Сокин тун қаъридан чиқиб келган, буткул оқ либосдаги қиз пайдо бўлади.

Р е з о. Ойи?..

О н а. Резо, ўғлим, сени уйғотиб юбордимми?

Р е з о. Ойижон!..

О н а. Кўзларинг ғамгин.

Р е з о. Ҳа, балки. Мен сизни ҳеч қачон тушимда кўрмаган эдим. Кўришни жуда-жуда истардим. Ажаб... Сизни дарров танидим!

О н а. Бу ерда ҳамма нарса эскича. Фақат диван жойидан нарига сурилибди. Илгари нариги бурчакда турарди, бошқа ҳеч нарса ўзгармаган...

Р е з о. Ойи, сизсиз менга қанчалик оғир эканлигини билсангиз эди! Сизни кўришни ҳамиша орзу қилардим, ойижон!

О н а. Жажжи болагинам...

Р е з о. Ун икки ёшимга қадар врачлардан сиз билан дадамни тирилтиришни илтижо қилганман.

О н а. Даданг эсингда қолганми?

Р е з о. Элас-элас эсимда.

О н а. Сен отангга ўхшайсан.

Р е з о. Дадамнинг хиди эсимда қолган: тамаки ва вино хиди... Яна дадам ва бошқа бир неча киши ов милтиғи билан уйда юриб, ов ҳақида гаплашганлари эсимда. Мен каравотда ётардим, улар менга аллақандай девсифат одамлар бўлиб кўринарди. Кейин ўрнимдан сапчиб туриб, мени ҳам ўзлари билан бирга урушга олиб кетишларини сўраб ялина бошладим. Улар кулишди.

О н а. Даданг билан иккимиз сенинг туғилишингга орзуманд эдик.

Р е з о. Мен ҳам сизларни орзу қилардим.

О н а. Лекин сени кўришга бир мартагина муваффақ бўлганман, холос. Ингалаб ётган муштдеккина чақалоқ эдинг. Қимдир: “Вой, оппоқ гўдак экан”, деди. Бошқаси эса: “Оппоқ эмас, кўмкўк...”, деб лукма ташлади. Бошқа ҳеч нарсани эслай олмайман... Тубсиз зулмат, одамнинг кўзини оладиган нур, бошқа ҳеч нарса...

Р е з о. Ҳеч нарса?

О н а. Зулмат, нур, зулмат... Бошқа ҳеч нарсани... (*Кета бошлайди.*)

Р е з о. Ойи, кетманг! Кетманг, мени ташлаб кетманг, ялинаман! Ё бўлмаса мени ўзингиз билан бирга олиб кетинг, сизсиз яшай олмайман!

О н а (*олисдан*). Яшаш – қандай яхши, Резо... Узоқ яша, ўғлим!

Резо. Йўқ-йўқ, истамайман!..

Она. Мен ҳеч қаёққа кетмайман, Резо, наҳот сезмаётган бўлсанг? Мен сени жуда-жуда яхши кўраман. Даданг билан иккимиз сени ниҳоятда яхши кўрганмиз. Сенинг туғилишингни орзу қилардик. Муҳаббат эса, ўғилгинам – бу ҳеч қачон йўқолмайдиган бир ажойибот. Муҳаббатни асра... Муҳаббатни асра...

*Тўсатдан уй эшиги кўпорилгудай тақиллаб, тапир-тупур хо-
нага ҳовлиқиб Бадр и билан Гела кириб келишади.*

Гела (чироқни ёқмоқчи бўлади). Чироқ йўқ!
Бадр и (диванда чўзилиб ётган Резони кўриб, у томонга ташланади,
кифтдан ушлаб силкитади).

Гела. Ҳой, қария! Резо!! (у ҳам силкитиб) Резо, А-а-а-а... Бу нимаси?..
Бадр и (ўзига келиб). Эҳ, ҳозир бошлаб башарангга туширган бўлардим-у!..
Гела (Резони туртиб). Кўрқитиб юбординг-ку бизни!.. Улдираман сени!

*Лена билан Кирилэ ҳовлиқиб киришади. Кирилэнинг қўлида
ов милтиги. Отишига шай. Еленанинг қўлида эса - темир човли.*

Лена (бақириб). Ўраб ол уларни! Ёрдам беринглар!
Кирилэ. Кўллларингни кўтаринглар!

*Бадр и билан Гела қўлларини кўтарганларича
ҳанг-манг бўлиб туриб қолишади.*

Бадр и. Узр, хоним...

Кирилэ. Овозингни ўчир!..

Лена (диванда ётган Резога кўзи тушиб). Бола бечорани ўлдиришибди!
Сулайиб қолибди!

Гела. Милтигингизни нари олинг, сизларга нима бўлган?

Кирилэ. Бир – икки, отаман!

Бадр и. Э-э-э!..

Гела. Резо! Кўзингни очсанг-чи!

Лена. Бола бечорани ўлдиришибди! Қимирламай қолибди!

Гела. Резо, мана буларга бир нима десанг-чи, бўлмаса...

Резо. Кирилэ...

Кирилэ. Нима, дейсан азизим?

Лена. Тирик экан.

Гела (Резога). Ўзимизнинг одамлар, десанг-чи...

Кирилэ. Тўхта, отаман!..

Резо. Кирилэ, ота кўрма.

Кирилэ. Отмайман майли, азизим. Сен мендан хафа эмасмисан? Мен хафа эмасман.

Лена. Бу гапларингни қўйиб тургин. (Гела билан Бадр ига). Эшикни нега буздиларинг?

Резо. Кирилэ, милтигингни торт, булар менинг дўстларим.

Лена. Сен гапга аралашмай тур. Қани, айтларинг-чи, нима учун эшик-ни кўпориб олдиларинг? Ўзингники бўлмаса, бузавериш мумкин экан-да? Етим-ку бу бечора!

Резо. Лена, илтимос, қичқирма, булар менинг дўстларим.

Лена. Дўст бўлса, бузаверсин экан-да? Дўст деган бузиш эмас, қуриши керак!

Бадр и. Телефони уч кундан бери жавоб бермади...

Гела. Унга бир нима бўлган, деб жон-понимиз чиқиб кетди. Сизлар эса...

Кирилэ. Мана буниси яхши одам экан.

Резо. Раҳмат, меҳрибон қўшнилари, шунчалик...

Кирилэ. Резо, нима учун раҳмат деяпсан? Сен менга оғайнимисан,

йўқми? Ака-укаларга раҳмат дейиш керакми? Йўқ, “Яхши қилибсан, Кирилэ!” дейиш керак.

Резо. Ҳа, яхши қилибсан, Кирилэ. Лена, раҳмат.

Лена. Соғ бўл.

Кирилэ (*Бадрига*). Менга қара, сен мөндан хафа эмасмисан? Мен сендан хафа эмасман.

Бадри. Нега хафа бўлишим керак...

Кирилэ (*унинг қўлини силкитиб*). Менинг исмим Кирилэ, танишганимдан ғоят хурсандман!. (*Гелага*) Сендан ҳам хафа бўлмайман. (*Узини таништиради.*) Кирилэ... (*Унинг қўлини олиб силкийди.*) Лена, сен ҳам хафа бўлма, энди юр, уйга чиқайлик.

Лена. Мен сендан хафаман, билдингми?

Кирилэ (*ҳайратда*). Нима учун, Лена?

Лена. Уйда гаплашамиз. Милтиғингни торт, баққол!.. (*Эшик томон юради.*)

Кирилэ (*унинг орқасидан эриб*). Лена, нега бунақа деяпсан!

Чиқиб кетишади.

Бадри (*сигарет тутатади*). Шунақанги қўрқиб кетдимки... (*Қулади.*) Рўпарасида гўё душман тургандек, милтиғини ўқталиб турса, қўрқмай бўладими... (*Қулади.*)

Гела. Менга қара, қария, нима бўлди? Нима, ўзингни тириклай кўммоқчи бўлдингми?

Бадри. Нинико, кўзлари тўла ёш, бизникига кириб келиб, сени ёлғиз қолдирмасликни илтимос қилди... Мен ҳеч нарса тушунмадим-у, биз, сен айтмасанг ҳам, уни ёлғиз қолдирмаймиз, дедим.

Резо. Қачон борган эди?

Бадри. Утган куни. Кеча ҳам келиб кетди. Мен ўша заҳоти сенга кўнғироқ қилдим – ҳеч ким жавоб бермади. Кейин кечки пайт, сўнг эртасига азонлаб, кундуз куни қайта-қайта кўнғироқ қилдим. Йигитча майшат қилиб юрган бўлса керак, деган хаёлга бордим.

Гела. Мен икки кун давомида бир неча марта келиб кетдим: ҳар доим эшик қулф, деразаларнинг пардаси туширилган.

Резо. Бугун нечанчи?

Бадри. Йигирма учинчи.

Резо (*ўзича*). Демак, уч кун...

Гела. Уч кун камалда ётдингми?

Резо ўрнидан туради-ю, гандираклаб кетади.

Дўстлари уни суяб қолишади.

Резо, Резо, қария...

Резо. Фу, кўзларим тиниб, бошим айланиб кетди. (*Бошини ликиллатади.*) Жиндак очикқанга ўхшайман.

Гела (*сув қуйилган графинни қўлига олади*). Балки парҳез қилмоқчи бўлгандирсан?

Бадри (*ошхонадан аллақандай овқат олиб кириб, Резони столга ўтқазади*). Қани, мана бунни егин!

Резо. Томоғимдан овқат ўтмайди...

Бадри. Озгина... (*Қошиқ билан едира бошлайди.*) Қани, оғзингни оч... Балли, яхши. Бу қошиқни амакинг учун, бунисини холанг учун. Мана бунни эса устундек ғўдайиб турган, деразаларнинг пардаларини кўтариб қўйишни хаёлига ҳам келтирмаётган ана у чала туғилган амакинг учун. Балли, ақллигина бола!

Гела пардаларни кўтариб қўйиб, деразаларни очади. Хонага эрталабки нур кириб келади.

Г е л а. Йигитлар, баҳор! (*Мириқиб тоза ҳаво шимади.*) Уч кун тинмай ёмғир ёғди. Энди эса офтоб чарақлаб турибди. Баҳор, йигитлар, баҳор!..

Р е з о (*бўғиқ овозда*). Уша баҳоринг билан иблис ёнига жўна!

Г е л а. Сен ўзинг борақол унинг ёнига. (*Қулади.*)

Р е з о. Мең аллақачон...

Б а д р и. Ўзингдан-ўзинг хафа бўлиб, ўладиган ҳолатга етдингми? Шунчалик ёқмаяпсанми ўзингга?

Р е з о. Нафратланияпман. Мен разил одамман.

Г е л а. Ана холо-ос!

Р е з о. Онам мен туфайли вафот этди. Мени деб севгилим туғилажак фарзандимизни нобуд қилди. Мен ўзи нима учун яшаяпман? Мен кимман? Мен бошқаларга азоб беряпман, холос... Ҳайвонман. Қандай қилиб шу даражага етдим? Қачон?

Б а д р и. Ўз-ўзидан нафратланишнинг энг аламли чўккиси! (*Гелага*). Мен уни ҳеч қачон бунақа ҳолатда кўрмаганман. Сен-чи, Гела?

Г е л а. Уни ювинтириб, соқол-мўйловини қириб, овқатлантириб, кўчага ҳайдаш керак. Ана ўшанда бари тутундек тарқалиб кетади.

Р е з о. Аллақандай фантомни ахтараман... Нима йўқотдим? Нимани кидирдим-у топа олмадим? Ўзимни ким деб фараз қиламан? Нега? Менинг ҳақиқий башарам қандай ўзи?..

Г е л а. Ҳой, валдирайвермай, деразанинг олдига борсанг-чи!

Р е з о. Дераза олдига боргим йўқ. Улгим келяпти!

Б а д р и. Жуда соз, мен йиғлаяпман!

Г е л а. Мен ҳам! (*Дераза олдига боради.*) Йигитлар, қаранглар, духовой оркестр келяпти!.. (*Деразадан бошини чиқариб*) Маэстро, туш! Табрик мусиқаси чалинсин!

Тўсатдан оркестр мусиқаси янграйди.

Г е л а. Буни, орзунинг бир дамда ушалиши, деб тушунмоқ керак.

Р е з о (*бошини кутариб*) “Риорита”!

Телефон жириглайди.

(*Гўшакни кутариб*) Ҳа...Нима дедингиз? Тушунмадим, такрорланг... (*Тўсатдан кула бошлайди.*) Луизани топдим, деяпсанми?.. (*Қулади.*) Ростданми? Ҳазиллашаётганинг йўқми? Табриклайман, оғайни! Энди уни йўқотма! Ҳеч қачон, эшитяпсанми! Ҳеч қачон йўқотма!

Резо телефонга яна нималардир дейди. Лекин оркестр садолари остида бизга эшитилмайди.

Рус тилидан
Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ
таржимаси

Адиб, драматург, таржимон Муҳаммад Хайруллаев шу ойда 82 ёшга тўлди. Унинг “Алла”, “Ҳижрон”, “Адашган қиз”, “Кўёв”, “Қалбдаги нур”, “Қарз”, “Тилла маржон” каби насрий, “Тинмасин соз”, “Жар”, “Энага”, “Тўқилган тасбеҳ” каби драматик асарлари чоп этилган.

“Бонапартнинг уйланиши” (Д.Исабеков), “Хаёлот дардида” (Л.Табукашвили) драмалари М.Хайруллаев таржимасида наиш бўлди. Яна Бернард Шоу, А.Вампилов пьесалари ўзбек тилига ўгирилиб, наиш навбатини кутиб турибди.

Муҳаммад Хайруллаев шундай табарруж ёшида ҳам дунё адабиётидаги энг сара асарларни ўз таржимасида тақдим этиб, гайрат-шижоат билан кўпларга ибрат бўлмоқда. Адибга соғлиқ ва юрак завқининг сўнмаслигини тилаб қоламиз.

МИРЗИЁД МИРЗОИДОВ
(1930 – 1980)

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

111

ЎЗБЕК ТАРЖИМАЧИЛИГИНИНГ МУНОСИБ ВОРИСИ

Аслият асарларида бўлгани сингари таржимачилик ҳам ўзининг олис ва яқин тарихида ёрқин намояндаларига эга. Бу, аввало, таржима қилинаётган асарнинг қиймати ва аҳамиятлилиги билан шартланган бўлса, иккинчидан, таржимон малакаси ва истеъдоди айрича роль ўйнайди. Гоҳо шундай ҳам бўладики, таржима сифати аслиятникидан ўтиб тушади. Бу, шубҳасиз, таржимоннинг маҳорати ва тажрибасига бевосита боғлиқ. Ана шундай “аслиятдан ўтказиб” таржима қилган ижодкорлардан бири, ҳеч шубҳасиз, Мирзиёд Мирзоидов эди. Олдиндан айтиб қўя қолайлик: узоқ йиллардан бери телевидение экранидан тушимай келаётган “Иван Васильевич касбини ўзгартиради”, “Қушдай енгил бўлинг...”, “Иидаги ишқ”, “Қароқчи чоллар” сингари эл қалбига ўчмас из солган фильмларни эслашининг ўзи кифоя. Аммо Мирзиёд Мирзоидовнинг бадиий асарлар таржимаси борасида қилган меҳнати, чеккан заҳматига ўлчов йўқ дейиши мумкин.

Мирзиёд Мирзоидов нисбатан қисқа – бор-йўғи 50 йилгина умр кўрди. У 1930 йилда Тошкент вилоятининг Юнусобод қишлоғида таваллуд топди. Отаси Мирзоид Мирҳамидов 1941 йилда вафот этгач, ёш Мирзиёд жамоа хўжалиги ташиқлотчиларидан бири, соҳибкор боғбон Мирҳамид бобо қўлида тарбияланди. Ўрта мактабни 1947 йилда кумуш медаль билан битирган Мирзиёд Ўрта Осиё Давлат университети – САГУ (ҳозирги Миллий университет)нинг филология факультетида ўқишга кирди. Ўқишни битиргач, Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат наириётига ишга кирди, бу масканда бўлажак таржимон муҳаррир ва катта муҳаррир лавозимида фаолият олиб борди.

1965 йилда Мирзиёд Мирзоидов Ёзувчилар уюмчасига аъзоликка қабул қилинди.

Мирзиёд Мирзоидов ўша вақтларда А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романларини қайта-қайта мутолаа қилар эди. Ижодий қалами чархланишига асосан мана шу икки китоб катта таъсир кўрсатганини Мирзиёд ака фахрланиб гапирар эди. А.Қаҳҳор, Ойбек, Ҳ.Олимжон сингари ўзбек адабиётининг улкан намояндалари билан шахсан танишилиги ва улар асарларини кунт билан ўрганиши унинг таржимачилик салоҳияти тинмай ортиб боришида муҳим аҳамият касб этди. Хусусан, А.Қаҳҳор, М.Исмоилов, А.Охундийларнинг таржима соҳасидаги маҳоратлари ўрта авлодга мансуб Мирзиёд аканинг ижоди гуркираб ўсишига омил бўлди ва кўп ўтмай унинг ўзи ҳам республика-миздаги таржимачилик мактабининг етакчи намояндаларидан бирига айланди. Агар “Эллада қаҳрамонлари”, Л.Пантелеев, Г.Белихнинг “Шкид республикаси” каби асарлари таржималарини М.Мирзоидов фаолиятининг бошланғич паллалари деб оладиган бўлсак, Г.Севунцининг “Техрон” (2-китоб), В.Варманнинг “Жҳансий маликаси”, Оноре де Бальзакнинг “Гобсек”, А.С.Шишковнинг “Саркаш дарё” (1-китоб) асарлари таржималари унинг ижодий муваффақиятлари чўққисини ташиқил этади.

Айтиб ўтганимиздек, М.Мирзоидовнинг бадиий фильм таржималари унинг ижодида алоҳида ўрин тутади. Фильм қаҳрамонларини ўз тилида гапиртира олиши маҳорати у таржима қилган фильмларда яққол намоён бўлди. Таржимон жами ўн икки фильм, тўрт пьеса, тўрт телеспектаклни рус тилидан она тилимизга ўгирди. Тўлиқ бўлмаган рўйхатда М.Мирзоидов қаламига мансуб ўттизга яқин роман ва қисса номларини ўқиши мумкин. Тургенев, Горький, Шолохов, Фадеев, Артур Конан Дойль, Мустай Карим асарлари Мирзиёд Мирзоидов таржимасида ўзбек маданиятининг меросига айлангани асло муболага эмас.

М.Мирзоидов 1980 йил 6 апрелда оламдан ўтди. Заҳматкаш ижодкорнинг жонли, тўлақонли, шу билан бирга ўта мувофиқ таржималари ўзига

хос маҳорат мактаби бўлиб қолди. Санжар Сиддиқ, Мирзакалон Исмоилий, Абдулла Қаҳҳор каби йирик устозлар бошлаб берган таржимачиликнинг шонли йўлини муваффақиятли давом эттирган ва ривожлантирган энг ёрқин ижодкорлардан бири, шубҳасиз Мирзиёд Мирзоидов бўлди.

Аслида, чинакам таржимон танланган асарнинг сўзларинигина она тилига ўгириб қўймайди, балки унинг руҳи ҳам китобхон қалбига етиб борадиган даражада ифода этилишига ҳаракат қилади. Шу маънода ўзбекча тафаккурга хос сўзлар нафақат миллий бадиий асарларда, айни чоғда таржима асарларда ҳам узукка кўз қўйгандай ярашиб туради. Айни чоғда бу ҳол таржимоннинг маҳорати, кузатувчанлиги ва синчковлигини кўрсатади. Таржима санъати сир-синаотини ўрганмоқ устагидаги ёшлар учун устозлар маҳорати ибрат мактаби вазифасини ўтайдики, айни ўринда сўз юритилаётган мутаржим Мирзиёд Мирзоидов қаламидан чиққан асарлар шу жиҳатига кўра ҳам қимматлидир.

Устоз таржимоннинг сўзни танлаб-танлаб, саралаб-саралаб ишлатиши, кам қўлланиладиган, аммо маъно нозиклигига эга иборалардан ўринли фойдаланишига қўйида эътиборингизга жузъий қисқартиришлар билан ҳавола этилаётган И.С.Тургеневнинг “Ғолиб севги қўшиғи” асари таржимасида ҳам ишонч ҳосил қилиши мумкин.

“Вскоре он вступил в брак с Валерией” жумласидаги “вступил в брак” иборасини бугун кўпчилик, эҳтимол, “никоҳдан ўтди” ёки “никоҳланди” тарзида она тилимизга ўгириши мумкин. Ҳолбуки, сўзлашувимизда икки ёшнинг умр йўлларини боғлаши маиший турмушдан келиб чиққан ҳолда гўзал ибора билан ифодаланадик, таржимон ҳам бу ўринда айни иборани қўллайди: “Кўп ўтмай у Валерия билан бир ёстиққа бош қўйди”.

“Почтенная вдова пролила несколько слёз при мысли о разлуке с любимым детищем” жумласидаги онанинг изтироб ва қувончларини таржимон “маржон-маржон ёш тўкди” тарзида ўгиради. Бу бир жиҳатдан мунис она учун танлов нақадар оғир бўлганини, у муттасил шу ҳақда ўйлаб, аламини тинмай кўз ёшдан олганини кўрсатса, бошқа жиҳатдан образлиги боис китобхон тасаввурида ҳолатни ёрқинроқ намоён қилади.

Асар қаҳрамони Муций она шахрига қайтиб келганида “кўзлари илгаригидан кўра киртайгандек кўринарди”. Бу жумла рус тилида “...глаза казались углублённее прежнего” шаклида ифодаланган. Ҳолбуки, узок сафар машаққатларини бошидан кечирган киши ҳар қанча тетик кўринишига уринмасин, йўл азоби – уйқусизлик, ҳорғинлик, чарчоқ кўзларида акс этади. Бинобарин, ўзбек таржимони айни маъноларни тўқис ифода эта оладиган инжа сўзларимиздан “киртаймоқ”ни топа билган.

Бадиий асар тилнинг ифода имкониятлари бор бўйича акс этадиган ноёб воситадир. Турли сабаблар билан гоҳида унутилгандай туюладиган, хира тортган сўзлар ҳам агар муваффақиятли қўлланилса, бадиий асарда ярақлаб кетади. Она тилимизда биттагина сўзнинг ўнлаб маънодошлари борлиги эса ижодкорга катта имконият беради. Масалан, “Ғолиб севги қўшиғи”да шундай жумла бор: “Фабью почудилось, что на тёмном лице Муция мелькнуло два белых пятнышка...” Болалигидан қорача бўлган, устига-устак, сахро ва денгиз оша саёҳат қилган Муцийнинг юзи, малайялик малайнинг илму амали туфайли, янада ажабтовур кўринишига киради. Буни М. Мирзоидов “Фабийнинг назарида, Муцийнинг қоратўри юзида иккита оппоқ доғ милт этиб кўрингандек бўлди...” тарзида она тилимизга ўгиради. Хуллас, таржима ҳам она тили бойлигини муносиб акс эттирувчи восита экани М.Мирзоидовдек таржимонлар меҳнати билан янада яққолроқ намоён бўлади.

Амир ФАЙЗУЛЛА,
Отабек САФАРОВ

И.С. ТУРГЕНЕВ

ҒОЛИБ СЕВГИ ҚЎШИҒИ

*Гюстав Флобер хотирасига бағишланади.
“Wage Du zu irren und zu traumen!”
Schiller¹*

I

XVI асрнинг ўрталарида Феррарада (Феррара бу вақтда санъат ва шеърини ҳомийлари, олижаноб герцоглар салтанати даврида гуллаб-яшнаган эди) Фабий ва Муций исмли икки навқирон йигит яшаган эди. Яқин қариндош тенгқур бу йигитлар бир-бирларидан қарийб сира ажралишмасди, ёш болалик чоғлариданок астойдил дўст тутинишган эдилар. Тақдирларининг бир хиллиги бу дўстлик риштасини мустаҳкамлаган эди. Уларнинг ҳар иккови ҳам тагли-тахтли оиладан чиққан, бой, ўз эрки ўзида, бўйдоқ эди. Дидлари ва орзу-ҳаваслари ҳам бир эди. Муций мусиқа, Фабий рассомлик билан шуғулланарди. Бутун Феррара уларни сарой, жамият ва шаҳарнинг мислсиз кўрки ҳисоблаб, улар билан фахрланар эди. Гарчи уларнинг иккови қаддиқомати келишган йигитлар бўлса ҳам, киёфаси бир-бириникига ўхшамасди, Фабий баланд бўйли, буғдой ранг, сочи малла, кўзлари мовий эди. Муций, аксинча, қорамағиздан келган, сочлари қора, чарос кўзлари Фабийникидек чакнаб турмас, лабларида ёқимли табассум жилва қилмасди: унинг қалин қошлари юпқа қовоғи устига осилиб тушган, Фабийнинг тилла ранг қоши эса ёйдек эгилиб, чиройли манглайи томон кўтарилган эди. Муций гапгаям унча чечан эмасди; шунга қарамай, бу икки дўст шинавандалиги, мардлиги ҳам сахийлиги сабабли аёлларга баб-баравар манзур бўлишган эди.

Шулар билан айна вақтда Феррарада Валерия исмли бир қиз яшарди. У камдан-кам кўринса-да, уни шаҳарнинг энг сулув қизи деб ҳисоблашарди. Қиз хилватда кун кечирар, уйдан аҳён-аҳёнда фақат черковга-ю катта байрам кунларида сайрга чиқар эди. У унча бой бўлмаган бева ойиси билан турарди. Хушфёъл онасининг ундан бошқа фарзанди йўқ эди. Валерияни учратган ҳар бир одамнинг кўнглида ихтиёрсиз равишда таажжуб, шунингдек, беихтиёр меҳр ва эҳтиром туйғуси уйғонар эди: у ўзини камтарона тутар, гўё хусну латофатидан беҳабардек кўринар эди. Очиғи, айрим кишилар уни рангпар дейишарди, қарийб ҳаммиша ерга боқувчи кўзларида андак ҳаё ва ҳатто ҳадик ифодалари балқирди, лаблари табассумдан ора-сира, шунда ҳам билинар-билинемас очилар, овозини эшитган одамнинг топилиши даргумон эди. Бироқ миш-мишларга қараганда, овози ёқимли экан, ҳали шаҳар ширин уйкудалигида у хонасига кириб олиб, уд чалиб, эски кўшиқларни хиргойи қилишни яхши кўраркан. Чехрасининг рангпарлигига қарамай Валерия соғлом эди; ҳатто кекса одамлар ҳам унга қараб туриб беихтиёр: “О, бир кун келиб ҳали барг ёзмаган, пок ва тоза бу ғунча очилиб, қайси йигитга насиб қилса, у жуда ҳам бахтли бўлади-да!” – деб ўйлашарди.

II

Фабий билан Муций илк бор Валерияни Феррара герцоги машхур Лукреция Боржанинг ўғли Эркол амрига биноан Франция қироли Людовик XIIIнинг қизи, герцогинянинг тақлифига кўра, Париждан ташриф буюрган казо-казолар шарафига берилган дабдабали халқ байрамида кўришади. Валерия ойиси билан Палладийнинг сурати бўйича Ферраранинг асосий майдонида тикланган кўркем трибуна ўртасида, шаҳарнинг мўътабар аёл-

¹ “Хаёлга ошно бўл, кўркем хатодан!” Шиллер (нем.).

ларига ажратилган жойда ўтирарди. Фабий билан Муций шу куниёқ уни жон-дилларидан севиб қолишди. Улар бир-бирларидан сир яширмаганлари учун тез орада кўнгилларида бор гапни билиб олишди. Шундан кейин гапни бир жойга қўйиб, қандай бўлмасин Валерия билан учрашишга ва кўнгилларидаги дардларини унга айтишга қарор қилишди. Қиз кимни танласа, бошқаси сўзсиз унинг қарорига бўйсунishi керак эди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач, улар эл орасида ҳақли равишда яхши ном чиқарганлари боисидан беванинг кириш амримахол бўлган уйига кадам ранжида қилишга муваффақ бўлишди. Бева уларга келиб-кегишларига ижозат этди. Шу-шу улар деярли ҳар кун қелиб, Валерияни кўрадиган ва у билан суҳбатлашиб ўтирадиган бўлишди. Йигитларнинг қалбида ёнган ишқ ўти кундан-кунга кучая борар, бироқ Валерия уларнинг келиб туришини ёқтирса ҳамки, кўнгли кимдалигини билдирмас эди. У Муцийдан мусиқа ўрганарди, бироқ кўпинча Фабий билан суҳбатлашарди: ундан унчалик ийманмасди. Ниҳоят, улар ўз қисматларини узил-кесил аниқлашга жазм этишди – Валерияга мактуб йўллаб, кимни ўзига лойиқ топишини билдириб, хабар қилишини сўрашди. Валерия бу мактубни ойисига кўрсатиб, унга, ҳали эрга тегадиган ниятим йўқ, мабодо, турмуш курадиган вақтинг келди десангиз, сиз танлаган одамга тегаман, деди. Кекса бева сеvimли фарзандидан жудо бўлишини ўйлаб, маржон-маржон ёш тўкди, бироқ куёвларнинг раъйини қайтаришга ҳеч қандай асос йўқ эди: у ҳар иккала йигитни кизига муносиб деб биларди. Бироқ ўзига Фабийни маъкул топиб, Валериянинг ҳам кўнгли ўшандадир, деб гумон қилиб, ўшани танлади. Эртасига Фабий бахт куши ўзининг бошига кўнганини билди, Муций эса ваъдасига биноан тақдирга тан берди.

У сўзининг устидан чиқди, бироқ ўз дўсти, рақибининг тўй-томошаси кўнглига сиғмади. Мол-мулкнинг аксари қисмини дархол сотди-ю, Шарқ томонга, олис сафарга жўнаб кетди. Фабий билан хайрлашаётиб, қалб жароҳати битиб, кўнглимда эхтирос туйғуси сўнгандагина қайтиб келаман, деди. Болалик ва ўсмирлик чоғларидаги дўстидан ажралиш Фабийга жуда оғир бўлди... Бироқ яқин қолган роҳат-фароғатни интизорлик билан кутиш нашъаси бошқа ҳар қандай хис-туйғуларини босиб кетди-ю, у бутунлай зафар кучган ишқ завқ-шавқига берилди.

Кўп ўтмай у Валерия билан бир ёстикқа бош қўйди. Шундагина у қандай бебаҳо хазинани кўлга киритганини узил-кесил тушунди. Унинг Феррарадан сал нарида чор атрофи серсоя дарахтлар билан ўралган ажойиб боғи бор эди, Фабий хотини ва қайнонасини олиб шу боққа кўчиб келди. Шунда улар худди жаннатда яшагандек фароғатда яшашди. Турмуш курганларидан кейин Валериянинг бутун фазилатлари яққол намоён бўлди, ҳаваскор рассом Фабий мохир рассом бўлиб етишди.

Валериянинг онаси бахтли эр-хотинга қараб қувонар, Худога шуқурлар қилар эди. Тўрт йил худди ширин туш каби ғир этиб, ўтиб кетди. Ёш эр-хотин бир нарсдан қисилишган эди, уларнинг ёлғиз ташвишлари фарзанд кўришмаганларида... Лекин бундан умидларини узишмаган эди. Тўртинчи йилнинг охирида уларнинг бошига ҳақиқий мусибат тушди: Валериянинг онаси бир неча кун касал бўлиб ётиб, қаза қилди.

Валерия озмунча кўз ёши тўкмади, у узоқ вақт бу жудоликка кўника олмади. Бироқ, орадан бир йил ўтгач, ҳаёт яна ўз изига тушиб кетди. Мана, ёз кунларидан бирида ҳеч кимга билдирмай Феррарага Муций кириб келди.

III

Муций сурункасига беш йил йўқ бўлиб кетди, гўё ҳаётдан кўз юмгандек у тўғрида дом-дарак бўлмади. Фабий ўз дўстини Феррара кўчаларидан бирида учратиб қолганида ҳам кўрққанидан, ҳам шодланганидан қичқириб юборишига оз қолди. Шу заҳоти уни боғига чорлади. Унинг боғда алоҳида кенг айвони бор эди, у дўстига шу айвонда туришни таклиф қилди. Муций

унинг таклифини бажону дил қабул қилди ва шу куниёқ малайялик гунг, лекин қулоғи эшитадиган, кўзидан фаҳм-фаросатли эканлиги кўриниб турган малайи билан бирга кўчиб келди. Малайининг тили қирқилган эди. Муций узоқ сафар вақтида турли мамлакатлардан йиққан қимматли буюмлари солинган ўнтача сандиқ келтирди. Муцийнинг қайтиб келганига Валерия хурсанд бўлди: у Валерия билан хотиржам, дўстона саломлашди: унинг бутун туриш-турмушидан Фабийга берган ваъдасини унутмагандек эди. У кун бўйи овора бўлиб, айвонга жой қилди, малайялик хизматкори ёрдамида олиб келган асил молларини, гиламларини, шойиларини, атлас-кимхоблари-ю курол-яроғларини, идиш-товокларини, марварид ва феруза қадалган олтин-кумуш буюмларини, ажойиб-ғаройиб қушларнинг патларини, яна турли-туман нарсаларни жой-жойига қўйиб қиқди. Мана шу қимматбаҳо нарсалар орасида серхашам дур терилган маржон ҳам бор эдики, буни Эрон шоҳи улуғ ва сирли хизмати учун Муцийга тақдим этган эди, у ўз кўли билан бўйнига осиб қўйиш учун Валериядан изн сўради: Валерияга оғир ва қандайдир ҳарорат таратадиган хосияти бордек туюладиган маржон унинг бўйнига ёпишди-қолди. Муций овқатдан кейин кечга томон боғдаги айвончада толгуллар ва дафналарнинг соясида ўтириб, бошидан кечирганларини ҳикоя қила бошлади. У олис мамлакатларда, осмонўпар тоғларда, сувсиз саҳроларда, катта дарёларда кўрган-кечирганларидан сўзлади, улкан бинолар ва эҳромлар, мўз йиллик дарахтлар, ранго-ранг гуллару қушлардан гапирди, ўзи бўлган шаҳарлар ва халқларнинг номларини тилга олди, уларнинг ёлғиз номларининг ўзиёқ, қандайдир афсонавий нарсаларни эслатарди. Муций бутун Шарқни беш қўлидек билиб олган эди: у барча жонзот ичида отлари энг асил ва чиройли Эрон ва Арабистондан ўтди, одамлари ваҳимали ўсимликларни эслатувчи Ҳиндистоннинг ич-ичига кириб борди. Далайлама номли тирик Худо – қийик кўз, гунг ва соков одам қиёфасида яшайдиган Хитой ва Тибет чегарасигача борди. Унинг ҳикоялари ажойиб-ғаройиб эди. Фабий билан Валерия унинг гапларига маҳлиё бўлиб кулоқ осиди. Умуман, Муцийнинг чехраси унчалик ўзгармаган эди: болалигидан қорача юзи ўткир қуёш нурида янада қорайган, кўзлари илгаригидан кўра киртайгандек кўринарди – бутун ўзгариш шу, холос, бироқ бу чехранинг кўриниши бошқача: тунд, жиддий эди, ҳатто кечаси шеърлар ўқиб, ер-кўкни ларзага солган ўрмонзорда дуч келган хавф-хатарлар ёки кундуз кунлари бўм-бўш кўчаларда сайёҳларни пойлайдиган ва уларни тутиб одамхўр темир маъбудага қурбон қиладиган жоҳил мутаассиблар тўғрисида гапирганида ҳам юз ифодаси ўзгармади. Муцийнинг овози босиқ ва силлиқ эди. У уддабурон содиқ хизматкорининг ёрдами билан ҳинд борахманларидан ўрганган фокусларини кўрсатди. Мисол учун у, даставвал, ўзини парда билан тўсди-да, бирдан бармоқларининг учи билан тик турган банбук таёғига таяниб, осмонда чордана қуриб ўтирган ҳолда намоён бўлди. Бундан Фабий ханг-манг бўлиб қолди, Валериянинг эса ваҳми келди... “Афсунгарми, нима бало”, деб ўйлаб қолди у. Муций кичкина най чалиб, саватдан ўргатилган илонларни чақирганида, ола-була мато тагидан уларнинг қорамтир, япасқи боши кўриниб, тилларини қимирлатганда Валериянинг юраги ёрилаёзди, у Муцийдан тезроқ бу манфур газандаларни йўқотишини илтимос қилди. Кечки овқат маҳалида Муций дўстларини бўйни узун, думалоқ шишадаги Шероз шароби билан меҳмон қилди, кичкина пиёлаларга қуйилган ўткир ҳидли, яшил тусда товланадиган тилла ранг қуюқ шароб сирли жимирларди. Унинг таъми Европа виноларига ўхшамасди, у жуда ширин ва хушбўй эди, шошилмай оз-оздан ҳўпланса, одамнинг танаси яйрарди. Муций қўярда-қўймай Фабий билан Валерияга бир пиёладан ичирди, ўзи ҳам ичди. Валериянинг пиёласи устига энгашиб, алланарса деб шивирлаб, бармоқларини силқитди. Валерия буни кўрди, лекин Муцийнинг хатти-ҳаракати ва юриш-туришида қандайдир бегона, мисли кўрилмаган хислатлар пайдо бўлганидан: “Ҳиндистонда янги динни қабул

килдими ёки уларда одат шунакамикин?” деб ўйлаб қўя қолди. Кейин бир оз жим турди-да, сафарда юрганингизда мусиқа билан шуғулландингизми, деб сўради. Муций унга жавобан малайяликка ҳинд скрипкасини келтиришни буюрди. У ҳозирги скрипкаларга ўхшар, лекин унда тор тўртта эмас, учта эди, қулоғига илоннинг кўкишроқ териси ўралган, ингичка қамиш камони ярим доира шаклида бўлиб, учида олмос ялтираб турар эди.

Муций аввалига ваҳимали эшитиладиган ҳазин халқ куйларидан чалганида ҳалиги оҳанг ногаҳон кучайди, жарангдор, қудратли янгради. Узун-узун тортилган камондан эхтиросли куй қуйилиб чиқа бошлади, гўё у ўз териси билан скрипканинг қулоғини ўраб ётган илондек чиройли тўлғанарди, тантанавор шод-хуррамликка йўғрилган бу куй шу қадар оташин, шу қадар фусункор қанот қоқар эдики, Фабий билан Валериянинг дили хун бўлиб, кўзларига жикка ёш келди. Муций бўлса қути ўчиб, қошларини чимириб, бошини қийшайтирганча скрипкага қўйди, у яна ҳам жиддий ва пурвиқор эди, камоннинг учидаги олмос эса, мазкур ажойиб куйдан ўт олгандек ялт-юлт қилар эди. Муций чалишдан тўхтаб, скрипкани даҳани ва елкаси билан қисиб турган кўйи, камон тутган қўлини туширганда, Фабий: “Нима бу? Қандай куйни чалдинг?” – деб сўради. Валерия чурқ этиб оғиз очмади, лекин бутун туриш-турмуши эрининг саволини қайтараётганини очик-ойдин кўрсатиб турарди. Муций скрипкани стол устига қўйди-да, сочини бир силкитиб, назокат ила табассум қилди ва: “Буми? Бу куйни... ушбу қўшиқни мен бир марта Цейлон оролида эшитган эдим. Бу қўшиқ у ерда, халқ орасида бахтли, қониқтирилган севги қўшиғи сифатида машҳур!” – деди. Фабий: “Яна бир марта чал”, – деб шивирлаган эди, Муций: “Йўқ, бунини қайтариш мумкин эмас, вақт кеч бўлиб қолди. Синьора Валерия ором олмоқлари керак, мен ҳам бора қолай энди... Чарчадим”, – деб жавоб берди. Кун бўйи Муций Валерия билан эски кадрдонлардек оддийгина, ҳурматини жойига қўйиб муомала қилди, бироқ кетаётиб, бармоқларини кафтига ботириб, унинг қўлини маҳкам қисди ва кўзларига қаттиқ тикилди, Валерия ерга қараб турган бўлса ҳамки, унинг кўкқисдан лоладек қизариб кетган бетларида тикандек нигоҳини сезди. Муцийга ҳеч нима демай қўлини тортиб олди, Муций кетган эса, у чиқиб кетган эшикка кўз ташлади. Валерия илгарилари ҳам ундан ҳайиққанини эслади... Ҳозир эса унинг қалбидан ҳайронлик жой олди. Муций айвонига жўнагач, эр-хотин ётоқхонасига йўл олишди.

IV

Валерия ҳадеганда ухлолмади: томирларидаги қон оҳиста, ҳузур бахш этиб жунбушга келар, боши ўз тахминича ғалати шаробдан, балки Муцийнинг ҳикояси ёхуд скрипкада чалган куйидан аста гувилларди... Тонготарга яқин у алоҳа ухлаб қолди ва ғаройиб бир туш кўрди.

Тушида паст шифтли кенг бир хонага кириб бораётганмиш... Бундай хонани умри бино бўлиб кўрмаганмиш. Бутун деворлари зарҳал, “тарам-тарам” йўлли, кичкина-кичкина ҳаво ранг қошинлар билан қопланганмиш, алебастрдан қилинган ўймакор устунлар мраммар шифтга ушлаб турганмиш, ана шу шифт ва устунларнинг ярми шаффофмиш... Ҳар томондан хона ичига таралаётган ёруғ нур барча нарсаларни сирли равишда бир хил ёритармиш, духоба ёстиклар ойнадек силлиқ ернинг ярмисигача солинган энсиз гилам устида ётганмиш. Ажойиб-ғаройиб ҳайвонларни эслатувчи бурчаклардаги тутатқи тутатиладиган узун идишлардан билинар-билинемас тутун кўтарилармиш, ҳеч қаерда дераза йўқмиш, девордаги дераза ўрнига тутилган духоба парда қорайиб турганмиш. Бир маҳал ана ўша парда секин-аста сурилибди-ю, орқасидан Муций чиқибди. У таъзим қилармиш; кучоғини очиб, нукул кулармиш. У темирдек қўллари билан Валерияни белидан кучибди, қуруқ лаблари аъзойи баданини ўт бўлиб куйдирибди... У ёстик устига чалқанча йиқилибди.

Валерия дахшатдан оҳ-воҳ қилиб, зўр бериб урина-урина охири уйғонди. У қаердалигини, нима бўлганини тузукроқ тушунмай, каравотидан кўзгалди-да, атрофига аланглаб қаради. Аъзойи-баданини титроқларзага солди. Фабий ёнида ётарди. У ухларди, бироқ башараси деразадан мўралаётган тўлин ой ёғдусида мурданики сингари оппоқ... Валерия эрини уйғотди, эри унга қаради-да: “Сенга нима бўлди?” – деб ҳовлиқиб сўради. Валерия ҳамон аъзойи бадани қалтираб: “Мен... мен кўрқинчли туш кўрдим”, – деб шивирлади.

Худди шу аснода айвон томондан кучли муסיқа овози эшитилди, шунда Фабий билан Валериянинг ҳар иккиси бу Муций чалиб берган, у қонган ва тантана қилган севги қўшиғи деб атаган ўша куй эканлигини билишди. Фабий ханг-манг бўлиб Валерияга қаради... У кўзини юмиб, тескари ўгирилди, шу кўйи уларнинг иккови нафасларини ичларига ютиб, қўшиқни охиригача тинглашди. Сўнгги садо тингач, ой булутлар ортига яширинди-ю, хона ичига бирдан қоронғилик чўкди... Эр-хотин лом-мим демай бошларини ёстикқа қўйишди, қайси бири қачон ухлаганини ҳеч қайсиси билмади.

V

Эртасига эрталаб Муций нонуштага келди, унинг кайфи чоғ бўлса керак. Валерия билан хушчақчақ саломлашди. Валерия тараддуланиб унинг саломига алик олди, унга ялт этиб қаради-ю, Муцийнинг қувноқ, мамнун чехрасини, ўткир, синчков кўзларини кўриб, Фабий дарҳол унинг сўзини бўлди:

– Сен, чамаси, янги жойда ухлолмадингми дейман? Хотиним икковимиз кечаги куйингни яна чалганингни эшитдик.

– Ростдан-а! Эшитдингизми? – деди Муций. – Ҳа, рост, мен у куйни чалдим, бироқ ундан олдин ухлаб олдим, ҳатто ажойиб туш ҳам кўрдим. Валерия хушёр тортди.

– Қандай туш? – деб сўради Фабий.

– Туш кўрсам, тушимда шарқона безатилган кенг бир хонага кираётганмишман, – деди Муций Валериядан кўзини узмай. – Уймакор устунлар шифтгни кўтариб турганмиш, деворлари кошинлар билан қопланганмиш, на деразаси, на шамлар бўлмаса-да, бутун хона гўё шаффоф тошдан тиклангандек пушти рангда эмиш. Бурчакларда хитой идишларида тутатки тутаб турганмиш, ерда энсиз гилам, ёнида духоба ёстиклар ётганмиш. Мен парда тутилган эшикдан кирибман, бошқа эшикдан эса мен бир вақтлар севган аёл кириб келибди. У кўзимга шу қадар латофатли кўриниб кетибдики, қалбимда илгариги ишқ ўти дарҳол аланга олибди...

Муций маънодор жим бўлди. Валерия кимир этмай ўтирар, аста-секин ранги оқариб борар эди... У энтиқиб нафас ола бошлади.

– Шундан кейин, – деди Муций гапида давом этиб, – ўрнимдан туриб, ўша куйни чалдим.

– Ўша хотин ким ўзи?— деди Фабий.

– Уми? Бир хинднинг хотини. Мен у билан Деҳли шаҳрида учрашган эдим... У ҳозир тирик эмас. Оламдан ўтган.

– Эри-чи? – деб сўради Фабий, нега суриштираётганини ўзи ҳам билмай.

– Эри ҳам ўлган дейишади. Кўп ўтмай улардан беҳабар қолдим.

– Қизик! – деди Фабий... – Менинг хотиним ҳам шу кеча ғалати туш кўрибди. – Муций Валерияга диққат билан тикилди. – Лекин менга айтгани йўқ, – деб илова қилди Фабий.

Бироқ шу пайт Валерия ўрнидан турди-да, хонадан чиқиб кетди. Муций ҳам нонуштадан кейин, Феррарада ишим бор, кечга яқин қайтиб келаман, деб дарҳол жўнаб қолди.

VI

Муций келмасидан бир неча ҳафта бурун Фабий бокира Цецилия¹ киёфасида хотинининг суратини солишга киришган эди. У ўз санъати борасида анча камолотга эришган эди, Леонардо да Винчининг шогирди машхур Луини Феррарага, унинг ҳузурига келиб, маслаҳатлари билан унга ёрдамлашар, буюк устозининг ўгитларини гапириб берар эди. Сурат қарийб битаёзган, бир-икки қалам уриш билан чехрага сайқал бериш қолган эди. Фабий ҳақли равишда ўз асари билан фахрланса арзирди. У Муцийни Феррарага жўнатиб юборган, ишхонаси томон йўл олди, одатда, Валерия уни шу ерда кутиб турарди, бироқ бугун у йўқ эди, чакирган эди, жавоб бермади. Фабийнинг кўнглига ғулғула тушди, уни қидириб кетди. Уйда йўқ эди, Фабий югурганича бокқа чиқди ва овлоқдаги хиёбонлардан бирида Валерияни кўриб қолди. У бошини кўкрагига энгаштириб, чалмаштирилган қўлларини тиззасига кўйганча скамейкада ўтирар эди, унинг орқасидан ям-яшил сарв дарахти орасидан заҳарли хандадан башараси бужмайган, чўччайган лабларини найига қўяётган мрамор сатир² қаққайиб турарди. Валерия эрини кўриб, хурсанд бўлди, унинг ташвишланиб берган саволларига, бир оз бошим оғрияпти, бироқ ҳечқиси йўқ, ишни бошласак бўлади, деб жавоб берди. Фабий уни ишхонасига олиб келди-да, ўтқазиб мўйқаламни кўлига олди, бироқ чехрани кўнгилдагидек тугаллаёлмади, роса жиғибийрон бўлди. Бунинг бойси чехранинг андак рангпарлиги-ю ҳорғинлиги эмасди. Йўқ, чехрада Фабийнинг кўнглига ёқадиган, унда Валерияни биби Цецилия киёфасида тасвирлаш фикрини уйғотган ифбат ва бокиралик бугун кўринмасди. Охири у мўйқаламни ташлади, хотинига, илҳом келмаяпти, ўзингниям тобинг йўқроққа ўхшайди, ётиб дам олсанг тузук бўларди, деди-да, суратли мольбертни ўгириб, деворга суяб қўйди. Валерия унинг фикрига қўшилиб, ҳа, дам олишим керак, деди-да, боши оғриётганидан яна зорланиб, ётоқхонасига йўл олди.

Фабий ишхонасида қолди. У хижолат чекарди. Бироқ нима учунлигини ўзи ҳам тушунмасди. Муцийни ўзи кўярда-қўймай олиб келиб, уйдан жой берган бўлса ҳамки негадир кўнгли хижил эди. Рашк қилганидан эмасди. Бу... ахир Валерияга рашк қилиб бўладими! – У дўстининг илгаригидек самимий эмаслигини пайқарди. Муций олис мамлакатларда орттирган бегона, номаълум, чамаси, қон-қонига сингиб кетган янги хусусиятлар – сеҳр-жодулар, кўшиқлар, ғалати ичимликлар, анави соқов малайялик, Муцийнинг кийим-бошидан, сочларидан, нафасидан тараладиган муаттар бўй – буларнинг ҳаммаси Фабийнинг кўнгилида ишончсизлик, аниқроғи, ҳатто ҳадиксираш туйғусини уйғотарди. Нима сабабдан ўша малайялик дастурхон устида хизмат қилаётиб унга, яъни Фабийга бунчалик диққат билан хунук қараш қилади? Муций у ҳақда, бу малайялик тилини бериб, катта курбонлик келтирган, энди бунинг эвазига буюк кучга эга бўлган, деган эди. Хўш, бу куч қанақа? Тили эвазига бу кучга қандай эришган? Буларнинг ҳаммаси жуда ғалати! Ҳечам тушуниб бўлмайди! Фабий хотинининг ёнига, ётоқхонага борди, у ўрнида кийими билан ётар, уйғоқ эди. Унинг қадам товушини эшитиб, чўчиб тушди, кейин худди боғдаги сингари хурсанд бўлди. Фабий қаравот четига ўтириб, Валерияни кўлидан ушлади-да, бир оз сукут қилиб туриб, кеча кечаси уни қандай ғаройиб туш қўрқитганини, тушнинг Муций гапириб берган тушга ўхшаш-ўхшамаслигини сўради. Валерия анордек қизариб кетди-ю, шоша-пиша жавоб қилди: “Э, йўқ! Йўқ! Мен аллақандай махлуқни кўрдим. У мени тилка-пора қилиб ташламоқчи бўлди”. – “Махдуқ дейсанми? Одам киёфасидами?” – деб сўради Фабий. Валерия: “Йўқ, ҳайвон... ҳайвон киёфасида!” – деди-да, ўгирилиб ётиб, қизиб кетган юзини ёстикқа бурқаб

¹ Ц е ц и л и я – қиз ўтишга сўз берган католик черковининг момоси. Италиян рассомлар уни кўйлақда бошига тилла тож кийиб, кўлига нилуфар ушлаган ҳолда тасвирлашган.

² С а т и р – юнон мифологиясида май ва айш-ишрат маъбудди.

олди. Фабий хотинининг қўлини яна хийла вақт ушлаб турди-да, индамай уни лабига босиб, чиқиб кетди.

Бу кун эр-хотин учун жуда қўнгилсиз ўтди. Гўё уларнинг бошлари устида қандайдир қора нарса тургандек бўлди, бунинг нималигини улар билишмасди. Гўё бирор хавф таҳдид қилаётгандек, улар бирга бўлишни хоҳлашар, лекин бир-бирларига нима дейишни билишмас эди. Фабий суратни тамомлашга тутинди-ю, бироқ бундан ҳеч нарса чиқмади... Кечки овқат олдида Муций қайтиб келди.

VII

У хотиржам ва мамнун кўринса ҳам, ҳикоя қилишга рағбати бўлмади, ҳадеб Фабийдан илгариги таниш-билишларини сўраб-суриштирди. У Валерияга янги Шероз шаробидан таклиф қилди. Валерия бош тортгач, ўзига гапиргандек: “Энди ҳожати ҳам йўқ”, – деб минғирлаб кўйди. Фабий ётоқхонасига хотини билан қайтиб келгач, дарҳол ухлаб қолди... Бир соатлардан кейин уйғониб, ёнида хотини ётмаганини фаҳмлади, Валерия ўрнида йўқ эди. У дик этиб ўрнидан турди, худди шу онда хотинининг тунги кўйлақда боғдан хонага кириб келаётганини кўриб қолди. Яқиндагина ёмғир шивалаб ўтган бўлса ҳамки, ой равшан ёғду сочар эди. Валерия кўзларини чирт юмиб, башарасида пинҳоний кўрқув зоҳир бўлган ҳолда ўрин ёнига келди ва қўлларини чўзиб, ўрнини пайпаслаб кўрди-да, шоша-пиша индамай ётиб олди. Фабий унга савол берган эди, бироқ қулоғига гап кирмади, чамаси, у ухлар эди. Унга қўлини теккизган эди, кийимида, сочларида ёмғир томчиларини, очик оёқларида қум зарраларини кўрди. Шунда у сапчиб ўрнидан турди-ю, қия очик эшикдан бокка югурди. Ҳамма нарса сутдек ойдинда аниқ-таниқ кўринди. Фабий аланглаб қараб, қумлоқ йўлкада икки жуфт оёқ изига кўзи тушди, бир жуфти яланг оёқ эди ва унинг изи айвон билан уй орасида яминлардан қилинган чеккароқдаги шийпончага олиб борар эди. У ханг-манг бўлиб тўхтаб қолди, мана, ногаҳон ўтган кечаси эшитган ўша кўшиқнинг оҳанги тарала бошлади! Фабий чўчиб тушди-ю, айвонга югуриб кирди... Муций хонанинг ўртасида скрипка чалиб турарди. Фабий унга ташланди:

– Сен боғдамидинг, бокка чиққанмидинг, кўйлагинг ёмғирдан ҳўл-ку?

Муций Фабийнинг келганидан ва унинг ҳаяжонланаётганидан ажаблангандек узук-юлук жавоб берди...

– Йўқ... билмайман... Назаримда... чиққаним йўқ...

Фабий уни қўлидан чангаллаб ушлади.

– Нега бўлмаса яна бу куйни чаляпсан? Наҳотки яна туш кўрган бўлсанг?

Муций Фабийга ҳамон ҳайрат билан тикиларди-ю, лекин ҳеч нарса демасди.

– Жавоб бер!

*Баркаш бўлиб чиқди ой,
Тўлганар илондай сой.
Дўст уйғонди, ёв ухлар,
Товуққа чангал урди.
Темир тирноқ қарчигай,
Ёрдам бер, ёрдам! –*

деб Муций гўё беҳушдек чўзиб ёлдиради. Фабий икки қадам орқасига тисланди-да, Муцийга тикилди, ўйлаб туриб... уйига, ётоқхонага қайтди.

Валерия бошини қийшайтириб, қўлларини икки ёнига беҳол ташлаганча донг қотиб ухлаб ётарди, Фабий уни зўрға уйғотди... Бироқ у кўзини очиб, Фабийни кўргани ҳаманоқ ўзини унинг бўйнига ташлади ва титраб-қақшаб кучоқлади, аъзойи-бадани ларзага келган эди.

Фабий уни тинчителишга уриниб:

– Сенга нима бўлди, жоним, нима бўлди! – деб такрорлар, бироқ Валерия унинг пинжиги суқилиб, кимир этмай жимгина турар эди.

Охири унинг кўксига юзини яшириб:

– Ох, қандай даҳшатли тушлар кўраман-а, – деди, Фабий ундан суриштирилишга оғиз жуфтлаган эди... у калтираб кетди...

Ниҳоят, у пинакка кетганида дераза ойналарида куёш нурлари жилва қилаётган эди.

VIII

Эртаси куни эрталаб Муций эрталабданок ғойиб бўлди. Валерия эрига кўшни монастирга бориб келмоқчи эканлигини айтди. Бу ерда унинг пири муршиди яшар, унга ғоятда ихлоси баланд эди. Фабийнинг саволларига у, тавба-тазарру қилай, шояд сўнгги кунлардаги ғайритабiiй ҳодисаларнинг таъсиридан фориғ бўлсам, юрагим таскин топса, деб жавоб берди. Фабий Валериянинг ориқлаб кетган юзига қараб, шикаста овозини эшитиб, унинг истагини маъқуллади. Лоренцо ҳазрат унга жўяли маслаҳатлар бериб, гумон ва шубҳаларини кўнглидан тарқатиб юбориши мумкин... Валерия тўрт киши кузатувида монастирга жўнади, Фабий эса уйда қолди ва хотини қайтгунча, унга нима бўлганини билишга уриниб, хавотирга тушди. Ғазаби қайнаб, ноаниқ шубҳалардан юраги ўртаниб, боғда айланиб юрди... У бир неча бор айвонга кирди, бироқ Муций қайтмаган, малайялик эса унга итоатгўйлик билан бошини эгиб, ҳайкалдек қотиб қарарди. Фабийнинг назарида, унинг қорамтир башарасида яширин истехзо бордек туюларди. Бу орада Валерия пирига тавба-тазарру қилиб, ҳамма гапни уялиб эмас, даҳшатга тушиб, гапириб берди. Пир унинг гапларини диққат билан эшитди, уни дуо қилди ва беихтиёр қилган гуноҳини кечирди. Кўнглидан эса: “Сеҳру жоду, шайтоний май... бу ишни бундайлигича қолдириб бўлмайди”, деган гапни ўтказди-ю, Валерияга узил-кесил тасалли бериш учун у билан бирга унинг боғига келди. Фабий руҳонийни кўриб, безовталанди, бироқ кўпни кўрган чол нима қилишини олдиндан ўйлаб қўйган эди. У Фабий билан холи қолгач, турган гапки, Валериянинг икром бўлиб айтган гапларини яширди, лекин Фабийга ўзинг чақириб келган меҳмонингни имкони борича тезроқ уйингдан даф қил, у ўз ҳикоялари, қўшиқлари ва хатти-ҳаракати билан Валериянинг онгини заҳарлаган, деди. Боз устига, чолнинг фикрича, Муций илгари ҳам динга унчалик содиқ бўлмаган экан, христиан динидан бебахра мамлакатларда узоқ юргани важдан эса у ерлардан сохта таълимотларнинг маразини олиб келиши, ҳатто сеҳру жоду сирлари билан танишган бўлиши эҳтимолдан холи эмас экан, шу боисдан эски дўстлик ҳурмати бунга монелик қилса ҳамки, оқилона эҳтиёткорлик бундай дўстликнинг баҳридан ўтишни такозо қиларкан! Фабий табаррук пирнинг фикрларига тўла қўшилди, Валерияга пири муршидининг гапларини етказганида унинг чиройи очилиб кетди. Лоренцо ҳазрат эр-хотиннинг шукроналик билан билдирган миннатдорчилигини ва улар монастирга, ғарибу мискинларга атаб берган қимматли совғаларини олиб, уйига жўнади.

Фабий кечки овқатдан кейиноқ дўсти билан орани очди қилишга бел боғлаган эди, бироқ унинг ғалати меҳмони овқат маҳалида қайтиб келмади. Шунда Фабий Муций билан бўладиган суҳбатни эртага қолдирди-ю, эр-хотин ётоқхоналарига йўл олишди.

IX

Валерия дарров ухлаб қолди, бироқ Фабий ухлолмади. Тунги сукунатда кўрган-билганлари ва кўнглидан ўтказганлари унинг кўзи олдида равшанроқ намоён бўлди, у янада зўр бериб ўзига-ўзи савол берса ҳамки,

барибир илгаригидек уларга жавоб тополмади. Муций чиндан ҳам афсунгар бўлганмикин, Валерияни сеҳрлаб қўйган бўлса-я? Валерия хаста... қандай дард билан оғриганикин? У бошини қўлига қўйиб, ўтли нафасини ичига ютиб, кўнгилсиз ўйларга берилиб ётганида мусаффо осмонга ой чиқди, ой ёғдуси билан бирга деразаларнинг ярим шаффоф ойналарини тешиб, айвон томондан енгил хушбўй эпкин келгандек бўлди. Шундаймикин ёки Фабийнинг назарида шундай бўлдимикин? Мана, зўр бериб чорловчи, эхтиросли шивирлаш эшитилди... ва худди шу пайт Фабий Валериянинг билинар-билинемас кимирлаганини кўрди. У сапчиб тушди, қараса, Валерия ўрнидан туряпти, мана, у аввал бир оёғини, кейин бошқасини каравотдан туширди ва худди телба-кезиклар сингари хира кўзларини олдинга тикиб, кўлларини чўзганча боғ эшиги томон қадам қўйди! Фабий шу заҳоти ирғиб ўрнидан туриб, ётоқхонанинг бошқа эшигидан чиқди-да, уйнинг муюлишидан чопганча ўтиб, боққа қараган эшикни тўсди... У эндигина қулфни ушлаган ҳам эдики, ичкаридан аллаким эшикни итарганини сезди, бутун гавдаси билан итарди... яна ва яна итарди... кейин оху фиғон эшитилди...

Фабийнинг кўнглидан: “Ахир Муций шаҳардан қайтгани йўқ-ку?” – деган гап ўтди-ю, айвон томонга югурди...

Хўш, у нимани кўрди?

Қараса, рўпарасидан тўлин ой ёғдусидан чароғон бўлган йўлкада худди телба-кезик одамлардек кўлларини чўзиб, кўзларини бақрайтирганча Муций келяпти... Фабий югуриб унинг олдига борди, бироқ у бир маромда қадам ташлаб, унга парво қилмай ёнидан ўтиб кетди. Унинг чеҳраси ой шуъласида худди малайяликнинг башараси каби жилмайгандек бўлди. Фабий уни чақирмоқчи бўлган эди... Лекин шу пайт орқасидан – уй томондан деразанинг тақиллагани эшитилди... У шартта ўгирилди...

Рост, ётоқхонанинг деразаси ланг очик эди: деразада эса бир оёғини кўтарганча Валерия турарди... Кўллари гўё Муцийни излагандек пайпасланарди... у бутун борлиғи билан унга талпинарди.

Беҳад қаҳру ғазабдан Фабийнинг қони қайнади. Фиғони фалакка чиқиб: “Аблаҳ, жодугар!” – деб кичкирди-ю, бир қўли билан Муцийнинг кекирдагидан ғиппа бўғди, бошқа қўли билан эса унинг белидаги ханжарни тимирскилаб топди-да, уни дастасигача ғанимнинг биқинига санчди.

Муций қаттиқ чинқирди, жароҳатини чангаллаганича, йиқила-сурила айвон томон қочди. Бироқ Фабий ханжарни сукқанда Валерия ҳам қаттиқ чинқирди-ю, гуп этиб ерга қулади.

Фабий ёрдам бергани Валериянинг ёнига югурди, уни кўтариб каравотга олиб бориб ётқизди ва ундан гап сўради...

Валерия анча вақтгача кимир этмай ётди, бироқ охири кўзини очиб, чуқур нафас олди-да, ҳозиргина ўлим чангалидан халос бўлган кишидек пайдар-пай хурсанд бўлиб, эрини кўрди, кўрди-ю, уни бўйнидан қучоқлаб, ўзини бағрига ташлади. “Сенмисан, сен ўзингмисан, ўзингмисан”, – деб ғўлдирди. Кейин аста-секин қўлини бўшатди, бошини орқага ташлади ва роҳатбахш табассум ила: “Худога шуқур, ҳаммаси барҳам топди. Ох, қанчалар толиқдим!” – деб шивирлади-ю, тинч уйкуга кетди.

Х

Фабий хотинининг ёнига ўтирди-да, унинг рангпар, ориқлаган, лекин хотиржам чеҳрасига тикилиб нималар юз берганини... ва энди нима қилиши лозимлигини мулоҳаза қила бошлади... Нима қилса экан-а? Агар Муцийни ўлдирган бўлса – у ханжарнинг қанчалик чуқур суқилганини эслаб, унинг ўлганига шубҳа қилмади – бунга яшириш қийин! Бориб герцогга, судьяларга хабар қилиши даркор... бироқ бу мавҳум ишни қандай тушунтиради? У, яъни Фабий ўз қариндошини, энг қалин дўстини уйида ўлдирса-я! Турган гапки, нима учун, қандай сабабга кўра ўлдирдинг, деб суриштиришади... Борди-ю,

Муций ўлмаган бўлса-чи! Фабий ҳамма нарсадан беҳабар ўтиришга тоқат қилолмади, Валериянинг ухлаб ётганига ишонч ҳосил қилгач, курсидан оҳиста турди-да, айвон томон юрди. Айвон осойишта, ёлғиз бир деразада чироқ кўринар эди. У юраги пўкиллаб ташқи эшикни очди (эшикда қонга беланган бармоқларнинг изи қолган, йўлкадаги қумда ҳам қон кўринар эди) ва биринчи қоп-қоронғи хонага кирди... кирди-ю, ҳанг-манг бўлиб, бўсағада тўхтаб қолди.

Хонанинг ўртасида эрон гилами устида Муций чўзилиб ётарди, унинг бошига духоба ёстик қўйилган, устига гулли кенг қизил шол рўмол ёпиб қўйилган эди. Юзи шам сингари сап-сарик, қовоқлари кўкариб кетган, кўзи юмук эди, нафас олгани билинмасди: худди мурдага ўхшарди. Қизил шол рўмолга ўралиб олган малайялик эса унинг оёғида чўкка тушиб ўтирарди. У чап қўлида отқулоққа ўхшаш аллақандай ўтни ушлаганча, олдинга сал-пал интилиб, хўжасига қаттиқ тикилиб турарди. Полга санчиб қўйилган чоғроқ машъала хонани ёритиб, яшил шуъла сочмоқда. Машъаланинг алангаси тебранмас, буруксимас эди. Фабий кирганда малайялик кимир этмади, унга бир қараб қўйди-ю, яна Муцийга тикилди. Уқтин-ўқтин қўлидаги ўтни кўтариб-туширар, осмонда силкитар, лаблари гўё унсиз сўзларни сўзлаётгандек аста-секин очилиб кимирлар эди. Малайялик билан Муцийнинг ораларида ханжар ётарди: Фабий дўстига шу ханжарни урган эди, малайялик ўт билан ханжарнинг қонли тигига бир урди. Орадан бир-икки дақиқа ўтди. Фабий малайяликнинг олдига келди-да, эгилиб: “Ўлдими?” – деб паст овозда сўради. Малайялик бош ирғитиб қўйди ва шол рўмол тагидан уни қўлини чиқариб, қатъий равишда эшик томонга ишора қилди. Фабий саволини такрорламоқчи бўлди, лекин малайялик яна зўр қатъият билан чиқиб кетишни талаб қилиб, қўлини бигиз қилганини кўргач ҳам ғазаби кўзиб, ҳам ҳайратга тушиб, индамай чиқиб кетди.

Ётоқхонага қайтганда Валериянинг илгаригидек тинч, баҳузур ухлаб ётганини кўрди. У ечинмади, дераза тагига ўтирди-да, қўлига тиралиб яна ўйга ботди. Оппоқ тонг отганда ҳам у шу зайлда ўтирарди. Валерия ҳамон уйкуда эди.

XI

Фабий унинг уйғонишини кутиб туриб, кейин Феррарага боришни ўйлаб турганида бирдан биров аста эшикни қокди. Фабий ташқарига чиқиб, рўпарасида ўзининг кекса эшик оғаси Антониони кўрди.

– Синьор, – деб гап бошлади чол, – малайялик ҳозир бизга шуни баён қилдики, Муцийнинг тоби қочиб қолганмиш, эндиликда кўч-кўронини олиб, шаҳарга кетишга истак билдирганмиш, шу боисдан нарсаларини йиғиштиришга қарашадиган одам юборишингизни, пешинга яқин эса юк ортиладиган ва миниб кетиладиган отлар билан бир неча кузатувчи беришингизни сўраётганмиш. Ижозат этасизми?

– Буни сенга малайялик айтдимми? – деб сўради Фабий. – Қандай тушунтирди? Ахир у соқов-ку.

– Мана, синьор, бу гапларнинг ҳаммасини манави қоғозда ўзимизнинг тилда баён қилган, жуда тўғри ёзган.

– Муцийнинг тоби қочганмиш, дедингми?

– Ҳа, қаттиқ бетобмиш – уни кўришнинг иложи йўқмиш.

– Врачга одам юбормадингларми?

– Йўқ. Малайялик изн бермади.

– Шу сўзларни малайялик ёзиб бердимми сенга?

– Ҳа, ўша.

Фабий жим қолди.

– Начора, айтганларини бажо қил, — деди у ниҳоят.

Антонио кетди.

Фабий хизматкорининг орқасидан хайрон бўлиб қараб қолди. “Бундан

чикди, ўлмаган шекилли? – деб ўйлади у.. ва хурсанд бўлишиниям, афсусланишиниям билмади. – Бетоб? Ахир бундан бир неча соат бурун ўлиб ётганини ўз кўзи билан кўрган эди-ку!”

Фабий Валериянинг ёнига кирди. Валерия уйғониб, бошини кўтарди. Эр-хотин бир-бирига узоқ, маъноли тикилиб қолишди. “Энди у йўқми?” – деб сўраб қолди тўсагдан Валерия. Фабий чўчиб тушди. “Нима... йўқми? Сен ахир... У кетдими?” – деб давом этди Валерия. Фабийнинг кўнгли жойига тушди. “Йўқ хали, лекин бугун кетади”. – “Шундан кейин уни ҳеч вақт, ҳеч қачон кўрмайманми?” – “Ҳеч қачон!” – “Анави тушлар ҳам барҳам топади-ми?” – “Ҳа”. Валерия шодланиб энгил нафас олди, лабларида яна табассум жилва қилди. Иккала қўлини эрига чўзди. “Унинг номини сира ҳам тилга олмаймиз, хўпми, жоним? У жўнаб кетмагунча мен уйдан чиқмайман. Энди сен канизакларимни хузуримга чақириб юбор... айтмоқчи, шошма: анави матоҳни олгин-да – у Муций совға қилган, ҳозир стол устида ётган маржонни кўрсатди – энг чуқур кудуғимизга ташла. Мени бағринга бос, мен сенинг Валериянгман – у кетгунга довур ёнимга келма”. Фабий маржонни олди, назарида, дурлари нурсизланиб хира тортгандек бўлди. У хотинининг амрини бажо келтирди. Сўнг узоқдан айвон томонга назар ташлаб боғда айланиб юрди. Бу вақтда одамлар айвон олдида ғимирсиб, лаш-лушларни йиғиштиришаётган эди, мана, ниҳоят, сандиқларни олиб чиқиб, отларга орта бошлашди. Фабийнинг кўнглида айвонда бўлаётган ишларни яна бир марта кўриб келишга кучли истак уйғониб, уни васвасага сола бошлади. У айвоннинг орқа томонида яширин эшик борлигини эслади. Шу эшикдан эрталаб Муций ётган хонага кириш мумкин эди. У пусиб, эшик олдига келди, эшик очик эди, у оғир дарпардани суриб, кўрка-писа ичкарига кўз кирини ташлади.

XII

Муций энди гиламда ётмас эди. У сафар кийимида курсида ўтирар, бироқ ҳамон Фабий биринчи марта кўрганидаги каби мурдага ўхшар эди. Зилдек боши курсининг суянчиғига шилқ этиб тушган, чалмаштириб қўйилган қўллари тиззалари устида сарғайиб кўринар, кўкраги кўтарилмасди. Курси ёнида қорамтир суюқлик солинган бир неча ясси пиёла турарди. Улардан кишининг нафасини бўғадиган ўткир хид анкирди. Ҳар бир пиёла ёнида ўқтин-ўқтин мунчоқдек кўзларини чакнатганча, кичкина-кичкина сариқ илонлар кулча бўлиб ётарди, шундоққина Муцийнинг олдида, икки қадам нарида ола-була духоба чопон кийиб, белини йўлбарснинг думи билан боғлаб, кулоҳни эслатувчи балан д қалпоқ кийган малайяликнинг новча гавдаси қаққайиб турарди. Бироқ у энди жим турмасди, гоҳ астойдил эгилар, гоҳ қақдини яна ростлар, ҳатто оёғининг учиди турар, гоҳ бир маромда кулочини ёзар, гоҳ зўр бериб Муций томонга қўлларини силкитар, гўё таҳдид ёки амр қилаётгандек бўлар эди, ковоғини уйиб, депсинарди. Чамаси, бу ҳаракатлар ундан катта куч талаб қиларди, ҳатто азоб ҳам берарди, ҳарсиллаб нафас олар, башарасидан ғарақ-ғарақ тер қуйиларди. Бирданига у таққа тўхтади, кўксини тўлдириб ҳаво ютди-да, пешанасини тириштириб кучанди ва гўё тизгин ушлагандек маҳкам сиқилган қўлларини йиға бошлади... шунда Фабийни мислсиз даҳшатга солган бир ҳодиса рўй берди, Муцийнинг боши аста-секин курсининг суянчиғидан кўтарилиб, малайяликнинг кўлига эргашиб ҳаракатга келди... Малайялик қўлини туширган эди, Муцийнинг боши яна суянчикка шилқ этиб тушди, малайялик ҳаракатини такрорлади, боши ҳам итоат ўйлик билан қўлга эргашиб қимирлай бошлади. Пиёлалардаги қорамтир суюқлик қайнади, пиёлалар нозик садо бериб жаранглади, уларнинг ёнидаги илонлар тўлғанди. Шунда малайялик бир қадам олдинга юрди-да, қошини чимириб, кўзларини олайтирди ва Муцийга қараб бош ирғатди... шунда мурданинг ковоғи пирпиради, кейин аста-секин киприк кўтарилди-ю, уларнинг тагидан хира кўз қорачиғи кўринди. Мағрур тантана ва шодликдан, қахли шодликдан малайяликнинг чиройи ёришди, у лабларини катта очди, томоғидан қудратли

наъра отилиб чиқди... Муцийнинг ҳам лаби очилди-ю, ғайритабий овозга жавобан заиф инграган товуш эшитилди...

Шу ерга етганда Фабий ортиқ бардош беролмади; назарида, қандайдир инс-жинсларнинг афсунда иштирок этаётгандек бўлди! Қичқирганча, орқа-ўнгига қарамай, тезроқ уйига етиб олиш мақсадида дуо ўқиб, чўкиниб уйи томон қочди.

XIII

Орадан уч соат ўтгач, Антонио келиб, ҳамма иш битганини, нарсалар йиғштириб бўлинганини, синьор Муций сафарга тайёрланаётганини хабар қилди. Фабий хизматкорига бир оғиз сўз ҳам айтмай, айвон кўриниб турадиган пешайвонга чиқди. Юк ортилган бир нечта от айвон олдида тўпланиб турарди, шундоққина зина ёнига икки кишига мўлжалланган кенг эгар урилган бақувват қора айғирни олиб келишди. Худди шу ерда бошланг хизматкорлар ва куролланган кузатувчилар туришарди. Айвоннинг эшиги очилди-ю, яна ўзининг илгариги кийимини кийиб олган малайялик ёрдамида Муций кўринди. Унинг башараси ўликниқидек, қўллари шалвираб турар, бироқ у одим ташлар эди, рост! Одим ташларди, отга миндириб қўйилгач, қаддини тик тутиб ўтирди ва пайпаслаб жиловни топди. Малайялик унинг оёғини узангига тикиб қўйди ва бир сакраб мингашди-да, уни белидан ушлаб олди, шу кўйи карвон йўлга тушди. Отлар одимлаб борарди, улар уй олдидан қайрилишганида, Фабийнинг назарида, Муцийнинг қоратўри юзида иккита оппоқ доғ милт этиб кўрингандек бўлди... Нахотки Муций унга нигоҳ ташлаган бўлса?! Фақат малайяликкина унга одатдагича истехзо билан таъзим қилди...

Буларнинг ҳаммасини Валерия кўрдимикин-йўқми? Хонасининг деразасидаги дарпардалар туширилган эди. Ким билсин, у деразадан мўралагандир.

XIV

Валерия тушликка емакхонага келди, у ўта маъсум ва меҳрибон эди, бироқ ҳамон чарчаганлигини айтиб зорланарди. Лекин унда илгариги ваҳима, доимий ҳайрат ва пинҳоний кўркув кўринмасди, Муций жўна кетганининг эртасига Фабий яна унинг суратини чизишга киришганди, хотинининг чехрасида уни саросимага солган вақтинчалик нуқсон йўқолганини ва аввалги ифбат яна пайдо бўлганини кўрди... кўрди-ю, мўйқалам мато устида дадил, равон юра бошлади.

Эр-хотин яна аввалгидек бахтли яшай бошлашди. Муций гўё ер ютгандек дом-дараксиз кетди. Фабий билан Валерия худди унинг тўғрисида лом-мим демасликка ва кейинги тақдирини суриштирмасликка шартлашгандек эдилар, дарвоқе, Муцийнинг тақдири ҳамма учун сирлигича қолди. У чиндан ҳам ер ютгандек ғойиб бўлди. Фабий бир куни ўша машъум тунда қандай ходиса рўй берганини Валерияга сўзлаб бериши лозимлигини ҳам қарз, ҳам фарз, деб ўйлаб оғиз жуфтлаган эди, Валерия унинг нимтини сезди, шекилли, дами ичига тушиб кетди, кўзлари сузилди, гўё зарба тушишини кутгандек сергакланди. Шунда Фабий унинг аҳволига тушунди.

Ажойиб куз кунларидан бирида Фабий биби Цецилиянинг суратини битираётган эди, Валерия орган олдида ўтирар, бармоқлари клавишлар устида чопарди... Кўкқисдан қўллари остидан беихтиёр ғолиб севгининг бир вақтлар Муций чалган куйи янграб кетди, худди шу пайт Фабий билан турмуш курганидан бери биринчи марта вужудида дунёга келаётган янги ҳаётнинг типирчилаганини ҳис қилди. Валерия чўчиб тушди-ю, тўхтади.

Бу нима ўзи? Нахотки...

*Рус тилидан
Мирзиёд МИРЗОИДОВ
таржимаси*

АНГЛИЯ ҚИРОЛЛИГИ

*Таъкил топган вақти:
928 йил*

Пойтахти: Лондон

Майдони: 133 396 км²

Аҳолиси: 53 012 456 киши

Расмий тили: инглиз тили

ЖАҲОНИЙ НОМЛАРГА БОЙ МАМЛАКАТ

Адабиёт

Ҳозирги инглизларнинг аجدодлари – мамлакатга Европадан кўчиб ўтган англосакслар бўлиб, бу аҳоли ўртасида жуда кўплаб ривоят ва афсоналар тилдан-тилга ўтиб юрарди. Инглиз тилидаги адабиётлар (инглиз адабиёти деган тушунчанинг ўзи ҳам) асосан англосакслар насронийлик динини қабул қилганларидан кейин пайдо бўлди. Уша пайтларда роҳиблар халқ ичида юриб қахрамонлик дoston(поэма)ларини ёзиб олганлар (улар ичида энг машҳури VII асрда қоғозга тушган “Беовульф” асаридир). Қахрамонлик дostonларидан ташқари, илк ўрта асрларда адабиётнинг бошқа жанрларида ҳам асарлар (диний рисола ва трактатлар, рицарликнинг шеърлари, солномалар) яратила бошланди.

XI – XII асрларда Англия худудини ҳозирги французларнинг аجدодлари ҳисобланмиш норманнлар босиб олди. Бегона тил ва маданиятнинг сукилиб кириши туфайли юз берган мураккаб вазиятлар оқибатида бу даврда инглиз адабиёти уч тилда яратила бошланди: диний адабиётлар – лотин тилида, қадимий солномалар, ривоятлар, қадим ўтмиш воқеалари – инглиз тилида, шеър ва дostonлар – француз тилида (уларнинг кўпчилиги қисми бизгача етиб келган). Англия худуди норманнлар истибодидан қутилганидан сўнг мамлакатда ягона миллий тил – инглиз тили вужудга келди (XIV аср). Бинобарин, умуминглиз адабиётида яратилган илк бадиий асар – Жеффри Чосернинг “Кентерберий ҳикоялари” китобидир.

Инглиз адабиёти тарихида XIV – XV асрлардаги буюк урушлар – Франция билан бўлган “Юз йиллик уруш” ҳамда фуқаролараро бўлиб ўтган Қизил ва Оқ атиргул урушлари – мазкур адабиёт тараққиётини тўхтатиб қўйган тарихий воқеликлар ҳисобланади. Узаро тўс-тўполон ва вайронагарчиликларни келтириб чиқарган урушлар натижасида инглиз тахтида Тюдорлар сулоласи ҳукм сура бошлайди. Айнан мана шу сулола ҳукмдорлари умуминглиз адабиётининг гуллаб-яшнаши учун бемисл хизмат қилдилар. Натижада, XVI аср инглиз адабиётида инсонпарварлик (гуманизм) йўналиши пайдо бўлди,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

126

бу йўналиш асосчиси Томас Мор (жаҳонга машҳур “Утопиялар” асарининг муаллифи) эди. XVI асрнинг иккинчи ярмига келиб гуманизм – асосий ғоявий оқим кўринишини касб этди. Адабиётда гуманистларнинг ахлоқпарварлик, инсонпарварлик руҳидаги асарлари билан бир вақтда лирик жанрлар ҳам униб-ўса бошлади. Шу ўринда бевосита Петрарка шеърятининг таъсири остида шаклланган инглиз сонети жанрини тилга олиб ўтиш жоиз (бошловчи шоирлар Т.Уайет ва Г.Х.Саррилар). Мазкур даврда яратилган Э.Спенсернинг “Фей (фаришта)лар қироличаси” эпик поэмаси ана шу йўналишдаги гултож асарлардан бўлиб қолди. Айтиб ўтиш ўринлики, Спенсер кашф этган бундай шеърый тузилиш (“Спенсер строфалари”)дан кейинчалик Байрон ҳам изчил ва унумли фойдаланиб, ўзининг машҳур “Чайльд-Харольд зиёратлари” поэмасида юккак самараларга эриша олди.

Европа мамлакатлари адабиётларида кейинчалик ғоят оммавийлашган саргузашт романлар, плутроманлар (маккорлар ҳақида асарлар), галант адабиёт (муомала, одоб ҳақидаги асар)ларнинг тараққий топиши ҳам айнан шу даврдан туртки олган эди. Хусусан, инглиз Уйғониш даврининг энг муҳим ютуғи – бу драма жанрининг тараққиёти ҳисобланади. Урта асрларда драмалар асосан черков (диний) мавзуларига бағишланиб, сийқаси чиққан сюжет ва талқинлардан иборат бўлар, кўпинча ибодатхоналар, одамлар гавжум бўладиган кўчаларда томошабинларга намоийш қилинарди (“моралите” – томошалар). XVI аср ўрталаридан бошлаб, антик давр намуналарига тақлидан ёзилган, тарихий сюжетлар асос қилиб олинган драмалар пайдо бўла бошлади. Ўзида халқ театрлари билан кулги (комедия) унсурларини бирлаштирган дунёвий драматургия, сахна асарлари Европада энг буюк драматик шоир У.Шекспирнинг пайдо бўлишини тақозо қилди. “Ҳамлет”, “Макбет”, “Отелло” ва “Қирол Лир” фожиалари бу мислсиз адибнинг гултож асарлари бўлиб қолди. Инсонпарварлик руҳда тараққий топиб келаётган драматургия жанрининг янада ривожлана боришини XVII асрда бўлиб ўтган буржуа инқилоблари тўсиб қўйди. Театрлар инсон ахлоқини бузадиган муассасалар, деб эълон қилинди ва ёпиб ташланди (1642 йил). Бу пайтга келиб эпик (қўламли) дostonлар яратиш жадал ривожлана бошлади – Жон Милтон ўз даврининг ижтимоий қарама-қаршиликларини очиб берган машҳур “Бой берилган беҳиш” дostonини яратди. Икки ижодий-эстетик тизим – классицизм ва барокко услубларининг кураши замирида Жон Дон лирикаси ва Ж.Драйден драматургияси шакллана бошлади. 1688–1689 йилларда юз берган “Шавкатли инқилоб” туфайли инглиз адабиётида янги давр бошланди. Даниэль Дефо қаламига мансуб “Робинзон Крузонинг ҳаёти ва ғаройиб саргузаштлари” романи бу даврда ўзига хос адабий манифест ролини бажарди. Бу асар қаҳрамони воқеликни ва борлиқни теран, сергак баҳолай олувчи ақл-идроққа суянган ҳолда табиат кучларидан ғолиб келади, кимсасиз оролда кишилиқ жамиятининг кичрайтирилган моделини яратишга муваффақ бўлади. Буржуа жамияти идеалларини куйловчи Жонатан Свифтнинг “Гулливернинг саёҳатлари” асарини эса айнан Дефо қарашларининг танқиди сифатида қабул қилиш мумкин. Алоҳида олинган инсонга, унинг ҳис-туйғу ва кечинмаларига бўлган эътибор адабиётдаги бошқа бир йўналиш – сентиментализм йўналишига ҳам хос бўлди (ушбу йўналишнинг асосий намояндаси С.Ричардсон деб қаралади).

Инглиз адабиётида XVII – XVIII асрлар – ажойиб сатириклар ва ҳажвчилар даври сифатида ҳам талқин қилинади. Публицистикада Свифт билан ёнма-ён Жон Аддисон ва Р.Стил, эпик прозада Т.Смоллетт, Л.Стерн, О.Голдсмит номлари қайд этилади. Ушбу даврдаги энг машҳур асар деб тан олинган Р.Б.Шериданнинг “Ғийбат мактаби” пьесаси жаҳонга машҳур комедия сифатида донг таратди ва “замонанинг ижтимоий иллатларини фoш қилиб ташлаган сахна асари” деб тан олинди.

XVIII аср инглиз шеърятда медиатив (чуқурлашган ва бир мақсадга йўналган) жанрлар: элегиялар, табиат гўзаллигини тасвирлаш, турмушнинг

ранг-баранг, мукамал ва мукаддас конун-қоидаларига оид мушоҳадалар етакчи аҳамият касб эта бошлади. Аср ниҳоясига келиб эса шеърятда халқона оҳангларга, балладаларга, қўшиқларга қизиқиш ортиб борди, шунинг натижаси ўлароқ, шотланд шоири Роберт Бернс ижодида, шеърларида халқона мотив ва мавзуларга берилиш янада кучайди.

Инглиз адабиётининг ривожига 1789–1794 йилларда бўлиб ўтган француз буржуа инқилоби ҳам улкан таъсир кўрсатди. Бу пайтда ақл-идроққа суяниб жамиятни қайта қуришга қаратилган маърифий ғоялар талафотга учраб, ўз ўрнини романтизм ғояларига бўшатиб берди. XVII аср охирларида инглиз шеърятда “Кўл мактаби вакиллари” деб номланган гуруҳга мансуб шоирлар пайдо бўлди (С.Т.Колриж, У.Вордсворт, Р.Саути). Мазкур мактабга мансуб биринчи авлод шоирлар ижодида лирик қаҳрамон тасавурида туғилган кундалик ҳаёт воқеликларига мурожаат қилиш, шундан келиб чиқадиган кечинмалар кўпроқ ўрин олди. Иккинчи авлод романтик шоирлар (Ж.Г.Байрон, П.Б.Шелли, Ж.Китс) “Кўл мактаби” вакиллари ижодий услубини, улар тутган йўлни танқид қилиб чиқдилар ва замоннинг долзарб мавзуларига атаб асарлар ёздилар. Шунинг учун ҳам романтикларнинг “иккинчи тўлқин” вакиллари ижодида, улар битган асарларда турмуш тарзига, ҳаётнинг сийқаси чиққан асоратларига қарши курашувчи исёнкор қаҳрамонлар, мавжуд ижтимоий вазиятларда ўз имкониятларини, қалб кучини намоён қила олмаётган ақлли, маърифатли, олижаноб шахслар қисмати кўпроқ ўрин эгаллади. Вальтер Скоттнинг тарихий романларидаги қаҳрамонлар илк ўрта асрлардан бошлаб то XVIII асргача Европа тарихида муҳим ўрин тутган воқеалар теварагида ўзларининг бахти, келажаги, тақдири учун курашадилар.

XIX асрнинг 30-йилларидан бошлаб Англияда романтик руҳдаги адабиёт таназулга учраб, ўз ўрнини янги ижодий услубга – ҳаётни ва инсонни реалистик бўёқларда тасвирлайдиган реализм услубига бўшатиб берди. Аср ўрталарига келиб Шарлотта Бронте, Чарльз Диккенс, Уильям Теккерей номлари реалистик адабиётнинг марказий устунларига айланди. Булар ичида айниқса Диккенс реализми ғоят ўзига хос бўлиб, унинг романларида ҳам, кичик ҳажмдаги асарларида ҳам персонажлар – қаҳрамонларга, разилларга, содда ва анойиларга, жайдари одамларга ажралган ҳолда намоён бўлади.

XIX асрнинг охирларида инглиз адабиёти икки оқимнинг кураши, тўғрироғи, танқидий реализм ва неореализм ўртасидаги мусобақа авж олганлиги билан характерланади. Неоромантизм оқими вакиллари (Э.Л.Войнич, Р.Л.Стивенсон, Р.Киплинг) ўз асарларида романтик услубнинг ташқи кўринишларини сақлаган ҳолда, ҳаёт ҳақиқатларини “бор бўйича” кўрсатишга интилдилар. Инглиз адабиётида Оскар Уайлд номи билан бошланган эстетизм ғоялари эзгулик ва гўзалликнинг тантана қилиши, дунё ҳам, инсон қалби ҳам бориб-бориб охир-оқибатда яхшилик томон бурилишига бўлган эътиқодни улуғлайди. Умуман, реалистик оқим аънаналари (инглиз адабиётида бу оқим XX аср бошларидан “традиционализм” деб атала бошлади) то шу кунларда ҳам ўзининг долзарб тамойилларига содиқ ҳолда давом этиб келмоқда. Бундай ҳозиржавоблик, аънаналарга содиқлик, қисқаси, неореализм Бернард Шоунинг интеллектуал драмаларида, Герберт Уэллснинг фантастик романларида, Жон Голсуорсининг миқёсли роман-эпопеяларида, Сомерсет Моэмнинг романларида ўз аксини топди.

XX асрнинг биринчи ярмида инглиз адабиётида модернизм йўналиши асосий ижодий услуб сифатида кўпчилик ёзувчиларнинг эътиборини тортди. Модернист адиблар наздида одам – мангу ва ўзгармас қадрият, унинг қалбига вақт ҳам, тарихий муҳит ҳам таъсир ўтказа олмайди.

Танқидчилар модернистик услубнинг дастлабки нишонлари Жеймс Жойснинг буюк “Улисс саргузаштлари” романида куртак очганлигини

кайд этадилар. Танқидчилар фикрича, адиб гўёки мухташам бир ребус ясаб, мазкур романида ўзининг жаҳоний маданият тараққиёти ва инсоннинг ундаги ўрни борасидаги мушоҳадаларини, тасаввурларини кодлаб-мухрлаган. Шунингдек, адабиёт соҳасида Виржиния Вульф олиб борган изланишлар, топилмалар бугунги кун ўқувчилари учун қизиқарлидир, зеро бу адиба яратган қаҳрамонлар реал борлиқдаги воқеа-ҳодисаларга ҳар сафар ўз қарашидан, вазият тақозосидан келиб чиқиб баҳо беради. Вульф учун шуниси муҳимки, у муайян борлиқнинг ўзи мавжуд эмаслигини, балки атрофимизда бизни ўраб турган беҳудуд мавжудлик ҳақида субъектив фикрлар чексиз даражада кўп эканлигини кўрсатгиси келади.

Инглиз адабиётининг кейинги даврлардаги ҳолатига биринчи жаҳон уруши ҳам ўзининг таъсирини ўтказмай қолмади. Ёшлар юрагидаги тушқунлик туйғулари адабиётда “йўқолган авлод” вакилларининг тақдирини турли ракурслардан туриб ёритишда айниқса қўл келди. Англиядаги ёзувчилар орасида Р.Олдингтоннинг бу борадаги хизматлари катта бўлди. Гап ёш авлод қалбини чулғаб олган тушқунлик (пессимизм) туйғулари ҳақида кетар экан, иккинчи жаҳон урушининг одамлар тақдирига, келажакка, ҳаётига, қалбига, яшаш тарзига етказган талафотларини ҳам эсдан чиқармаслик керак, албатта. Бу хил кўнгилсизликларнинг чуқур томир ёйиши, келажакка бўлган ишончнинг сўниши, мозийдан мерос бўлиб ўтаётган идеалларга нисбатан шубҳа-гумоннинг ортиши – айнан ўша урушдан кейинги давр адабиёти кўтариб чиққан мавзулар бўлиб, бу мавзулар Ж.Оруэлл ва У.Голдинглар яратган асарларда ўз аксини топди. Модернистик адабиётда унутиб қолдирилган ижтимоий муаммолар урушдан кейинги даврдаги адибларнинг ижодида – А.Мёрдок, Г.Грин, Ч.П.Сноу романларида қайтадан намоён бўла бошлади. 50-йилларда “Ўпкалаган ёшлар гуруҳи” деб ном олган гуруҳ вакиллари (К.Элис, Ж.Уэйн, Ж.Брейн ва бошқалар) ижодида XX аср жамиятининг ижтимоий ва маънавий имкониятларидан шубҳаланиш оҳанглари пайдо бўлди. Аммо “ўпкалаганлар” мавжуд ижтимоий тузумнинг иллатларини танқид қилишдан нарига ўтолмадилар, ўз замонасининг долзарб муаммоларини ҳал қилишга доир бирон-бир янги таклиф беролмадилар. Шунга қарамай, ушбу гуруҳга мансуб адибларнинг (Ж.Осборн, Р.Болт, Г.Пинтер) ижтимоий муаммолар кўтарилган драмалари инглиз адабиётида ёрқин из қолдириди. Булардан ташқари, Ж.Р.Толкиен ва унинг издошлари бошлаган фэнтези жанри мамлакат ҳудудида, ундан ошиб Европа ва жаҳон китобхонлари доирасида мисли кўрилмаган даражада шов-шувлар кўтарилишига сабаб бўлди.

Айни дамда (XX асрнинг сўнгги ўнйилликлари, XXI асрнинг бошларида) инглиз адабиёти икки йўналишда ривожланиб бормоқда, дейиш мумкин. Бир томондан, интеллектуал ақл соҳиблари, инглиз адабиёти билимдонларига мўлжалланган ижод (масалан, Р.Фаулз, Т.Стоппардлар ижоди) ўқувчиларга илғор адабиёт сифатида тақдим қилинмоқда. Иккинчи томондан, оммавий ўқувчига мўлжалланган, қаҳрамонлари қутилмаган вазиятларга тушиб қоладиган саргузаштли, детективга мойил асарлар китобхонлар олқишига сазовор бўлмоқда. Бу услубда ижод қиладиган адиблар (А.Кристи, Ж. ла Карре)нинг асарлари ҳозирги пайтда жаҳон адабиёти ихлосмандларининг ҳам диққат-эътиборини ўзига тобора кўпроқ тортмоқда.

Театр

Англия театри тарихи ўрта асрларда (V-XI асрлар) Европа бўйлаб кезиб юрган халқ қизиқчилари – гистрионларнинг томошалари, черков маросимларидан бошланади. XI-XV асрларга келиб французлар таъсирида ўрта аср театр томошалари – миракл, мистерия, XIV-XVI асрларда эса моралите, фарс каби йўналишлар юзага келди.

Инглиз театри Уйғониш даврига келибгина дунёвий характер касб этди. Англияда театр – ҳақиқий халқ санъати бўлиб, ҳамма учун очик эди. Профессионал актёрлар труппалари ҳам шу даврда юзага келган. XVI аср охирида Лондонда 20 га яқин театр бўлиб, улардан энг машҳурлари Жеймс Бербедр ва Филип Хенсло театрлари эди.

Лондонда биринчи театр биноси 1576 йилда, машҳур “Глобус” театри 1612 йилда қурилади. Қиролича Елизавета даврида Жон Лили, Роберт Грин, Кристофер Марло, Бен Жонсон, Вебстер каби истеъдодли драматурглар оригинал асарлар яратдилар. Аммо бу ижодкорларнинг номлари Шекспир ижодининг соясида қолиб кетди. Уйғониш даврининг йирик драматурги Вильям Шекспир инсон шахсияти, унинг ҳис-туйғулари ва эҳтиросларининг моҳир тасвирчиси сифатида жаҳон адабиёти ва театри тарихида муҳим ўрин эгаллади.

1642 йилда ҳокимият тепасига пуританлар келиши билан Англия парламенти томонидан барча томошалар ман қилинди, актёрларни жинойатчи сифатида ҳибсга олиш буюрилди. 1660 йилда Стюартлар династияси даврида яна театрларга руҳсат берилди.

XVIII аср инглиз драматурглари ичида энг машҳури Шеридан бўлиб, унинг “Ғийбат мактаби” сатирик комедияси жуда оммалашади.

XIX–XX асрларга келиб инглиз драматургиясида танқидий реализм, натурализм, символизм, реализм, неоромантизм, эстетизм каби услубларда яратилган асарлар вужудга келди. Режиссёрлик театри асосчиси сифатида эса Томас Жекоб Грейн (1862-1935)нинг “Мустақил театри” тилга олинади. Бу театр репертуари Ибсен, Гауптман, Стриндберг, Толстойнинг янги асарларидан тузилган эди. Интеллектуал театр ватани ҳам Англия саналади. Унинг шаклланишида Б.Шоу, режиссёр ва драматург Харли Гренвилл Баркерлар муҳим роль ўйнадилар. Бернард Шоу публицистик фикрга асосланган театр тарафдори бўлиб, бундай театрда актёр ҳам санъаткор, ҳам нотик сифатида гавдаланади. Бернард Шоу замонавий инглиз ижтимоий драмаси асосчиси ҳамда мусикий танқидчи бўлган. У интеллектуал драма асосчиси сифатида асарларига баҳсни, қаҳрамонларнинг ҳозиржавоблик ва ўткир мунозараларга бой диалогларини асос қилиб олади.

Инглиз театр режиссёрларидан Питер Брук сахналаштирган Шекспир пьесалари томошабинлар орасида айниқса муваффақият қозонди. Бугунги кунда Англияда кичик-кичик профессионал, ярим профессионал ва профессионал бўлмаган театр труппалари фаолият кўрсатади. Ҳозирда Буюк Британиянинг пойтахти Лондон шаҳрида ўнлаб театрлар мавжуд.

Музейлар

Англия архитектураси, қадимий қалъа ва қасрлари, диққатга сазовор жойлари инглиз миллатининг ҳақиқий хазинаси ҳисобланади. Қадимий архитектура ёдгорликлари билан бир қаторда замонавий ёдгорликлар ва музейлар ҳам саёҳатчиларнинг севимли манзилларига айланган, Масалан, машҳур детектив Шерлок Холмс музейи ёки Гарри Поттер муҳлислари яратган машҳур “9дан 3 платформа” ҳайкали дунёнинг турли бурчагидан ташриф буюрадиган саёҳатчиларнинг диққатини тортади.

Лондоннинг Мэрилебон районида мадам Тюссонинг мумдан ясалган фигуралари музейи жойлашган. Бундай музейлар дунёнинг 11 та шаҳрида мавжуд бўлиб, бу музейнинг Лондондаги биринчи кўргазмаси 1835 йилда бўлиб ўтган эди.

Виктория ва Альберт музейи эса 1852 йилда қиролича ва шаҳзода шарафига очилган бўлиб, унда 5 мингйиллик тарихни акс эттирган 4,5 миллион экспонат мавжуд. Музейда Шимолий Америка, Осиё, Шимолий Африка тарихига оид керамика, шиша, тўқимачилик, костюм, қумуш, темир, тақинчоқ, ҳайкалтарошлик, гравюра экспонатлари, фотосурат ва тасвирий санъат асарлари мавжуд.

Лондон Миллий галереясида XIII-XX асрларга оид бўлган 2 мингта тасвирий санъат асари бор. Музей 1824 йилда ташкил этилган. Бу музейдан Европа рассомлик мактабларининг барча йўналишларига мансуб бўлган асарлар жой олган. Бундан ташқари Лондонда жойлашган аниқ фанлар музейи, илм-фан музейи ҳам дунёга машҳур. Ливерпул шаҳрида эса XX асрнинг машҳур муסיқий квартети “Битлз”нинг музейи жойлашган.

Кино

Англияда биринчи фильм намоиши 1896 йилнинг 26 мартада Лондондаги “Олимпия” залида бўлган. Уни биринчи инглиз кинематография ходими Уильям Пол ташкил қилган. Англия киноси тарихига “Брайтон мактаби” номи билан кирган йўналиш вакиллари Уильям Фризе-Грин, Эсме Коллинз, Жемс Уильямсон, Жорж Альберт Смитлар маҳаллий фотоклубнинг аъзоси бўлганлар. “Брайтон мактаби” вакиллари кино санъатида бир қанча техник янгилликларни амалиётга киритдилар. Жумладан, икки ёқлама экспозиция, ҳаракатдаги кадрларни суратга олиш, панорама яратиш, суратни тескари олиш, стоп-кадр каби техник услублар кино санъатида биринчи марта улар томонидан қўлланган. Монтаж техникаси, репортаж техникаси, бир ердан иккинчи ерга эркин кўчиб ўтиш, натурада суратга олиш каби услубларни ҳам улар бошлаб берганлар.

Мелодрама жанридаги инглизлар яратган фильмлар дунё томошабинлари орасида муваффақият қозонди. Бадий адабиёт намуналаридан биринчи бўлиб 1908 йилда Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” трагедияси экранлаштирилди. 1911 йилда суратга олинган “Генрих VII” фильмида эса Лондондаги оддий халқ ҳаётини акс эттириш учун биринчи марта оммавий сахналардан фойдаланилган.

30-йилларда инглиз хужжатли киноси юзага келди. Хужжатли кино раҳбари Ж Грирсон мактаби вакиллари П.Рота, Б.Райт, Э.Энстей, А.Эстон, Д.Тейлор 300 га яқин хужжатли фильм яратдилар.

Иккинчи Жаҳон уруши даврида асосан мелодраматик йўналишдаги, урушдан чарчаш кайфиятларини акс эттирган фильмлар суратга олинди.

50-60 йилларда инглиз тижорат киноси муҳим аҳамият касб этди. Унинг асосини детектив жанридаги фильмлар, жумладан, Агата Кристининг Эркюль Пуаро ва мисс Марпл ҳақидаги асарларининг экран талқини, Жеймс Бонд ҳақидаги машҳур фильмлар ташкил қилади.

Бугунги кунда Англия киноси замонавий техник воситалар билан яхши таъминланган, қатор истеъдодли актёр ва режиссёрларга эга соҳалардан бўлиб, қизғин ижодий жараёни бошдан кечираётир. Ҳар йили ишлаб чиқариладиган турли мавзу ва жанрлардан иборат инглиз фильмлари янги-янги номлар билан бойиб, фестивал ва анжуманларда мунтазам равишда иштирок этиб совринли ўринларни эгаллаб келмоқда.

*Музаффар АҲМАД,
Севара МАҲМУДОВА
тайёрлади*

АНГЛИЯ ШЕЪРИЯТИ

ХАЛҚ БАЛЛАДАЛАРИ

Баллада (Французча “ballade” – рақсага тушиб айтиладиган қўшиқ сўзидан келиб чиққан) – Европа халқлари адабиётида XIV – XVI асрларда шаклланган шеърий жанр бўлиб, кейинчалик бу атама халқ қаҳрамонлари, тарихий воқеалар, умуман, тугал бир ижтимоий-романтик ҳодисалар ҳақида хабар берувчи шеърий асар сифатида ҳам шуҳрат қозонган. Ҳозирги пайтда адабиётда муаллифи номаълум халқ балладалари билан бир қаторда адабий балладалар (муаллифи маълум бўлган шеърий асарлар) ҳам мавжуд. Эътиборингизга ҳавола этилаётган инглиз шоирлари мушоирасини халқ балладаларидан намуналар билан бошладик.

ҚУЗГУН УЧАР ҚУЗГУН ТОМОН...

*Қузгун учар қузгун томон,
“Қар-қар” этиб, солар сурон:
– Айтгил, дейди, ога Қузгун,
Емак қайда бизлар учун?*

*Ким ўлдирган ва не учун,
Буни билар фақат лочин.
Яна билар байтал-дўнон
Ҳам ёшигина хушрўй жувон.*

*Қузгун ога бергай садо:
– Кенг майдонда бизнинг гизо.
Тол остида таом бордир,
Ўлиб ётар бир баҳодир.*

*Лочин учди тоғ-ёбонга,
Ёғий минди ул дўнонга,
Энди, эсиз, хушрўй жувон
Янги ёрин кутар бу он...*

РОБИН ГУД ШЕРИФНИ ҚАНДАЙ МЕҲМОН ҚИЛГАНИ ҲАҚИДА

*Камончилар баҳслашди бир кун:
“Орамизда энг зўр мерган ким?!”
Баҳсга гувоҳ – Шерифнинг ўзи,
Қани кимда омад юлдузи?*

*Шундай қилиб Кичик Жон ноҳос,
Шериф учун бўлди хос навкар.
Хўп ярашди унга бу либос,
Ўлек ўзгармас тили, нақ заҳар...*

*Давра аро тушиди Кичик Жон,
Кўтарилди қий-чув, тўполон.
Дадил тутиб тизги пайконни,
Уч бор аниқ олди нишонни.*

*Бир кун Шериф қалин ўрмонга
Шикор учун от солди жадал.
Сўз демади бул ҳақда Жонга,
На пинҳона ва ёки дангал.*

*– Кимсан ўзи? – сўради Шериф, –
Қаддинг баланд, феълинг кўп жўмард.
Жон дедик: – Лозиммас таъриф:
Рейнольддирман, эл дер: Яшилбарг!*

*Тушлик вақти етса-да ҳамон,
Шерифдан ҳеч бўлмасди дарак.
Жаҳл билан деди Кичик Жон:
– Қани, ошпаз, келтиргин емак!*

*– Келгин, Рейнольд, киргин хизматга,
Менда сира бўлмагайсан кам.
Маош тайин – йигирма тилла,
Яна бергум бир аргумоқ ҳам.*

*“Озроқ чида, ўлиб қолмайсан,
Сабр таги – олтин”, – дер ошпаз.
– Нима дединг, мени билмабсан,
Овқат келтир дедим, лўттибоз!*

Жон чиқарди ўткир қиличин,
Ошипаз йигит ундан эмас кам.
Иккиси ҳам кўрсатиб кучин,
Қиличбозлик бошланди шу дам.

– Гапинг чинми – галат, ё тир-ай,
Гар рост бўлса, кийикни кўрай.
– Марҳамат, – дер лутф ила Жон ҳам,
Йўлдошингиз ўзимман ҳар дам.

Бошлар узра шамшир ялангоч,
Чор атрофга таратар жаранг.
– Қойил, – деди Жон топмай шлож, –
Қиличбозсан, устаси фаранг!

Шериф етди дарёга, шояд,
Ортада қолди ўрмонли ҳудуд.
Бамисоли бир яшил қоя,
Унга пешвоз чиқди Робин Гуд...

Борасанми, мен-ла Шервудга,
Сарбоз бўлиб сен Робин Гудга?
Йигит деди: – Розиман юз бор,
Ошихонадан бўлганман безор!

У Шерифни сийлади чунон,
Зиёфатда бақамти икков,
Шериф тутиб қадаҳни шу он,
Олтин жомин таниди дарров.

Шундай дея у чаққон шитоб,
Олиб келди сур гўшиту шароб.
Қичик Жонни сийлади обдон,
Ўзини ҳам нутмай бир он...

Таниди-ю иштаҳа синди.
Робин Гуд-чи ҳайқирар қувноқ.
Кайфу сафо авжига минди:
– Дўстлик учун ол энди, ўртоқ!

Кейин эса бор идишларни
Жадал йиғиб, қонга жойлади.
Оддийсинмас, соф кумушларни
Тўлатди-ю, қопни бойлади.

Биз маишат қиламиз узоқ,
Сийлаб сендек улфати хосни.
Шартимиз бор, сен учун бироқ,
Кийгайдирсан яшил либосни...

Тагин катта олтин қадаҳни
Илкис олиб қонга тиқди ул.
Шул қадаҳда туйиб фараҳни
Шериф шароб ичарди нуқул...

Сени ўзим шогирд қиламан,
Қароқчилар ичрасан, тамом.
Ун икки ой синаб, биламан,
Маскан бўлгай сенга шул ўрмон!

Қулиб қарши олди Робин Гуд,
Келмиши маиҳур, тенгсиз тийрандоз.
Икковлон шод куйлашди суруд,
Сўнг чиқдилар Шерифга пешвоз...

– Нима? – сўрар Шериф кўп ҳайрон,
– Бунда қол-у, ўрмонда яша!
– О, огайним, Робин, қадрдон,
Бундан кўра чавақлаб ташила!

Шериф сўрар: – Айт, қани, Рейнольд,
Не қилурсан ўрмонда бу чоғ?
Жон дедик: – Эй, муҳтарам зот,
Сизни кутиб бўлдим-ку муштоқ.

– Қўлимдаги мана шу қилич,
Шамшир ҳаққи, қасамёд айла.
Камбагални ёқлаш-чун онт ич,
Золимнимас, сен халқни сийла!

Бир мужда бор, Сизга мунтазир
Кийик кўрдим, дарёдан нари,
Сардор кийик, яшил тусдадир,
Нақ баҳорий новда сингар...

Қутлуг онтни Шериф тан олди,
Гарчи бунга қийналди чунон.
Бир умрга Шервудда қолди,
Кеч бўлса-да уйгонди виждон...

РОБИН ГУДНИНГ ИБОДАТИ

Бир ривоят сўйлай Сизга, ажиб, беқиёс.
Робин Гуд кийганин руҳоний либос.
Робин ридо кийиб, хочни осибди,
Қўлга тасбеҳ тутиб, олга босибди.
Бир чақирим юрмай, ўрмонда нохос,
Икки руҳонийга учрабди паққос...
Улар отларини қисташиб жадал,
Недандир баҳслашар, сўзлаб галма-гал...
Руҳонийлар сари юзланиб нолон,

Робин қўл чўзибди: – Хайр этинг эҳсон!
 Кимки бир қашшоққа қилса мурувват,
 Тангридан ёғилгай унга ҳам раҳмат!
 Тонг саҳардан очман, танамда йўқ куч,
 Бирор меҳрибонга Эгам қилмас дуч.
 На қултум шаробдан бўлмадим сероб,
 На тишлам нон едим, аҳволим хароб...
 – Оҳ, биродар, кошки бўлсайдик ганий, –
 Дея тилга кирмиш икки руҳоний. –
 – Саховат, мурувват инсонга фарздир,
 Яқинларга меҳр – илоҳий қарздир.
 Биламиз, сахийга ёғилишин қут,
 Бироқ бизни талаб кетди Робин Гуд.
 Энди бизлар тенгмиз, йўқдир иштибоҳ,
 Бизлар ҳам сен каби гарибу қашшоқ...
 – О, руҳоний оғам, ҳайф сизга ридо,
 Кўксингизга ҳайфдур, хоч олийнишон,
 Гарчи икки сўздан – учтаси худо,
 Аммо тилингизда бурродир ёлгон!
 Начора, мен ўзим ёрдам бераман,
 Сиз зинҳор, уринманг, жим ва тек туринг.
 Ҳамёнингиз бир-бир қараб кўраман,
 Недир топсам агар, сиз ўздан кўринг!
 Бу сўзларни тинглаб икки руҳоний,
 Отларин қамчилар, мисли суворий.
 Бироқ Робин шоввоз, сира келмас паст,
 Ҳар икки отлиқни тутади чаптаст.
 Отдан йиқиб, тепар, сўнгра қамчилар,
 Тилга кирар яна ул алдамчилар:
 – Ҳой, мурувват қилинг, азиз биродар,
 Ялангоёқ бўлмас, ўз-ўзга душман!
 Айтдик-ку, бизлар ҳам Сиз каби абгор,
 Бирор наф чиқиши гумон бу ишдан!
 – Демак, сиз қашшоқлар, ночор ва нолон,
 Мен эсам ўзимнинг қавмим ранжитдим?
 Унда келинг, бирга туриб учовлон,
 Ибодат қилайлик Ҳудога, токим,
 У бизни ёрлақаб, кўрсатиб карам,
 Тўлдирсин, ҳамёнга, ақча-ю, дирҳам...
 Шундан сўнг риёкор икки руҳоний,
 Кўк сари қўл чўзиб қилмиш илтижо:
 Парвардигор, Тангрим, аё Раббоний,
 Бизларга сийму зар айлагил ато!
 Зўр бериб, оҳу воҳ қилмишди улар
 Робин-чи, мунофиқ ҳолидан кулар.
 Шу тарзда ўтказиб бир неча онни,
 Робин дер: – Бўлди, бас, қаранг ҳамённи!
 Қани, боқайлик-чи, пок Парвардигор
 Сиздек гадоларга не қилмиш нисор?!
 Воажаб, Яратган карами ошкор,
 Намоён бўлди-ку бу анжуманга,
 Робин ҳамёнларни ағдарса тезкор,
 Тўкилмиш беш юзта нақ тилла танга!
 – Ана, холос! – дея ҳайқирди Робин,
 Буни аташ мумкин чиндан мўъжиса,
 Азиз оғаларим, ибодатингиз
 Дилдан экан, Тангрим қилмабди изза!
 Юз тиллани олинг, сизники бўлсин,
 Бу ҳам – омадингиз қулгани бугун.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Бироқ, шул тоабат хотирда қолсин,
 Улуғ қасам кунни бугун сиз учун!
 Кўксимдаги азиз ушбу хоч ҳаққи,
 Сиз учун шу онтдир, энг олий нишон,
 Бу ёруғ оламда тириксиз токи,
 Ҳеч кимга, ҳеч қачон демайсиз ёлгон!
 Дуч келсангиз йўлда гадога ночор,
 Қотдан тушгайдирсиз, хайри хушларсиз,
 Узингиз учун ҳам, мен учун такрор,
 Кафтига уч-тўртта танга ташиларсиз...
 Шундай деб Робин Гуд шум роҳибларни
 Қотга ўтқазди-ю, кузатди тамом,
 Узи эса сингди ўрмон қаърига,
 Улуғ ибодатин этгали давом!

ЭШИКНИ ЁП, КАМПИР!

Байрам арафаси, якшанба оқшом, – Кел, гаров бойлаймиз ўтирмаққа жим,
 Тунги хоб, оромга ётишининг олди... Кўрайлик-чи, кимга омад боқади?
 Нечундир кампиришо бўлиб беором, Бехос қимир этса, ё гапирса ким –
 “Тишир-қуйдир” моққа чоғланиб қолди. Билиб қўй, эшикни ўшал ёпади!!!

Ташиқарида кеч куз, изгирин шамол, Орадан дақиқа, соатлар ўтди,
 Совуқ жунжиктирар, баданни дир-дир! Бироқ ҳамон очиқ ташиқи дарвоза,
 Кампирига қараб буйруқ берар чол: Уй совиб, печкада олов ҳам ўчди...
 – Тезроқ эшикни ёп, кампир тушмагур! Чол-кампир қилт этмас, чиқмас овоза...

– Боринг-эй, шу етмай турувди ўзи, Ниҳоят тун ярим, соатнинг занги
 Бир бошимга минг иш, гатингиз курсин, Ўн икки бор янгарар, эшик ёпилмас...
 Менга қолса, шу эшикнинг кўзи Уйга кириб келди икки барзанги,
 Яна юз йил мутлақ, ланг очиқ турсин! Нотаниш – кимлигин чол-кампир билмас...

Шу тарзда чол-кампир яниб бир-бирин, “Ҳой, ким бор, ким яшар бу зимистонда?!”
 Анча маҳалгача қилди можаро. Кўноқ барзангилар солишар сурон.
 Токи чол кўндириб, қайсар кампирин, Чолу кампир собит аҳду паймонда,
 Бир шарт ўйлаб топди иккови аро: Миқ этмас, оғзига солгандек талқон...

Хуллас, шу кеч кампир неки тиширса,
 Пайнаслаб, меҳмонлар барин топишиди.
 Қоврилган жўжа ҳам қатлама сомса,
 Шириин кулчалардан обдон топишиди...

Шунда ҳам хонадон соҳиблари жим,
 Қилт этмай, чидам-ла кузатишар лол.
 “Гапирган – мағлуб” – деб ўйлашар балким,
 Ўтқазмоқ истамас на кампир, на чол...

“Меҳмон”лар-чи чолнинг тамакидонин,
 Топиб бурқситарлар, ёзганча хумор.
 Сунгра бўза ичар, ҳўллаб томогин,
 Шунда ҳам чол-кампир чурқ этмас зинҳор...

Ниҳоят келгинди икки барзанги – Роса маза қилдик, заб таом экан,
 Уйдаги бор-будни кўтариб олди. Айниқса товук гўшит, бўза ажойиб!
 Остонадан ҳатлаб чиқар чоғида Лек, рости, сомсаси бироз хом экан,
 Бириси ногаҳон шундай деб қолди: Сомсапазни ҳали ўқитмоқ жоиз!

*Бу гапга чидолмай кампиришо дарҳол
Қичқирди: “Бекор гап, сомсам пишгандир!”
Ҳайқирриқдан хурсанд бўлиб, дейди чол:
“Ютқаздинг, ютқаздинг, эшик ёп, кампир!!!”*

Жон КИТС

Жон Китс (1795–1821) – инглиз романтик адабиётининг кенжа авлодига мансуб шоир. Лондон университетига жарроҳлик бўйича таҳсил олиб, имтиҳондан ҳам муваффақиятли ўтади, аммо бу касб билан умуман шуғулланмайди. 1817 йили эълон қилинган “Шеърлар” тўпламида ижтимоий ҳаётдаги рижорликлар ва иккиюзламачиликлар танқид тиғи остига олинади. “Эндимион”, “Гиперион”, “Изабелла ёки райхонли мунди”, “Ламия” сингари ўнга яқин дoston ёзган. Шоир халқ оғзаки ижодига бўлган муҳаббатини “Робин Гуд” туркумида акс эттиради.

Қисқа умр кўрса-да, Китс Англия адабиётини янги оҳанглар билан бойитишга улеурди.

ГҶЗАЛЛИК

*Гўзаллик ҳамиша этар маҳлиё,
Ҳеч кимса ундан юз бурмагай асло.
Ул покдир, туймагай тубан чоҳга ҳеч,
Бизни эзгуликка чорлар эрта-кеч.
Дил фараҳ, оромга интилса магар,
Гулгун туйгулардан ясаб гулчамбар,
Ғаму андуҳларни инкор этарак,
Хоксор тупроқ сари талтинса юрак,
Жаҳолатни ҳайдаб, гуноҳни ҳайдаб,
Файзиёб, мунаввар орзулар сайлаб,
Кўз очиб-юмгунча гўзаллик ҳисси,
Андуҳ губоридан поклайди бизни...*

*Шундайдир Ой, Кўём, шундай барг, хаслар,
Шундайдир чечаклар аро нарғислар...
Ҳатто яйловдаги сурувлар шундай,
Дарё тўлқинлари, гулувлар шундай...
Кўрфазнинг бағрида паноҳ топгандек,
Олам шодлигига гувоҳ топгандек,
Дунё неъматлари борки, сочилган,
Урмон чечаклари инжа очилган,
Кўҳна заминнинг илк баҳодирлари,
Болалик чоғимиз асотирлари –
Бизлар тинглаган ул зўр эҳтиром-ла,
Буюк афсоналар шундай мақомда...*

*Ҳаммаси, ҳаммаси, булар ҳаммаси
Буюк гўзалликнинг олий жилваси.
Ҳаммаси юракдан гамни қувгайдир,
Кўнгил меҳробини нур-ла ювгайдир...*

ЮНОН ГУЛДОНИГА ҚАСИДА

I

*О, сукутнинг маъсум малаги,
Мангу абас давронга дил банд!
Сукутнингда пинҳондир балки,
Мозийлардан келган ўғит-панд?!
Нелар ҳақда айтган ҳикоянг?*

*Сен банда ё Тангрим шарпаси?
Темпей водийсими, Аркад ўтлоғи,
Қайдан мерос шиддат, жазаванг?
Пойгалар шодлиғи, иффат ҳадиғи,
Най-уногоранинг мискин нағмаси?*

II

*Гарчанд эшитилган нағмалар инжа,
Тингланмаган саслар янада ёрқин.
Шундай экан, найлар ҳеч тинмасин-да!
Забт этсин дилимни фараҳли тўлқин!
Бу қўшиқни бўғиб, тинчитиб бўлмас,
Муҳофиз япроқлар қўшиқи остида.
Сен, эй, жўшиқин ёшлик, жасур, навқирон,
Ошиқдирсан, лекин ишиқинг дастида
Истаклар чилтарчин бўлиши мумкин,
Лаблар гулобидан тотмай ҳеч қачон!*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

III

О, яшил баргларнинг янги саҳфаси,
Баҳорий шодликнинг шукуҳи сизда.
Бахтиёр машишокнинг завқли тухфаси –
Куйлари эскирмас ҳеч бағрингизда.
Юз бора, минг бора бахтга ёр севги,
Барҳам топмагай ул ва тушмагай наст.
Гарчанд титраб-қақшаб, кетгайдир бадар.
Унинг қошида пуч ҳамда арзимас
Эҳтирослар, ҳирсу ҳавас биздаги,
Қонимиз кўпиртган қалбдаги кадар...

IV

Ким экан бу қоҳин, салобати-ла
Барчага сингдирган қўрқув ҳиссини?
Оломон ошиқар қай бир меҳробга
Гуллар билан безаб аробасини?
Нечун тақводор эл субҳи саҳардан
Тарк этмиш осуда ушбу шаҳарни –
Тошлар маҳол эрур буни айтмоги...
Бўм-бўш кўчаларнинг сукути теран,
Асрлар кечдилар ва кечар такрор,
Ҳеч кимга насибмас ортга қайтмоги...

V

Юксак ариши аъло! О, юксак андуҳ!
Охир мрамар тошдир ҳар шахдга яқун!
Мангуликдек совуқ ҳамда беишукӯ –
Ҳаётдек неъматдан тополмай мазмун,
Бизлар кетсак агар, қайғу-ғамимиз
Урнини олгайдир ўзга қайғу-ғам...
Ришталарни боғлар пайтда айт дангал,
Етказ, билсин токи, ул авлодимиз:
“Тўзаллик – ҳақиқат, ҳақиқат – гўзал!
Шундан ўзгасини била олмасмиз!”

Дилан ТОМАС

Дилан Томас (1914-1953) – “Ўн саккиз шеър” (1934), “Йигирма беш шеър” (1936), “Севги харитаси” (1939), “Улим ва нажот” (1946) сингари тўпламлар муаллифи. “Мусаввир портрети” (1940) автобиографик қиссаси, “Сут ўрмони” пьесаси, новеллалари бор. Д.Томаснинг лирик-фалсафий шеърларида инсон ва табиат муносабати, уларнинг ўзаро уйғун ҳодиса экани ўзига хос тарзда талқин этилади. Шунингдек, у инглиз адабий тили ва шеърӣ шакллариининг янгилашишига ҳам катта ҳисса қўшди.

“УЗЛАТГА ЧЕКИНМОҚ ИСТАДИМ МУДОМ”

Узлатга чекинмоқ истадим мудом
Риёкор ёлгоннинг қутқуларидан.
Кўҳна қўрқувлардан таралмиш фиғон
Умрим жудо қилди уйқуларидан.

Узлатга чекинмоқ истадим мудом
Шарпаларнинг сохта тавозесидан.
Уларни жам этган йигин, издиҳом,
Ёлгон китобларнинг овозасидан.

Мунаввар тонлар ҳам ёруғ кундузлар
Тун бўлиб денгизнинг ортига чўкди.
Юракда гул очган энг нафис ҳислар
Шубҳадан қорайди, япрогин тўкди...

Барчасин чулзаган дабдаба, шукуҳ,
Ожиз туман каби тарқади-кетди.
Юрагим риёга қилмай таважжух,
Жисмим кўрғонини нурафшон этди...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Узлатга чекинмоқ истадим мудом,
Нетай, қўрқув мени айлади банди.
Валек, чириб битган риё остидан
Мутлақо янги бир ҳаёт уйғонди...

Қадим қўрқув, ҳадик йўқолди абас,
Тўраларча либос, олифта, фаранг,
Энди ҳатто ажал менга келмас бас,
Ёлгон мамоти-ла тугар ушибу жанг...

Шул сўлим ҳаётнинг чақмоқ садоси
Парқу булут томон айлади парвоз.
Бағримни чулғади хурлик сафоси,
Энди чин сўз учун йўқдир эътироз...

Узлатга чекинмоқ истадим мудом,
Бироқ узлат мендан мангу чекинди.
Шодликлар келтирди эзгу бир пайғом,
Дийдамдаги алам унутдир энди...

Рус тилидан
Муҳиддин ОМОН таржималари

Сэр Уолтер РЭЛИ

Сэр Уолтер Рэли (1552-1618) сиёсий жараёнлар, зиддиятли ҳамда талафотларга тўла вазиятлар теғрасида сарсон яшаб ўтган оташқалб шоир. Рэли ўзидан бетакрор, нафис, қайноқ ва исёнкор шеърлар қолдирди. У ватанида ҳам шоир, ҳам ҳарбий, ҳам тадқиқотчи бўлиб танилган.

“ШУНДАЙИН ОНЛАР БОР...”

Шундайин онлар бор – бизни ташлаб кетгай
Ёшлик, қувончимиз, қалбда боримиз.
Қоронғу қабрдай зулматга отгай –
Ногоҳ ётирилиб келган зоримиз.
Сарсон тентисак-да умримиз бўйи,
Инкор этолмаймиз тақдирнинг раъйин.
Лек барибир шу дард, гамдан бир куни
Аминманки, Худо қутқарар мени.

ИНДАМАС ОШИҚ – 1

Дарё тошқинидай оқар ҳисларим,
Қанча чуқур бўлса, шунча тилим гунг.
О севги, нақадар заъфарон туйғу,
Юрагим тубига йиғилди бор мунг!
Сўзларим шу қадар бисёру бисёр
Лекин оташ ишиқим этолмас изҳор.

ИНДАМАС ОШИҚ – 2

Ёлгонмас, юрагим маликаси-чун
Бор севгимни фидо этганлигим рост.
Фақат журъат етмас тилимга бир зум,
Менга мурувват ҳам асло керакмас.

Муҳаббатда сукут азоблар кўпроқ,
Аммо қуруқ сўз ҳам гашни кўзгатар.
Ахир хоксоргина, тиланчилар ҳам
Дилда кўпроқ раҳму шафқат уйғатар.

Не бўлса ҳам қалбим маликаси-чун
Қурбон бўлсин менинг бор муҳаббатим.
Журъатим етмаса ҳамки, безабон
Севаман, рад этиб ёр мурувватин.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Уильям ВОРДСВОРТ

Уильям Вордсворт (1770-1850) – лирик балладалари билан инглиз адабиётидаги романтик даврни чўққига кўтарган шоирлардан. Вордсвортнинг илк шеърий тўплами – “Кечки сайрлар ва лирик лавҳалар” 1793 йилда нашрдан чиққан.

“ОЛАМ ҒАНИМАТДИР...”

<i>Олам ғаниматдир; эртами ё кеч Тандан дармонимиз кетгай оқибат. Баҳра ололдикми шу табиатдан, Ё увол бўлдикми, қолдикми бебахт?! Ойга бағир очиб ётар она Ёр, Шамоллар увиллар умрин тўзғитиб. Ухлаётган гулдай беғам, бепарво</i>	<i>Ўтиб кетамиз жим куйлардан бешиб; Ҳеч нима кўзгатмас бизни, лек ё, Раб! Эскирган бидъатлар бузди онгимиз. Шу тобда қадрдон майсазор узра Увушган қаддимни кўтардим ожиз. Денгизлар юзида пишиқирган тўлқин Ҳаёт қўшигини куйларди бетин...</i>
--	---

ВАҚТ СИЛСИЛАСИ

<i>Кўкка кўтарилиши нақадар оғир, Қоя бўйлаб пастга юмалаши осон. Даҳшатли садолар сусаймас ахир, Кўнғироқ овози жаранглаган он. Кўнғироқ жаранглар, жаранглар дунё, Ташишли ноласи ўхшар фиरोққа. Ҳақиқат ўлмагай; ботиний фарёд</i>	<i>Бетизгин ҳаётни тутар сўроққа. Фақат шундан кейин улғувор қоя Тонгда оқаринган ерга бўй эгар. Кечаги эскирган салтанат каби Тождор бошин ортиқ кўтармай қолар. Сукунатни тилар муздай бир нидо: Биз вақтга мағлубимиз, бўлурмиз фидо!</i>
---	--

Альфред ТЕННИСОН

Альфред Теннисон (1809-1892) Англиянинг Сомерсби манзилида таваллуд топган. “Улисс”, “Тритонус”, “Артур Холламнинг хотирасига”, “Қиролнинг хаёллари”, “Парчалан, о, денгиз, парчалан” каби юсак лирик шеърлар муаллифи.

“ПАРЧАЛАН, О, ДЕНГИЗ, ПАРЧАЛАН...”

<i>Парчалан, о, денгиз, парчалан, Муздай, қора тошлар узра, сен. Менинг эса тилим айланиб, Хаёлларим қайта уйғонсин.</i>	<i>Тепаликлар олдидан сокин Сузиб ўтар улкан кемалар. Ҳайҳот, улар қолдирган соғинч, Айрилиқ дилимни тимдалар.</i>
<i>Қандай фараҳ – балиқчи ўғли Опаси ила кулмоқда яна. О, бир ёқда денгизчи йигит Куйлар кўрфаз томонда, ана.</i>	<i>Сен эса парчалан, парчалан, Қояларинг остида, денгиз. Эвоҳ, менга қадрдон кунлар Жўшқин ҳаёт қайтмагай ҳаргиз.</i>

ЁЗ ОҚШОМИ

<i>Қандай гўзал ухлар қирмизи гулбарг, Мавж урма тўлқин – сувлар оқиши. Балиқлар ҳам ором оларлар сувда, Мени уйғотади ари товуши.</i>	<i>Кўз олдимда оппоқ товус товланиб, Оппоқ руҳдай ял-ял ёнар қаршимда. Замин бошин қўйиб само кўксига Гўё кўнглин менга этар бахшида.</i>
--	---

*Кўкдан думли юлдуз учиб тушару
Бутун ўйларимга солар қасирга.
Нилуфаргул чўчиб йиғар баргларин
Ва аста беркинар кўлнинг бағрига...*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

“ЁШЛАР, МАЖРУҲ ЁШЛАР...”

*Ёшлар, мажруҳ ёшлар, билмам, не улар,
Илоҳий ғариблик қаъридан чиқиб
Кўзимдан тўкилар, тўкилар...
Кўзги далаларга боқарканман жим,
Уйларман кунларим ҳеч қайтмаслигин.*

*Асов денгиз узра милтираб илк нур,
Эслатади менга сотқин “дўст”ларим.
Йигидан қизарар тагин кўзларим –
Денгизга қўмаман бори меҳримни,
О, қанчалар азоб – қайтмас кунларим.*

*Оқара бошлаган ёз саҳарида
Энг эрта куйлаган қушлардай ҳазин
Сўнган кўзларимга дард тўлар маҳзун.
Хандон отган боғлар қайғумни билмас,
Шунча ғам дилимда – кутган кун келмас.*

*Бир кун ўлиб кетсам, эслашар балки
Умидсиз, чорасиз хазон баргидай.
Барибир севаман ҳаммани бирдай!
Илк севгимдай чуқур, дардимдай оғир,
Нетайки, янги кун тугади охир!*

Роберт Льюис СТИВЕНСОН

Роберт Льюис Балфор Стивенсон (1850-1894) шоир, эссеист, романнавис ҳамда саёҳатчи адиб сифатида маълум ва машҳур. “Ҳазиналар оропи”, “Уғирланган”, “Доктор Жекил билан жаноб Хайднинг ғайриоддий ишлари” каби асарлар, туркум шеърлар муаллифи.

“БУ УЙ МЕНГА БЕГОНА...”

*Бу уй менга бегона, қайга олиб кетай бош?
Очлик азоблайди, лек кетмоқлигим шарт.
Аёз шамол елар тепаликлар узра,
Қуяр шаррос ёмғир, кулбам омонат.
Бир замонлар шундай оқиллар яшаб,
Дилдан сўзлашлари қалбга бўлган чўғ.
Гулхан ёнидаги ёришган ҳар юз
Бугун ўтмиши бўлди, энди қайтиши йўқ.*

*Ўшанда уй эди уйим, азизим,
Меҳрибонларим-ла бут эди ҳаёт.
Гулхан нури ўйнаб деразаларда,
Ёқимли бир қўшиқ янгарди бот-бот.
Энди тонглар отар маҳзундан-маҳзун,
Уйим ёлғиз қолди, мўри ҳам совуқ.
Қандай ёмон – дўстсиз танҳо қолмоқлик,
Энди яқиним ҳам, ғамгузор ҳам йўқ.*

*Кўклам келар яна, сайрагай қушлар,
Кўклам олиб келгай кўёшни, гулни.
Тепаликлар узра гуллар арчагул,
Майин ёмғир ёғар сийпалаб уйни.
Кунлар шундай бўлган болалигимда,
Энди эшик очик, кулбам омонат.
Мўри устида ҳам куйлар қушчалар,
Бироқ мен қайтмасман, кетгум тоабад.*

ЎТИНЧ

*Кенг, юлдузли осмон остидан
Қабр кавлаб, ётқизинг мени.
Бахтли яшаб, бахтли ўлғум мен,
Шундай якунлайман умримни.*

*Ваҳоланки бу қабр эмас,
Руҳим Аршии Аълода кезгай.
Менинг уйим хув денгиз эди,
Ўзим эса ўтдим овчидай.*

ОРЗУ ЎЛИМИ

*Гар беқарор, тинимсизман мен
Толё излаб бўлдим саросар.
Магар бахтим бой бериб қўйсам
Ҳаёт нури чехрамда сўнар.
Бахт куларкан бахтиёр кўзда,
У умримдан кетди барибир.
Ёз ёмгири китобим ювиб,*

*Қилар маъюс кўнглимни дилгир.
Ё, Худоийм, роҳат ато эт,
Пичоқлама руҳимни бир зум.
Гарчи бебахт ўлиб кетсам ҳам
Раббим, сенинг номинг ёд этгум.
Қисматимни шўр қилди, э-воҳ,
Аччиқ азоб, шармисор гуноҳ!*

Перси Биши ШЕЛЛИ

П.Б.Шелли номини (1792 - 1822) “Ғарб шамолига қасида”, “Сўфитўрғайга”, “Куй тугилгай яна бир куй ўчганда”, “Анархия ниқоби ва мамлакат бошидаги қора булутлар” каби шеърлари дунё бўйлаб машҳур қилди. Шоирнинг келажакни олдиндан башорат этиб ёзилган “Қиролича Маб”, “Аластор”, “Ислом исёни”, “Адонайс” ҳамда тугалланмай қолган “Ҳаёт зафари” шеъри, “Сенси” (1819) ва “Озод қилинган Прометей” (1820) каби шеърый драмалари улкан муваффақият қозонди.

ҚАЙҒУ

*О, дунё! О, ҳаёт! О, бу шоиқин вақт!
Қўлларингда эриб бораман мискин...
Қаерда яшайдан тўхтаб қолгандим,
Энди қачон қайтгай шонли қисматим?
Ҳеч қачон, о, энди ҳеч қачон!*

*Кунларим қорадир, тунларим қора,
Шодликларим абас, қолмади юпанч.
Ёзми ё, қишими ё, ё яшил баҳор
Бергаймикан дардли дилимга қувонч –
Ҳеч қачон, о, энди ҳеч қачон!*

“КУЙ ТУҒИЛГАЙ...”

*Куй тугилгай яна бир куй ўчганда,
Куй кўнгилга солар титроқ, ҳаяжон.
Хушбўй гунафшалар гуллаган палла –
Муסיқага шайдо бўламиз шу он.*

*Ғунчаси очилгай атиргул сўлса,
Оҳангларга тўлар ошиқ уйқуси.
Қачонки гул сўлса, қачон куй тинса –
Муҳаббат ҳам мангу ором олгуси.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ОЙ

1

*Замин ўлаётган жувондай ҳолсиз,
Докачиммат ёпиб, олға интилар.
Эсанкираб кезар, довдираб ёлғиз
Онги каби нурсиз хонаси қолар.
Оппоқ, шаклсиз ва ожиз қиёфа –
Қорамтир фазода ой кўтарилар.*

2

*Ҳорғин бир сурадда сузасан танҳо,
Кўк оша термилиб замин бағрига.
Ҳамроҳсиз, йўлдошсиз бездингмикан ё
Миллионлаб юлдузлар ичра ҳам якка.
Сира ўзгармассан дардли нигоҳдай,
Ҳолбуки, самонинг ҳусни сенсан, Ой!*

ҲИНД СЕРЕНАДАСИ

*Сенинг хаёлингда кўзим очаман,
Оқшомнинг илк ширин уйқусиданоқ.
Шамоллар эсади беозор, майин,
Юлдузлар ёнади янада чақноқ.
Сенинг хаёлингда кўзим очаман,
Рухим товонимда, тилим безабон.
Ким етаклар мени кошонанг томон?
Деразанг остига, эй, моҳитабон!*

*Елвизак еллардан уйқуси ўчар –
Тунда ором олиб ётган денгизнинг
Димоғимга гулоб иси урилар,
Ширин хаёлидай сендайин қизнинг.
Булбул хониш этар, йўқ, нола этар,
Жон бергуси келар юрагингда тинч.
Қанийди, ўзим ҳам ўша булбулдай
Қуйласам деразанг остида ҳар кеч.*

*О, кўтар бағримни шу майсазордан!
Йиқилдим! Ҳушимдан кетдим! О, ўлдим!
Қанийди, лабларинг теккан ёмғирлар
Томсайди лабимга, юзимга сим-сим.
Ёноқларим музлаб боради, э воҳ!
Юрагим потирлар чиққудек қиндан.
О, қалбим сўроқлар номингни ҳар чоғ,
Қалбим жон бергуси ўпиб пойингдан!*

*Инглиз тилидан
Қандилат ЮСУПОВА
таржималари*

Грэм ГРИН

Машхур инглиз адиби Г.Грин 1904 йилда туғилди. Унинг илк романи “Ичимдагини топ”. Сўнг у ўтқир сюжетли “Стамбул экспресси”, детектив жанрдаги “Ёлланган котил”, “Ишончли шахс”, “Ваҳималар маскани” ва “Мени Англия яратди” асарларини ёзди.

Грэм Грин умрининг сўнги йилларида Швейцарияда яшади ва 1991 йил Швейцариянинг Веве шаҳрида вафот этди.

ГОРАТГАР МАКТУБЛАР

Картер ниҳоят қирқ икки ёшида қонуний никоҳ билан бошини боғлашга жазм этди ва бу оилавий ҳаёт унга мисли кўрилмаган даражада осойишта, беташвишдек туюлди. У Жулияни меҳроб олдидан олиб кетмасидан, Жозефина кўз ёшларини қандай артаётганини кўрмасидан илгарироқ никоҳ маросимининг ўзи ҳам унга беҳад завқ бағишлаганди. Жозефинанинг тўйга ташрифи ва улар ўртасидаги самимий муносабатнинг сақланиб қолгани янги одамлар учун ғалати кўринарди. Картер Жулиядан ҳеч нимани яширмасди, Жозефина билан ўтказган ўн йиллик машаққатли ҳаёти борми, аёлнинг ғайриоддий қизганишларию энг нозик дақиқаларда кўтарадиган жанжаллари борми, бари ҳақида у Жулияга оқизмай-томизмай сўзлаб берганди.

– Ҳамма гап уни ўз турмушининг мустаҳкамлигига ишонмаслигида эди, – деди Жулия ачинганча уни ҳимоя қилиб. Жулия орадан бирор фурсат ўтгач, Жозефина билан дўстлашиб кетишига ишонарди.

– Билмадим, азизим, бунга ишониш қийин!

– Нега энди? Наҳотки, мен сени севган одамга меҳр қўя олмасам?

– Унинг муҳаббати шафқатсиз эди.

– Балки сени йўқотаётганига имони комил эканидан шундай кўйга тушгандир? Азизим, тонмай кўяқол, наҳот у билан шунча яшаб, бирон марта ҳам бахтли лаҳзаларни бошингиздан кечирмаган бўлсангиз?

– Кечирганмиз.

Бироқ унинг ўзи Жулиягача бирон аёлни севганига ишонишни истамасди.

Аёлнинг тантилиги уни ҳайратга соларди. Асал ойининг еттинчи куни улар Сунион бурни денгиз соҳилининг чоккина ошҳонасида шароб ичиб ўтиришганида, у беихтиёр киссасидан Жозефинанинг хагини топиб олди. У хатни кеча олганди ва Жулияни ранжитмаслик учун буни сир тутганди. Бу Жозефина бўлмай яна ким ҳам бўларди: хатто қисқагина асал ойида ҳам уни тинч қўйиб демайди! Бир текисда, майда қилиб, сочидек қоп-қора сиёҳда ёзилган аёлнинг дастхати ҳам унинг ғзабини кўзғарди. Жулиянинг сочлари оқ олтин сингари очик рангда эди. Наҳотки унга қачонлардир қора сочли аёллар ёққан бўлса? Ва яна сабрсизлик билан ўшандай қора сиёҳда битилган мактубда нима ёзилганини билиш учун уни очиш керакми?

– Азизим, хат кимдан келибди? Мен жўнатмани аллақачон олганимиздан беҳабар эканман.

– Жозефинадан. Кеча келганди.

– Ҳали сен уни очмадинг ҳамми? – деди аёл, жўнатма тўғрисида унга оғиз ҳам очмаганини юзига солиб ўтирмай.

– Мен у ҳақда эшитишни ҳам истамайман.

– Азизим, балки у бетобдир?

– Унга бало ҳам урмайди!
 – Ёки пулсиз қолгандир...
 – У, менинг ҳикояларимга қараганда, ўзининг моделларидан кўпроқ пул топади!

– Азизим, кел, кўнглимизни кенг қилайлик. Бу, бизнинг кўлимиздан келади. Биз қандай бахтлимиз, шу ҳақда бир мулоҳаза қилиб кўр.

У хатни очди – мулойим, гина-кудуратлардан холи – ва уни ижирғанибгина ўқиди:

“Азизим Филипп, шундай бахтли кунда йиғлоқи аёлдек кўринишини истамасдим ва шу боис сизлар билан хайрлашолмадим, икковингизга бахт ҳам тилолмадим. Менимча, Жулия гоятда гўзал, устига-устак жуда ёш кўринади. Сен унга илтифотли бўлишинг керак. Биладан, бу сенинг кўлингдан келади. Уни кўрганимдан сўнг мени нега узоқ вақт ташлаб кетолмаганингга ҳайрон бўлдим. Тентаккинам! Жарроҳлик муолажаси қанча тез бажарилса, у шунча озғирқисиз кечади...

Менинг нима билан шугулланаётганим энди сени қизиқтиради деб ўйламайман, агар қутилмаганда зигирча бўлса-да, мен ҳақимда қайғураётган бўлсанг, айта қолай – ўзиндан қолар гап йўқ, мен ўзимга ташвиш орттириши борасида баҳона ўйлаб топшига доим ҳам уста бўлганман, – сенга шуни айтмоқчийдимки, мен жуда кўп ишляпман, нима билан банд экан деб ўйлайсан? Француз “Vogue” учун расмлар туркуми устида ишляпман. Улар француз франкида менга бир дунё пул тўлашяпти ва ўз бахтсизликларим ҳақида ўйлаб ўтиришга менда вақт йўқ. Мен уйимизга кирдим ва бу сени ранжитмас деб умид қиламан (кечирасан, собиқ уйимизга!), қораламаларим қаергадир гойиб бўлибди. Эсингдами, иккимизга тегишли қути бўларди – биз уни орзу умидлар галадони дердик, қораламамни ўша ердан топдим. У ердан ҳамма нарсамни олгандек эдим, бироқ у, Напулнинг ажиб ёзида ёза бошлаб, чала қолган ўша кўлёманг ичига тушиб қолган экан. Эзмалик қилиб юбордим, аслида сизларга бахт тиламоқчи эдим, холос.

Сени ардоқловчи Жозефина”.

Картер хатни Жулияга узатди.

– Бундан бешбаттар бўлиши ҳам мумкин эди.

– Хатини ўқиганимни нахотки у маъқуллаган бўларди?

– Ахир хат иккимизнинг ўқишимизни ҳисобга олиб ёзилган.

Энди ҳеч нимани яширишнинг ҳожати йўқлиги қандай яхши, дея хаёлдан ўтказди у. Охирги ўн йил давомида у жанжалдан, Жозефинанинг аразлашларидан ва унинг гаплашмай қўйишидан кўрқиб, озмунча нарсаларни ундан пинҳон тутдими, ҳатто гуноҳи бўлмаганда ҳам. Энди ҳеч нимадан кўрқмайди, энди у жиддий хатога йўл қўйган тақдирда ҳам ақлли ва меҳрибон Жулиядан узр сўраши мумкин.

– Сенга мактубни кеча кўрсатмай аҳмоқлик қилдим, – деди у. – Бошқа бундай қилмайман.

Спенсернинг шеъридаги мисра ёдига тушди: “Довулли денгиздан кейинги сокин бандаргоҳ”.

Хатни ўқиб бўлгач, Жулия деди :

– Менимча у ажойиб аёл. Сенга шундай мактуб ёзгани қандай ёқимли. Биласанми, мени ҳамиша ҳам кўнглим хотиржам бўлмаган... Агар мен сен билан ўн йил яшаганимда, сени йўқотишни асло истамаган бўлардим.

Улар таксида Афинага қайтганларида аёл ундан сўради:

– У билан Напулда бўлиш сенга ёққанмиди?

– Бўлса бордир. Ҳозир ёдимда йўқ. Сен барибир бошқачасан.

Гарчанд у аёлни елкаларини сезиб турган бўлса-да, хотирада қолган ҳиссиётлар уни безовта қила бошлаганини сезгандек, аёл ундан ўзини нари олди. Қуёш йўлни ёритиб турарди, олдинда уларни тушликдан кейинги эринчоқлик ва ёқимли мудроқ кутиб турарди, мана марҳамат...

– Азизам, сен мендан хафа эмасмисан?
 – Йўғ-э... Фақат... Назаримда сен қачондир Афина тўғрисида ҳам Напул ҳақида: “Эсимда йўқ. Сен барибир бошқачасан”, – деб айтган гапларингни такрорлайсан, гўё.

– Эҳ менинг тентаккинам! – деди у аёлни ўпиб қўяркан.

Улар таксида кетаётиб, бир оз ҳазил-ҳузул қилишди-да, шаҳар уйлари кўзга ташлана бошлагач, Жулия жойлашиб ўтириб олиб, сочларини тартибга келтира бошлади.

– Йўқ, сени унчалик ҳам бемехр дея олмайман, – икром бўлиб деди аёл ва ўз ҳаётига яна ўша-ўша беташвиш нигоҳ ила боқа бошлади. Уларнинг орасидан оламушук ўтганига Жозефина айбдор.

– Эр-хотин ўринларидан туриб, кечки овқат тараддудига тушдилар, шунда аёл:

– Жозефинага жавоб ёзиш керак, – деб қолди.

– Бекорчи гапни қўйсанг-чи.

– Азизим, мен сени тушунаман, бироқ у ҳақиқатан ҳам сенга ажойиб мактуб йўллабди, буни тан ол!

– Бўпти, биз унга биронта сувратли откриткалардан жўнатармиз.

Шу билан муаммо ўз ечимини топди-қўйди.

Улар Лондонга қайтганларида, агар шундай совуқ ҳавони қиш деб бўлмаса, унда уларни куз қарши олди дейиш мумкин эди: аэродромнинг учини йўлагига қор аралаш ёмғир армонсиз қуярди, ва пиво, соқололгич ва сули емишлари осилган реклама лавҳаси ёнидан ўтиб кетаётиб, уйни ҳар сафаргидан ҳам эрта иситишга тўғри келишини ташвиш билан ўйлай кетишди ва ўша лаҳзанинг ўзида ёрқин, ёруғ Парфенон устунларининг кадри ўтаётганини ҳис этишди. Авиакомпаниянинг: “Британия ҳаво компанияси сизларни олиб кетади ва яна олиб келиб қўяди”, -- деган шиор ҳар қачонгидан ҳам ваҳимали эшитиларди.

– Етиб боришимиз билан барча иситиш воситаларини ишга туширамиз, – деди Картер, – ҳадемай иссиқкина уйда ўтираммиз.

Бироқ улар уйга келиб, ичкариги эшикни очганларида иситиш воситалари ёқилганининг гувоҳи бўлишди. Ғира-шира меҳмонхона ва ётоқхонада олов милтиллаб, ёқимли ёниб турарди.

– Қандайдир сеҳргар пари бизнинг ғамимизни еган кўринади! – деди Жулия.

– Э, қанақа сеҳргар пари! – деди Картер. Камин тахтаси устидаги: “Картерхоним” деб ёзилган хатжилдга аллақачон унинг кўзи тушганди.

Жулия хатни овоз чиқариб ўқиди:

“Азизим Жулия, сизни оддийгина Жулия десам эътироз билдирмасиз деб умид қиламан. Ахир сиз билан ўхшаши жиҳатларимиз етарли: биз иккимиз бир одамни севаммиз. Бугун ҳаво шу қадар совуқ бўлдики, шунда мен дарров сизларни серқуёш юртлардан қандай қилиб музлаб ётган уйга келишларингизни кўз олдимга келтирдим. Мен бу уйнинг қанақа совуқ бўлишини биламан. Биз Филип икковимиз жанубдан қайтганимизда мен ҳар йили бежизга шамолламасдим.) Шуларни ўйлаб, ўзимга эркинлик беришга жазм этдим: уйга берухсат кириб, иситиши қурилмаларини ёқдим, бироқ бу юмушларни биринчи ва сўнгги бор бажараётганимни исботлаш учун менга тегишли калитни ташқаридаги пойандоз тагига қўйдим. Эҳтимол, сизнинг самолётингиз тўсатдан Римдами, ё бошқа ердами ушланиб қолар. Шунда мен тайёрагоҳга қўнғироқ қиламан, агар, Худо кўрсатмасин, учиб келолмасангиз, унда уйга қайтиб келиб, иситиши қурилмасини ўчириб қўйишимга тўғри келади (яна ким билади дейсиз, бу ёқда электр ҳақи ошгандан ошиб ётган бўлса!) Оқшомни кенг жойда, ҳузур-ҳаловатда ва осойишталикда ўтказасиз деган умиддаман.

Сизларни сеувучи Жозефина.

Айтганча, уйда қаҳва йўқ экан, мен бир қути “Мовий тоғлар”дан ошхонада қолдирдим”.

– Худо ҳақи, у ҳеч нимани назардан қочирмай, роса ғамимизни ебди! – дея кулди Жулия.

– Яхшиси, бизни ўз ҳолимизга қўйса бўларди, – деди тўнғиллаб Картер.

– Унда биз совуқда қолган бўлардик, эрталаб қаҳва ҳам ичолмасдик.

– Назаримда, у барисининг эвазига қаергадир биқиниб олгану сендан бўса олиш пайида тўсатдан отилиб чиқиб келадигандек. – У Жулияни ўпди ва хавотир билан эшикка қараб қўйди.

– Бунча адолатсиз бўлмасанг. Ахир у калитни шолча тагида қолдирдим деди-ку.

– Бошқа ясатиб олган бўлиши ҳам мумкин-ку.

Аёл бўсалари билан унинг оғзини ёпди.

– Самолёт элитди, шекилли, одамнинг тезроқ ётгиси келяпти, сезяпсанми?

– Ҳа.

– Афтидан, бу тебранишнинг таъсири бўлса керак?

– Кел, шундай роҳатдан ўзимизни бебахра қилмайлик.

– Аввал анави пойандоз тагига бир қараб қўяй. Барибир текшириб кўриш керак, балки у бизни лақиллатаётгандир.

У оилавий ҳаётдан маст эди. Ҳатто аввалроқ оила қурмагани учун ўзини койирди ҳам, гарчи бундай бўлган тақдирда хотини Жозефина бўлиши мумкинлиги унинг хаёлидан кўтарилган бўлса-да. Жулиянинг бирон-бир юмуш билан банд бўлмагани қандай мўъжиза, у хамиша эрининг ёнида! Улар хизматкор ёлламадилар ва шу боис ҳаётларини кимнингдир тартиб-қоидасига мослаштиришнинг ҳам ҳожати йўқ эди. Улар ҳамма ерга, ресторану базмларга, махсус зиёфатларга бирга борганлари боис нигоҳлар учрашувининг ўзи улар учун кифоя эди... Жулиянинг заиф соғлиғи ҳақида тез кунда миш-мишлар тарқала бошлади – у тезда толиқарди, базмларда кўпинча ўн беш дақиқа бўлиб, ё бўлмай: “Оҳ, азизим, мени афу этасиз, бошим оғриб қолди. Эсиз... Филипп, мени кузатиб қўйишни хаёлингизга ҳам келтира кўрманг... – дерди. Филипп: – “Йўқ, мен, албатта, сен билан кетаман!” – дерди-да, қаҳва тортилиши билан махсус зиёфатдан жуфтакни ростлаб қоларди.”

Нимадир бўлди-ю, бир марта улар далил-исбот устида қўлга тушиб қолдилар – уй эгаси қандайдир хатни ташлашни илтимос қилиш учун орқаларидан изма-из чиққанида, улар зинада туриб ичаклари узилгудек кулаётгандилар. Ушанда Жулия ўзини асаби зўриққан кишидек кўрсатишни бир амаллаб уддалаганди...

Орадан бир неча ҳафта ўтди. Бу никоҳни чиндан ҳам толеи баланд дейиш мумкин эди. Йўл-йўлакай ўз бахтларини муҳокама қилишу бунинг учун бир-бирларидан миннатдор бўлишдек ҳолатлар уларга хузур бағишларди.

– Баъзан мен, сен Жозефинага уйланишинг ҳам мумкин эди-ку, дея ўйлаб қоламан... Тўғриси айт, нега унга уйланмагансан?

– Менимча, иккимиз ҳам юрагимизнинг туб-тубида муносабатларимизнинг омонат эканини сезганмиз?

– Бизники-чи, бизники омонат эмасми?

– Бизники мустаҳкам бўлмай, яна кимники мустаҳкам бўлсин.

Секин-аста ҳаракатга келувчи бомба ноябрнинг бошида ўз кучини кўрсатди. Турган гапки, бу портлаш анча аввалроқ содир бўлиши мумкин эди, бироқ Жозефина унинг ҳаётида юз берган ўзгаришларни фаҳмлай олмади. Филипп улар яқинлашиш кунлари унга “орзу умидлар ғаладони” дея ном қўйиб, у ерга хомаки ҳикояларию билдирмай ёзиб олинган суҳбатлардан парчаларни ва шунга ўхшаш нарсаларни, аёл эса хомаки, наридан-бери чизилган расмларни сақлайдиган қутига назар ташлашидан аввал орадан бир неча ҳафта ўтиб кетди.

Кутини очиши билан унинг кўзи аёлнинг мактубига тушди. Унинг устига хитоб аломати билан ёғли қора сиёҳда: “Мутлақо махфий”, – деб ёзилганди ва ҳазил тариқасида кўзи катта қиз бола шаклидаги (Жозефина ташқи кўриниши унчалик ҳам бузилмаган ҳолда буқоқ беши функциясининг ўзгариши дардига чалинганди) шиша идишдан ўрмалаб чиқаётган жин сурати чизилганди. Картер мактубни кучли нафрат ила ўқиб чиқди.

“Азизим! Ҳар замон, ҳар замонда бўлса-да, мен, ўн йиллик турмушимиз ҳаққи ҳурмати “яхши ётиб тур”, ёки “яхши ётиб турдингми?” ё бўлмаса “азизим, соғлиқларинг яхшими?” деган сўзлар билан сени сийлашга ҳаддим сизар деб ўйлайман. Саломат юришингни Яратгандан сўраб қоламан. Сени (чин дилдан) севиб қолувчи

Сенинг Жозефинанг.

Аёлнинг сўзларида “ахён-ахёнда бўлса-да” ошқора дўк-пўписа янграб турарди. Эркак кутини қарсиллатиб ёпиб, азбаройи овозининг борича сўкина кетди, бунга эшитиб, Жулия эшикдан мўралади.

– Сенга нима бўлди, азизим?

– Яна ўша Жозефина-да!

– Биласанми, ҳозир унга осон эмаслигини мен яхши тушунаман. Боёқиш. Наҳотки сен унинг хатини йиртиб ташламоқчи бўлсанг?

– Сенингча, нима қилишим керак? Бутун бир китоб ҳолига келгунча сақлашим керакми?

– Менимча бу шафқатсизлик.

– Ҳали мен унга шафқатсиз бўлиб қолибманми? Жулия, у охириги йиллари менга қандай нағмалар кўрсатганини сен ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсан. Унинг кўрсатган кароматлари орқасидан орттирган чандикларимни кўрсатайми сенга: агар унинг бир жазаваси тутиб кетса борми, сигаретни тўғри келган жойимга босишдан ҳам тоймасди.

– Сени йўқотаётганини билиб, ақлдан айрилаётган бўлса керак-да. Аслини олганда, бу чандикларнинг барига мен сабабчиман.

У, аёлнинг кўзлари аллақандай довжоракликдан нафис ва хурсанд чакнаб кетганини кўрди.

Орадан атиги икки кун ўтиб, иккинчи бомба ҳам портлади.

Жулия эрталаб уйғонганларида кўриб қолди:

– Тўшакни ағдариш керак. Иккимиз аллақандай чуқурликнинг қоқ ўртасига думалаб кетаётгандекмиз, гўё.

– Наҳотки?

– Тартибга ўрганган одамлар тўшакни ҳар ҳафтада ағдариб туришади.

– Ҳа, Жозефина ҳар доим шундай қиларди.

Улар чойшаб, ёстиқжилдларни олиб ташладилар-да, тўшакни юмалоқлай бошладилар. Тўшак ўрнида Жулия номига йўлланган мактуб ётарди. Картер хатни сездирмай қоқиб ташламоқчи бўлди-ю, бироқ уни Жулия кўриб қолди.

– Яна хатми?

– Нима бўларди, Жозефинадан хат-да. Бу хатлар ҳадемай бир жилдга ҳам сиғмай қолади, шекилли. Жорж Элиотнинг хатлари сингари академик нашр тарзида босишга тўғри келади.

– Азизим, бу мактуб менга ёзилган. Уни сен нима қилмоқчи эдинг?

– Билдирмай, йиртиб ташламоқчи эдим.

– Бизнинг бир-биримиздан яширадиган сиримиз йўқ деб ўйлагандим.

– Мен ҳам. Бироқ мен бу дунёда Жозефинадек аёл борлигини унутибман.

Бу сафар аёл хатжилдни истар-истамайгина очди.

– Хатнинг бу ерда ётиши чиндан ҳам ғалати... Сен нима деб ўйлайсан, мактуб бу ерга тасодифан тушиб қолдимикин?

– Мен бундай деб ўйламайман. Тасодифан қаердан келиб қолиши мумкин?

Аёл хатни ўқиб бўлгач, уни Картерга узатди ва ўзини енгил ҳис этганча деди:

– Хат бу ерга қандай тушиб колганини, мана, Жозефина тушунтириб беради. Худого шукур, бунинг ҳеч бир ғалати ери йўқ.

У хатни ўқий бошлади:

“Азизим Жулия!

Ишонаманки, сиз қуёшнинг юнон еридаги ҳақиқий тафтидан бахраманд бўляпсиз. Бунни Филиппга айтиб ўтирмангу, (гарчанд сизлар, шубҳасиз, бир-бирингиздан сир яширмасангиз-да). Бироқ мен Франция жанубини сира ёқтирмаганман. У ерларда ҳамшиша изғирин мистраль шамоли эсади ва терини қовжиратади. Грецияда сизларни бундай нохушликлар безовта қилмагани қандай яхши. Биз ҳамма вақт у ерларга борамиз дея отланганмиз, бироқ ҳеч имкон тополмаганмиз, энди Филипп қандай мамнун эканини кўз олдимга келтирялман. Мен бугун хомаки асарларимни олиб кетмоқчи бўлиб келгандим ва бирдан тўшакнинг, агар ундан кўпроқ бўлмаса, икки ҳафтадан бери ағдарилмай ётгани ёдимга тушиб қолди. Ўзингиздан қолар гап йўқ. Филипп иккимиз ҳаётимизнинг сўнгги кунларини қувончдан бебаҳра ўтказдик. Шундай бўлса-да, унутиши оролидан қайтган илк тунингизни тўшагингиздаги дўнг, паст-баланд ноқулайликларни ҳис этиб ўтказишингизни ҳаёлимга сиздиролмадим, шу боис мен уни ағдариб қўйдим. Уни ҳар ҳафтада қайта-қайта солиб туришингизни маслаҳат берардим, бўлмаса, ўртасида доим чуқурча пайдо бўлаверади. Айтгандек, қишки пардаларни ҳам осиб қўйдим, ёзгиларини эса тозалашга топширдим. Манзили: Бром-стрит, 153.

Салом билан Жозефина”.

– Ёдингдами, Напулнинг турган-битгани жаннат деб ёзганди менга, – деди Картер. – Бу хатнинг муҳаррири унга тузатиш киритишига тўғри келади.

– Йўқ, сен барибир тошбағир одамсан, – деди Жулия. – Азизим, у ахир бизга ёрдам бермоқчи. Бўлмаса парда ва тўшак ҳақида мен қаёқдан билардим?

– Сен ҳали унга узундан-узун самимий хат йўллаб хўжалик ишлари бўйича ҳам бир-бирингиз билан тажриба алмашмоқчимисиз дейман?

– Ахир у бир неча ҳафтадан буён илҳақ бўлиб жавоб кутяпти. Мактуб бу ерда отам замонидан бери ётган бўлса.

– Қизиқ, бу уйда қадимдан бери яна қанчаси сақланаётган экан-а? Қасам ичиб айтаманки, мен ҳозир уйнинг ҳамма ерини остин-устин қилиб чиқаман. Ертўласидан то чортоғигача.

– Бизда униси ҳам, буниси ҳам йўқ.

– Мен нима ҳақда гапирётганимни сен жуда яхши тушуниб турибсан!

– Менга фақат пашшадан фил ясаётганинг тушунарли, холос. Мен сени, Худо ҳақи, Жозефинадан қўрқяпсан деб ўйляпман.

– Жин урсин ўша Жозефинани!

Жулия кескин бурилди ва чиқиб кетди, у эса ўз юмушлари билан машғул бўлди. Ўша куни улар яна жиғиллашиб қолишди. Айтарли жиддий бирон нима содир бўлмаган эса-да, барибир Филиппнинг кайфияти бузилди. Халқаро телеграмма жўнатиш мақсадида телефон рақамни излай туриб, маълумотнома китобининг биринчи жилди ичидан “қийшайиб кетган “о” ҳарфи билан Жозефинанинг машинкасида алифбо тартибида ёзилган телефон рақамларининг узундан-узун рўйхатини топиб олди. Бу ерда унга зарур бўладиган барча рақамлар бор эди. Эски дўсти Жон Хьюзнинг телефон рақами Хэррдос универмаги билан ёнма-ён қайд этилганди; бу ерда яна яқин атрофдаги такси тўхташ жойининг, дорихоналарнинг, гўшт, сабзавот, балиқ дўконларининг, банкнинг, тозалаш буюртмасининг, унинг ношири ва агентининг, Элизабет Арден косметик кабинетининг, маҳаллий саргарошхонанинг (қавс ичида: “Ж. учун: назарда тутинг, бари бинойидек ва мутлақо арзон,” деб ёзилганди) ҳам рақамлари бор эди. Икки аёлнинг

хам исми ва шарифи бир хил эканини Картер илк бора пайкаб қолганди.

– Йўқ, у аёл фариштаннинг ўзгинаси, – деди Жулия. – Биз бу рўйхатни телефон турган ернинг тепасига илиб қўямиз. Бу ерда чиндан ҳам зарур бўлган барча рақамлар мухайё экан.

– Аввалги хатларида у нимага ишора қилганини ёдга олсак, қизик, нега бу ерда заргар йўқ?

– Азизим, тагин нималарни валдираяпсан? У бор ҳақиқатни ёзган. Агар мен озгина пул жамғариб қўймаганимда, биз ҳам Франциянинг жанубида дам олган бўлардик.

– Сенингча, мен Грецияга бориш учун сенга уйландимми?

– Бунақа бемаъни гапларни қўй. Нега Жозефинага бунчалик адолатсиз муносабатда бўляпсан?.. Унинг бизга кўрсатаётган ҳар қандай ёрдамни ёмонликка йўйганинг-йўйган.

– Ҳали сен буни ёрдам деб ўйлайсанми?

– Йўқ, сени пушаймон бўлаётганинг аниқ.

Шунда у ҳақиқий тинтувни бошлаб юборди. У сигарет қутисидан тортиб, ғаладонгача, картотекадан тортиб, Грецияга ўзи билан олиб кетмаган костюмнинг киссасигача титкилаб чиқди, телевизорнинг орқа томонини очиб, хожатхонадаги бакча қопқоғини кўтариб ташлади, ҳатто у ердаги қоғоз ўрамини ҳам янгилади (буниси ортиқча айлантириб ўтирадиган эскисидан дурустроқ эди). Жулия ундан хабар олиш учун хожатхонага борди, бироқ унинг нигоҳларида одатдаги нафисликдан асар ҳам қолмаганди. У пардаларнинг устки қисмларини обдон қоқиб-силкитди (керак бўлганда пардалар яна тозалашга топширилса, ким билади, у ердан тагин нималар чиқмайди), тагига бирон нима беркитилганми, ё йўқми дея сават ичидаги кир чойшабларни суғуриб олди. У ошхонада эмаклаб юриб, плита тагларини кўздан кечирди: қувурга бир парча қоғоз ўраб қўйилганини кўрди-ю, севинганча уни шартта юлиб олди, бироқ – афсус! – қоғоз парчасини сувузатиш мутахассиси эсдалик учун колдирганди. Тушликдан сўнг почта қутисига тарақлаганча рўзномалар келиб тушди ва Жулия дахлиздан туриб кичкирди:

– Қандай ажойиб! “Vogue”га обуна бўлганингни нега менга айтмагандинг?

– Мен унга обуна бўлмаганман.

– Кечирасан, бу ерда қандайдир тўйхатга ўхшаш яна нимадир бордай кўринапти. Бизни “Vogue”га мисс Жозефина Хекстол-Жонс обуна қилибди. Бу унинг бизга кўрсатган илтифоти эмасми?

– У журналда туркум расмлари билан қатнашибди. Уларни кўраман деб кўзим учиб тургани йўқ.

– Азизим, болалик қилишни бас қил! Балки сен унга китобларингни ўқишни ҳам ман этарсан?

– Менинг ягона талабим: у бизни тинч қўйсин, вассалом. Ҳеч бўлмаганда бир неча ҳафтага. Мен кўп нарса сўраётганим йўқ, шекилли?

– Азизим, сени барибир худбин деса бўлади.

Ўша куни оқшом у ўзини ҳорғин ҳис этса-да, руҳи анча енгил тортганди. У тинтувни пухта, синчиковлик билан ўтказди. Тушлик ўртасида унинг ёдига дафъатан уйнинг торлиги сабаб шу пайтгача очилмай ётган девор жавонидаги тўёналар тушди ва у, биринчи ва иккинчи таомлар орасида қути михланганига ишонч ҳосил қилиш учун ғизиллаб бориб келди; Жозефина кўлини яралашдан кўрқиб, бурагични қўлга олишга юраги дов бермаслигини у биларди, болғадан эса ўлгудек кўрқарди.

Эр-хотинлар истаган пайтлари салгина қўл теккизишлари билан уни бузишлари мумкин бўлган туннинг хуш ёқувчи ҳаловатидан, хайриятки, Картерлар ҳам баҳраманд бўлишди. Вақтни бой бериш жазманларга ярашмайди, эр-хотинларники эса бари олдинда.

– “Мен бугун кексаликдек ювошиб колдим”, – ёдаки ўқиш маҳорати билан ирод қилди.

– Буни ким айтган?

– Броунинг.
 – Мен Броунингни яхши билмайман. Билсанг, унинг шеърларидан ўқиб бер.
 У Броунингни овоз чиқариб ўқишни яхши кўрарди – Картернинг овози дурустгина бўлиб, беғубор мағрурлигини намойиш қилишга у тайёр эди.

– Чиндан ҳам эшитгинг келяптими?

– Ҳа.

– Мен буларни Жозефинага тез-тез ўқиб берардим, – эҳтиёт шарт деди у.

– Нима бўпти? Баъзан биз истаймизми, йўқми, аввал кимлар биландир қилган ишимизни яна такрорлашимизга тўғри келади, шундай эмасми, азизим?

– Мана ҳали бирон марта ҳам Жозефинага ўқиб бермаган шеърлар. Мен ҳатто у одобсизлик бўлиб кўринганда ҳам, унга ошиқ бўлганман. Бизнинг муносабатларимиз ... хийла мўрт эди.

Ўқиганларидан унинг ўзи ҳам таъсирланиб кетди. Гўё у Жулияни шу топда севганчалик ҳеч қачон севмаганди. Мана ва ниҳоят энди унинг ўз уйи бор – шу пайтгача у ит ётиш, мирза туриш билан яшаб келди.

Унга қолса, шеърни Жулия ўқигани маъқул эдию, унда аёли уни бу қадар болаларча берилиб тингламаган бўларди.

У навбатдаги саҳифани очди ва у ерга сўлоқмондай-сўлоқмондай қилиб, қора ҳарфлар билан ёзиб тўлдирилган бир варақ қоғоз қўйилганини кўрди (агар Жозефина мактубни хатжилдга солишни фаҳмлаганида, Картер уни ўқишидан аввал пайқаган бўларди):

“Қадрдоним Филипп! Мен сен ёқтирган, шунингдек мен ҳам, китоб саҳифаларидан туриб, сенга фақат хайрли тун тиламоқчи эдим, холос. Сен билан муросяю мадорада ажралишиганимиз қандай бахт. Иккимизга тааллуқли хотиралар ҳамиша бизни боғлаб туради.

Сени севувчи Жозефина.

У китобни мактубга қўшиб улоқтирди-да:

– Ярамас! Ярамас иблис!-- деди тишларини ғижирлатиб.

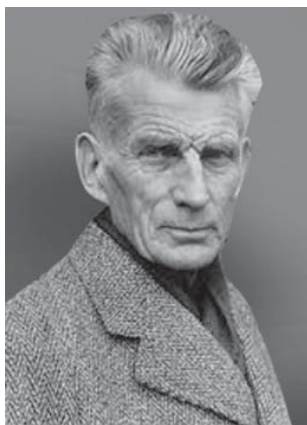
– У аёлни бекорга ҳақоратлашингга йўл қўймайман! – бирдан ўшқира кетди Жулия. Аёл варақни ердан олди-да, у ерда ёзилганларни ўқиб чиқди. Сенга буни нимаси ёқмади? – сўради аёл. – Нима, сенга хотиралар ёқмайдами? Унақада бизнинг хотиралар нима бўлади?

– У бизни қўғирчоқ қилиб ўйнатяпти, ё буни кўрмаяпсанми? Бу билан нимага эришмоқчи бўлганини-чи, буни ҳам тушунмаяпсанми? Наҳотки сен шу қадар эсини еган аёл бўлсанг?

Ўша кеча улар бир-бирларига ҳатто оёқларининг учини ҳам теккизмай, ўриннинг бошқа-бошқа тарафида ётишди. Бу улар уйга қайтишгандан сўнг шу тариха ўтказган илк тунлари эди. Тунни икковлари ҳам беҳузур ўтказишди. Тонгда эса Картер нимагадир мутлако унинг хаёлига келмаган, шундай кўзга ташланадиган ердан у доим ўз ҳикояларини ёзадиган чизикли қоғоз саҳифалари тагидан хат топиб олди. Мактуб шундай сўзлар билан бошланганди:

“Севгилим! Мен сени ҳамиша атаганимдек, шундай сўзлар билан алқасам, ишонаманки, бундан сира жаҳлинг чиқмайди...”

*Рус тилидан
 Дилдорхон АЛИЕВА
 таржимаси*

Сэмюэл БЕККЕТ

Маиҳур драматург, ёзувчи ва шоир Сэмюэл Баркли Беккет 1906 йил 13 апрелда Ирландияда дунёга келди. Инглиз ва француз тилларида ижод қилган Беккет адабиётдаги модернизм ҳодисасининг асосчиларидан, шунингдек, абсурд театрининг тамал тошини қўйган драматурглардан бири саналади. Жумладан, унинг “Годони кутиш” пьесаси XX аср дунё драматургиясининг энг ноёб намунаси сифатида жаҳонда машҳурдир. Адабиётдаги ўзига хос изланишлари, бетакрор асарлари ва уларда инсон руҳиятининг ҳали ифода этилмаган қирралари акс этгани учун адиб 1969 йили Нобель мукофотига лойиқ кўрилди.

С. Беккетдан “Мёрфи” (1938), “Малон вафот қилди” (1951), “Исмсиз” (1953), “Худди бордек” (1961), “Ҳамсўхбат” (1979) каби насрий асарлар, “Годони кутиш” (1952), “Унсиз ҳаракат 1” ва “Унсиз ҳаракат 2” (1956), “Уйиннинг охири” (1957), “Бахтиёр кунлар” (1960), “Келди ва кетди” (1965), “Мен эмас” (1972) сингари пьесалар ҳамда шеърлар мерос қолди. Сэмюэл Беккет 1989 йил 22 декабрда ҳаётдан кўз юмди.

ГОДОНИ КУТИШ

(Пьеса)

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Эстрагон.
Владимир.
Поццо.
Лаки.
Болакай.

БИРИНЧИ САҲНА

Ёлғизоёқ тупроқ йўл. Йўл чеккасида якка дарахт. Оқшом пайти.

Э с т р а г о н тоишга ўтирганча бошимогини ечишига уринади. Икки қўллаб, кучаниб торта бошлайди. Қурби етмай тўхтабди, ҳансираб нафас ростлайди-да, кейин яна уринади. Ҳаракат такрорланади.

В л а д и м и р кириб келади.

Э с т р а г о н (яна тўхтаб). Жуда жонга тегди.

В л а д и м и р (оқсоқланганча майда қадамлар билан яқинлашиб келади-да, оёқларини йириб, қўлини ёзиб туради). Мен ҳам шундан ташвишга туша бошладим. (Юриб келиб, тўхтабди). Мен бир умр шу фикрга қарши бўлганман. Доим ўзимга-ўзим: В л а д и м и р, ховлиқма, ҳали ҳаммаси олдинда дердим ва яна курашга отланардим. (Уширин хотиротларга берилиб хаёл суриб қолади. Э с т р а г о н га қарата) Мана сен яна ёнимдасан.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Э с т р а г о н. Шундай деб ўйлайсанми?
 В л а д и м и р. Қайтиб келганингдан хурсандман. Бутунлай кетиб қолдингми,
 деб хавотирлангандим.
 Э с т р а г о н. Мен ҳам.
 В л а д и м и р. Бу учрашувимизни қандай нишонласак экан? (*Ўйланади*).
 Қани, турчи. Бир бағримга босай. (*Э с т р а г о н га кучоғини очади*).
 Э с т р а г о н (*тутоқиб*). Ҳозир, ҳозир.

Жимлик.

В л а д и м и р (*хафа бўлиб, совуққонлик билан*). Таксирим тунни қаерда
 ўтказганини билсак бўладими?
 Э с т р а г о н. Овлоқда.
 В л а д и м и р (*ҳайрон бўлиб*). Овлоқда?! Қаерда экан у?
 Э с т р а г о н (*имо-шиорасиз*). Анави ёқда.
 В л а д и м и р. Нима, сени калтаклашмадими?
 Э с т р а г о н. Калтаклашди... Бир оз.
 В л а д и м и р. Ҳамишагиларми?
 Э с т р а г о н. Ҳамишагилар? Билмадим.

Жимлик.

В л а д и м и р. Бу ҳақида ўйлаганимда... бунга анча бўлди... ўзимга ўзим
 савол бераман... ким бўлган бўлардинг... менсиз... (*Қатъий*.) Ҳозир бир коп
 гўштдан бўлак нарса бўлмасдинг, гапимга ишонавер.

Э С Т Р А Г О Н (*илкис кўзгалиб*). Хўш, кейинчи?

В л а д и м и р (*алам билан*). Бу бир одамга оғирлик қилади. (*Сукут, яна
 жонланиб*.) Бошқа томондан энди афсусланишнинг фойдаси йўқ, бу гапларим
 эсингда турсин. Буни олдинроқ ўйлаш керак эди, 1900 йилларда.

Э с т р а г о н. Етар. Мана бу зормандани ечишга ёрдам берсанг-чи.

В л а д и м и р. Қўлни қўлга бериб иккаламиз Эйфел минорасидан ўзимизни
 пастга отдик. У пайтлар ҳозиргидай эмасдинг. Энди эса жуда кеч. Энди юқорига
 кўтарилишимизга ҳам изн беришмаса керак. (*Эстрагон яна бошмоғини ечишга
 уринади*.) Нима қилаясан?

Э с т р а г о н. Ечаяпман. Нима, бошмоқ ечганини ҳеч кўрмаганмисан?

В л а д и м и р. Сенга минг марта айтганман, оёқ кийимни ҳар куни ечиш
 керак деб. Айтганда қулоқ солиш керак эди.

Э с т р а г о н (*ёвлорган оҳангда*). Ёрдам бера қолгин!

В л а д и м и р. Азоб бераяптими?

Э с т р а г о н. Бераяпти! Жони ачимай сўрашини қаранг!

В л а д и м и р (*жаҳли чиқиб*). Гўё бу дунёда сендан бошқа азобланмаёт-
 гандек? Менга парво ҳам қилмайсан. Узингни менинг ўрнимга бир қўйиб
 кўрганингда эди. Ана ўшанда билардинг.

Э с т р а г о н. Сенга ҳам азоб берганми?

В л а д и м и р. Берганми! Азоб берганми, деб сўрашини кўринг бунинг!

Э с т р а г о н (*бармоғи билан ишора қилиб*). Бу шимнинг тугмасини
 қадамаслигингга сабаб бўлолмайди.

В л а д и м и р (*эгилиб*). Ие, ростдан ҳам. (*Тугмасини қадай туриб*.) Одам
 майда-чуйда ишлар билан чалғимаслиги керак.

Э с т р а г о н. Нима ҳам дердим, қиёмат бўлмагунча сенинг тўпиғингга сув
 ҳам чикмайди.

В л а д и м и р (*хаёлчан*). Қиёмат бўлмагунча... (*ўзига-ўзи гапиргандек*.)
 Яхши. Ҳолва деган билан оғиз чучимайди. Буни ким айтган?

Э с т р а г о н. Менга ёрдам беришни истамайсанми?

В л а д и м и р. У алал-оқибат барибир келади, деб баъзан ўзимни ишон-
 тираман. Ушанда мени ғалати ҳиссиёт чўлгаб олади... (*У шляпасини олиб*,

ичига қарайди, қўли билан титкилайди, яхшилаб қоқади ва яна қайтиб кияди.) Халигидай... Хотиржам ва шу билан бирга... (сўз тополмай қийналади) кўркув аралаш... (Хаяжон билан). ҚУР-ҚУВ. (У яна шляпасини қўлига олиб, ичига қарайди.) Бу нима гап! (Ичидаги ниманидир қоқиб ташламоқчидек шляпани қўлига қаттиқ уради ва ичига назар ташлаб, яна қайта кияди.) Ниҳоят... (Э с т р а г о н бир амаллаб ниҳоят башмоғини ечишига муваффақ бўлади, ичига қарайди, қўлини тиқиб пайпаслайди, ағдариб силклайди. Ерга бирон нарса тушмадимикан деб, аланглайди, ҳеч нарсага кўзи тушмагач, яна бошмоққа қўлини тиқади. Кўзлари маънисиз жовдирайди.) Нима?

Э с т р а г о н. Ҳеч нарса.

В л а д и м и р. Қани кўрсат-чи.

Э с т р а г о н. Кўришингга ҳожат йўк.

В л а д и м и р. Яна кийиб кўр-чи.

Э с т р а г о н (оёғига эринмай разм сола туриб). Озроқ шамоллаб турсин.

В л а д и м и р. Мана сизга одамзотнинг феъли: айб оёғида бўла туриб, бошмоғидан нолийди. (Яна бир марта шляпасини олиб, ичига қарайди, силкийди, қоқади, ичига пуфлайди-да, қайта кияди.) Бу жонга тега бошлади. (Сукут. Э с т р а г о н ҳидини кетгазиши учун бармоқларини қимирлатиб, оёғини ўйната бошлайди.) Қароқчилардан бирининг жони омон қолганмиш. (Жимлик.) Бу ёмон эмас. (Жимлик.) Гого...

Э с т р а г о н. Нима?

В л а д и м и р. Бордию тавба-тазарру қилсак-чи?

Э с т р а г о н. Нима учун?

В л а д и м и р. Айтайлик... (Сўз тополмай қийналади.) Сабабини кўрсатишимиз шарт эмасдир.

Э с т р а г о н. Бор гуноҳимиз туғилганимиз учунми?

Владимир беўхшов кулади ва бирдан қўлини човига қўйиб, тўхтаб қолади. Ранги-руйи ўзгариб.

В л а д и м и р. Ҳатто кулиш ҳам мумкин эмас.

Э с т р а г о н. Жуда бемаъни тақик.

В л а д и м и р. Табассум қилиш мумкин. (У беўхшов табассум қилганча туриб қолади. Бир оздан сўнг бирдан қиёфаси ўзгаради.) Бу унчалик ҳам ўхшамади. Дарвоқе... (Жимлик.) Гого...

Э с т р а г о н (асабийлашиб). Нима дейсан?

В л а д и м и р. Сен Инжилни ўқиганмисан?

Э с т р а г о н. Инжилни... (Ўйланиб.) Ҳойнаҳой, қачонлардир кўз ташлаганман.

В л а д и м и р (ажабланиб). Мактабда таълим беришмаганми?

Э с т р а г о н. Ҳозир эслай олмайман, ўшанда худога ишонармидик, йўқми?

В л а д и м и р. Ниманидир чалкаштирамаяпсанми?

Э с т р а г о н. Эҳтимол. Муқаддас Ер харитаси ҳамон ёдимда. Рангли харита. Жуда ҳам чиройли. Ўлик денгиз оқиш рангда эди. Унга бир марта назар ташлаб, чанқаб кетгандим. Ўшанда ният қилгандим: “Асал ойини шу ерда ўтказамиз. Денгизда чўмиламиз. Жуда бахтли бўламиз”.

В л а д и м и р. Шоир бўлсанг бўлар экан.

Э с т р а г о н. Айтмасанг ҳам шоир эдим. (Уст-бошига ишора қилиб.) Нима, сезилмаяптими?

Жимлик.

В л а д и м и р. Нима деётган эдим... Оёғинг қандай?

Э с т р а г о н. Шиша бошлади.

В л а д и м и р. Ҳа, ёдимга тушди. Қароқчи воқеасини гапираётгандим,

эсингдами?

Эстрагон. Йўқ.

Владимир. Истасанг, айтиб бераман.

Эстрагон. Йўқ.

Владимир. Бу ҳам бир эрмак-да (*Жимлик.*) Халоскор билан бирга икки қароқчи ҳам чормих қилинганди. Уларни...

Эстрагон. Ким билан?

Владимир. Халоскор билан. Икки қароқчи. Айтишларича, улардан бири омон қолган, иккинчиси эса... (*“Омон қолган” деган сўзга тесқари бўлган сўзни тополмай қийналади.*) жазоланган.

Эстрагон. Нимадан омон қолган?

Владимир. Дўзахдан.

Эстрагон. Мен кетдим. (*У жойидан қилт этмайди.*)

Владимир. Шундай қилиб... (*Жимлик.*) Такдирнинг изми билан... нима... Ишқилиб, сенинг жонингга тегмадимми?

Эстрагон. Мен қулоқ солаётганим ҳам йўқ.

Владимир. Такдирнинг ҳукми билан тўрт инжилчилардан биригина буларни ёзиб қолдиришга муваффақ бўлган. Бироқ тўрталаси ҳам ўша ерда бўлган, тўрталаси ҳам воқеанинг гувоҳи эдилар. Улардан фақат биттасигина қароқчининг омон қолганини айтади. (*Жимлик.*) Қулоқ сол, Гого, сен ҳам ҳеч бўлмаса суҳбатимизга кўшилиб туришинг керак.

Эстрагон. Қулоғим сенда.

Владимир. Тўрттасидан бири. Қолган учтасидан иккитаси эса, ломлим дейишмайди. Учинчиси эса уни ҳақоратлашганини айтади.

Эстрагон. Ким?

Владимир. Нима?

Эстрагон. Ҳеч нарса тушунмаяпман... (*Жимлик.*) Кимни ҳақоратлашган?

Владимир. Халоскорни.

Эстрагон. Нима учун?

Владимир. Чунки у уларни халос этишни истамаган.

Эстрагон. Дўзахданми?

Владимир. Э-э, йўқ, албатта. Ўлимдан.

Эстрагон. Кейинчи?

Владимир. Уларнинг иккаласини ҳам жазолашган.

Эстрагон. Жазолашса нима қилибди?

Владимир. Бошқаси эса фақат бир киши омон қолганди дейди.

Эстрагон. Нима бўпти? Иккаласининг фикри икки хил бўлган, бор гап шу.

Владимир. Уларнинг бари гувоҳ бўлишган, тўрталаси ҳам. Фақат биттасигина қароқчи омон қолди дейди. Нега энди бошқаларга эмас, унга ишониш керак?

Эстрагон. Ким унга ишонаяпти?

Владимир. Ҳамма. Ҳамма унинг мана шу ҳикоясини билади, холос.

Эстрагон. Одамлар – аҳмоқ.

У қийинчилик билан ўрнидан туради-да, чўлоқланиб чап ён парда томон юра бошлайди. Тўхтаб, қўлини пешонасига қўйиб, узоққа кўз ташлайди. Ўгирилиб, ўнг парда томон юради. Узоқларга кўз ташлайди. Владимир ундан кўзини узмайди, кейин эса бошмоқларни йиғиштириб олишга тутинади. Ичига қараб, бирдан отиб юборади.

Владимир. Тф-у! (*Тутиради.*)

Эстрагон саҳна ўртасига қайтиб, атрофга назар ташлайди.

Эстрагон. Яхши жой. (*Ўгирилиб, олд тўсиққа яқинлашиб, томоша-*

бинлар томон тикилади.) Чиройли манзара. (*Владимирга юзланиб*) Кетдик.
 В л а д и м и р. Бунинг иложи йўқ.
 Э с т р а г о н. Нима учун?
 В л а д и м и р. Биз Годони кутаяпмиз.
 Э с т р а г о н. Ҳа, тўғри. (*Жимлик.*) Шу ер эканлигига ишончинг комилми?
 В л а д и м и р. Нима?
 Э с т р а г о н. Кутадиган жой.
 В л а д и м и р. У якка дарахт олдида деганди. (*Улар дарахтга тикили-шади.*) Атрофда бошқа дарахт борми?
 Э с т р а г о н. Нима бу?
 В л а д и м и р. Мажнунтолга ўхшайди.
 Э с т р а г о н. Япроқлари қани?
 В л а д и м и р. Хойнахой тўкилиб бўлган.
 Э с т р а г о н. Энди йиғлолмас экан-да?
 В л а д и м и р. Афтидан, мавриди ўтган.
 Э с т р а г о н. Бу қуриб қолган новда.
 В л а д и м и р. Ҳали қуримаган.
 Э с т р а г о н. Қуриган.
 В л а д и м и р. Қу... (*Сергак тортиб.*) Бу билан нимага шама қиляяпсан?
 Жойни адаштирдик, демокчимисан?
 Э с т р а г о н. У аллақачон келиши керак эди.
 В л а д и м и р. У албатта келаман, деб ваъда бермаган.
 Э с т р а г о н. Бордию, келмаса-чи?
 В л а д и м и р. Эртага яна шу ерга келамиз.
 Э с т р а г о н. Эртадан кейин ҳамми?
 В л а д и м и р. Эҳтимол.
 Э с т р а г о н. Келаверамиз, келаверамиз.
 В л а д и м и р. Яъни...
 Э с т р а г о н. Токи келгунга қадар.
 В л а д и м и р. Жуда кескин гапираяпсан.
 Э с т р а г о н. Кеча ҳам бу ерга келгандик.
 В л а д и м и р. Йўқ, шу ерда сен адашяпсан.
 Э с т р а г о н. У ҳолда биз кеча нима қилдик?
 В л а д и м и р. Биз кеча нима қилдик?
 Э с т р а г о н. Нима қилдик?
 В л а д и м и р. Рост айтаяпман... (*Жаҳли чиқиб.*) Одамни доим шунақа доводиратиб қўясан.
 Э с т р а г о н. Назаримда, биз кеча ҳам келгандекмиз.
 В л а д и м и р (*атрофга аланглаб*). Бу ер сенга таниш кўринаяптими?
 Э с т р а г о н. Мен ҳали бундай демадим.
 В л а д и м и р. У ҳолда нима?
 Э с т р а г о н. Гап бунда эмас.
 В л а д и м и р. Хўш, унда нимада... бу дарахт... (*томошабинларга юз-ланиб*) бу ботқоклик.
 Э с т р а г о н. Бугун оқшом эканлигига ишончинг комилми?
 В л а д и м и р. Нима?
 Э с т р а г о н. Уни кутадиган пайт.
 В л а д и м и р. У шанба кунни деганди. (*Жимлик.*) Адашмасам.
 Э с т р а г о н. Ишдан кейин.
 В л а д и м и р. Қаергадир ёзиб ҳам қўйгандим. (*У ҳар хил нарсаларга тўла чўнтақларини ковлаштира бошлайди.*)
 Э с т р а г о н. Қайси шанба? Бугун ўзи шанбами? Эҳтимол, бугун якшанбадир? Эки душанба. Балки жумадир?
 В л а д и м и р (*худди қайси кун эканлиги ерга ёзиб қўйилгандек, асабийлашганча атрофга аланглайди*). Бундай бўлиши мумкин эмас.
 Э с т р а г о н. Балки пайшанбадир?
 В л а д и м и р. Хўш, нима қиламиз?

Эстрагон. Агар у кеча келиб, бизни бу ердан тополмаган бўлса, бугун келмаслиги аниқ.

Владимир. Бирок, сен кеча ҳам келгандек деяпсанку?!

Эстрагон. Балки, мен адашаётгандирман. *(Жимлик.)* Кел, бирпас жим турайлик, маъкулми?

Владимир *(истар-истамай)*. Бўпти. *(Эстрагон қайтиб ўтиради. Владимир асабийлашиб у ёқдан бу ёққа юради, баъзан тўхтаб, уфқ томон астойдил тикилиб қолади. Эстрагон уйқусирай бошлайди. Владимир Эстрагон қаршисида тўхтайди.)* Гого... *(Жимлик.)* Гого... *(Жимлик.)* Гого!

Эстрагон бирдан кўзини очади.

Эстрагон *(бирдан ўзларининг ночор вазиятда эканлиги ёдига тушиб)*. Кўзим илинибди. *(Таъна аралаш.)* Нима учун доим энди мизғий бошлаганимда уйғотасан?

Владимир. Ўзимни ёлғиз ҳис қилдим.

Эстрагон. Мен туш кўрибман.

Владимир. Айтмай кўя қол!

Эстрагон. Тушимда гўё...

Владимир. Айтма деяпман!

Эстрагон *(атрофга ишора қилиб)*. Шулар билан овунмоқчимисан? *(Жимлик.)* Яхши эмас, Диди. Тунги босинқирашларимни сенга айтмасам, кимга ҳам айтаман, ахир?

Владимир. Босинқирашларинг фақат ўзингники бўлиб қолсин. Буни кўтара олмаслигимни яхши биласан.

Эстрагон. Баъзан ажрашиб, икки томонга кетсак яхши бўлармиди деб ўйлаб қоламан.

Владимир. Барибир узоққа кетолмасдинг.

Эстрагон. Чатоқ жойи ҳам шунда-да. *(Жимлик.)* Рост, Диди, ҳамма бало ана шунда. *(Жимлик.)* Йўл равон бўлса. *(Жимлик.)* Йўлдошинг эса самимий-кувнок. *(Жимлик. Эркаланган оҳангда.)* Тўғрими, Диди?

Владимир. Жим бўл.

Эстрагон *(хузурланиб)*. Жим бўл... Жимлик... *(Ширин энтикиб.)* Худди инглизлар айтганидек, жимлик, фақат жимлик. Улар жуда хогиржам одамлар. *(Жимлик.)* Шаробхонага кирган инглиз ҳақидаги латифани биласанми?

Владимир. Ҳа.

Эстрагон. Айтиб бер-чи.

Владимир. Етар.

Эстрагон. Бир инглиз ширакайф бўлиб шаробхонага борибди. Бека ундан ким керак деб сўрармиш: оқбаданми, қорачадан келганми ёки сариқ сочли? Давом эттир.

Владимир. Бас қил!

Владимир саҳнадан узоқлашади. Эстрагон унинг ортидан саҳна четига қадар боради. Эстрагоннинг ҳаракатлари кураш мусобақасидаги томошабиннинг ҳаракатини эслатади. Владимир ортга бурилиб, Эстрагоннинг ёнидан ўтиб, саҳнага қайтади. Унинг кўзлари ҳорғин. Эстрагон у томонга қараб бир неча қадам ташлайди. Тўхтайди.

Эстрагон *(майин оҳангда)*. Менга нимадир демокчимидинг? *(Владимир жавоб бермайди. Эстрагон олдинга қадам ташлайди.)* Менга нимадир демокчи эдинг. *(Сукут. Яна қадам ташлайди.)* Айтақол, Диди...

Владимир *(ўгирилмасдан туриб)*. Айтадиган ҳеч қандай гапим йўқ.

Эстрагон *(олдга қадам ташлайди)*. Нима, хафа бўлдингми? *(Сукут. Олдга қадам ташлайди.)* Кечир! *(Сукут. Олдга қадам. Елкасига қўлини кўяди.)* Кулоқ сол, Диди. *(Сукут.)* Кўлингни бер! *(Владимир ўгирилади.)* Кел, кучоқлашайлик!

(Владимир асабийлаиғанча, жойида туриб қолади.) Менга изн бер! (Владимир ҳовуридан тушади. Улар қучоқлашишади. Э с т р а г о н орқага тисарилади.)
Сендан саримсокнинг хиди келаяпти!

В л а д и м и р. Буйрак учун фойдали. (Сукут. Эстрагон дарахтни кўздан кечира бошлади.) Хўш, энди нима қиламиз?

Э с т р а г о н. Кутамиз.

В л а д и м и р. Ҳа, кейинчи?

Э с т р а г о н. Вақтичоғлик қилсак нима бўлади?

В л а д и м и р. Мана шунда яхши туради.

Э с т р а г о н (қизиқиб). Туради?

В л а д и м и р. Бундан узилиб тушадиган ҳамма япроқ учун. У узилиб тушган жойдан меҳригиё униб чиқади. Шунинг учун уни узаётганда овоз чиқаргандек бўлади. Нима, буни билмасмидинг?

Э с т р а г о н. Яна қайтиб осиб қўямиз.

В л а д и м и р. Новдагами? (Улар дарахтга яқинлашиб, айланиб кўра бошлашади.) У жуда мўртга ўхшайди.

Э с т р а г о н. Уриниб кўрсак-чи.

В л а д и м и р. Уриниб кўр.

Э с т р а г о н. Аввал сен бошла.

В л а д и м и р. Йўқ, олдин сен.

Э с т р а г о н. Нима учун?

В л а д и м и р. Сен менга қараганда енгилроқсан.

Э с т р а г о н. Ҳамма гап ана шунда-да.

В л а д и м и р. Тушунмадим.

Э с т р а г о н. Яхшилаб ўйлаб кўргин.

Владимир ўйга толади.

В л а д и м и р (ниҳоят). Тушунмадим.

Э с т р а г о н. Ҳозир тушунтираман. (Ўйланиб.) Япроқ... япроқ... (Ғазаб билан.) Тушунсанг-чи ахир!

В л а д и м и р. Сенга ишонаман.

Э с т р а г о н (қийинчилик билан). Гого енгил – новда синмайди – Гого ўлган. Диди оғир – новда синади – Диди ёлғиз. (Жимлик.) У холда қандай... (маъқул сўз тополмай қийналади.)

В л а д и м и р. Бу ҳақда ўйламаган эканман.

Э с т р а г о н (излаган сўзини топиб). Катта бўлган айни пайтда кичик хамдир.

В л а д и м и р. Нима, мен сендан оғирроқ келаманми?

Э с т р а г о н. Буни сен айтдинг. Мен билмайман. Икки имкониятдан бири. Деярли.

В л а д и м и р. У холда нима қиламиз?

Э с т р а г о н. Ҳеч нарса. Шуниси хавфсизроқ.

В л а д и м и р. Кутайлик-чи, у нима дер экан?

Э с т р а г о н. Ким?

В л а д и м и р. Годо.

Э с т р а г о н. Яна шу гап.

В л а д и м и р. Ҳаёт-мамот масаламиз ҳал бўлмагунча, уни кутамиз.

Э с т р а г о н. Бошқа томондан олиб қараганда, темирни қизифида босиш керак.

В л а д и м и р. Унинг нима дейиши мени қизиқтираяпти. Барибир бу зиммамизга ҳеч қандай масъулият юкламайди.

Э с т р а г о н. Биз ундан нимани сўраган эдик.

В л а д и м и р. Нима, у ерда йўқмидинг?

Э с т р а г о н. Ўтибор қилмаган эканман.

В л а д и м и р. Ҳалиги... айтарли ҳеч нарса.

Э с т р а г о н. Бирон нарса сўраганмидинглар?
 В л а д и м и р. Шундай, шундай.
 Э с т р а г о н. Бирон нарса ўтиндиларингми?
 В л а д и м и р. Шунақарок.
 Э с т р а г о н. У нима деб жавоб берди?
 В л а д и м и р. Қараб кўраркан.
 Э с т р а г о н. Нима, у ҳеч нарсани ваъда беролмайдими?
 В л а д и м и р. Ўйлаб кўриши керак экан.
 Э с т р а г о н. Бошини оғритмасдан дегин.
 В л а д и м и р. Оиласи билан маслаҳатлашиб.
 Э с т р а г о н. Дўслари билан.
 В л а д и м и р. Айғокчилари билан.
 Э с т р а г о н. Гумашталари билан.
 В л а д и м и р. Ҳисоб-китоб дафтарига қараб.
 Э с т р а г о н. Банкдаги ҳисоб рақамига қараб.
 В л а д и м и р. Бир қарорга келишдан олдин.
 Э с т р а г о н. Бу табиий.
 В л а д и м и р. Наҳотки?
 Э с т р а г о н. Менимча, шундай.
 В л а д и м и р. Менимча ҳам.
 Э с т р а г о н (*ҳаяжонланиб*). Биз-чи?
 В л а д и м и р. Нима?
 Э с т р а г о н. Биз-чи деяпман?
 В л а д и м и р. Тушунмадим.
 Э с т р а г о н. Бунда бизнинг иштирокимиз қандай бўлади?
 В л а д и м и р. Ролми?
 Э с т р а г о н. Ҳовлиқма.
 В л а д и м и р. Роль? Тиланчиларнинг ролини.
 Э с т р а г о н. Шундай дегин.
 В л а д и м и р. Таксиримга бирон нарса ёқдими?
 Э с т р а г о н. Бизнинг ҳеч қандай ҳуқуқимиз қолмаганми?

Владимир илгаргидек телбаларча кулади-да, бирдан тўхтади. Кулгидан бошқа ҳаммаси яна такрорланади.

В Л А Д И М И Р. Қўлимдан келганда, албатта, кулган бўлардим.
 Э С Т Р А Г О Н. Уларни йўқотиб қўйдикми?
 В Л А Д И М И Р (*дона-дона қилиб*). Уларни пуллаб бўлдик.

Жимлик. Улар қимир этишмайди. Қўллари оҳиста қимирлайди, боши ҳам, оёқлари эса букилган.

Э с т р а г о н (*базўр*). Бизни банди қилишмаганми? (*Жимлик.*) А?
 В л а д и м и р (*қўлини кўтариб*). Қулоқ сол!

Нотабиий турган ҳолатда, уни тинглай бошлайди.

Э с т р а г о н. Ҳеч нарса эшитмаяпман.
 В л а д и м и р. Жимм! (*Улар қулоқ солишади. Эстрагон мувозанатини йўқотиб, сал бўлмаса йиқилиб тушай дейди. У ёқдан-бу ёққа чайқалаётган Владимирнинг қўлидан у тутиб қолади. Улар бир-бирларини бағриларига босганча, бир-бирларининг кўзларига тикилганча қулоқ соладилар.*) Мен ҳам.

Енгил тортиб нафас олишади. Бўшашиб, бир-бирдан узоқлашишади.

Э с т р а г о н. Мени кўрқитиб юбординг.
 В л а д и м и р. У келдимикан деб ўйлабман.
 Э с т р а г о н. Ким?
 В л а д и м и р. Годо.
 Э с т р а г о н. Ана! Қамишзорда шамол турди.
 В л а д и м и р. Қасам ичиб айтишим мумкинки, кимнингдир хайқириги
 эшитилди.
 Э с т р а г о н. Кимга хайқирди?
 В л а д и м и р. Отларга.

Жимлик.

Э с т р а г о н. Кетдик.
 В л а д и м и р. Қаёққа? *(Сукут.)* Балки бу тун унинг уйида қорин
 тўйдириб, иссиқ ва қуруқ жойда, сомон устида ухлармиз? Шунча кутга-
 нимизга яраша. Гапим тўғрими?
 Э с т р а г о н. Туни билан эмас.
 В л а д и м и р. Яна бир кун.

Жимлик.

Э с т р а г о н. Қорним очди.
 В л а д и м и р. Сабзи ейсанми?
 Э с т р а г о н. Бошқа нарса йўқми?
 В л а д и м и р. Бир жуфт турп ҳам бор.
 Э с т р а г о н. Сабзини менга бера қол. *(Владимир чўнтақларини қовлаш-
 тира бошлайди, турпни чиқариб Эстрагонга беради.)* Раҳмат. *(Ковшаниб,
 замгин оҳангда.)* Бу турику!
 В л а д и м и р. Кечирасан! Сабзи эканлигига ишончим комил эди. *(Яна
 чўнтақларини қовлаштириб, турп чиқаради.)* Фақат турп. *(Қидиришида
 давом этади.)* Афтидан охиригисини сен единг *(Излайди.)* Шошма, мана.
(Ниҳоят сабзини чиқариб Эстрагонга узатади.) Мана, азиз қадрдоним.
(Эстрагон сабзини қўли билан артиб, ея бошлайди.) Турпни менга бер.
(Эстрагон унга турпни беради.) Майда чайнаб егин, бошқа йўқ.

Э с т р а г о н *(қовшаниб)*. Сенга савол бердим.
 В л а д и м и р. Хўш?!
 Э с т р а г о н. Саволимга жавоб бермадинг.
 В л а д и м и р. Сабзи ширинмикан?
 Э с т р а г о н. Мазали.
 В л а д и м и р. Унда жуда соз. *(Жимлик.)* Нима демоқчи эдинг?
 Э с т р а г о н. Ёдимдан кўтарилди. *(Тамшанади.)* Ҳамма гап ана шунда-
 да. *(Мамнуният билан сабзига тикилади, бармоқлари учида тутганча, уни
 айлантдириб томоша қилади.)* Сабзинг чакки эмас. *(Иштаҳа билан оғзига
 солади.)* Шошма, эсладим. *(Сабзини тишлайди.)*

В л а д и м и р. Хўш, нима экан?
 Э с т р а г о н. *(оғзини тўлдириб, парижонхотирлик билан.)* Бизни банди
 қилишмаганми?
 В л а д и м и р. Ҳеч нарса эшитмаяпман.
 Э с т р а г о н *(ковшаниб, ютина туриб)*. Сендан сўраяпман, бизни банди
 қилишмаганми?

В л а д и м и р. Банди?
 Э с т р а г о н. Бан-ди.
 В л а д и м и р. Банди деганинг нимаси?
 Э с т р а г о н. Қўл ва оёқларимизни боғлашмаганми.
 В л а д и м и р. Ким? Ким боғлайди?
 Э с т р а г о н. Сенинг одаминг.

В л а д и м и р. Годоми? Бу фикр қаердан чикди? Бўлиши мумкин эмас!
(Сукут.) Йўқ... ҳали.

Э с т р а г о н. Унинг исми Годоми?
В л а д и м и р. Менимча, шундай.
Э с т р а г о н. Қулоқ сол. (У сабзини поясидан ушлаб, кўз олдидан айлан-
тира бошлайди.) Қизик. Еганинг сайин бемазалиги сезилаяпти.
В л а д и м и р. Менда эса акси.
Э с т р а г о н. Яъни?
В л а д и м и р. Еган сайин мазасини олаётганга ўхшаяпман.
Э с т р а г о н (узоқ ўйлагандан сўнг). Сенингча, тескари бўлиш керакми?
В л а д и м и р. Ҳаммаси ғайратга боғлиқ.
Э с т р а г о н. Феъл-атворга.
В л а д и м и р. Чорасизга чора йўқ.
Э с т р а г о н. Минг чирангин, фойдаси бўлмас.
В л а д и м и р. Қарирсан, қартарсан, асл наслингга тортарсан.
Э с т р а г о н. Бузоқнинг югургани сомонхонагача.
В л а д и м и р. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмас.
Э с т р а г о н. Нима ҳам қила олардинг. (Қолган сабзини Владимирга
узтади.) Тугатиб кўясанми?

Шундай яқиндан даҳшатли қичқириқ эшитилади. Эстрагон сабзини тушириб юборади. Улар жойларида қотиб қолишади, кейин ўзларини парда томонга уришади. Эстрагон ярим йўлда тўхтайтиди, қайтиб, сабзини олиб, чўнтагига солади-да, уни кутиб турган Владимир томон отилади. Кейин яна тўхтайтиди, яна қайтади, бошмогини олиб, Владимир томон югуради. Улар ўзирилганларича, бошларини букиб, бир-бирларини кучганча кутиб туришади. Поццо ва Лаки кириб келади. Поццо Лакини унинг бўйнига солинган арқондан тортиб, етаклаб олган. Шундай қилиб олдин Лаки пайдо бўлади, узун арқон етгунга қадар саҳна ўртасига юриб боргач ортидан Поццо пайдо бўлади. Лаки оғир жомадон, йиғма курси, мева-чева солинган сават ва пальто(қўлида) кўтариб олган. Поцзонинг қўлида арқон.

П о ц ц о (парда ортидан). Тезроқ! (Қамчи овози. Поццо пайдо бўлади. Улар саҳнага чиқишади. Лаки Эстрагон ва Владимир ёнидан ўтиб, зойиб бўлади. Арқон тортилади. Поццо уни силкиб тортади.) Қайт! (Гуппиллаган овоз эшитилади. Лаки лаи-лушлари билан ағнаб тушади. Владимир ва Эстрагон ёрдам берайликми ёки бизга тааллуқли бўлмаган нарсага аралашмаганимиз маъқулми деб, иккиланиб унга тикилиб қолишади. Владимир Лаки томон қадам ташлайди. Эстрагон унинг енгидан тортади.)

В л а д и м и р. Қўйиб юбор!

Э с т р а г о н. Узингни бос.

П о ц ц о. Эҳтиёт бўлинг. У аяб ўтирмайди. (Эстрагон ва Владимир ажабланиб тикилишади.) Бегоналарни.

Э с т р а г о н (шивирлаб). Бу ўшами?

В л а д и м и р. Ким?

Э с т р а г о н. Ҳалиги...

В л а д и м и р. Годоми?

Э с т р а г о н. Ҳа.

П о ц ц о. Ўзимни таништиришга изн беринг. Поццо.

В л а д и м и р. Йўқ.

Э с т р а г о н. У Годо дедими.

В л а д и м и р. Э, йўқ.

Э с т р а г о н (Поццога). Таксир, сиз Годо эмасмисиз?

П о ц ц о (қўрқинчи овозда). Мен Поццоман! (Жимлик.) Бу исм сизларга ҳеч нарса ни англатмаяптими? (Жимлик.) Сизлардан сўраяпман, бу исм

сизларга танишми?

Владимир ва Эстрагон бир-бирига ҳайрон бўлиб тикилишади.

Эстрагон (*гўё ниманидир эсламоқчидек бўлиб*). Бодзо... Бодзо...

Владимир (*илгаргидек*). Поццо...

Поццо. Поццо!

Эстрагон. Э, ҳа! Поццо... ҳа, ҳа... Поццо...

Владимир. Поццоми ёки Бодзо?

Эстрагон. Поццо... эсимда йўқ.

Владимир (*муросали оҳангда*). Мен Годзо оиласини танирдим... Бека каштадўзлик қиларди.

Поццо ғазаб билан улар томон юради.

Эстрагон (*сергак тортиб*). Таксир, биз бу ерлик эмасмиз.

Поццо (*тўхтаб*). Ҳа-а, бечора одамзот авлоди. (*Кўзойнагини тақади*.) Кўриниб турибди. (*Кўзойнагини олади*.) Сизлар ҳам менинг қавмимдансиз, шекилли (*Тўсатдан қаҳ-қаҳ отиб кулади*.) Поццо қавмидаги одамлар. Яраганнинг суюкли бандаси!

Владимир. Гап шундаки, биз...

Поццо (*кескин*). Годо деганларинг ким?

Эстрагон. Годо?

Поццо. Мени Годо деб ўйладиларинг.

Владимир. Э, йўқ, таксир, бундай хаёлга ҳам бормадик.

Поццо. Ким у?

Владимир. Бууу-у, ҳа-алиги... танишимиз.

Эстрагон. Қўйсанг-чи, биз уни умуман танитаймиз.

Владимир. Албатта... биз уни яхши билмаймиз... бироқ шундай бўлса-да...

Эстрагон. Агар кўчада учратиб қолганимда ҳам уни танимаган бўлардим.

Поццо. Мени у деб ўйладиларинг.

Эстрагон. Гап шундаки, биз... қоронғулик... чарчаганмиз... хориганмиз... кутавериш... тан оламан... туюлди... бир неча дақиқага...

Владимир. Унга кулоқ солманг, таксир, кулоқ солманг!

Поццо. Кутавериш? Демак уни кутаётган экансизлар-да?

Владимир. Гап шундаки, биз...

Поццо. Шу ердами? Менинг еримда-я?

Владимир. Ҳеч бир ёмон хаёлга борганимиз йўқ.

Эстрагон. Бизнинг ниятимиз холис эди.

Поццо. Йўл ҳамма учун очиқ.

Владимир. Биз ҳам шундай фикрдаммиз.

Поццо. Шармандалик, бироқ бу ҳақиқат.

Эстрагон. Чорасизга чора йўқ.

Поццо (*кескин ишора билан*). Буни унутайлик. (*Арқонни тортади*.) Тур! (*Жимлик*.) Йиқилиб тушиши билан тошдек қотиб ухлайди. (*Арқонни тортади*.) Турақол, ярама! (*Лакининг бир амаллаб тургани ва нарсаларини йиғиштираётгани эшитилиб туради*. Поццо арқонни силкитади.) Ортга! (*Лаки саҳнага орқаси билан юриб келади*.) Тўхта! (*Лаки тўхтайд*.) Ортингга қайрил! (*Лаки ўгирилади*. Владимир ва Эстрагонга хушмуомилалик билан.) Дўстларим, сизларни учратганимдан хурсандман. (*Уларнинг ажабланиб турганини кўриб, гижиниб*.) Ҳа, ҳа, жуда ҳам мамнунман. (*Арқонни тортади*.) Яқинроқ кел! (*Лаки яқинлаша бошлайди*.) Тўхта! (*Лаки тўхтайд*. Владимир ва Эстрагонга.) Биласизми, манзил ҳамиша олис туюлади, бир ўзинг оқимга қарши йўлга чикқанингда... (*соатига қарайди*.) ...оқимга қарши... (*санайди*.) олти соат, ҳа, тўғри, дам олмасдан олти соат, бирон тирик жон учрамади. (*Лакига*) Пальто! (*Лаки жомадонни ерга қўйиб, юриб келиб, пальтони тутқзади-да, қайтиб,*

жамадонни қўлига олади.) Ма, ол. (Поццо унга қамчини тутқзадади, Лаки унинг ёнига келади ва қўли банд бўлгани учун қамчини тиши билан олади. Ортга қайтади. Поццо пальтони кия бошлаб, тўхтаб қолади.) Пальто! (Лаки нарсаларни ерга қўйиб, келиб, Поццога пальто кийишига ёрдамлашади-да, қайтиб нарсаларни қўлига олади.) Ҳавонинг салқинлиги сезилапти. (У ниҳоят тугмаларини қадайдди, эгилиб, уст-бошига қараб, қаддини ростлайди.) Қамчи! (Лаки келиб, эгилади; Поццо қамчини унинг тишлари орасидан олади; Лаки ортга тисарилади.) Биласизми, азизларим, мен ўзимга ўхшаганлар тоифасидан асло ажралгим келмайди, (у ўз тоифасидагиларга кўз ташлайди) ҳатто улар менга унчалик ўхшамасалар-да. (Лакига.) Курси! (Лаки ерга жомадони ва саватни қўяди, келиб, курсини ёйиб, ўтириши учун ҳозирлайди-да қайтиб жомадон ва саватни кўтариб олади. Поццо курсига кўз ташлайди.) Яқинроқ! (Лаки ерга жомадон ва саватни қўйиб, келиб курсини яқинроқ қўяди-да, қайтиб жомадон ва саватни қўлига олади. Поццо ўтириб, қамчининг бир учи билан Лакининг кўкрагига нуқиб уни итаради.) Ортга! (Лаки ортга тисарилади.) Яна. (Лаки яна ортга тисарилади.) Тўхта! (Лаки тўхтайдди. Владимир ва Эстрагонга.) Шунинг учун яна йўлда давом этишдан олдин ижозатларингиз билан бир оз муддатга ёнларингизда қолмоқчиман. (Лакига.) Сават! (Лакки келиб, саватни узатади-да, ортга қайтади.) Тоза ҳавода, албатта, қорин тез очқайди. (Саватни очиб, пиширилган товۇқ, бир бурда нон ва бир шиша шароб олади. Лакига.) Сават! (Лаки келиб, саватни олади-да, тисарилиб тўхтайдди.) Яна! (Лаки ортга чекинади.) Уша ерда! (Лаки тўхтайдди.) У жуда сасиб кетган. (Шиша оғзидан шароб симира тურიб.) Сизларнинг соғлигингиз учун. (У шишани қўйиб, тамадди қилишига тутинади.)

Жимлик. Эстрагон ва Владимир бир оз дадиллашади ва Лакини ўраб олиб, гир айланиб томоша қила бошлашади. Поццо иштаҳа билан товۇқни паққос тушира бошлайди, суякларини ишимиб, отиб юборади. Лаки то жомадон ерга теккунга қадар секин ўтира бошлайди, бирдан туриб, яна ўтиради. Унинг ҳаракатлари худди тик туриб ухлаётган одамнинг ҳаракатига ўхшаб кетади.

Э с т р а г о н. Унга нима бўлган?
 В л а д и м и р. Жуда чарчаган кўринади.
 Э с т р а г о н. Нима учун нарсаларни ерга қўймайди?
 В л а д и м и р. Мен қаердан билай? (Улар Лакига яқинроқ боришади.)
 Эҳтиёт бўл!
 Э с т р а г о н. Уни гапга солиб кўрсак-чи?
 В л а д и м и р. Қара!
 Э с т р а г о н. Нима?
 В л а д и м и р (Кўрсатиб). Бўйни.
 Э с т р а г о н. Мен ҳеч нарса кўрмаяпман.
 В л а д и м и р. Мана бу ерга тур.

Эстрагон Владимир ўрнини эгаллайди.

Э с т р а г о н. Ҳа-а, рост.
 В л а д и м и р. Қонаб кетган.
 Э с т р а г о н. Арқоннинг изи.
 В л а д и м и р. Шилиб юборган.
 Э с т р а г о н. Нима демоқчи эдинг?
 В л а д и м и р. Арқон тугуни.
 Э с т р а г о н. Жуда хавфли.

Яна Лакини ўргана бошлашади. Юзига разм солишади.

В л а д и м и р. Кўриниши чакки эмас.
Э с т р а г о н (*елка қисиб, жирканиб афтини бужмайтиради*). Шундай деб ўйлайсанми?

В л а д и м и р. Бир оз нозикроқ экан.

Э с т р а г о н. Унинг сўлаги оқаяпти.

В л а д и м и р. Зўриққанидан.

Э с т р а г о н. Қара, кўпик.

В л а д и м и р. Балки у телбадир?

Э с т р а г о н. Аҳмоқ.

В л а д и м и р (*бўйинини чўзиб*). Буқоғи бор экан.

Э с т р а г о н (*бўйинини чўзиб*). Бу тахмин холос.

В л а д и м и р. У нафас олишга қийналаяпти.

Э с т р а г о н. Кўрқадиган жойи йўқ.

В л а д и м и р. Кўзларига қарагин!

Э с т р а г о н. Нима бўпти?

В л а д и м и р. Қорачиқлари катталашибди.

Э с т р а г о н. Назаримда унинг жони узилаяпти.

В л а д и м и р. Бу ҳали аниқ эмас. (*Жимлик.*) Ундан бирон нарса сўра-чи.

Э с т р а г о н. Шартмикан?

В л а д и м и р. Осмон узилиб ерга тушармиди?

Э с т р а г о н (*иккиланиб*). Таксир...

В л а д и м и р. Қаттиқроқ.

Э с т р а г о н (*овозини баландлатиб*). Таксир...

П о ц ц о. Уни тинч кўйинглар! (*Улар эндигина овқатланиб бўлиб, оғзини енги билан артаётган Поццо томон ўгирилишади.*) У мизғиб олмоқчи эканини кўрмаяпсизларми? (*У муштугини олиб, уни тўлдирга бошлайди. Ерда ётган товуқ суяқларига Эстрагоннинг кўзи тушиб, тамшаниб қараб қолади. Поццо гугурт чақиб муштукни тутатмоқчи бўлади.*) Сават! (*Лаки қимир этмайди. Поццо гугуртни отиб юбориб, газаб билан арқонни тортади.*) Сават! (*Лаки сал бўлмаса йиқилиб тушгудек бўлиб, зўрға кўзларини очади, келиб шишани саватга солади-да, жойига қайтиб яна мизгий бошлайди. Эстрагон суяқлардан кўзини узолмай қолади. Поццо иккинчи гугурт чўпини чақиб, муштукни тутатади.*) На чора, бу ишни у эплай олмайди. (*Тамаки тортиб, оёқларини узатади.*) Оҳ! Мана бу бошқа гап.

Э с т р а г о н (*иккиланиб*). Таксир...

П о ц ц о. Оғайни, нима гап?

Э с т р а г о н. Ҳа-а... сизга энди керак эмасми... халиги... буларни ташаб юборасизми... суяқларни... таксир?

В л а д и м и р (*гаши келиб*). Сабр қилиб туролмадингми?

П о ц ц о. Ҳечкиси йўқ, ҳечкиси йўқ, асло хижолат тортманг. Суяк керак эмасми дейсизми? (*Уларни қамчи билан ағдаради.*) Йўқ, шахсан менга керак эмас. (*Эстрагон суяк томон қадам ташлайди.*) Бирок... (*Эстрагон тўхтабди.*) Аслида унинг эгаси ҳаммол. Шундай экан, буни ундан сўраганингиз маъқул. (*Эстрагон Лаки томон юзланиб, иккиланиб қолади.*) Сўранг, сўрайверинг, кўрқманг. У сизга айтади.

Эстрагон Лакига яқинлашиб, олдида тўхтабди.

Э с т р а г о н. Таксир... маъзур тутасиз, таксир...

Лаки қимир этмайди. Поццо қамчини ишга солади. Лаки бошини кўтаради.

П о ц ц о. Сендан сўрашяпти, тўнғиз, жавоб бер. (*Эстрагонга.*) Сўранг.

Э с т р а г о н. Кечирасиз, таксир, суяқлар керак эмасми?

Лаки бир муддат Эстрагонга тикилиб қолади.

П о ц ц о (*киноя аралаш*). Таксир! (*Лаки бошини хам қилади.*) Жавоб бер! Уларни ейсанми, йўқми? (*Лаки лом-лим демайди. Эстрагонга.*) Улар сизники. (*Эстрагон суюкка ташланиб, уларни гажий бошлайди.*) Жуда ғалати. У биринчи марта ризкидан воз кечаяпти. (*У Лакига ташвишланиб тикилиб қолади.*) Ишқилиб бунақа ҳазиллари билан ўзини касалга солиб олмаса эди! (*Арқон тугунини сиқиб боғлайди.*)

В л а д и м и р (*кутилмаганда*). Қандай шармандалик!

Жимлик. Эстрагон таажжубланиб, суюк гажиишдан тўхтади ва навбат билан бир Владимирга, бир Поццога тикилади. Поццонинг парвойи фалак. Владимир тўхтовсиз тутади.

П о ц ц о. Бирор нарсани назарда тутиб шундай дедингизми?

В л а д и м и р (*мингирлаган оҳангда*). Одамга бундай муносабатда бўлиш... (*Лакини кўрсата туриб*) бу ҳолни мен... одамзотга нисбатан... йўқ... бу шармандалик!

Э с т р а г о н (*четда қолишни истамай*). Қандай шармандалик! (*Яна суюкни кемиришига тушади.*)

П о ц ц о. Жуда шартаки экансиз. (*Владимирга*) Бетгачопарлигим учун маъзур тутасиз, ёшингиз нечада? (*Сукут.*) Олтмиш?.. Етмиш?.. (*Эстрагонга.*) Унинг ёши нечада бўлиши мумкин?

Э с т р а г о н. Ўзидан сўранг.

П о ц ц о. Беодоблик қилмоқчи эмасман. (*Муштугини олиб, уни қамчига уриб, ўрнидан туради*) Бирок кетишим керак. Ҳамсухбат бўлганларинг учун раҳмат. (*Уйланади.*) Ёки сизлар билан бир тамаки тортсаммикан? Бунга сизлар нима дейсизлар? (*Улар лом-мим дейишмайди.*) Мен жуда кам чекаман, жуда кам. Кўп чекишга унчалик одатланмаганман. Бу (*муштукни юраги устига олиб боради*) юрак уришини тезлатади. (*Жимлик.*) Тамаки – минг ўзингни асраганингга қарамай, дармонингни сўриб олади. (*Хўрсинади.*) На чора. (*Сукут.*) Балки сизлар чекмассизлар? Шундайми? Йўқ? Дарвоқе, гап ҳозир бунда эмас. (*Жимлик.*) Туриб қўйган бўлсам, энди қандай қилиб ўтираман? Иродасиз одам бўлиб кўринишни истамайман. (*Владимирга.*) Нима? (*Жимлик.*) Балки сиз ҳеч нарса демагандирсиз? (*Жимлик.*) Аҳамияти йўқ. Шундай қилиб... (*Уйланиб қолади.*)

Э с т р а г о н. Ҳа-а! Шуниси маъқулроқ. (*Суюкни ташлайди.*)

В л а д и м и р. Кетдик.

Э с т р а г о н. Дарровми?

П о ц ц о. Шошманглар! (*Арқонни тортади.*) Курси! (*Қамчи билан кўрсатади. Лаки курси қўяди.*) Яқинроқ! Шу ерга! (*У ўтириб олади. Лаки ортга тисарилиб, жомадон ва саватни қўлига олади.*) Мана, яна ўтириб олдим! (*Муштукни тўлдирга бошлайди.*)

В л а д и м и р. Кетдик!

П о ц ц о. Ишқилиб, кетишларингга мен сабабчи эмасманми? Яна бир оз қолинглар, афсусланмайсизлар.

Э с т р а г о н (*бир нарсдан умидвор бўлиб*). Бизнинг вақтимиз бемалол.

П о ц ц о (*муштукни тутуди*). Биринчисига караганда (*Муштукни оғзидан чиқариб, уни томоша қила бошлайди*) иккинчисиси ҳаммиша ёмон, сизларга айтиб қўяй. (*Яна муштукни оғзига солади.*) Бирок, у ҳам ёмон эмас.

В л а д и м и р. Мен кетдим.

П о ц ц о. У афтидан менга тоқат қилолмаётганга ўхшайди. Мен, албатта, одамохун одам эмасман, бироқ шу сабаб бўла оладими? (*Владимирга.*) Хато қилишдан олдин, яхшилаб ўйлаб кўринг. Дейлик, атрофга қоронғу тушмасдан ҳозир кетдингиз ҳам дейлик. (*Учаласи ҳам осмонга тикилади.*) Ҳўш, кейинчи. Кейин нима бўлади... (*Муштукни оғзидан чиқариб, унга тикилади.*) ...ўчиб қолди... (*муштукни ёқади*) у ҳолда... у ҳолда... у ҳолда нима бўлади? ...Ҳалиги учрашувларинг нима бўлади, анави билан... Годе-

ми... Годоми... Годами... *(Жимлик.)* Хуллас, кимни назарда тутаетганимни биласизлар. Келгуси такдирларингиз ахир унга боғлиқ-ку. *(Жимлик.)* Дейлик сизнинг яқин келажагингиз.

Э с т р а г о н. У рост айтаяпти.

В л а д и м и р. Буни сиз қандай билдингиз?

П о ц ц о. Эҳ, у яна мени саволга тутаяпти. Мана шу тахлит самимий ва кадрдон дўст бўлиб қоламиз.

Э с т р а г о н. Нега у нарсаларини кўлидан кўймайди.

П о ц ц о. Уни учратсам мен ҳам ўзимни бахтиёр хисоблардим. Қанча кўп одамни учратсам, шунча ўзимни бахтиёр хис этаман. Ҳатто энг ярамас одам ҳам сенга нимадандир сабоқ бериши, ўрناق бўлиши, бахтли эканлигингни яхши хис этишингга кўмаклашиши мумкин. Ҳатто сизлардан ҳам *(у ҳар бирининг кўзига тик қараши учун иккаласига галма-гал кўз ташлайди)* хатто сизлардан ҳам, эҳтимол, нималардир ўргангандирман.

Э с т р а г о н. Нега у нарсаларини кўлидан кўймайди.

П о ц ц о. Бу мени ҳайрон қолдирган бўларди.

В л а д и м и р. Сизга савол беришди.

П о ц ц о *(қувноқ оҳангда)*. Савол? Ким? Қанақа савол? *(Жимлик.)* Ҳозиргина сиз, мен билан гаплашолмай, қалтираб тургандингиз. Энди эса мени саволга тутаяпсиз. Бунинг оқибати яхши бўлмайди.

В л а д и м и р *(Эстрагонга)*. Афтидан у гапингни эшитганга ўхшайди.

Э с т р а г о н. *(яна Лаки атрофида ўралаша бошлайди.)* Нима?

В л а д и м и р. Энди саволингни унга бер, у бемалол эшитиши мумкин.

Э с т р а г о н. Нимани сўрайман?

В л а д и м и р. Нега нарсаларини ерга кўймайди, деб.

Э с т р а г о н. Буни мен ўзимдан сўраяпман.

В л а д и м и р. Ундан сўраб қўя қол.

П о ц ц о. *(кутилмаган саволдан довдираб қолишдан ташвишланиб уларнинг сўхбатига қулоқ тутайди)*. Нега у кўлидаги нарсаларни ерга кўймайди, деб мендан сўрамоқчисизлар, шундайми?

В л а д и м и р. Шундай.

П о ц ц о *(Эстрагонга)*. Сиз ҳам қўшиласизми?

Э с т р а г о н *(Лакининг атрофидан нари кетолмай)*. Худди буғуга ўхшаб пишиллашини қаранг.

П о ц ц о. Саволингизга ҳозир жавоб бераман *(Эстрагонга)*. Ўтинаман,

Ўзингизни босинг. Менинг жаҳлимни чиқаряпсиз.

В л а д и м и р. Бу ёққа кел.

Э с т р а г о н. Нима бўлди?

В л а д и м и р. Ҳозир у негалигини айтар экан.

Улар ёнма-ён турганча, жим бўлиб кута бошлашади.

*Рус тилидан
Жаббор ЭШОНҚУЛ
таржимаси*

(Давоми бор)

ИНГЛИЗ УЙҒОНИШ ДАВРИ ДРАМАТУРГИЯСИ: УИЛЬЯМ ШЕКСПИР

Уильям Шекспир (William Shakespeare) 1564 йилда Англиянинг Уорриктир графлиги худудидаги Эвон дарёси устида жойлашган Стрэтфорд шаҳарчасида қўлқопсоз қосиб Жон Шекспир оиласида дунёга келди. Бу ҳақда маълумот Стрэтфорддаги Авлиё Троица черковининг қайднома китобида зикр қилинган. Адибнинг болалиги ва ёшлиги ҳақида тўлароқ маълумот берувчи бошқа бирон манба мавжуд эмас. Таниқли ношир ва олим Жорж Стивенс Шекспир вафотидан юз эллик йил сўнг унинг ҳаёти ҳақида тўплаган маълумотларга таяниб қуйидагича ёзган эди: “Шекспир ҳақида бор билганимиз қуйидагилар бўлди. У Стрэтфорд шаҳарчасида дунёга келган. Уша ерда улғайиб, ўн саккиз ёшида қўшни фермер қизига уйланган, фарзандлари бўлган. Сўнгра Лондонга кетган, аввалига актёр, кейин ёзувчи бўлган, қатор поэмалар ва театр учун пьесалар ёзган. Ва ниҳоят Стрэтфордга қайтиб, сўнги васиятини ёзган ва ўша ерда вафот этган”¹. Шунга қарамай, шекспиршунос олимлар ўтган 350 йил бадалида адиб меросини тинимсиз ўргандилар, архив ва театр музейларидан янги-янги ҳужжатлар топиб, унинг таржимаи ҳолини бойитишга муваффақ бўлишди.

Уильям Шекспир болалигидан Стрэтфорд шаҳридаги Грамматика мактаби²га қатнаб саводини чиқаради. Бироқ унга грамматика мактабини тугаллаш насиб қилмайди. 1578 йилга келиб Шекспирнинг отаси Жоннинг ишлари касодга учрайди ва оилани боқиш қийинлашади. Ёш Уильям ҳам мактабни саккизинчи синфдан ташлаб, отаси ёнида ишлашга мажбур бўлади. Шекспир биографлари унинг то 1585 йилгача кечган ҳаётини турлича талқин қиладилар. Масалан, Кэролайн Сперджен, Жон Обри, Томас Плом, Жон Уилсон, Никола Раулар фикрини умумлаштирадиган бўлсак, Шекспир ўспирин пайтида кўпроқ табиат қўйнида вақтини ўтказган. Ҳатто қўшнисини дворян Томас Люси ўрмонида ўғринча ов қилган, пул топиб, кўнгилхушлик билан машғул бўлган. Ҳаётда эркин ва бирмунча уддабурон бўлган Шекспир ҳатто қўшни қишлоқда яшовчи дворян Ричард Хетеуэйнинг ўзидан саккиз ёш катта қизи Энн Хетеуэй билан ишқий роман юритади. Оқибатда хомиладор бўлиб қолган йигирма олти яшар Энн билан ўн саккиз ёшли Уильямнинг 1582 йилнинг 27 ноябрида никоҳ тўйлари бўлиб ўтади. Шундан кейин 1583 йилнинг май ойида уларнинг қизи Сьюзен, 1585 йилда эса эгизак фарзандлари Амнет (ёки Гамнет) ва Жудита дунёга келади. Шекспиршунос Никола Раунинг ёзишича, ёш Уильям ва қўшни феодал Томас Люси ўртасидаги можаро бу йилларда ҳам давом этган, ўз ўрмонида ўғринча ов қилгани учун сэр Люси уни бир неча бор жазолаган. Ахир оқибат Шекспир 1585-1586 йиллар орасида иш ахтариб Лондонга кетади. Яна бир шекспиршунос Жон Обрининг ёзишича Шекспир то 1586 йилгача Стрэтфордга яқин бўлган Глостершир графлигига қарашли Костуолд қишлоғида ўқитувчилик қилган. Олимларнинг бу каби бошқа мазмунли маълумотларини ҳам Шекспир ҳаётномаларида учратишимиз мумкин³. Нима бўлса ҳам Шекспирнинг болалик ва ўспиринлик

¹ Қаранг: Шекспир В. Ромео и Жульетта. Трагедии; Сонеты.-М.: Мир книги, 2005. – с.5.

² Grammar School (ўрта мактаб) – Ўрта асрларда Англияда латин тилида билим берадиган ўрта мактаб. Бу мактабларда гуманистик тарбия ва билим олиш йўлга қўйилган бўлиб, асосан риторика, философия ва грамматика қоидалари ўргатилган, қадим юнон ва рим адабиёти чуқур ўтилган. – муаллиф.

³ Қаранг: Аникст А. Шекспир. – М.: Молодая гвардия; 1964.-с. 20-30.

йиллари Англиянинг тарихий воқеаларга бой даврига, мамлакатда қиролича Елизавета ҳукмронлик қилган йилларга тўғри келади.

Хуллас, 1587 йилда Шекспир Лондонга келаркан, гуманизм ғояларини тарғиб қилаётган фалсафа, адабиёт ва театр арбоблари даврасига келиб қўшилади. Инглиз адабиёти тарихи билимдонлари профессорлар Г.В. Аникин ва Н.П. Михальскаяларнинг таъкидлашларича, Шекспир 1587-1593 йиллар Лондон театрларида актёр сифатида фаолият кўрсатаркан, томошабинлар орасида шуҳрат қозонолмаган.¹ У 1593 йилдан машҳур актёр ва режиссёр Ричард Бербежд “Театр”ида аввало актёр, сўнг режиссёр ва драматург сифатида фаолият кўрсатган. Шекспир 1599 йилдан Лондонда янги қурилган “Глобус” театрида пайчи (улуш олувчи) ҳисобланган ва сахна учун драмалар ёзган. Шундай қилиб Шекспирнинг номи 1593 йилдан драматурглар сафида пайдо бўлади ва тез фурсат орасида шуҳрат қозонади.

Бу йилларда Шекспир қиролича Элизавета саройи зодагонларидан бўлган ёш граф Саутгемптон билан яқиндан дўстлашади. Сабаби, Шекспир граф Саутгемптонга ўзининг илк поэмалари “Венера ва Адонис” (1593) ва “Лукреция” (1594)ни бағишлаган эди. Ҳар иккала поэманинг титул варағида “Барон Гичфильд, граф Саутгемптон, Хенри Рисли олий ҳазратларига... Сизнинг каминаи қулингиз Уильям Шекспир” мазмунидаги бағишловни ўқиш мумкин. Нафсилам қиролича Элизавета ва унинг саройидаги мўътабар зодагонларга муаллифларнинг ўз асарларини бағишлашлари у даврда одат тусига кирган бўлиб, бунинг эвазига ул номдор аъёнлар қаламкашларга мукофотлар беришган, нафақалар тайинлашган, қолаверса, уларни ўз ҳимояларига олганлар. Шекспир ҳам дўсти граф Саутгемптон ҳимоясига ўтгач, эмин-эркин ижод қилади, ҳаёти ва адабий фаолияти гуллаб-яшнади.

Уильям Шекспир ҳаммаси бўлиб ўн тўққиз йил ижод қилди. У 1593-1612 йиллар орасида икки поэма, 154 та сонет ва 37 та пьеса ёзди. Адиб 1612 йилда театр ва драматургия билан хайрлашиб, туғилиб ўсган она шаҳри Стрэтфордга қайтиб келади. У ерда тўрт йил тинч ҳаёт кечириб, 1616 йилнинг 23 апрелида 52 ёшида бу дунё билан хайрлашади.

Шекспир меросини олимлар уч даврга бўлиб ўрганадилар. Биринчи даврга адибнинг 1591-1601 йилларда ёзган “Венера ва Адонис”, “Лукреция” поэмалари, сонетлари ва тарихий хроникалари қиради. Шунингдек Шекспир бу даврда ўзининг “Тит Андроник” (1594), “Ромео ва Жульетта” (1595), “Юлий Цезар” (1599) фожиаларини, “Қийик қизнинг қуйилиши” (1594), “Ёз оқшомидаги туш” (1594-1595), “Венециялик савдогар” (1595), “Виндзорлик нозанинлар” (1597), “Йўқ нарсдан бир талай ғавғо” (1598-1599), “Бу сизга ёқадими” (1599-1600), “Ун иккинчи кеча ёки турфа хангомалар” (1600) номли комедияларини ҳам ёзади.

Адиб ижодининг иккинчи даврига унинг 1601-1608 йилларда яратган машҳур трагедия ва комедиялари қиради. Улар “Хамлет” (1600-1601), “Отелло” (1604), “Қирол Лир” (1605-1606), “Макбет” (1606), “Антоний ва Клеопатра” (1607), “Кориолан” (1608), “Афиналик Тимон” (1608) фожиаларидир.

Шекспир ижодининг учинчи даврига мансуб асар “Перикл” (Periclus) 1608-1612 йилларда ёзилган, “Цембелин” (1609-1610), “Қиш эртаги” (1610-1611), “Бўрон” (1611) трагикомедиялари ҳисобланади.

Таъкидлаганимиз, XVI аср инглиз ренессанс шоирлари ижодида сонет жанри етакчи ўрин тутди. Шекспирнинг “Сонетлар” тўплами илк бор 1609 йилда нашр қилинади. Аслида муаллиф уларни 1592-1598 йиллар орасида ёзган эди. Сонетлар мазмунидаги фалсафий теранлик, лиризм устуворлиги, қўтаринки кайфият ва мусикавийлик ўқувчини ўзига ром этади. Лирик ҳаётнамани, яъни шоир ўзининг сарвқомат, келишган дўсти жаноб W.H. га садокатини ва қора сочли, бугдойранг юз хоним (the Dark Lady) га муҳаббатини ошқора баён айлайди. Қизиғи шундаки, “Сонетлар” китобининг титул варағидаги “Ушбу сонетларнинг ёзилишига асосий сабабчи бўлган сир-

¹ Аникин Г. В., Михальская Н. П. История английской литературы. – М.: Высшая школа, 1975. - с. 46.

ли дўстим жаноб W.H. га бахт-саодат ва узок умр тилайман,” деган ёзувнинг ечими устида шекспиршунослар то ҳозирга қадар бош қотирадилар. Шоирнинг сир тутган садоқатли дўсти ким бўлгану, таъриф қилинган маҳбубаси “қорасоч буғдойранг юзли хоним” ким эди. Дарвоқе, Шекспир сонетлари ҳақида юзлаб мақола ва тадқиқотлар яратилган, Гёте, Вордсворд, Оскар Уайлд каби сўз усталари уларни таҳлил қилганлар. Бироқ улардан биронтаси ҳам шоир пинҳон тутган қадрдон дўсти W.H.нинг, ёхуд кўнгли мойил бўлган буғдойранг юзли хонимнинг ҳаққоний исм-шарифини аниқ айтолмаган.

Шекспиршунослар адиб сонетларини асосан икки қисмга бўлиб талқин қилишади. Биринчи қисмга 1-дан то 126-га қадар, яъни муаллифнинг “сирли дўсти” га бағишлаган сонетлари, иккинчи қисмга эса 128-152 гача яъни “қорасоч, буғдой ранг юз хоним” га бағишланган сонетлари киритилади. Хуллас, олимларнинг кўпчилиги биринчи қисмга мансуб сонетларида Шекспир ўзининг яқин дўсти ва ҳомийси граф Саутгемптонни таърифлаган дейишса, бошқалари шоирнинг кенжа замондоши граф Уильям Ҳерберт (W.H. – бу ҳарфлар инглизчада унинг исми шарифига мос тушади – М.Х.) мадҳ этилганини исботлашга ҳаракат қилишади. Нима бўлганда ҳам сонетларда тасвирланган ёш, хушқомат ва малласочли истараси иссиқ бу йигит шоир кўнглига яқин бўлгани очиқ сезилиб туради. Сонетларда таърифланганидек шоир маълум бир вақт хуштаб йигитдан йироқлашиб, “қора соч, буғдой ранг юз хоним” га эргашади, йигит эса нописанда қиёфада ўзга шоирлар мажлисига йўл олади. Ниҳоят қора соч аёлга муҳаббати сўнган (139 сонет) шоир кўнгли сарвқомат дўсти, малласоч йигитни кўмсайди, рашк ила севгилисига тавозе билан муружаат қилади:

*Феълингда пинҳонки ноҳақлик, ёлгон, –
Оқламоққа мажбур қилмоғинг бекор.
Ундан кўра синдир кучни куч билан,
Макр ила сен мени этма ярадор.*

*Ўзгани сев, аммо учрашган замон
Кўзларингни мендан олиб қочма ҳеч.
Ишиқинг сақлагувчи кўксим беқалқон
Киприкларинг гарчи яланғоч қилич.*

*Кўзларинг қудрати ўзинга аён,
Мендан нигоҳингни узиб, оқибат –
Ўзгаларнинг кўксин оларсан нишон,
Ки менга кўрсатмоқ бўларсан шафқат.*

*О, шафқатингни қўй! Нигоҳинг майли
Ўлдирса ўлдирсин ишиқим туфайли.*

(Русчадан Ю.Шомансур таржимаси)

Оқибатда шоир севгисига номуносиб бўлган бевафо ва енгилтак қорасоч хонимни рад этиб, ўзининг қадрдон дўстига бўлган садоқатини ундан устун қўяди. Икки сирдош дўст яна бирга бўлади, аввалги пинҳона муносабатларини қайта тиклайди. Хулоса қилиб айтганда, Шекспир сонетларининг аксари қисми мазмунан лирик қаҳрамоннинг муҳаббат йўлидаги иқрорини, таъбир жоиз бўлса, тоат ибодатини мадҳ этади. Лирик қаҳрамон қалбида жўш ураётган ишқ туйғулари унинг маънавий қиёфаси ва жамиятга муносабати билан уйғунлашган ҳолатда тасвирланади. Шекспир сонетлари ab ab cd cd ef ef gg тарзида қофияланган бўлиб, уларда мисраларнинг метафора ва афоризмларга бойлиги, фалсафий маънонинг устуворлиги кўриниб туради.

Шекспир сонетларини рус тилига шоир-таржимон С.Я.Маршак зўр

махорат билан ўғирган бўлса, ушбу русча таржимадан ўзбек тилига Максуд Шайзода ва Юсуф Шомансур таржима қилганлар. Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол шоир сонетларини бевосита инглизчадан ўзбек тилига таржима қилиб, алоҳида китоб ҳолида нашр эттирди.

Шекспир ижодининг дастлабки даврида тарихий хроникалари билан бирга ўзининг кувноқ комедияларини ҳам яратди. Адиб комедияларининг қахрамонлари ҳаётдан завқ ола биладиган, турмушда ҳаракатчан ва кувноқ кишилар бўлиб, улар ўз тақдири ва келажагини ўз қўли билан яратишга қодир, гуманистик дунёқарашга мойил одамлардир. Масалан, “Ёз оқшомидаги туш” (1594-1595) комедиясида адиб италийан драматургиясидаги “ниқобли комедия” жанри амьаналарини давом эттиради. Пьесадаги воқеалар табиат қўйнида севишган ёшларнинг пинҳона учрашувларини тасвирлаш билан ўтади. Ёшлар ота-она ҳукми билан эмас, балки ҳақиқий муҳаббат ила турмуш қуришга ҳаракат қиладилар. Уларнинг ишқий учрашувларида юзларига тутиб олган ниқоб ҳимоя воситасини бажаради. “Ун иккинчи кеча” (1600) комедиясида яна севги мавзусига мурожаат қиларкан, муаллиф ишқ-муҳаббат йўлида дадил олға юриш қилган янги замон-ренессанс даври ёшлари киёфасини яратади.

“Венециялик савдогар” (1595) комедиясида эса Шекспир ишқ-муҳаббат мавзусидан четга чиқади. Асар мазмунида икки бир-бирига қарама-қарши дунё: гўзаллик, биродарлик, бағрикенглик, олийжаноблик ҳиссиётлари эгалари (Антонио ва унинг дўстлари Бассанио, Порция, Нерисса, Жессика) ва мол-дунёга ўч, ҳасис, худбин (Шейлок ва унинг ҳамтовоқлари) кишилар ўртасидаги тафсилотлар тасвирланади. Антонио янги давр – ренессанс кишиси, у олийжаноб фазилатлар соҳиби, дўстларига ҳамиша ҳамдард, уларга ёрдам қўлини чўзиб келади. Шейлок эса унинг тамомила акси, ўта худбин ва ҳасис судхўр, у буржуача мешчанликни хуш кўради, ўзгалар ҳисобига бойлик орттирувчи, инсоний фазилатлардан ўта йироқ бўлган шахс.

Шунингдек, Шекспир комедияларида масҳарабоз образи ҳам киритилган бўлиб, у ўзида комик сюжетларни, ҳазил-мутойибаларни мужассам этади.

Ўрта асрларда қирол ва йирик феодаллар саройида масҳарабоз лавозимида хизмат қилган шахслар ўз хўжаларига кўнгилхушлик ато этиш билан бирга, унинг хато-камчиликларини ҳеч тортинмай ҳазил-мутойиба аралаш бемалол айта олганлар. Шекспир ўзининг “Қирол Лир”, “Ун иккинчи кеча”, “Бу сизга ёқадими” каби пьесаларида масҳарабозлар образига кенг ўрин беради ва улар иштирокида замонасидаги мавжуд иллат ва камчиликларни кескин танқид қилади. Масалан, “Ун иккинчи кеча” комедиясидаги калондимоғ графиня Оливия билан масҳарабоз ўртасидаги ушбу диалогда бу ҳолат очик кўринади.

Оливия – Йўқол, аҳмоқ!

Қизиқчи – Маликам, яхши май ва яхши маслаҳат иккита камчиликни тузата олади. Курук аҳмоққа май берсангиз, у хўл бўлиб қолади. Агар ёмон одамга яхши маслаҳат берсангиз, у яхши бўлиб қолади. Агар тузалмаса, тикувчи унга ямоқ солиши керак. Чунки эски нарсаларнинг давоси ямоқ. Яхшилик айб қилса унга гуноҳни ямоқ қиладилар. Тузалган гуноҳкорга яхшиликни ямоқ қиладилар. Агар шу қиёсим ёқса ёқди, ёқмаса – начора? Бахтсизлик ҳамиша иснод бўлганидек, гўзаллик – мисоли гул. Графиня, аҳмоқ чиқариб юборилсин, дедилар ва мен такрор айтаманки, графиня чиқариб юборилсин.

Оливия – Мен сени чиқариб юборилсин, дедим, афандим.

Қизиқчи – Бу зўр хато, хоним! *Cucullus non tacit monachum* (лот.: “қулоқ кийган билан одам роҳиб бўла қолмайди”) яъни, қалпоғим бачкана бўлгани билан ақлимга асар қилмайди. Марҳаматли малика, ижозат беринг, сизнинг аҳмоқлигингизни исбот этай.

(Русчадан Ҳ.Фулом таржимаси)

Хуллас, Шекспир комедияларининг мазмуни қайси даврга мансуб

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

бўлишидан қатъий назар, улардаги мақсад ва ғоя замонасига ҳамоҳанг кечади, ренессанс кишилари орзу қилган шахснинг баркамол ақл-идрокини ўзида акс эттиради¹.

Шекспир ижодининг биринчи даврида яратган “Тит Андроник” (1594) фожиасини қадим Рим адабиётидаги “қонли трагедия” жанрига ҳамоҳанг тарзда ёзган эди. Дарвоқе, фожиа мазмун ва бадиийлик жиҳатлардан қадим Рим файласуфи ва ёзувчиси Сенека трагедияларига ўхшашдир. Пьесанинг бош қаҳрамони саркарда Тит Андроник Рим олдидаги муқаддас бурчига содиқ қолса-да, ундаги олий мақсад ва ватан олдидаги садоқат Римни парчаланишдан сақлаб қололмади. Тит Андроникка қарши унинг рақиблари ёвуз ва маккор Сатурнин, Тамора ва мавр Арон узлуксиз кураш олиб бордилар. Воқеа якунида уларнинг ёвуз ҳаракати қош қилинсада, фожиавий тўқнашувлар содир бўлиб ўтади.

Шекспирнинг трагедия жанридаги юксак маҳорати унинг “Ромео ва Жульетта”(1595) фожиасида янада ёрқин намоён бўлади. Адиб ўз асари сюжетини шоир Артур Брукнинг “Ромео ва Жульетта”(1562) поэмасидан олган бўлиб, ундаги жанр ва тасвир воситаларидан воз кечиб, фожиа мазмунига юксак ғоя ва бадиий баркамоллик пафосини сингдирди. Асарда бир-бирига душман хонадонда туғилиб вояга етган ва тасодифан кўришиб бир-бирини севиб қолган икки ёш Ромео ва Жульеттанинг пок муҳаббати, ишқий туйғулари улуғланади. Айни пайтда ўрта аср феодал ахлоқининг ярамас иллатлари, фиску фужур икки қалбнинг эркин муҳаббатига тўғаноқ бўлгани пьеса мазмунида кескин қораланади. Адиб “Ромео ва Жульетта” фожиасида ёмонликнинг туб илдизи қаҳрамонларнинг ички дунёсида эмас, балки уларни қуршаб олган агроф муҳит ҳамда жамиятнинг ноқобил одатларидир, дея уқтиради. Мана шу бешафқат жамият ва ҳиссиётсиз муҳит билан тўқнаш келган икки мурғак қалб уларнинг бемаврид қурбонига айланади. Танқидчи В. Г. Белинский таърифи билан айтганда “Бу чин муҳаббатнинг юксак кўриниши бўлиб, Ромео ва Жульетта монологларида севги фақат икки ёшнинг бир-бирига иштиёқи тарзидагина эмас, балки ишқнинг юксак маънодаги рамзи, таъбир жоиз бўлса унинг илоҳий куч-қудратида мужассам бўлгувчи олий фазилат тарзидаги кўринишидир”².

Пьесадаги персонажлар орасида монах Лоренцо образи алоҳида ўрин эгаллайди. Рухоний бўлишига қарамай Лоренцо диний фанатизм ақидаларидан йироқ бўлган софдил инсон. У янги замон, яъни Ренессанс қадриятларининг ҳимоячиси, илм одами. Шу боис у икки ёшнинг севгисини асраб-авайлашга ҳаракат қилади, уларни бир лаҳза бўлсада бахтли кўришни истади. Минг афсус, воқеалар у кутганидек ижобий тугамайди. Бир-бирининг дийдорига шошилган Ромео ва Жульетта тасодиф ва хурофот қурбонига айландилар, захар ичиб, ҳаётдан эрта кўз юмадилар.

Фожиа сўнггида воқеа Монтеки ва Капулетти хонадонларининг ярашиш саҳнаси билан якун топади. Феодал оилаларининг бу келишуви Верона князи Эскалнинг аралашувида кечади. Княз саҳнада олий ҳукмдор кўринишида, яъни ўзбошимча феодалларни ўз измига бўйсиндира олган мутлақ монарх киёфасида гавдаланади ва унинг:

*Ҳаммангизга тонг келтирди мотамсаро сулҳ,
Ҳатто қолмоқ истамайди аламли кувей.
Юринг, ҳали кенгаш қуриб ўйламоқ керак—
Кимга биздан илтифоту кимларга жазо!
Ромео ва Жульеттанинг қиссасидан ҳам,—
Ғамли қисса кўрган эмас тарихда олам!*

(М. Шайхзода таржимаси)

хитоби билан саҳна ёпилади.

¹ Қаранг: История зарубежной литературы. Средние века и Возрождение. – М.: Высшая школа, 1987. - С.370.

² Белинский В.Г. Полн. собр. соч., М., 1953, том 7, с.313.

Шекспир навбатдаги трагедияси “Юлий Цезар” (1599) билан ўзининг тарихий драмаларига яқун ясайди. Муаллиф фожеанинг сюжетини қадим юнон тарихчиси Плутархнинг “Қўшалок таржимаи ҳоллар” китобидан олсада, мазмунан тамомила оригинал асар яратишга муваффақ бўлади.

Фожиада ўз даврининг муҳим сиёсий воқеалари – қадим Римда республикачилар (Брут, Кассий) билан империя тарафдорлари – цезарчилар (Антоний, Октавиан) ўртасидаги кураш акс эттирилган. Асардаги чуқур ижтимоий-сиёсий фикрлар, душман гуруҳлар ўртасидаги шиддатли конфликт, тарихий қаҳрамонлар характери яратишдаги маҳорат – трагедияни Шекспир ижодининг энг яхши намуналаридан бири даражасига кўтарган. “Юлий Цезар” трагедияси шоир Уйғун томонидан ўзбек тилига ўгирилиб, 1959 йил Ҳамза театрида сахналаштирилади.

Шекспир ижодида катта ижобий бурилиш ясаган, маҳорат мактаби ҳисобланмиш унинг энг машҳур асари “Ҳамлет” фожиасидир. Дания шахзодаси Ҳамлетнинг фожиавий ҳаёти тарихчи Саксон Грамматикнинг “Данияликлар тарихи” китобидан олинган бўлиб, бу мавзуда Шекспирга қадар француз адиби Белфор ва инглиз драматурги Томас Кид ҳам драмалар ёзгандилар. Бироқ улар яратган Ҳамлет образи сахнада Шекспир Ҳамлетидек шуҳрат қозонолмади.

Трагедиянинг бош қаҳрамони шахзода Ҳамлет отасининг қотили ўз амакиси Клавдий эканини билгач, оғир қайғуга ботади. У қотил Клавдийнинг жирканч қиёфаси ва мунофиқлигини фош этиб, ундан қасос олиш ўз зиммасига тушганини тушиниб етади. Бўлиб ўтган дахшатли воқеалар уни адолатсизликлар ва бузилган муҳитга қарши курашга отлантиради. Аввало Ҳамлет узоқ вақт ўзи билан, ўзидаги чигал, мураккаб хаёл ва ғайритабиий тушунчалар билан кураш олиб боради. Уз бошига тушган ғам-ғусса уни бошқалар бахтсизлигининг сабабларини аниқлашга ундайди. Қаҳрамоннинг шахсий изтиробини унинг атрофидаги одамлар қайғуси олдида ўз аҳамиятини йўқотади. Акс ҳолда, у бадбахт Клавдийдан аллақачон отаси учун қасос олган бўларди. Лекин Ҳамлет шахсий ўч олишдан олдин бошқа кўп муҳим масалалар устида бош қотириши, уларнинг мағзини қақиб олиши зарур эди. Дастлабки сахналарда Ҳамлет суст, паришонхотир, фаолиятсиздек кўрингани билан, аслида у фаолиятли шахс. Турмушдаги кескин қаршилиқлар: бир томондан отасининг ёвузларча ўлдирилиши бўлса, иккинчидан қотил Клавдий саройида кечаётган ёқимсиз ҳаёт, айшу ишрат, ҳатто ичилган ҳар бир коса майни замбарак отиш билан шарафлаш каби бепарда қилиқлар уни жиддий ўйлашга мажбур қилади. Қаҳрамондаги ушбу ҳолат унинг “To be, or not to be: that is the question” (“Тирик қолмоқ ё ўлмоқ: Шудир масала!”) сатрлари билан бошланувчи машҳур монологда ўз аксини топган.

“Ҳамлет”нинг шох асар дея тан олиниши сабаби ундаги воқеалар мазмунида жамиятининг энг муҳим муаммолари – тарих, давлат тузуми, сиёсат, фалсафа, ахлоқ, одоб, дин масалаларининг қамраб олинганлиги, барчасининг бадий матнда мужассам талқин этилгани ва сахнада қаҳрамонларнинг руҳий ҳолати ҳамда кечинмалари орқали берилганидадир. “Ҳамлет” ўтган 1748-2003 йиллар давомида рус тилига йигирма уч марта таржима қилинган¹ бўлса, XX асрда ўзбек тилига уч бор ўгирилди. Асарни дастлаб 1934 йил шоир Чўлпон, 1948 йил Максуд Шайхзода ва 1991 йил Жамол Камол таржима қилдилар. Уч забардаст шоир қаламига мансуб бу таржималар турли даврларда ўзбек театрларида ўйналиб келинди, қайта-қайта нашр қилинди.

Шекспир “Отелло” трагедиясининг сюжетини итальян ёзувчиси Чинтионинг “Венециялик Мавро” новелласидан ижодий ўзлаштиради. Асар бош қаҳрамони араб Отелло ўз жасорати ва одабийлиги билан оққўнғил Дездемонанинг муҳаббатига мушарраф бўлади. Ҳатто рашк ўтида ёниб,

¹ “Ҳамлет”ни рус тилига илк бор 1748 йил шоир А.П.Сумароков таржима қилган эди. Манбаларда таъкидлашча у таржимадан кўра кўпроқ “Ҳамлет”га тақлид тарзида яратилган мустақил асарга ўхшаган. Сўнги русча таржима Андрей Чернов томонидан бажарилган бўлиб, у 2003 йилда нашр қилинди ва театрларда сахналаштирилди.

Дездемонанинг софдиллигига кўнглида шубҳа пайдо бўлганида ҳам унинг дилига озор беришдан ўзини тияди, самимийлигини сақлаб қолади. Чунки Отелло “табиатан рашкчи эмас, балки оккўнгил, ўзгаларга ишонувчан одам” (А.С. Пушкин) эди.

Унинг Дездемонага нисбатан шубҳалари ғаламис Ягонинг найранглари туфайли пайдо бўлади. Асар сўнггида Дездемона ҳам, Отелло ҳам мунофиқ Яго ҳийласининг қурбонига айланадилар. Барибир, ҳақиқат юзага чиқади. Манфур Яго қилмишига яраша жазо олади. Отелло ўз хатосига иқрор бўлиб, сахна сўнггида қуйидаги сўзларни айтarkan, ўзига ўзи ханжар уриб, оламдан кўз юмади.

Жиндак сабр қилинглар.

Икки оғиз сўз айтаман кетиши олдидан.

Юртга бир оз хизмат қилдим, бу энди маълум,

Балки айтиши шарт эмасдир. Лекин сўрайман:

Бу қайғули савдоларни хатга соларкан,

Қандоқ бўлсам – шундоқ ёзинг: зарра камайтманг.

Ғазаб ила бир нималар қўшманг. Айтингким,

У бир жинни эди, лекин севарди жуда,

Рашкчи эмас эди, лекин бир кўзгалдию

Жазаваси чегарадан ошди ўшанда...

Подшоликка бермас ноёб гавҳарини у

Битта жоҳил ҳинду каби отди бетисанд.

Энди унинг мўлтираган, муте кўзидан –

Авал йиглаб кўрмаганди, шундоқ бўлса ҳам,

Арабистон дарахтининг шиғобаҳи, шаффоф

Ширасидай ёшлар оқар... Айтинг шуларни...

(Жамол Камол таржимаси)

“Отелло” фожиаси собиқ Иттифоқ даврида унинг худудиди яшаган барча халқлар тилларига таржима қилинган ва сахналаштирилган эди. Ўзбек тилига “Отелло” ни 1940 йил шоир Ғафур Ғулом таржима қилади. 1941 йил трагедия Ҳамза театрида сахналаштирилади.

“Қирол Лир” (1605-1606) фожиасининг мазмунини адиб тарихчи Гольфрид Монмаутнинг “Британия тарихи” ва Холинshedнинг “Хроникалар” китобларидан олади. Бироқ, мавзунини қайта ишлаб унга Глостер тарихини ҳам киритади. Асарда жамиятдаги социал муаммолар, оталар ва болалар ўртасидаги тахт учун кураш ижтимоий-сиёсий воқеалар билан вобаста тарзда тасвирланади. Кўпни кўрган ва ўз куч-қудратига ишонган тажрибали қирол Лир кексайган чоғида мамлакат сарҳадларини уч қизига тақсимлаб бериб, ўзи “давлат ташвишларидан холи” яшамокни ният қилади. Иззатталаб ҳукмдор аввалига қизларининг ўзига бўлган садоқатини билмоқ ниятида улардан қайси бири кекса отани кўпроқ яхши кўришларини сўрайди. Катта қизи Гонерилия билан ўртанчиси Регана қирол оталарини ҳаддан ортиқ севажакларини баён қиладилар. Кенжатай қиз Корделия бўлса отасига опаларидан ортиқ бирон гап айтолмаслигини, уни фақат бир фарзанд тарзида ҳурмат қилажагини айтади. Мақтовларга мойил кекса қирол давлатини икки катта қизига бўлиб беради. Аччиқ устида кенжа қизи Корделияни меросдан маҳрум қилади. Вақт ўтиши билан мол-мулк шайдолари бўлган опа-сингил Гонерилия ва Регана кекса отани унутдилар, ҳатто уни ўзларига халақит бермасин дея кўчага ҳайдайдилар. Отасининг фожиавий қисматидан воқиф бўлган кенжа қизи Корделия уни ҳалокатдан қутқаришга нечоғлик уринмасин, опалари қаршисида ожиз қолади. Сабаби унда на бойлик, на давлат бор эди. Бечора қиз фалакнинг бу қадар разиллигидан нолиб, рўшнолик кўрмай ҳаётдан кўз юмади. Кейинчалик ўз хатоларини тушуниб етган қирол Лир ҳам унинг жасади устида аччиқ кўз ёшлар тўкиб, бу бешафқат дунё ва ярамас тузумга лаънатлар ўқийди ва ўзи ҳам унинг қурбонига айланади.

Шунингдек, илк сахналарда мағрур феодал, енгил-елпи ҳаёт кечирган граф Глостер ҳам қирол Лир каби ҳаётнинг турли синовларига дуч келади. Охир-оқибат қирол ақлдан озғач, ҳақиқатни англаган бўлса, тақдири унга ўхшаган граф Глостер икки кўзи ўйилиб, уйдан ҳайдалгачгина кўзи очилади. Муаллиф граф Глостер тилидан айтилган “Бизнинг давр шундайки, кўрларни девоналар етаклайди” (IV-парда I-кўриниш) сўзлари билан ўша замонга ўз муносабатини билдиради. Хуллас, асар сўнггида замонаси иллатларининг қурбонига айланган икки йирик феодал ўзлари яшаган жамиятнинг адолатсиз қонуниятларини қоралайдилар, табиат яратган моддий бойликларни барчага баробар тақсимламоқ, бу дунёда барча тенг бўлиб, тинч-тотув яшамок лозим, деган хулосага келади. Бу эса ренессанс даври кишиларининг орзу-умиди эди.

Хулоса қилиб айтганда, пьеса ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётида шаклланиб келаётган капиталистик муносабатлар, бойликка ружу қўйиш каби иллатлар кишилар ўртасидаги юксак фазилатлар саналган қардошлик, оила ва биродарлик ришталарини ҳам емириб бораётгани рўйи-рост танқид қилинганди.

“Қирол Лир” фожиасини 1956 йил атоқли шоиримиз Ғафур Ғулом ўзбек тилига ўгирди. Таржима дастлаб “Шарқ Юлдузи” журналида босилиб чиқади. Мазкур таржима 1960 йил Шекспир асарларининг бир жилдлигида, кейинчалик 1981-1985 йилларда чоп қилинган беш томликка киритилди. Трагедияни 1966 йилда Ҳамза театри сахналаштирди. Қирол Лир образи атоқли актёр Олим Хўжаев талқинида катта фалсафий кучга эга бўлиб, сахнада у замонасининг гуманист-файласуфи тимсолида номоён бўлган эди¹.

Шекспир “Макбет” (1606) трагедиясида мустабид монарх ҳукмронлиги даврида мамлакатдаги фожиавий аҳвол ва унга қарши кураш жараёни билан боғлиқ воқеаларни тасвирлайди. Трагедия сюжетини муаллиф тарихчи Р. Холинshedнинг “Англия, Шотландия ва Ирландия хроникалари” китобидан олади. Асардаги воқеалар марказида ўта мустабид ва жоҳил қирол Макбет образи туради.

Дастлабки сахналарда Макбет душманга қарши қахрамонона жанг қилган ботир лашкарбоши сифатида намоён бўлади. Лекин кўп ўтмай унинг қалбида шухратпарастлик ва худбинлик ҳиссиёти жўш ура бошлайди, тож-тахтни эгаллаш иштиёқи вужудини қамраб олади. Авваллари у фитначиларга қарши курашган бўлса, эндиликда ҳокимиятни эгаллаш учун унинг ўзи саройда фитна уюштиради. Ҳийла-найранг ва тажовузлик билан тахтни эгаллаб олгач, Макбет руҳан изтироб чеккан бўлса-да, жинойий ишлардан қайтмайди, ўзига душман билган кишиларни ўлимга маҳкум этади. Ва ниҳоят Макбетнинг ўзи ҳам рақиби Макдуф билан тўқнашувда енгилиб, ҳалок бўлади. Унинг ўлими табиий эди. Чунки халққа зулм ўтказган, мамлакатни қонга ботирган мустабид ҳукмдорнинг умри қисқа, тақдири ўлим билан якун топиши муқаррар, деган ечим асарнинг асосий ғояси бўлиб, у охириги сахнада Макбетнинг узилган бошини кўтариб кирган лашкарбоши Макдуфнинг “Мана ўша шум мустабид, золимнинг боши. Замонамиз озод бўлди”, деган сўзлари билан қарор топади.

“Макбет” фожеасини рус тилига Ю. Корнеев маҳорат билан ўгирган. Ушбу русча таржимадан уни ўзбек тилига шоир Саъдулла Аҳмад ва инглиз тилидан шоир Жамол Камол таржима қилдилар.

Хулоса қилиб айтганда, Шекспир ўз тарихий хроникалари, комедия ва трагедияларини яратаркан авваламбор уларда замонаси руҳини, халқ кайфиятини, ўтмиш ва келажак идеалларини ҳисобга олганди. Шу боис адиб ўз асарларига халқона руҳни сингдириш билан бирга унинг хоҳиш-истагини рўёбга чиқаришни ҳам орзу қилди, орзуларни эса яратган образларида юксак маҳорат билан тасвирлади.

*Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ,
филология фанлари доктори,
профессор*

¹ Қаранг.: Сулаймонова Ф. Ўша манба, 144 бет.

ШЕКСПИР ВА САҲНА ТАЖРИБАЛАРИ

(Режиссёрлик талқинлари масалалари хусусида)

*Қандай қилиб мумтоз тарихдан асрлар
чангини қоқиб ташлаш ва уни завқ билан,
қизиқарли ҳикоя қилиб бериш мумкин?*

Иккита жаҳон урушидан сўнг Шекспир трагедияларини талқин этиш-даги классик қоидалар XX асрнинг олтинчи йиллари театрлари томонидан бузиб юборилди. Айнан шу даврда Чехов театридан абсурд театрига, Станиславский системасидан Мейерхольд биомеханикасига, Брехтнинг ҳеч кимга ўхшамайдиган, ғайриоддий ўзга олами ва Ежи Гра-товский театрига томон ҳаракатларнинг жўшқин динамикасини кузатиш мумкин. Шу зайл режиссура 60-йилларда юзага келган ижодий ғояларни то янги қоидалар қарор топгунга қадар муваффақият билан ривожланти-риб, такомиллаштириб борди. Постмодернистик руҳдаги 1980-йиллардан театрларга трагедиянинг асл моҳияти, шунингдек, матн, сюжет ҳақидаги тасаввурни деконструкция қилиш (маълум бир тузилмани бекор қилиш) тушунчаси кириб келди. Шекспир трагедияларини саҳналаштириш асно-сида борлиқни англашга уриниш замонавий саҳна санъатининг ўзига хос, самарали йўналишларидан бирига айланди.

Европа театри режиссураси жадал суратда классик манбалар билан тажриба-синовлар ўтказиш, матнларга замонавий тус бериш орқали бутун диққат-эътиборини ранг-баранг бадиий ифода воситаларини излашга қаратди. “Ҳайратга солиш”, мунтазам янгиликка интилиш, кашфиётчилик ва саҳна эффектларини техник жиҳатдан такомиллаштириб бориш кучайди. Шу билан бирга, жамият маънавий ҳаётини истиора, ишоралар орқали ан-глашга, тағдор рамзлардан фойдаланишга уринишлар ҳам кўзга ташланади.

Шу жиҳатдан, театр санъатининг ижтимоий таъсир кучи ва жамиятни янгилаш ва ўзгартира олиш қудратига астойдил ишонган театр арбобла-рининг ғоявий-бадиий қарашлари эътиборга лойиқдир. Театрнинг мақсад ва вазифалари тўғрисида худди шундай тасаввурга эга бўлганлардан бири, машҳур италян режиссёри Ж.Стрелер матбуотда шундай чиқиш қилади: “Ишонаманки, кадрятлар кадрсизланган даврда – “Наҳотки, Сиз театр ёрдамида дунёни ўзгартириш мумкин, деган Брехт иддасининг тасдиқланишига чиндан-да ишонсангиз!”, дея менга истехзо аралаш ку-лимсираб савол берган зийрак ёшларга ҳеч иккиланмасдан шундай жавоб бергим келади: – “Албатта! Инсоннинг ҳар бир хатти-ҳаракати дунёни ўзгартиради. Модомики, бадиий асар ушбу ҳаракатларнинг энг таъсирчан-ларидан бири экан, у ҳолда жамоа қалбига улкан таъсир ўтказувчи театр ҳам жиндек бўлсада дунёни ўзгартиришга қодир!”.

Ушбу нуқтаи назарни қўллаб-қувватловчи режиссёрлар учун асосий ижодий рағбатлантирувчи омил “масала қўйиш” ва уларга “жавоб бериш” зарурати ҳисобланади. Улар замонавий ижтимоий-маънавий ҳаётнинг долзарб жараёнларини англашга интилади. Уз фаолиятида масалага бундай ёндашув режиссура санъатининг қатор дарғаларини бир-бирига яқинлаштиради. Питер Брук, Жоржо Стрелер ва Ингмар Бергман уларнинг энг машҳурлари ҳисобланади. Бу уч режиссёр XX асрнинг иккинчи ярмида инсонпарварлик, умуминсоний кадрятларнинг умрибоқий эканлигига так-

роҳ ва такрор далиллар келтирган ҳолда, чин инсоний ғояларни образли талқин қилиш орқали замонанинг оғриқли қирраларини англашга ҳаракат қиладилар.

Бу режиссёрларнинг эстетик, фалсафий ва сиёсий қарашлари турлича бўлишига қарамай, уларнинг ижоди бир хил ижтимоий-маданий жараёнлар таъсирида шаклланган. Маънавий қадриятларнинг бой берилиши, инсоннинг инсонийлигини йўқотиши муаммоси ушбу режиссёрларнинг бош мавзуси бўлиб қолди. Балки, шунинг учун ҳам улар Шекспирнинг “Қирол Лир”ига мурожаат қилишгандир. Шекспирнинг бошқа бирон бир асарида жамиятнинг маънавий таназзулга учраши манзаралари бу қадар кенг миқёсда тасвирланмаган. Турли даврларда сахналаштирилган ҳар учала спектаклга (Брук 1962 йил, Стрелер 1972 йил, Бергман 1982 йил) хос бўлган умумий оҳанг (мотив) бор, у ҳам бўлса – дунё ва инсон тақдири учун бонг уриш оҳанги. “Қирол Лир”нинг ҳар учала талқинини айнан бир хил матннинг уч хил варианты сифатида қабул қилиш мумкин. Режиссёрларнинг ҳар бири трагедия сюжетининг долзарблигини ўзича бўрттириб кўрсатади.

60-йиллар томошабинлари учун Брукнинг постановкаси иккинчи жаҳон уруши воқеалари билан боғланади ва унинг маънавий оқибатларини очиб беради. Брук қилмишлари учун “буткул айбловлар”дан жони зиркираган жамиятни кўрсатган. Унинг талқинида Корделия ва Масхарадан ташқари деярли барча персонажлар айбдор қилиб кўрсатилади. Брук эзгулик ёки ваҳшийлик йўлини танлаш инсоннинг ўзига боғлиқ эканлигини кўрсатиш орқали Шекспир трагедияси талқинига ўзига хос мазмун сингдиради.

Брук бўлиб ўтган воқеаларда Лирнинг шахсий айбдорлиги масаласини олиб ташламайди. Лирнинг айби шундаки, пьеса воқеаларининг бошланишида уни қуршаб олган дунё унга тўқис ва адолатли, келажак эса “озод ва бахтиёр” кўринади. Унинг ўзи фароғатли дунё манзарасини ўйлаб топади ва ўз ҳаёлотидан лаззатланади, бироқ бу дунё Корделия ва Кентнинг итоатсизлигидан дарз кетади. Унинг адолатли ва баъмани ниятини тушунмасликлари Лирнинг ғазабига сабаб бўлади. Лир на дунё билан, ва на ўз-ўзи билан муросага келолмай, ҳаётдан кўз юмади.

Брукнинг спектаклида Шекспир пьесасининг жанр табиати қайта инқишоф қилинади. Танқидчилардан бири – “Трагедия – қоҳинлар театри, гротеск – масхаралар театри”, деб ёзган эди. Брукнинг спектаклида ҳам кўча томошаларининг анъанавий ниқоблари намоён бўлади. Ақлдан озган (Лир), сўқир (Глостер), савдойи (Эдгар) ва Масхара.

Спектаклда “шафқатсиз ва ахлоқсиз” дунё образи режиссёр томонидан мавҳум, пинҳона маънавий бўшлиқ сифатида идрок қилинган. Саҳна декорация ва реквизитлардан деярли холи, бир маромда, текис ёритилган. Асосий ифода вазифаси занглаган тунука қирқимларидан ишланган саҳна тўридаги “жонли” пардага юкланган. Уларнинг тебранишидан ҳосил бўлиб узоқ-узоқлардан келатган шовқин-сурон олис, аммо муқаррар бўрондан дарак беради. Трагедия финалида “темир шовқин”нинг ишлатилиши буткул ночорлик, тушқунлик кайфиятини янада бўрттирган, келажакда ҳақиқат ва адолатнинг тантана қилишига умид йўқлиги ҳақидаги тасаввурнинг кучайишига хизмат қилган.

Жоржо Стрелер спектакли болалар дунёси билан ота-оналар дунёси ўртасидаги зиддиятлар асосига қурилади. Режиссёр Шекспир пьесасининг конфликтини энг аввало, “авлодлар конфликтини” сифатида кўради. Стрелер талқинида “Қариялар” гўё аввал бошданок давр тақозоси билан ўлимга маҳкум этилган. Улар содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг фожиасини тўлиқ англаб етишга қодир эмаслар. Бироқ Стрелер спектаклидаги “Ёшлар” ҳам “яксон қилинган”, улар ўз-ўзларининг қурбонларидир, улар ўзгаларни ўлдирадилар, аммо уларни ҳам ўлдиришади.

Стрелер спектаклида Лир учун вақт бошқаларга нисбатан анча тез ўтиб боради. Ва у бакувват қариядан мункиллаган чолга айланади. Ундаги қатъий бурилиш машҳур бўрон саҳнасида сўнг, у ҳақиқатни англай бошлагач юз

беради. Айнан шу лаҳзаларда чинакам иқроор содир бўлади: Лир ўзининг садоқатли йўлдоши бўлган Масхара – бу кийимини ўзгартириб олган Корделия эканлигини билади (иккала ролни битта актриса ижро этади). Бир вақтлар шекспиршуносликда бу икки персонаж ўртасидаги сирли боғлиқлик тўғрисида мунозаралар бўлган. Пьесада Масхара Корделия ғойиб бўлиши билан пайдо бўлади, у кўриниши билан эса Масхара кўздан йўқолади. Баъзи бир тахминларга кўра Шекспир “Глобус”ида ушбу ролларни битта актёр ижро этган. Стрелер Шекспир томонидан “Қирол Лир” да қўлланилган эски театр анъаналаридан бўлмиш “кийим алмаштириш” ва “танилиш” усуллари кучайтиради.

Стрелер спектакли персонажлар ўртасидаги муносабатларнинг ўйлаб топилган ранг-баранг драматургияси билан ажралиб туради. Режиссёр ўзининг “Лир”ида парокандалик, инсоннинг қон-қардошлик, оилавий ришталарини йўқотиши, чин инсоний муносабатларнинг барбод бўлиши муҳитини ярата олган.

“Лир” Бергман спектаклида ўзгача талқин қилинган. Бу умумий байрамона, хушчақчақ кайфият фонидаги қонли қиссадир. Трагедия воқеалари Уйғониш даврига кўчирилади. Бу ерда “театр дунёси” том маънода, рўйи рост тантана қилади. Таниқли театршунос В.Силюнас спектакль ҳақида шундай ёзади: “Сокин, кўтаринки мусиқа оҳанглирига ҳамоҳанг ғаройиб нафис қиёфалар равон ҳаракатланар, қадимий соз жўрлигида куйлаётган аёлнинг овози янграрди. Ажойиб нақшинкор ридога ўралган, оқарган сочлари устида шохона тож ярқираган қирол бизга елка ўгириб ушбу манзарага термулиб турарди. Мусиқа шўх-ўйноқи тусга киради, сахнада кульбитлар, сакрашлар, турли гимнастик хатти-ҳаракатлар намоён бўлади.” Ушбу “спектакл”нинг ўз ролларини пухта эгаллаган барча иштирокчилари ўзларининг “чиқиш”ларини бажонидил кутадилар ва ўз репликаларини тугилмасдан, равон талаффуз қиладилар. Бирок ушбу “спектакл”нинг бир маромдаги мўътадил ҳаракатини Корделия чалкаштириб юборди. Барча ҳайратга тушади, айниқса иззат-нафси топталган Лир бу ҳодисанинг асл моҳиятини бирданга англай олмай, гангиб қолади. Бергман талқинида Лир “қари масхарабоз” ва “масхарабозлар қироли” дир.

Режиссёр кучли метафорадан фойдаланади. Қироллик ҳокимияти учун персонажлар ўртасида чинакамига қирғинбарот жанг бошланади. Бунинг натижасида декорациялар кулаб тушади ва сахна бўм-бўш ҳолатга келади. Томошабинлар кўз ўнгида ҳаммаёқ дашту биёбонга айланади. В.Силюнас “Хотиманинг кўрқинчли ва хунуклиги – тарих шохсупасида худбинларча ўзига ҳаддан зиёд бино кўйишнинг интиҳоси аянчли бўлиши, ёвузлик ҳавас қиларлик манзара эмас, балки борлиқ жонзод ҳаётига таҳдид солувчи ярамас куч эканлиги тўғрисида огоҳлантириш”, деган хулосани беради.

1987 йилда таниқли режиссёр Роберт Стурва Тбилисидаги Ш.Руставели театрида “Қирол Лир”ни сахналаштиради. Қироллик кўринишида Лир ўз мулозимлари билан худди актёрлик танловидаги ҳакамлар ҳайъатига ўхшаб кетади. Лир аввал бошданок баҳосини билган ҳолда меросхўрларининг бадихаларини тинглайди. Қиролнинг ўзи ҳам муғомбир, гоҳ шумлик қилиб йўғламсирайди, гоҳ хириллаб, хуррак тортади, гоҳ ўзини ўлганга солади, ҳатто бўрон вақтида ҳам ўзининг телбаларча қалтис ўйинини давом эттиради.

Қаҳрамонларнинг бешафқат ўйинлари – ёвузликнинг одатий ҳодисага айланиб қолаётганлигини кўрсатишга интилган режиссёр тадқиқ қиладиган воқеликнинг таркибий қисми. Ҳамма нарса чалкаш, ахлоқий тушунчалар бузилган, қон-қариндош кимсаларнинг ўзаро муносабатлари ҳам издан чиққан.

Саҳнанинг чап томонида очиқ софитлар. Ўнгда томоша залининг давоми, ложа ва яруслар, полда таъмирдан ортган ёғоч пайрахалари сочилиб ётибди. Тепада, “галеркада” ёлғиз “томошабин” жойлашган. Саҳна қаъридаги икки қаватли мослама кези келганда авахта, баъзан бошпанасиз кимсалар

учун чайла вазифасини бажаради, уни ҳатто сайёр актёрларнинг соябонли араваси деб ҳам тасаввур қилиш мумкин. Ҳаммаси шартли, барчасининг мақсад вазифаси бор, шакли-шамойилини осонгина ўзгартира олади.

Режиссёр фикри ваҳимали ва кескин. Фалокат рўй беришидан олдин гоҳ ер ости гумбурлаши, гоҳ самодаги момақалдироқ овози бизни у ҳақда огоҳлантиради. Финалда – ёвузлик ўзининг сўнгги нуқтасига етганда, ушбу театр дунёси ларзага келиб, парчаланиб кетади. Унинг паға-паға тутун бурксираган харобалари ичра оёқ ости бўлиб ётган жасадлар орасидан заминдаги энг сўнгги инсон чиқиб келади. Бу – жони узилган Корделияни судраганча оёқларини зўрға босиб келаётган Лир эди. Шафқатсиз ва мудҳиш ўйин шу зайл ниҳоясига етади.

Шекспирнинг “Қирол Лир” трагедиясини 2006 йили режиссёр Ю.Бутусов Сатириконт театрида сахналаштиради. Бу режиссёр “абсурд-клоунада” услубида ишлайди. Режиссёр барча воқеаларни содда ва тиниб-тинчимас, жонсарақ цирк муҳитига жойлаштиради. Актёрлар цирк ишчиларининг махсус кийимларида чиқиб, манежнинг қизил гиламини тўшашга киришадилар. Рассом А.Шишкин бутун сахнани очиб ташлайди, фақатгина қаерга олиб чиқиши мавҳум бўлган биргина эшик қолдиради. Шунингдек, сахнада учта эски пианино ҳам жойлаштирилган бўлиб, гўё уларда қачонларидир Лирнинг қизлари мусиқа чалишга ўргатилган, деган тасаввур уйғотади.

Тўғридан-тўғри томошабин кўзларига аёвсиз санчилаётган тартибсиз софит нурлари гўё бўронни англатади. Бу ерда Масхара ҳалок бўлади. Лир ўзининг Масхарасини кучли босим билан, ниҳоятда қаттиқ бағрига босади: ортиқ бундай фалокатларни кўриб азобланмасин, уйқуга кетиб ором олсин, зеро бу дағал аренада унинг қайғули ҳазилларига ўрин қолмади. Барча даҳшатдан ларзага тушади – Қирол ақлдан озган. Бинобарин, спектакль ўзи севган инсонларни қанчалик осон ва қийналмай ўлдириш мумкинлиги, шунингдек, қандай қилиб ота ва фарзандлар ўзаро бир-бирларини тушуна олмасликлари тўғрисидадир.

Нафақат Корделия, балки барча қизлари ўлими Лирнинг оғриқдан зиркирашига сабаб бўлади. Бироқ у тинчимайди, жонсиз қизларини галма-гал пионинолар ёнига ўтказишга уринади. Улар чўккалаб, йиқила бошлайдилар. Яшанглар, чалинглари, менинг қизларим, оҳангни бузмасдан чалинглари. У ўтмишга қайтишни, қизларини болалигига қайтаришни хоҳлайди. Кўзлари хира тортиб, сўнгги нур сўнгунча қизларининг ўлими билан олишади.

Ўзбек театри тарихига назар солсак, Шекспирнинг ушбу машҳур трагедияси 1966 йили режиссёр Н.Ладигин томонидан Миллий театрда сахналаштирилганлигини кўраемиз. Режиссёр Лирнинг эски, бир маромдаги мўътадил, ҳашаматли дунёсининг барбод бўлиши асосида қурилган концепциясига амал қилган ва бу инсоният фожиасининг илдизларини излаш призмаси орқали очиб берилади. Лирни забардаст ўзбек актёри Олим Хўжаев ўйнайди. Унинг Лири довжорак, олийжаноб, жасур жангчи, обрўли ва ҳалол инсон сифатида гавдаланади. У фитна-ғаламисликлардан йироқ, инсонлар билан мулоқотда очик ва қатъиятли эди. Режиссёр ва актёр Лир образини ривожлантириш орқали қирол энг аввало ўз кадр-қимматини ғараз, ҳасад, ёвузлик, макр-ҳийладан асрамоқчи, ўз куч-қуввати ва дунёқараши даражасида маънавий қадриятларни ҳимоя қилмоқчи бўлган, деган фикрнинг илгари сурадилар.

Сахнавий воқеалар трагедия сюжетини ҳаракатга келтирувчи характерлар ва қарама-қарши кучларнинг мураккаб ривожланиш жараёнига қурилган. Театршунос Э.Мухторов шундай ёзади: “Спектаклнинг дастлабки сахналарида О.Хўжаев Лирнинг кейинги тақдирини англаб етиш учун қалит кидиради. Узининг инсоний кадр-қимматида Лирнинг ишончи қанчалик кучли бўлса, рўё ҳаёлотидан қутилиши шунчалик қийин кечади, унинг ҳақиқат билан, ҳақиқий ҳаёт билан тўқнашуви янада оғриқли бўлади”.

Олим Хўжаевнинг Лири трагедия воқеалари давомида ўзи ва олам ҳақидаги тор, хусусий тасаввурларидан аста-секин холи бўла бошлайди. Сарсон-саргардонлик ва азоб-укубатлар Лирнинг кўзини очади ва у дунёга янгича нигоҳ билан қарай бошлайди.

1997 йили Узбек давлат драма театрида “Қирол Лир” трагедиясининг премьераси бўлиб ўтди. Композитор Фарҳод Алимовнинг мунгли, изтиробга тўла мусикий оҳанглари спектакль бошланганидан дарак беради. Сахнага Шекспир қаҳрамонлари чиқади, воқеалар бошланиб, томошабинлар кўз ўнгида мамлакатни ўз қизларига бўлиб бермоқчи бўлган кекса қиролнинг фожиавий қисмати жонланади. Театр Шекспирни дярли бўм-бўш сахнада ўйнайди, кўзга ташланадигани фақатгина сахна қаърига осилган шилдирок парда ва полга қопланган мато ҳамда спектаклнинг бутун юкини ўзида кўтарган актёрлар холос.

Анъанавий қолиплардан холи бўлишга интилиш, сахнавий таъсирчанликнинг янги воситаларини излаш америкалик режиссёр Давид Каплан сахналаштирган ушбу спектаклда яққол намоён бўлади. Спектаклга режиссёрнинг ўзи рассомлик қилган бўлиб, воқеаларни мавҳум Альбиондан Шарққа кўчиради. Шарқона услуб оҳанглари рассом З.Носирова маҳорат билан бажарган сахна анжомлари ва либосларда ҳам тўлиқ аксини топган.

Ўйлаймизки, Шарққа мослаштириш режиссёр талқинининг ягона муҳим жиҳати эмас. Бу фақат воқеа ва қаҳрамонларни томошабинга яқинлаштиришнинг шартли усули холос. Тасаввуф ғояларига ихлосманд бўлган Давид Каплан инсоннинг масъулияти тўғрисидаги масалани ечишга йўл кидиради, дунё неъматларидан ихтиёрий воз кечиш сабабларини асосламоқчи бўлади. Таркидунёчилик олий ҳақиқатга эришиш йўлидаги ҳаракатдир, деган ёндашув мавжудлигини инкор этиб бўлмайди. Режиссёр ушбу концепцияни асослай олса ва уни сахнада гавдалантиришга эришсагина у ҳаққоний ҳисобланади. Бироқ, ўйланган мақсад етарлича амалга ошмаган ва шунга мос сахнавий ечим тақомилига етмаган, деган фикрдамыз.

А.Рафиқов Лирни ҳис-ҳаяжонга тўла, жўшқин романтик анъаналарда ижро этади. Унинг қаҳрамони ўзининг ҳақлигига имони комил. Рафиқовнинг Лири аста-секинлик билан кўзи очилиб борган сари, содир бўлган воқеаларни азобли англаш жараёни кучайиб боради. Энди унинг қаҳрамони қирол эмас, оддий инсонга айланади. Шу боис образ киёфасини очишда бўрон сахнаси ўта муҳим. Кучли драматик ҳолатга кирган актёрнинг монологи ғазаб ва надоматлардан холи, аммо жароҳатдан зирқираётган ғариб нотавон қалбининг оғриқлари сезилиб туради.

“Ҳамлет”ни қандай сахналаштириш мумкин? Юз йиллардан бери бу савол ҳар бир соғлом фикрли сахналаштирувчиларни ўйлантириб келади. Балки ҳамма гап ушбу пьесанинг кўплаб жумбоқларни ўзида яшириб келаётганлигидадир. Балки, режиссёрлар ушбу буюк трагедияга яширин тилсимларни очиш илинжида мурожаат қилишар?

Ўтган асрнинг 70-йилларида таниқли россиялик режиссёр Ю.Любимов Москва шаҳридаги Таганка театрида актёр В.Висоцкий билан “Ҳамлет”ни сахналаштиради ва у актёрнинг энг машхур ролларидан бўлиб қолди. (Б.Пастернак таржимаси). Г.Гейненинг шундай машхур ибораси бор: “Ҳамлет – бу катта йўлга кўйилган кўзгу, асрлар оша бу йўлдан халқлар ва давлатлар ўтиб боради ва уларнинг ҳар бири ушбу кўзгуда ўз аксини кўради”.

Бу сўзларда Шекспир трагедияларига нисбатан янгича қараш акс этган режиссёрлик ғоялари мужассам. Режиссёр ҳам сценографик ечим, ҳам актёрларнинг ижро усули йўналишида ўзига хос пластик ифода тилини ўйлаб топади. Матнни монтаж қилиш орқали “Ё ўлиш, ё қолиш” монологини бир неча марта воқеаларга олиб кириш билан бутун спектаклнинг негизига айланган ҳаёт ва мамот мавзусини асос қилиб олади. “Замон издан чиқди”, “Замон бузилди”, “Замонлар алоқаси узилди” сўзларининг такрорланиши сахналаштирувчи учун ўта муҳим бўлган, у сўзларга, ибораларга урғу

бериб, уларнинг туб моҳиятини янада ёркинрок очиб беришга интиланган.

Сахнага Висоцкийнинг Ҳамлети чиқади. Эғнида қора вилвет жинси, жундан тўқилган қора свитер, қўлида гитара. Бу ҳолат Ҳамлетнинг ўзи шеър тўқиб, ўзи қўшиқ айтишини англатади. Чиндан-да, В.Висоцкийнинг Ҳамлети куй чалиб, Б.Пастернакнинг “Ҳамлет” деб номланган шеърини қўшиқ қилиб айтади. Бу бутун спектакль учун қалит эди: “Бироқ воқеа-ходисаларнинг тартиби белгилаб қўйилган ва йўлнинг тугаши муқаррар”. Ҳамлет муқаррар қисматдан қутилиб қололмайди. У атрофида нималар содир бўлаётганлигини ва уни нималар қутаётганлигини аниқ тасаввур қилади.

Унда тажовузкорлик бор эди ва шу билан бирга, у ҳимоясиз ҳам эди. Таниқли шекспиршунос А. Аникст шундай ёзади: “Анъанавий “академик” фикрловчилар учун “Висоцкий ва гитара” гўё ҳақоратдек эди. Лекин замонавий фикрловчилар учун спектакль ва образ дарҳол ўзининг мантикий исботини топди. Бу бизнинг Ҳамлет, бизнинг замонамиз кишиси эди. Шуниси маълумки, барча Ҳамлетлар бир нарсадан азият чекарди: “Замон издан чиқди”. Бу Ҳамлет бизнинг замонамиздаги азоб-укубатлардан қийналарди. Пьеса кульминациясида Дания шаҳзодаси образи нафақат актёр билан, балки шоир образи билан ҳам уйғунлашиб кетади. Ҳамлет ва Висоцкий газабга минади, Ҳамлет ва Висоцкий мазах қилади, Ҳамлет ва Висоцкий ғам-андух чекади, Ҳамлет ва Висоцкий ҳалок бўлади ва ғалаба қозонади”.

Сценографиянинг ўзига хослиги дабдабабозликдан воз кечилганлигида эди. Бутун сахна бўйлаб оғир ва қалин жун иплардан тўқилган каттакон дарпарда ҳаракатга келади. Режиссёр билан рассом Д.Боровскийнинг ҳамкорликдаги ихтироси бўлган машҳур дарпарда турли маъноларни англатувчи чуқур мазмун-моҳиятга эга эди. Бу фожиавий кучлар, тақдирлар, ҳалокатлар рамзи эди. Бу парда ўзгарувчанлик хусусиятига эга бўлиб, баъзан у инсонларни янчиб ташлагудек шиддат билан бостириб келаётган дахшатли деворга айланади, баъзан ожиз кимсаларни домига тортиган баҳайбат ўргимчак тўртини эслатади. Ундан қочиб қолишнинг сира иложи йўқ, чунки у сахнанинг ҳамма бурчакларини эгаллаб олганди. Парда зулм ва шафқатсизлик тимсоли, у қисмат, одамларни қабрга улоқтирувчи махлук, фоний дунёнинг рамзий ифодаси эди. У томошабин руҳиятига таъсир қилар, беҳисоб ҳаракатлари, ўралиб-буралишлари билан буткул ўзига торгарди.

Висоцкий ўз Ҳамлетида “нима қилмоқ керак?” деган савол қаршисида турган тенгдошлари номидан гапирди. А. Бартошевич ўзининг “Рус Ҳамлети: 20 аср” номли мақоласида шундай ёзади: “Ҳамлет учун “Зиндонлар дунёси” ни тушуниб етишдан кўра “издан чиққан аср” муҳитида қандай яшаш керак, қандай қилиб ўзига хиёнат қилмаслик, кадр-кимматини сақлаб қолиш, дунё фожиаларининг мутлақ ҳукмронлари бўлган кучлар қаршисида қандай қилиб инсон бўлиб қолиш мумкинлигини англаш муҳимроқдир”. Ҳамлет бу қисмат ва ажал Пардасини енга олмаслигини билган ҳолда ақл бовар қилмас жангга отланади.

Маълумки “Ҳамлет” илк маротаба ўзбек сахнасида 1935 йили режиссёр М.Уйғур томонидан сахналаштирилади. Кейинчалик 1939 йили қайта сахналаштирилиб, узоқ йиллар театр репертуарида сақланиб қолади. Ҳамлет ролини кейинги 30 йил давомида Олим Хўжаев ижро этади.

Орадан узоқ йиллар ўтиб, XXI аср бошларида, яъни 2003 йили Миллий театр сахнасида Турғун Азизов томонидан Шекспирнинг Ҳамлет асари сахналаштирилади. Сон-саноксиз сахна вариантларининг мавжудлигини эътиборга олган ҳолда, кўпни кўрган томошабинни ҳайратга солиш режиссёр учун ҳазилакам иш эмас. Янги давр пьеса ҳақидаги тасаввурнинг кенгайишига, унга ўзгача нигоҳ билан қарашга имкон яратди. Романтик оҳанг ва лирик чекинишлар ғойиб бўлди. Ҳаётини аниқлик, қатъийлик, образ тафсилотида тиниқлик пайдо бўлди. Спектакль авваллари очиқ қолган кўпгина саволларга жавоб тариқасида намоён бўлади.

Спектаклда хиёнат, айниқса, Ҳамлет онасининг хиёнаткорлигига асо-

сий урғу берилади. “Замон издан чиқди, уни изга солиш менинг зиммамга тушди” деган иборани Ҳамлет спектаклда Клавдий билан, Арвоҳ, Офелия ва онаси билан бўлган сахналардаги каби энг муҳим лаҳзаларда бир неча марта такрорлайди. Бундай талқин эски андозалардан фарқ қиларди, шунингдек, на трагик, на романтик ва на қаҳрамонлик услубига эга бўлмаган актёр Тоҳир Саидов ижросидаги Ҳамлет образининг ўзи ҳам одатдаги тасаввурларга сиғмасди. Уни шахзода қиёфасида қабул қилиш мураккаб эди. Бироқ, режиссёр айнан шунга урғу беради. У мақр ва ёвузлик гирдобига тушиб қолган одамни бизга яқинлаштиради. Ахир Ҳамлет билан содир бўлган воқеалар синоатларга тўла фойи дунёда тинчгина яшаб юрган оддий кишилар билан ҳам рўй бериши мумкин-ку. Гўё Саидовга бегона бўлган бу ролда актёр мутлақо дадил, шу билан бирга, вазмин ва хушёр. У ҳар бир сўз, ҳар бир ишора, ҳар бир товуш оҳангини тарозига солиб, кейин ҳаракатга ўтади. Эҳтирослар портлайди, туғёнлар аланга олади, ноҳақликлардан ғазаби қайнайди.

Икки образ – Гертруда ва Клавдий образларининг талқинлари ҳам алоҳида эътиборга лойиқ. С.Юнусова ўзида гуноҳнинг чидаб бўлмас азобли юкени тортади. Актриса биринчи сахнадаёқ ўз қаҳрамонининг чуқур ички туғёнларини намоён қилади. У сўнгги дақиқаларгача Клавдийни тушуна олмайди, нима учун воқеалар бу қадар тез ўзгариб, унинг ҳаётини остун-устун қилиб юбораётгани тагига етолмайди. С.Юнусованинг қаҳрамони бунга руҳан тайёр эмас, у ўз қарорининг қанчалик тўғри эканлигига ҳам ишоналмайди. Қандайдир бепарволик ва енгилтақлик тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. У руҳан тушқунликка маҳкум бўлганди, Ҳамлет билан бўлган сахнада эса буткул чорасиз, нотавон ожизага айланади.

Клавдий ролини турлича изоҳлаш мумкин. Бироқ, актёр М.Абдуқундузов учун энг муҳими одамзоднинг маънавий тубанлашуви, ҳукмронлик учун бемаъни интилиш йўлида қанчалик паст кетиш мумкинлигини кўрсатиш бўлган. У жиззаки, баднафс ва бемулоҳаза шахс. Жазо муқаррар эканлигига фаҳми етмай, қутуришда давом этади. Аммо, ташқи суратидан вазмин, ҳатто хотиржам кўринишга ҳаракат қилади. У сурбетларча бепарволик билан ўз нуқсонларини фазилат даражасига кўтармоқчи бўлади.

Актёр Клавдийни оклашга уринмайди. Баъзан у кўзлаган мақсадидан оғишмайдиган, мустаҳкам иродали кимса сифатида тасаввур уйғотади. Балки шуниси билан Гертруданинг эътиборини тортгандир. У қилган жиноятлари учун афсусланмайди, ҳокимият ва қироличани қўлдан бой бермаслиги учун Ҳамлет ўлиши керак ва бу йўлда у ҳеч нарсадан қайтмайди.

Мумтоз асар театр жамоасининг ижодий қувватини, режиссёр ва актёрларнинг мавжуд имкониятларини белгиловчи ўзига хос мезон. Унга муножаат этиш ҳамиша пировард натижаси билан қизиқиш уйғотади. Таниш асарнинг сахнавий талқини қандай бўлар экан? У сюжет ва воқеалар ривожини шунчаки тасвишлаб берувчи жуда жўн, содда бўлиши ёки бетакрор инсоний муносабатларнинг фавқуллодда қутилмаган мураккаб тизимини юзага келтириши ҳам мумкин.

Бу ҳолатни литвалик режиссёр Э.Някрошюс сахналаштирган машҳур “Отелло” спектаклида кузатиш мумкин. Нима сабадан ушбу спектакль ўн йилдан ортиқ вақт мобайнида нафақат театр танқидчиларининг, балки томошабинларнинг ҳам эътиборини тортиб келмоқда? Буюк Шекспир трагедиясининг ушбу талқинида қандай сир яширинган? Бу спектаклда анъанавий сахна шакллариининг бузилиши нималарда кўринади? “Някрошюс классик матнни қайта ишлаган, сўз ва сахна кўринишларини монтаж қилган”, деган фикрга келиш мумкин эмас. Йўқ. Бошқа нимадир содир бўлган, гўёки ҳаммаси оддийгина. Шекспир пьесасининг матни актёрларнинг жисмоний ҳатти-ҳаракатларига қурилган, ҳар бир сўз, ҳар бир жумла ўзига хос жисмоний, пластик ечимига эга.

Воқеаларга пианино ва пианиночи олиб кирилган бўлиб, мусиқий композициялар ижро этилади, мизансахналар эса замонавий хореография

қоидалари асосида курилади. Спектаклда трагедиянинг мазмун-моҳиятини ифода этувчи мизансаҳналар, ҳаракатлар ва оҳанглар орқали бутун сахна бўйлаб таралган товушлар олами, мусиқа ва нозик рамзий ишоралар ҳукмронлик қилади

Режиссёр трагедия матнининг янгича жаранглашини хоҳлайди. Истеъдодли ва тажрибали режиссёр Някрошюсни кўпчилик танқидчилар гўёки ташқи ечим услубидан боровчи ажабтовур режиссёр деб атайдилар. Бу спектакль – трагедиянинг моҳиятини тагдор, сўзловчи мизансаҳналар орқали очиб берувчи нозик рамзий-мажозий ишоралар спектаклидир. Уларда қаҳрамонларнинг ички туғёнлари шу даражада тўла-тўқис юзага қалқиб чиқадики, буни қандай қилиб ўйлаб топиш мумкинлигига ҳайрон қоласан. Бир қарашда гўё шунчаки жўн, содда кўринган хатти-ҳаракатларда инсон қалбининг чуқур руҳий кечинмалари мужассам.

“Отелло” спектаклининг мураккаб партитурасида бош қаҳрамоннинг хайратомуз даражада иродали, мард ва жасур қиёфаси чизиб берилди. Томошабин қаршисида В.Багдонос ижросида шавкатли жангчи қад ростлайди. Унинг ташқи кўриниши ҳар қандай ортикча дабдаба ва ҳашамдорликдан йироқ. Спектакль учун муҳим бўлган умумий жиҳат – бу бош қаҳрамоннинг мавр эканлиги эмас, балки Отеллонинг Дездемонага бўлган эҳтиросли, нафис ва жўшқин муҳаббатидир. Қаҳрамон қатъиятли, шу билан бирга ишонувчан ва соддалиги ҳам бор.

Режиссёр ва актёр қудратли севги дардига илк маротаба мубтало бўлгани учун ҳам онгини хиралаштириб қўйган ҳис-туйғулардан сархуш бўлиб, ўзини идора қила олмай қолган Отеллонинг ички маънавий оламини аниқ тасаввур қилишга интиладилар. Ўзи учун нотаниш бўлган, ғайриоддий оламга тушиб қолганлиги унинг тинчини бузди, руҳий изтироблар ва хавотирга солди. Макр-хийланинг риёкор ҳамлалари қаршисида у ожиз қолди, қадди букилди. У биринчи марта душман зарбидан эмас, балки ўз-ўзидан мағлуб бўлгани учун ҳам руҳан эзилади, тушқунликка тушади. Отелло ўз айбига иқроор бўлган ҳолда, ўз-ўзини муқаррар ўлимга маҳкум қилади.

Шекспирнинг “Отелло” трагедиясини 1980 йилларда Москвалик режиссёр Евгений Симонов Миллий театр жамоаси билан сахнага олиб чиқди. Саҳналаштирувчилар иккита жиддий муаммога дуч келдилар. Биринчиси спектаклни қаҳрамонона-романтик талқин қилишга, унда ишончнинг пой-мол қилиниши фожиасини кўришга мажбур қилувчи анъанавий қояларни айланиб ўтиш, иккинчиси, ушбу классик асарни идрок қилишда йиллар давомида шаклланиб келган эски андозаларни бузиш.

Москвадан келган ижодкорлар режиссёр Е.Симонов, рассом И.Сумбаташвили, композитор Л.Солин биргаликда трагедиянинг шиддатли ва мураккаб ҳаёт тарзини акс эттирувчи бадиий умумлашма муҳит яратишга, шу билан фалсафий ва маънавий муаммоларни очиб беришга ҳаракат қилишади.

Турғун Азизов ижросидаги Отелло энг аввало манманлик ва шуҳратпарастликдан бутунлай йироқ, мулоҳазали ва вазмин одам. Дездемонанинг чиройидан ҳам кўпроқ ақл-заковати ва инсоний фазилатлари уни ўзига мафтун қилади. Уларнинг муносабатлари ҳам оташин эҳтирослар замирига эмас, балки ўзаро ишонч-эътиқод ва ҳамфикрлик асосига қурилган. Шунинг учун ҳам Отелло Дездемонанинг хиёнатига ишонч ҳосил қилган захоти унга ҳаётини мадад бериб турган асосий таянчини йўқотади, у ҳам бўлса инсонларга бўлган ишонч! У аслида файласуф ва хаёлпараст эди. Актёр макр ва қабоҳат қаршисида соф виждонли, ҳалол, покдомон инсонларнинг нақадар фожиали даражада ожиз эканликлари тўғрисидаги Шекспир ғоясини мантиқий изчиллик билан очиб беради.

Тўлқин Тожиев ижросидаги Яго ёвузлик ва маккорликнинг анъанавий тимсоли сифатида намоён бўлади. У баландпарвоз, заҳарханда ва калтабин кимса эди. Унинг ҳар бир пайдо бўлишида буткул борлиқни яқсон қилишга

кодир ёвузликнинг мудҳиш шарпаси кўринарди.

1997 йили режиссёр Барзу Абдураззоков Ўзбек давлат драма театрида “Отелло” трагедиясини сахналаштиради.

Шекспир шоҳ асарининг одатдаги талқинларидан воз кечишга, трагедия-ни ҳаракатга келтирувчи ҳақиқий сабабларни аниқлашга, характерларни уларнинг мураккаб, ички зиддиятлари билан изоҳлашга бўлган интилиш режиссёрни трагедия матнини мутлақо янги “ўқишга” мажбур қилди. Унинг эътиборини тортган жиҳат фақатгина алданган, оёқ-ости қилинган ишонч мавзусининг ёритилиши бўлиб қолмай, балки ёвузликнинг ижтимоий моҳияти, унинг одамзодни хароб қилувчи таъсир кучини асослашдан иборат эди. Ва у асосий қаҳрамони Яго бўлган спектаклни сахналаштиради. Айнан унинг хатти-ҳаракатлари дастлабки сахна воқеаларининг ҳаракатга келишига туртки бўлади. Айнан у фитна бошлайди, уни ривожлантиради, кульминацияга бориб етганда эса ўзининг қилмишлари ҳалокатли эканлигини англаб, ўзи ҳаракатга келтирган ёвузлик механизмини тўхтатмоқчи бўлади. Бироқ энди кеч бўлганди. У ўз яқинларидан айрилади, маънавий янчилган, мағлуб этилган Яго буткул ёлғизликка маҳкум бўлади. Пушаймонлик, афсус-надомат қалбини тирнайди.

Тавбасига таянган ёвузлик фожиаси – спектаклнинг бош мавзусини шундай таърифлаш мумкин. Еркин сахнавий кўринишларда намоён бўлган режиссёрлик талқини ҳам худди шундай жаранглайди.

Рассом Г.Брим сценографияси алоҳида эътиборни тортади. Рассом шартли-муштарак ҳолда тунги Венеция манзараларини, парусли кема палубасини, Кипрнинг гранит соҳилларини, Дездемонанинг хобхонасини бор бўйи билан ўзида мужассам қилган бежирим, яхлит маконни яратади. Шамол парусларни шиширади, момақалдироқ гулдураши ва қояларга келиб урилаётган денгиз тўлқинларининг шовқини эшитилади. Мураккаб тизимли товуш ва нур воситалари уйғунлигида таъсир кучи янада ошган сахна кўринишлари спектаклга романтик жозиба бағишлайди. Ва бу режиссёр концепциясига зид келмайди, аксинча, одатий турмуш икир-чикирлари ва романтика, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва зиддиятлари кўрган-кечирганларни идрок қилишни янада кучайтиради.

Спектаклда қаҳрамонона-романтик жўшқинлик одатдаги кундалик ҳолат даражасига тушади. Сахнада ўз ташвишлари билан банд бўлган оддий одамлар. Отелло ролининг ижрочиси Э.Носиров образ талқинига янги мазмун киритади. У содда, оқкўнгил, самимий ва ниҳоятда ишонувчан, ҳатто жуда тез ранжиб, ўзини таҳқирланган ҳис қилиб қолади. Унда такаббуриликдан асар ҳам йўқ.

Дездемона (Х.Санаева) ҳам бошқалардан ажралиб турмайдиган, эл қатори оддий аёл. Кипрга у кичик тугунчасини кўтарганча мулозимларисиз, ёлғиз ўзи кириб келади. Қоп-қора рўмолга бурканган Дездемона кўринишидан қочоқ аёлни эслатади. У ўз отасининг уйдан қочади, уни ардоқлаб севган отасидан узоқлашиб, аллақандай мавҳум, номаълум қисмат томон интилади, бахтини излайди, аммо ажалга йўлиқади.

Спектакль марказида Яго туради. Бу ролни А.Рафиқов ижро этади ва унда чинакам фожиавий хусусиятни кўради. Унинг Ягоси абжир фитнакор. Унинг киёфасида шайтонни эслатувчи нимадир бор. Актёр ўз қаҳрамони киёфасини шундай чизади: рангпар юзи озгин ва сўлгин, кўзлари чакноқ, сочлар орқага силлиқ таралган, бўй-басти ихчам, хатти-ҳаракатлари енгил, қадамлари дадил ва шахдам. Бу ташқи чизгиларда беорлик, шубҳа ва сурбетлик қоришиб кетган ақл эгасини кўриш мумкин.

Барабанцио сенатдан Отеллони жавобгарликка тортишни талаб қилганда унинг юзлари қувончдан яшнаб кетади. Негаки, у кўзгаган фитна ўз кучини кўрсата бошлаган эди. Ҳаммасини аллақачон кўз олдига келтирган Яго – “Қандай гўзал тонгга, Родриго”, дея севинч билан хайқирганча, шўх-шодон рақсга тушиб кетади.

Инсон руҳиятининг билимдони бўлгани учун ҳам у одамларни усталик

билан “ўйнатади”. Яго Отеллонинг ҳаддан зиёд ишонувчан ва соддалигини яхши билади. Бироқ унга бу нима учун керак? Яго яширинча Дездемонага кўнгил қўяди. Режиссёрнинг фикрига кўра айнан шу ҳақиқат унинг барча кирдикорларига сабаб бўлади.

Э.Носировнинг Отеллоси унга буткул ишонади, у ёлғончи ва риёкорнинг устомонлиги олдида ожиз ва нотавон. У эсанкираган, руҳияти синик, худди гангиб қолган ёш болага ўхшайди. Руҳий хотиржамлигини йўқотиб, ногаҳон Дездемонага қўл кўтаради. Бу интихонинг бошланиши эди.

Яго воқеалар устидан ўзининг тўлиқ ҳукмронлигини ҳис қилади. Фақатгина Дездемона кўз ёш тўкиб, ундан кўмак сўраб, қўлини узатган лаҳзалардагина бир зум ўзига ўхшамай қолади. Дездемона эрига нима бўлаётганлигини билолмай руҳан эзилади ва бу уни ваҳимага солади, кўрकिлади. У ёрдам сўраб мурожаат қилиши мумкин бўлган ягона яқин кимса – бу Яго. Бу ҳолат фитнакорни доводиратиб қўяди. Ҳеч қандай айби йўқ, ҳимоясиз ожизага унинг раҳми келади. Шу пайт унинг юраги илк маротаба ачиниш, афсусланиш ҳиссини туйгандек бўлади.

Финалда Отеллонинг ҳалок бўлиши билан, гўёки Яго ўз мақсадига эришгандек бўлса-да, у билан бирга Дездемонани ҳам йўқотганлигини тушуниб етади. Родриго ва Эмилия ҳам ўлдирилган. Яго ёлғиз қолади. У ўзини идора қилолмайди. Ҳолдан тойган, ниманидир пичирлаганча Эмилия ёнида бош эгади, Дездемонага яқинлашиб, индамай ундан бўса олади, кейин Отелло қаршисида тиз чўкиб, унинг жасадини кўтариб, бағрига босади. Бошини орқага ташлаганча, фалакдан гуноҳидан ўтишни сўраб, унсиз нидо қилади. Ўзбек театрида ғаройиб талқин қилинган Шекспир трагедияси шу зайл ўз ниҳоясига етади.

Шекспир асарларининг сахнавий талқинлари орқали борлиқни англашга бўлган интилиш замонавий театр санъатининг энг муҳим қирраларидан бўлиб қолмоқда. Жадал суратларда техник жиҳатдан янгилиниб бораётган бугунги кун театри бизни ҳайратга солишда давом этмоқда. У кундалик ҳаётдан кўра ёрқинроқ тус олиб, Шекспир 450 йил муқаддам ўз асарларида тилга олган азалий муаммоларнинг янгича ечимини излаб топишга интилоқда. Яқинда Россиялик режиссёр В.Фокиннинг Санкт-Петербургдаги Александр театрида, Канадалик режиссёр Робер Лепажнинг Москвадаги Миллатлар театрида сахналаштирган “Ҳамлет” спектакли Шекспир асарларига бўлган қизиқишнинг сўнмаганлигини, аксинча, қучайиб бораётганлигини исботлайди.

*Муҳаббат ТўЛАХЎЖАЕВА,
санъатишунослик фанлари доктори,
профессор*

ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА ТАҚДИР

Инсоният маданияти тараққиётида Уйғониш даври адабиёти деб аталмиш давр алоҳида аҳамиятга эга. Бу давр адабиётида Европанинг бошқа мамлакатларида бўлгани каби Англияда ҳам илм-фан тараққиётининг катта ютуқларга эришуви ҳамда бунинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётга таъсирини кузатиш мумкин. Англия Уйғониш даври адабиётининг ёрқин намоёндаси Шекспирнинг “Гамлет” асари пайдо бўлгунга қадар мамлакатдаги сиёсий-ижтимоий коллизиялар ҳамда уларнинг ечимида зодагонларнинг ўрни ва роли ҳақидаги масаланинг илдизларини тушуниш ва тасаввур қилиш қийин эди. Уйғониш даврида юз берган улкан кашфиётлар диний ва ижтимоий ақидаларга бўлган ишонччи сусайтирди, лекин ҳали одамлар тасаввурини тамомила ўзгартириш учун илм-фандаги ютуқлар ҳамда уларнинг жамият онги тараққиётидаги туб моҳияти инсониятга бевосита ва образли етиб боришини таъминлаш лозим эди. Бу борада бадиий адабиётнинг инсон ва жамият олдидаги хизмати бекиёс. Шекспир мана шундай муҳим ва улкан ўзгаришлар даврида яшади, ижод қилди. Унинг қахрамонлари ўз даврининг улкан муаммоларини англаш ва ечимини топишга интилувчи мураккаб образлар сифатида намоён бўлади. Бундай образлар талқинида жамиятдаги эркин ва мутаассибликдан холи дунёқараш ҳамда унинг давр психологиясида акс этаётган янги концепт тасвири ётади. Шунинг учун бўлса керак, шекспиршуносликда борлиқ ва жамиятга муносабат масаласида “Гамлет” гача ва ундан кейинги тасаввур этиш¹, деган тушунча мавжуд. Гамлет образи талқинида “ўзини тушуниш ўзгаларни тушунишга олиб келади”, деган ақида эмас, балки “унингча, бировни яхши билдингми, бас, ўзингни ҳам яхши биласан”², деган тўхтамни кўриш мумкин. Биргина бу эмас, файласуфлар ва санъатшунослар дунёни “Гамлетча тушуниш” деганда, кўпроқ Уйғониш даври, Шекспир реализми моҳиятини назарда тутадилар. Чунки реализм дунёни кўришни, кўриб билишни (яъни эшитиб ёки мулоҳаза қилиб эмас, бевосита ўзлаштиришни) тақозо қилади. Шекспир яратган образлар янги давр, янги гача фикрлаш ва дунёқарашни шарҳлаши, шакллантириб бериши керак эди. Бунинг учун янги давр моҳиятини тушуниш зарур эди.

Шекспирнинг драматургия соҳасидаги илк қадамлари миллий тарихнинг поэтик талқинига бағишланган драматик хроникалар ёзишдан бошланган. Ёш драматургнинг дастлабки асарлари таниқли инглиз драматурги Кристофер Марлога тақлидан яратилганини мутахассислар қайд қилганлар³. Бундай тақлид, асосан, драманинг поэтик фасади, яъни мавзунинг танланиши, муаммонинг кўйилиши, асарда қироллик ва шахс ўртасидаги зиддиятлар ҳамда уларнинг бир-бирига муносабати масалаларидан иборат эди. Бироқ Шекспир асар фасадини шакллантириш масаласида ва бадиий конфликтни топиш, танлаш ва ҳал этиш борасида ўз устозидан ўзиб кетганлиги кўплаб илмий манбаларда акс этган³.

Шу ўринда, Шекспир нима учун драматургия соҳасидаги фаолиятини тарихий хроникалар яратишдан бошлади, деган савол пайдо бўлиши мумкин. Маълумки, XVI аср Англия адабиётида кенг қўлланган адабий жанрлар тарихий хроникалар ёки тарихий драмалардан иборат эди. Бу жанрнинг ташкил топишига ва ривожланишига мамлакатда рўй берган бир қатор иж-

¹ Ҳаққулов И. Шекспир машъали. Вильям Шекспир. Сайланма. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 23.

² Аникст А. А. Творчество Шекспира. – М.: Художественная литература, 1963. – С. 81.

³ Шведев Ю. Исторические хроники Шекспира / Шекспировский сборник: 1958. – М.: Искусство, 1959. – С. 78.

тимой-сиёсий ҳодисалар, тарихий воқеалар сабаб бўлган. Шекспир замондошларининг драматик хроникалари тарихий ва сиёсий мазмуни жиҳатидан ниҳоятда долзарб мавзуларга бағишланган. Бу масалада Шекспир ҳам замондошларидан ортда қолмади. У ўз асарларида тарихий ҳақиқатни юксак поэтик маҳорат билан тасвирлай олди; муаллиф хроникаларида воқеалар соддалаштирилмайди, балки асар қаҳрамонлари орасидаги конфликтлар, характерлар орасидаги зиддиятлар кучайтирилиб, улардаги таъсирчанлик кучининг ошувига эришилади.

Шекспир ижодий фаолиятининг биринчи даврида (1591-1601) ўнта хроникал драма яратган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1. Генрих VI, 1-қисм.
2. Генрих VI, 2-қисм.
3. Генрих VI, 3-қисм.
4. Ричард III.
5. Ричард II.
6. Қирол Иоанн.
7. Генрих IV, 1-қисм.
8. Генрих IV, 2-қисм.
9. Генрих V.
10. Генрих VIII.

Асарларнинг номланишидан кўриниб турганидек, ҳар бир тарихий хроника маълум бир мавзу, давлат, қирол манфаатининг алоҳида феодаллар манфаати билан тўқнашуви муаммосига бағишланади. Бу хроникалардан дастлабки тўрт пьеса – тетралогия, воқеалар ривожини жиҳатидан бир-бири билан мустаҳкам боғланган ва емирилаётган жамиятнинг драматик эпопеяси тасвирини ташкил этади. “Генрих VI” асарининг дастлабки уч қисми (трилогия) турли даврларда яратилган. Аввал унинг иккинчи қисми 1590-1591 йилларда ёзилган бўлиб, учинчи ва биринчи қисмлари эса 1592 йилда яқунланган¹. Бу туркумга киритилган пьесаларни драматург бир мақсад ёки муаммони ёритиш мақсадида бошлаган, деб фараз қилиш қийин, чунки улар ягона ном остида бирлаштирилганига қарамадан турли даврдаги ижтимоий муаммолар талқини билан характерланади. Шу сабаб унинг замондошлари ҳам ҳар бир пьесани мустақил асар сифатида қабул қилганлар.

Генрих VI ҳақидаги трилогия ўрта асрлар Англиясидаги ўзаро феодал урушлар даврининг бадий картинасини яратади. Мамлакатда ҳукмронлик қилган кишилар фожияси ва халқ бошига қулфат келтирган воқеалар асарнинг асосий мазмунини шакллантирган. Мамлакатдаги анархияга барҳам бериш, мамлакатни қирол раҳбарлигида марказлашган давлатга айлантириш ғояси трилогиянинг ва умуман, Шекспир хроникаларининг ўқ томири саналади. Шекспир трилогияси “Генрих VI” номи билан аталса-да, трилогияда қирол бош қаҳрамон эмас, умуман, асарда марказий қаҳрамон йўқ.

“Генрих VI”нинг иккинчи қисмида драматург халқ оммасининг ижтимоий ҳаёти тасвирида унинг мақсад-интилишлари, орзу-умидлари нима-лардан иборат эканини ойдинлаштиради. Уша давр халқ кўзғолонлари эпизодини яратар экан, Шекспир Англия халқ озодлиги ҳаракати тарихидан икки кўзғолон – Генрих VI замонидаги Ж.Строу ва Р.Кет раҳбарлигидаги кўзғолонлар тасвирига алоҳида урғу беради ҳамда кўзғолон раҳбарлари номи остида халқ ҳаракатлари поэтик истифодасини бирлаштиради. Адиб яратган халқ кўзғолони манзараси ўз давридаги халқ кўзғолонларининг типик кўринишидир. Драматург ҳеч нимани ўзгартирмаган, юмшатмаган ҳолда бу кўзғолоннинг камчиликларини, унинг иштирокчиларида қатъият йўқлигини реал тасвирлай олган.

Трилогиянинг учинчи қисмида Қизил гул ва Оқ гул (сиёсий партиялари) урушининг энг авжига чиққан даври орқали Ланкастер ва Йорк авлодлари орасидаги кескин кураш ва йоркларнинг тахтни эгаллаши воқеаси тасвир-

¹ Корнилова Н. Вильям Шекспир. – М., 1972. – С. 110.

ланган. Асарда ифода этилган беҳисоб жанг картиналарида ҳар икки сулола қонхўрликда бир-биридан ўзиб кетмоқчидек бўлиб туюлади.

Қирол Генрих VI образи трилогиянинг ҳамма қисмларида ҳам ювош, тинч ҳаётни яхши кўрган, иродасиз, диндор шахс сифатида тасвирланган, у ҳатто чўпон бўлиб туғилмаганига ачинади, бутун мамлакатга раҳбарлик қилган киши Генрих эмас, балки унинг хотини қиролича Маргарита экани хроникаларда очиқ баён этилади.

Учинчи хроника охирида трилогияни бўлғуси асарлар билан боғловчи янги мавзу ва янги қаҳрамон Глостер образи гавдаланади. Бу асар мазмун ва хронология жиҳатида “Генрих VI” трилогиясининг давоми ва биргалликда тетралогияни ташкил қилувчи хроникал асар “Ричард III” эди. “Генрих VI”нинг учинчи қисмидаёқ Ричард ўз жинойий фаолиятини бошлайди, золим, қонхўр кимса сифатида кўзга ташланади.

Шекспир хроникаларидаги қироллар бева-бечораларнинг ҳимоячиси эмас, улар ўз манфаатини ўйлайдиган ҳукмронлар, холос. Ҳамма хроникалар қироллар номи билан аталган ва улардаги воқеа ана шу қирол ҳукмронлик қилган даврга мос тасвирланади. Ҳар қайси хроника қирол образи ва характери очиш билан боғланган бўлса-да, драматургнинг мақсади қиролни улуғлаш эмас, балки ўша қирол давлатни идора этишга лойиқми, йўқми, деган масалани ҳал этишдан иборат эди. Лекин бу ўринда Шекспир, қирол ундай ёки бундай бўлиши керак, деб фикр юритмайди. Улар ўз даврининг вакиллари бўлган жонли шахслар, давлат ҳам абстракт тушунча эмас, тарихий зарурият бўлган сиёсий идора сифатида кўрсатилади. Ҳар бир хроника ҳам қирол, ҳам мамлакат фожиасини тасвирлайди. Халқ дунёқарашининг ифодаловчиси Шекспир мутлақ монархияни мамлакат тараққиёти ва халқ осойишталигини таъминловчи ягона, тўғри тузум деб тушунган. Шунинг учун Шекспир ижодининг биринчи даврида яратилган ўн хроникани ана шу масалага, инглиз монархиясининг шаклланишига бағишланган асарлар сифатида қабул қилиш зарур.

Шекспир қиролларга бағишланган асарларида муҳаббатни асосий мавзу сифатида майдонга олиб чиқмайди; бу ўринда драматург ўз замондошларидан фарқ қилади. Шекспир қироллари муҳаббат изҳор қилиш, хонимларга хушомадгўйлик қилиш билан шуғулланмайдилар. Драматург томошабинлар диққатини маиший ҳаёт томонига жалб этмаслик учун онгли равишда, муҳаббат мавзусини хроникаларда асосий деб белгиламаган ва бутун диққатини масаланинг ижтимоий-сиёсий жиҳатига қаратган. Шу муносабат билан Ф. Сулаймонова ёзган эди: “Шекспир қиролларга танқидий муносабатда бўлади. У қиролларнинг камчиликлари, жиноятлари, мақсадлари ва бутун кирдикорларини бирма-бир очиб ташлайди. Уларнинг шахсий фожиалари қанчалик оғир бўлмасин, халқ бошига келтирган машаққатлари ундан ҳам оғир. Шекспир яратган қиролларнинг деярли ҳаммасида салбий хусусиятлар устунлик қилади. Жон – кўрок, ёлгончи; Ричард II – маишатпараст, мамлакат манфаатига бефарқ қаровчи, уни сотишга ҳам тайёр; Генрих IV – айёр, қасамхўр; Генрих VI – иродасиз, заиф, ожиз, диндор; Эдуард IV – ишратпараст, ўз фикри, мустақиллиги йўқ; Ричард III – қабиҳ, қотил, золим, ваҳший; Генрих VIII – айёр, иккиюзламачи ва бошқалар”¹.

Шекспир хроникаларида мамлакатнинг ижтимоий тараққиёти, монархиянинг асосий суянчиғи бўлган дворянлар мол-мулки ва шаҳар буржуазиясининг иқтисодий ҳаёти, пул ва ишлаб чиқариш муносабатлари моҳиятининг ўсиши ҳақида ҳеч қандай гап йўқ. Хроникалар, асосан, қиролликларда Оқ ва Қизил гул уруши воқеалари ҳамда мутлақ монархиянинг шаклланиши тарихи ҳақидаги ижодкорнинг шахсий муносабати тасвирдан иборатдир. Қироллар қонун ва анъаналарга бўйсуннишдан кўра, ўз кучларига ишонишни афзал биладилар, давлатдаги қироллик сиёсатини ўз манфаатларига хизмат қилдиришга уринадилар.

¹ Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. – Тошкент: Фан, 1978. – Б.55.

Шекспир асарларида тарихий ва сиёсий воқеалар устувор хусусият касб этса ҳам муаллиф тарихга демократик гуманизм нуқтаи назаридан қарайди, уни сунъийлаштирмайди ҳам, камситмайди ҳам, балки холисликка интилади. Аммо муаллиф тарихий воқеалар ва шахсларни ўз асарларида айнан гавдалантирмайди, аввал рўй берган баъзи воқеаларни кейинга, кейингини олдинга суради, қахрамонлар ёшини, феъл-атворини ўзгартиради. Демак, тарихий вақт билан бадий вақт муносабати ва мувозанатини сақлашга интилади. Бадий вақт нуқтаи назаридан тарихий воқеаларнинг илдизига назар ташлайди, ўтмишда бўлган воқеаларни эсга олиш, хотирлаш ёки туш кўриш каби эпизодлар билан томошабун кўз олдида гавдалантиради.

Қатор инглиз драматурглари, хусусан, Кристофер Марло ҳам тарихий асарларида ҳар томонлама ривожланган шахс образини яратиш ғоясини илгари суриб, жонли характерларни тасвирлашга уринганлар, лекин уларда сиёсий масалаларга қизиқиш, тарих ва жамият муносабатларини бадий таҳлил этиш маҳорати Шекспир даражасида эмас. Шахс тақдирини жамият тақдири билан узвий боғлиқликда деб ҳисобловчи Шекспир жамият тарихини англаш масаласида ҳам замондошларидан ўзиб кетди, гуманизм фалсафасини даврнинг сиёсий, ахлоқий муаммолари билан мутаносибликда янги поғонага кўтарди.

Шекспирни фожиалари жаҳонга машҳур қилса-да, унинг сахна юзини кўрмаган тарихий хроникалари шоир ижодий меросининг муҳим қисмини ташкил қилади. Адибнинг поэтик маҳорати янги қирраларини ўрганишда бу асарлар алоҳида материал бўлиб хизмат қила олади. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, Шекспирнинг “Ричард III” ва “Генрих IV” асарларини хроникалар деб айтишдан кўра тарихий драмалар сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Чунки улар мамлакат тарихи хроникасига бағишланган бўлса-да, асарларда образли тасаввур ва баъзи ўринларда бадий тўқима устунлик қилади. Шунини ҳам таъкидлаш керакки, Шекспир хроникаларини инглиз театрлари учун мўлжалланган асардан кўра кўпроқ зиёлилар даврасида ўқиш учун мўлжаллаб ёзилган драмалар сифатида қабул қилиш ўринли бўлар эди.

XIX аср инглиз драматургиясида шуҳрат топган Бернард Шоунинг “мутолаа учун ёзилган драмалари” (“драмы для чтения”) ҳам маълум маънода Шекспир бошлаб берган драматургик мактабнинг давоми эканини унутмаслик лозим. “Шекспир чексиз, – деб ёзади улуғ немис шоири Гёте, – Шекспир ҳақиқатан ҳам бепеёндыр, чунки ҳар бир давр, ҳар қайси миллат унинг асарларидан маънавий озуқа олади”¹.

Мана, неча асрлардан бери Шекспир асарлари дунёнинг миллионлаб китобхонлари томонидан севиб ўқилиб келинмоқда. Драматургнинг трагедия ва комедиялари жаҳон театр сахналаридан тушмай, актёрлар томонидан маҳорат билан ижро этилиб, томошабинлар олқишига сазовор бўлмоқда. Шу ўринда ўзбек таржима мактаби тарихида шекспиршунослик анъаналарини эсга олиш жўяли бўлур эди. Хусусан, Чўлпон, Ғафур Ғулум, Максуд Шайхзода, Асқад Мухтор Ҳамид Ғулум, Юсуф Шомансур таржималарида ўзбек ўқувчиси Шекспир асарларининг бадий қудрати, даҳо ижодкорнинг бадий маҳорат мактаби намуналари билан танишдилар. Янги даврда таниқли шоир Жамол Камол Шекспир асарларини бевосита инглиз тилидан ўзбекчага ўгиришга эришди. Бу билан уни шекспиршуносликда янги йўналишга асос солди деб айтиш мумкин. Бир вақтлар Белинский “Шекспир даҳоси туфайли инсоният онги бир-икки поғона юксалди”, деб таъкидлаган эди. Шундай экан, буюк драматург асарларини инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилиш ва уларнинг поэтик моҳиятини келажак авлодга етказиш бизнинг муҳим вазифамиздир.

*Маҳлиё УМАРОВА,
филология фанлари номзоди, доцент*

¹ Эккерман И.П. Разговоры с Гете в последние годы его жизни. –М.-Л., 1974. - С.128.

“НАХОТ ИЗТИРОБДА ДОИМ ТАФАККУР...”

Иброҳим Ҳаққул ва Шаҳноза Назарова суҳбати

Шаҳноза Назарова: – Дунё адабиётида Шекспирга ворислик ҳеч қачон тўхтаб қолмаган. Шу вақтга қадар юзага келган барча адабий оқимлар диний манбалар билан тенгма-тенг Гомер, Данте, Шекспир чегарасини кесиб ўтади.

Устоз Нажмиддин Комилов адабиёт тарихидаги Хайём системаси, Данте системаси, Шекспир системасини Шарқ ва Ғарб тенг кенгликларидагина тўла тасаввур этган. “Тафаккур карвонлари” китобида Ибн Сино ва Данте муносабатларини тизимга солиб ўрганган. Олим Шекспир Дантедан таъсирланган бўлса, демак, у Ибн Сино меросидан ва шарқлик бошқа файласуфларнинг қарашларидан баҳраманд бўлган, дейди. Бу кузатишлар Данте ва Шарқ, Гёте ва Шарқ, Шекспир ва Шарқ, Толстой ва Шарқ, Достоевский ва Шарқ деган жуда улкан қомусий тадқиқотнинг бир улуси.

Шекспир олами психолог, файласуф, тарихчи, адабиётшунослар томонидан энг кўп ўрганилган соҳа. Аммо Шарқ ва Ғарб тафаккурини кўйи, юқори дея баҳоламасдан айтиши мумкинки, шарқ тадқиқотчиларининг қарашлари масаланинг Шарқдан таъсирлангани қанотини кўтариб бериши керак, хулосаларни айнан шундай тадқиқотларгина асосига еткази олади. Шундай эмасми? Устоз, бунинг учун биздаги қиёсий адабиётшуносликнинг аҳволи қай ҳолатда?

Иброҳим Ҳаққул: – Маълумки, қадим даврлардан буён ишонч, эътиқод, маданият, маслак нуқтаи назаридан дунёни Шарқ ва Ғарб дея иккига ажратиш умумий одат ва кўникма бўлган. Бу фаркланишга кўра Шарқ ишонч, Ғарб эса тушунча оламини юзага келтирган. Дарҳақиқат, бугун бутун дунё халқлари қалбида ҳоким бўлган ишончлар дастлаб Шарқда туғилиб, ундан кейин жаҳоннинг турли минтақаларига тарқалган. Будпарастлик, брахманлик, конфуцийлик Узок Шарқда пайдо бўлиб, ханузгача шу жойда яшаётган инсонларнинг катта қисми онгида ҳукмронлик қилмоқда.

Зардушт, Моний, Маздак динлари, христианлик ва ислом Ўрта Шарқда дунёга келган эди. Ислом дини ҳукмронлиги шимолий-шарқий Осиё, Ўрта Осиё, Яқин Шарқ ва Африкада истиқомат қилган жамиятларни ҳам камраб олган.

Европа, Америка, Африка ва Австралияда кун кечирган қавмлар ҳамда жамиятлар, Осиё динларини қабул этишдан аввал, ўзларининг ерли динларига соҳиб бўлишган. Аммо улар Осиёдан келган кучли ишонч ҳаракатлари қаршисида ё йўқолиб борган, ёки таъсирсиз ҳолга келган. Ғарбдаги буюк ижодкорларнинг Шарқ билан муносабати ёки Шарқ илм-фани ва адабиётидан таъсирланганини хусусида фикр юритишда юқорида қайд қилганимиз тарихни эсдан чиқармаслик лозим. Чунки Ғарб фалсафий жараёнлар, аклий назариялар ва илмий фаолиятларини қувватлантиргунга қадар Шарққа ўзгача бир эҳтиёж ва талаблар билан ёндашган ҳамда умид боғлаган. Қиёсий адабиётшунослик қачонки ишни масаланинг туб илдизини ўрганишдан бошласа, ана ўшанда Шарқу Ғарб мавзусидаги паст ё баланд кетишлар ўз-ўзидан камайиб боради.

Ибн Сино ва Данте мавзусини ҳар жиҳатдан тўғри ҳамда ишончли тарзда ўрганиш учун, энг аввало, буюк италян шоирининг мусулмончиликка муносабати ва ислом динига қандай қараганлигини аниқ билиш шарт деб ўйлайман. Чунки Уйғониш давридан бошлаб Европадаги буюк ижодкорлар-

нинг аксарияти ислом дини ва унинг пайғамбарига ниҳоятда салбий нигоҳ билан қарашган. Бу ҳодисанинг ҳам туб сабабига етилса, улар христианликнинг таъсирида адашгани равшанлашади. Бас шундоқ экан, Ғарб илми ва адабиёт оламида нега Форобий, Ибн Сино, Ибн Рушд каби алломалар кўқларга кўтарилиб мақталган? Биринчидан, уларнинг илмий-фалсафий меросида инсониятнинг ўзини англаши ва тафаккурда илгарिलाшига катта йўл очадиган ҳақиқатлар кенг ўрин олган. Иккинчидан, бу файласуфларнинг асарларини кескин танқид қилган машҳур мусулмон олимларининг айбномаларига таяниб, улар исломдан юз буриб, христианликни қабул айлашга чоғланишган деган бир тушунча кенг тарқалган. Шўро давлатининг дастлабки даврларида Ғарб илм-фани ва маданиятини Шарқ учун халоскор сифатида кўрсатиш умумий удум даражасида кўтарилган бўлса, анча кейин Шарқ илмий-маданий дунёсининг Ғарбга таъсири ҳақида ҳам гапирилиб, махсус тадқиқотлар яратилди. Аммо ушбу тадқиқотларда ҳам асосан шўро мафкураси талаб ва кўрсатмаларидан бир пайса ҳам нари жилмаган олимларнинг илмий ишларига суянилган. Умуман олганда, Шарқ ва Ғарб илмий-адабий алоқаларини тадқиқ этиб, ишончли хулосалар чиқаришнинг илк шарти – тил билиш; бунда инглиз, немис, француз, араб каби халқаро тилларни яхши биладиган ёшларимиз то ҳанузгача узук-юлуқ ёки ҳаваскорлик даражасида ўрганилиб келинаётган Шарқ ва Ғарб мавзуини қаноатланарли тарзда ёритиб беришлари мумкин. Менимча, бағоят муҳим ва қизиқарли бу ишни амалга оширишда айнан “Жаҳон адабиёти” журнали ташаббускор ва масъул бўлмоғи лозим. Чунки журнал саҳифаларидан ушбу йўналишга тегишли мақолаларнинг ўрин олиши кишига умид беради. Ушанда ҳар бир ўқувчида саёз ёки ҳавойи фахрланиш эмас, балки ўзининг қадимий илдиларини билиш ҳисси кучаядики, бунинг аҳамияти ўзгача бўлгани сингари, унинг мушоҳада завқини тўла таърифлаш ҳам мушкулдир. Аслида энг муҳими ҳам ана шу!

Шу ўринда изохга монанд бир фикрни айтиб ўтсам. Ғарбда ҳам турли ирқ, миллат, дин, дунёқарашга мансуб кўп халқлар яшайди. Уларнинг ҳаммасида ҳам Шарққа, хусусан, ислом дини ва унинг улуғ Пайғамбарига муносабат бир хилмас. Шу маънода айрим француз ва италян мутафаккирларидаги қаҳр, найранг аралаш қитмирлик олмон ва инглизлар тарихида учрамайди. Масалан, Вольтер ва Блез Паскал камситувчи, таҳқирловчи гаплар битгани ҳолда, Гёте Пайғамбаримизнинг образини яратишга бел боғлаган бўлса, Шекспир ислом маърифати мушоҳадасидан тўхтовсиз илҳомланган.

Тарихдан яхши аёнки, жаҳондаги аксарият халқларнинг маданияти бири-бири билан боғлиқликда ва ўзаро алоқа йўллари билан ривожланиб, бойиб борган. Туркий халқлар маданияти ҳам Шумер, Чин, Ҳинд, Форс, Араб маданияти билан вобасталикда тараққий этган.

Туркий маданият ва адабиётни кенг маънода Ислом маданияти ва мафкурасидан ажралган ҳолда англаш ҳам, тасаввур этиш ҳам имконсиздир. Чунки мусулмон маданияти жаҳон тамаддунининг янги даври, муосир босқичи эди.

Муборак ва муқаддас Куръони карим, илм ва моҳияти нуктаи назаридан дунёнинг сўнгги дини бўлган ислом инсонга яшаш учун янги дунёқараш, янги маънавий-руҳий иқлим келтирган эди. Мусулмонлик мафкураси ҳукмронлик қилган ерларда янги тафаккур, янги идрок, янги маданият ва санъат ҳаётининг сардори ҳамда раҳнамози Оллоҳнинг суюкли расули Муҳаммад (с.а.в.) эди. Шунинг учун нубувват фалсафасига таяниш, Муҳаммад пайғамбар шахсиятига чексиз меҳру муҳаббат Шарқдан етишиб чиққан ҳар бир буюк санъаткор тушунчасидаги дахлсиз нукта ҳисобланарди. Зеро, нубувват, наинки Шарқ, балки Ғарбга ҳам очилган ишқ ва ирфон эшиги эди.

“Муҳаммад Мустафонинг дини, – дейди Покистоннинг буюк мутафаккир шоири М.Иқбол, – ҳаёт динидир. Унинг шариати – ҳаёт динининг тафсири. Сен тупроқ бўлсанг, бу дин сени осмон этади. Сени Ҳақ истаган ҳолга

етказди. Унинг жилоси темирни ойнага айлантиради..." Фарблик қайси ижодкорнинг кўнглига тасаввуфга қизиқиш уруғи қадалган бўлса, энг аввало, бу исломнинг хизматидир.

Ш.Н: – *Сухбатларингизда тасаввуф ва Фарб дунёси ўрганилмаганлиги, тасаввуф ва Шекспир ижодиёти мавзуи ниҳоятда қизиқарли бўлиб, буни ўрганиши Шарқ ва Шекспир сарлавҳаси билан бошлангани кераклиги ҳақида фикр билдиргансиз. Н.Комилов "Ҳамлет"нинг 5-пардасидаги бош сўзларга оид суҳбат мотивини Искандар ва гадо учрашуви сюжети билан, Ҳамлетнинг "Қайсари Румдан вақти келгач лой қилишар деворлар учун" сўзларини Хайём қарашлари билан боғлаган. Сиз айтасиз: "Ҳамлет – дарвеш". Бундай фикрлаш тарзи, кишини ўйга толдиради. Унинг ўзини найга ўхшатиши Румийга яқинлаштиради. Аммо доим кўнглининг бир четиди шуубха туради. Меъёрни қандай тўтиб туриши мумкин?*

И.Х: – Меъёрнинг ҳам меъёри сунъийлик ва юракни ғашлантирувчи шарқпарастликка эрк бермаслик. Шарқлик бирор бир кимса бориб Шекспирни қийнаган ё ингротган эмас. Жабру жафо, қандай ғам-ғусса чеккан бўлса, у ўз даври, замони, ижтимоий муҳитидан чеккан. Шекспир Фарб заминиди ўсиб-улғайган азамат бир Дарахт. Уни ҳеч бир тарзда Шарқ об-ҳавосига мутлақ яқинлаштириб ҳам, мутлақ мувофиқлаштириб ҳам бўлмайди. Шекспир фақат ва фақат ўзига ўхшаганлиги туфайли Шекспир. Аммо шу билан бирга унинг руҳ ва тафаккур "лочини" мусулмон оламига сайр айлаб, ундан гоҳо таъсирланиб, гоҳо моҳият неъматларидан озикланинган. Шарққа беписанд қараб бўлмаслиги, унинг дини, тарихи ва маданиятини ўрганмаслик айни тақабурлик офати эканлигини дил-дилдан ҳис қилганлиги учун ҳам Шекспирни мен жуда эъзозлайман. Найни Румий кашф этгани йўқ, Румийгача ҳам бор эди. Лекин Мавлононинг нафаси билан "най" замини осмонни ларзага солган эди. Эҳтимол, Шекспир бир қарич қамишдан ясалган найнинг соҳир овозига эмас, Румийнинг муборак нафасига ошуфта бўлгандир. Демокчиманки, ҳақиқатнинг зоҳирий жиҳатлари кўпда унинг ботин юзини очмайди, унга етиб боришга ҳатто монелик қилади.

Ш.Н: – *Ҳамлетнинг мутафаккир сифатидаги қиёфаси ҳақида гапиргансиз. Асарда сўзланаётган сўзларга кўра у ерда ҳамма мутафаккир. Бундан бир оз таажжубланиман. Ҳамлет мутафаккир, аммо унинг тили менга кўпда ясамадек туюлади. Бу ўринда Л.Толстойга бутунлай ён бермаяпман. Шекспир қахрамонлари тили, хусусан, Ҳамлет тилидаги ясамаликда бир оз табиийлик бор, ахир булар драмалар. Ҳақиқатпарастнинг ҳам телба ниқобига беркиниши инсониятнинг ўзи қадар қадим мотив. Фарб адабиётидаги асосий асарлар мана шу ясама тилга тақлид қилади. Л.Толстой бўлса бунга тоқат қилолмайди, Ж.Жойс буни "Улисс" да қаттиқ қулгуга олади, ҳам бу тилга тақлид қилади. Адабиёт тили – ясама тилми?*

И.Х: – Машҳур бир олимнинг "Тил – санъат асари эрур", деган таърифини ўқиганман. Ҳақиқатда ҳам ўзи шундай. Аммо буни билиш, мушоҳада қилиш ва кўриш учун тилга тилчи кўзи билан эмас, балки услубчи кўзи билан қараш лозим бўлади.

Экзистенциализм фалсафасининг асосчиларидан бўлган М.Хайдеггер тилга янада теран нигоҳ билан қараб, "Тил одамнинг уйидир", дейди. Ҳа, одам тил ичида яшайди. Унинг бутун ҳаёт тажрибаси, ўзи истасин-истамасин, тилда акс этади. Эртадан то окшомгача ўзаро фикр алмашган, барча туйғу, тушунча ва ҳаракатини тил билан ифодалаган инсон чиндан ҳам тилни ўзининг мавжудлиги даражасига етказди. Шунга кўра, тилни инсон мавжудлигининг ўзига хос шаклдаги ифодаси, деса асло хато бўлмайди.

Тил одам ҳаётининг ҳар лаҳзасида иштирок этмаганда эди, унинг одам билан бағоят яқин алоқасини ўйламаса ҳам бўларди. Ваҳоланки, шу яқинлик, аниқроғи "ифода шакллари"га қараб у ё бу миллатнинг асрлар мобайнида яшалган туйғу, тахайюл ва тушунчаларини билиш мумкин. Тил миллат руҳи ва фикр ҳаётининг кўзгуси, маданиятининг асоси дейилганда, мен ушбу

хақиқатларни англашга уринаман. Буларни эътиборга олмай, имкон даражасида ўрганмай Шекспир қахрамонлари тили ёки тил хусусиятларидан баҳс юритиш, менимча, тўғри эмас.

Энди бадиий тил масаласига келсак. Адабиёт туйғу ва тушунчаларни жонли сўзлашув тилидан бир неча хисса кучли, гўзал, нафис ва таъсирли бир тарзда тасвирлаб беради. Ҳис, эҳтирос, хаёл, фикр ўзига энг уйғун, бежирим ифода шаклини чинакам адабий асардан топади. Демак, халқнинг тили қандай бўлса, адабиёти ҳам шундай. Менимча, ҳеч бир тилдаги таржима Шекспир қахрамонларининг наинки тили, руҳий олами ва характер хусусиятлари ҳақида аслиятдагидек тасаввур уйғотмаслигига тан бериш жоиз деб ўйлайман.

Ҳамлетнинг тили фақат Сизгамас, жуда кўпчиликка ясамага ўхшаб туюлган. Мен бундан ажабланмаганман ва ажабланмайман ҳам. Ҳамлетнинг тили, маълум бир маънода, “қуш тили”. Шу боисдан уни ҳамма ҳам тушунавермайди. Унинг шарқлик дарвешга монандлиги аввало шунда. Иккинчидан, у очик, гўё ўзини чекламасдан гапиради, лекин айна пайтда буюк дарди, чексиз изтиробини яшириш учун бир “парда” сифатида тилдан ҳам фойдаланади.

Яна бир фикр. Айрим пайтда хотирага келган хаёлни одам ёрқин тасаввур этолмай қолади. Нега? Сабаби ҳали мубҳам, қоронғилиқдан тўла ажралмаган. Гоҳо зехнда қанот ёзган фикр ё маънига етишиб бўлмайди, чунки у фавқулудда юксакда. Иттифоқо кўнгилда юз очган ҳис-туйғуни ифодалаш имконсиздай туюлади. Сабаб? У ҳаддан зиёд теран. Шундай ҳолатларда нима бўлади? Ичдан ё бир фарёд кўтарилади. Ёки мавҳум нималарди дейилади. Ёхуд ҳеч нима демасдан, хусусан, “дежурний” сўзлар “оёк ости”га олиниб тепкиланади. Ҳамлетда шундай. Тил, сўз англаторлмаганни, хайриятки, рух, сукут англатади. Ҳамлет буларнинг ҳар иккиси – рух ва сукут тилидан бағоят унумли фойдаланган...

Ш.Н: – *Шекспир дунё адабий, фалсафий, диний тафакқурини бошқарувчи, даврий тушунчаларни тартибга солувчи даҳолардан. Масалан, айтганимиз Жойс Одиссейни ўз даврига, ўз қахрамонига, ўз маконига Ҳамлет орқали кўчиради. Замонавий драматургия алақачон даврларнинг шекспирча ечимига ўтиб олди. Устоз, Шекспирнинг Фарбдаги, Шарқдаги эндиги ўзлаштирилишини қандай тасаввур қиласиз?*

И.Х: – Баъзан ёзувчи, олим биродарлар билан гурунглашганда мен “Бу-гун Шекспир керак... Ҳозир Достоевский замони бўлди...” деган гапларни айтаман. Инсониятнинг кулфат, ҳасрат ва фожиалари Шекспир ёки Достоевскийлар замонига қараганда бир неча юз хисса майдаланиб, тармоқ ёзиб кўпайиб кетди. Улар орасида ҳали исми ҳам номаълумлари бисёр. Шунинг учун, биринчидан, Шекспирдай тарих ва ўзи яшаган замон ўртасида ҳеч кимникига ўхшамайдиган ҳамда бошқа биров такрорлай олмайдиган адабий “кўприк” яратиб, инсониятни шиддат ила таназзул чоҳига тортаётган асосий хато, бадбахтлик ва адашувларни айнан юракка етиб борадиган зайлда кўрсатувчи даҳо зарур; иккинчидан, Ҳамлет изтиробига ворис Достоевский сингари санъаткор керак.

Атоқли режиссёр Баҳодир Йўлдошев бир суҳбатда “Ҳар бир миллатнинг ўз Ҳамлети бўлиши лозим. Ҳамлет орқали миллатни тарбиялаб вояга етказиш керак. Бу энг муҳими”, – дейди. Лекин миллатнинг Ҳамлети қандай вояга етиб, қандоқ майдонга чиқади? Мана бу муаммо. Чунки кўпчилик қарийб бир хилда ўйлаб, бир хилда сўзлагани учунми ёки бошқа бир кўникмалар туфайлими ҳамлетона дард, алам, изтироб йўллари жуда-жуда саёзлаштириб ташланган. Мен Ҳамлетга кўр-кўрона эргашиш, билиб-билмай ундан ибрат олишга тарғиб қилмоқчимасман. Йўқ, унга қарши туришни ҳам билиш лозим демокчиман. Унинг “худбин”, “хафсаласиз”дек кўринган қиёфаси ортида узок даврларга қаратилган яшовчанлик ва оғрикли эътироз мужассам.

Ш.Н: – *Шекспир таржималари тадқиқидан кўнглингиз тўладими?*

И.Х: – Таржимашунос деганда, кўз ўнгимда диди ўткир, савияси баланд, тил ва адабиётни билишдан ташқари тарих, фалсафа ҳамда диндан ҳар қалай

хабардор, сўзни чуқур ҳис қилувчи киши қиёфаси гавдаланади. Айниқса, Шекспир каби санъаткорлар асарлари таржимасини шундай тадқиқотчилар тадқиқ этиши шарт. Шекспир драмалари таржималари билан уларни илмий ўрганиш ишлари ўзаро қиёсланса, таржимашунослик ҳали тўла қад ҳам ростлай ололмаган, дейишга тўғри келади. Бир ё икки тадқиқот доирасида "Ҳамлет" ёки "Отелло" таржималарининг барча сир-асрори ёритилишига шахсан мен ишонмайман. Демокчиманки, таржимашунос ўзбекчалаштирилган матнлар ҳаёти ва тақдирига ҳакамлик қилишни удалай олиши билан бирга, Шекспир ижодиётининг ҳақиқий тарғиботчиси даражасига кўтарилиши ҳам керак. Афсуски, шундай олимга муҳтожмиз.

Ш.Н: – *Китобхонлик, адабий асарларга акс-садо қай ҳолатдалиги сир эмас. Бу бутун дунёни таъшишига солаётган муаммо. "Жаҳон адабиёти" журнали 2013 йилда Ф.Достоевскийнинг "Иблислар" романини, А.Камюнинг "Калигула" драмасини нашр этди. Тадқиқий акс-садолар этиб келганича йўқ. "Жаҳон адабиёти" журнали Шекспирнинг қайси томонларини, Шекспирга оид қандай тадқиқотларни қай ҳолатда ёритишини хоҳлардингиз?*

И.Х: – "Жаҳон адабиёти" биринчи навбатда буюк Шекспирнинг жаҳоний мавқеини кўрсатадиган ва унинг жаҳон халқлари кўнглини ишғол айлаган ижодий кашфиётларидан баҳс юритувчи мақола ва китобларни ўзбек ўқувчисига етказишга уриниши керак. Шекспирнинг айрим асарлари икки ҳатто уч бора, яъни икки ва уч ижодкор томонидан ўзбекчалаштирилди. Шу тажриба тўхтаб қолмаслиги, қойиллатиб амалга оширилган ҳар бир янги таржимага асарнинг олдинги таржимаси тўсик бўлмаслиги лозим. Бизнинг адабиётшунослигимизда нимани ўрганиш, нимани ўрганмаслик зарур дея ўйланган аниқ бир меъёр йўқ. Шунинг учун "маҳаллий классиклар" ижодини ўрганишга сарфланган кучнинг самараси кўпинча бир чақага ҳам арзимайди. Журнал ўзбек шекспиршунослигининг ривожланишига хизмат қиладиган турли мавзу ва хилма-хил шаклдаги асарларнинг яралишига ташаббус кўрсатса, ёмон бўлмасди.

Ш.Н: – *Бир гал суҳбатимизда Шекспир мутолаасидан узилмадим, дегандингиз. Шекспир борасидаги илк хулосаларингиз ва ҳозирги қарашларингиз ўртасида қандай фарқ бор?*

И.Х: – "Шекспир ижоди ҳаддан ташқари бой ва терандир. Табиатан у маҳсулдор шахс, бир йилда унинг биттадан ортиқ нарсасини ўқимаслик керак. Акс ҳолда у ижодкорни ҳалокатга маҳкум этади..." – дейди буюк олмон шоири Гёте. Шекспир ижодиётининг моҳиятида "ҳалокатли" бир куч-қувват борлигини яқин-яқингача хаёлга ҳам келтирмаганман. Бугун буни ҳар нечук биламан. Шекспирни ўқиб-ўрганмай яшалган ҳаёт – маҳдуд ҳаёт. Инсон ўзини англаши, нафсу ҳавонинг қурбони бўлмаслиги учун ўз шахсини Шекспир қахрамонларида, уларнинг шахсини эса ўзиникида кўришга уриниши, шахсиятсизлиги билинганда эса ҳеч чўчимасдан, тушқунликка ён бермасдан шахсият яратишга жаҳд айлаши керак. Шу маънода шекспирхонлик кишига "инжил"ни ўрганишдан ҳам кўпроқ ёрдам ва шавқ беради. Бунга бош сабаб эса Шекспирнинг ҳазрати Исо таълимотини теран ўзлаштириб, санъат тилида унинг зарур қирраларини тасвирлашга эришгандир. Шарқнинг буюк мутафаккирлари Агтор, Румий, Яссавий, Навоий мактаби сингари Шекспир мактаби ҳам ҳаммадан аввал нафсни тийиш, ҳирс, ғазаб, моддий манфаат ғалаёнларидан ўзини муҳофаза айлаш, одам қавмини танишда адашмаслик мактаби. Шекспир инсонни нокаслик ўйинлари, қаттоллик ва конхўрлик мусобақалари, разиллик ва тубанлик сахналарига юзлаштиради. У инсон орқали ғайриинсонийликни қанчалик қоралаб, инкор этса, инсонга таяниб инсонийлик истиқболига ўшанча умид ҳам ҳосил қилади.

ЖОН ГИЛГУД

Бу йил Шекспир даҳоси таваллудининг 450 йиллиги бутун дунёда катта санъат байрами сифатида кенг нишонланди. Унинг мумтоз ижодига бағишлаб ватани Буюк Британияда ва дунёнинг бошқа кўплаб мамлакатларида қатор илмий конференциялар, ижодий учрашувлар, йирик маданий тадбирлар ташкил этилди.

Аслида Шекспирга эътибор ва унинг асарларига мурожаат қилиш қайси мамлакатнинг қайси бир театрида бўлмасин санъат ва адабиёт аҳли учун доим шов-шувли ҳодиса, унинг қаҳрамонлари сиймосини яратиш эса ҳар қайси даврда ижод қилган актёрлар учун ғоят юксак шараф, бахт бўлиб келган. Жаҳон театр сахналарида бундай бахтга муяссар бўлган санъаткорлар кўп. Бироқ, Шекспир қаҳрамонлари ижроси орқали зўрдан зўр чиқиш, улар тимсолида халқлар таҳсинига сазовор бўлиш осон кечадиган ҳодиса эмас. Англия пойтахти Лондондаги нуфузли театрлардан бири “Олд Вик” театрининг афсонавий актёри Жон Гилгуд худди муаллифнинг ўзи сингари нодир истеъдод эгаси бўлиб, том маънода

“шекспир актёри” сифатида XX аср театр тарихи саҳифаларида қолди. У яратган Ҳамлет, Макбет, Қирол Лир, Ромео, Ричард III образлари довруғининг садолари янги асримиз сарҳадларида ҳам жарангини йўқотмай турибди.

Британиялик машҳур актёр Эллен Террининг набираси бўлган Сэр Артур Жон Гилгуд 1904 йилда Лондонда дунёга келган. У Қироллик академиясининг драма санъати бўлимида таҳсил олиб, 17 ёшидан “Олд Вик” театрида дастлабки ролларини ўйнай бошлайди.

Ўттизинчи йилларга келиб Англияда жаҳонга таниқли бир гуруҳ актёрлар авлоди етишиб чиқди. Пегги Эшкрофт, Лоренс Оливье, Ральф Ричардсон, Алек Гинеслар қаторида Жон Гилгуд ижоди ҳам шу даврда ўз гуллаш босқичига етди.

“Олд Вик” театри бу даврда Шекспир асарларининг биринчи нашрига кирган барча пьесаларни қайта-қайта сахнага қўйди. Ушбу спектакллар Лондон томошабинларининг заковатли қисмини театрга жалб этмай қолмади. Театр Шекспир асарларини янгичасига ўқиб, уларга хос шоирона нафосатни сахнага кўтариш, ўтмиш актёрлик анъаналарини тиклаш, шекспирона кўтаринки поэзия билан замонавий психологик талқин тамойилларини уйғунлаштиришга ҳаракат қилди. Ана шу ўзаро муштараклик Жон Гилгуд ижодида ёрқин намоён бўлди. Жон Гилгуд табиатан мусиқий овоз соҳиби, сахнабоп гавда ҳаракатчанлиги (пластика) га эга актёр эди.

Гилгуд ижодидаги йирик образ – Дания шахзодаси Ҳамлет ролини биринчи марта 1930 йили 25 ёшида ўйнайди. Бу ёшда Ҳамлетни ўйнаш у давр инглиз театрида

камдан-кам учрайдиган ҳодиса эди. Лекин бу роль Гилгудга яна 1931, 1936, 1939 ва 1944 йилларда ҳам насиб этди. Ҳамлет образи умр бўйи у билан яшаб келди. Зеро, Гилгуд истеъдодининг моҳияти шу образда кенг намоён бўлди. У Шекспир сўзларини олиб, уларга давр кишиси руҳини сингдиришга ҳаракат қилади. Гилгуд Ҳамлет ролида очиқдан очиқ замонга ҳамоҳанглик изламайди. У ўз ва-зифасини Шекспир қахрамонининг руҳий табиатини очишда деб бил-лади. Унинг шижоаткор, жўшқин Ҳамлети тўкнашув ва олишув-лардан заррача тап тортмайдиган куч-ғайратга тўлган йигит тимсолида намоён бўлади. Лекин бу жўшқинлик узокқа бормайди. “Дунё зиндон” деган ваҳимали гап унинг тани жонига сингиб, ички қатъиятини бўғиб, уни ўз ёғига қоврилувчи аламзадага айлантириб қўяди. Ҳамлет қалбини ўртаган алам-изтироблар она билан учрашув сахнасида отилиб чиқади. Бу Ҳамлет маънавий борлигинининг кўтарилиш сахнаси бўлиб, шу ерда онага айтилмиш очиқ киноя ва таъналарда унинг риёкорлик ва қабоҳатга бўлган тубсиз қаҳр-ғазаби тўла очилади. Бу ўринда Ҳамлет – Гилгуднинг алам-изтироб чўккан лаб ва яноқлари, қилич мисол кескир сўз ва қўл ҳаракатлари кўзга кўринмас ғаним билан муросасиз олишаётган киши ҳолатини эслатади. Бу исён, беҳаловат қалб тугёни эдики, ундан “аламдийда ёш”нинг норозилик ингроқлари эшитилиб тургандек эди. Она билан учрашув сахнаси Ҳамлет – Гилгудга қатъийлик ато этади, фикрчанлик ва босиқлик билан қабоҳат ва разолатга қарши тик бора олувчи мардонавор кишига айлантиради. Бу жиҳат 1934 йилда актёрнинг ўзи қўйган спектаклда кенг намоён бўлади, ўша йилги Ҳамлетдан сўнг Гилгуд ҳақида “тафаккур актёри” сифатида эътироф этадилар.

1934 йилда Гилгуд Вест-Энддаги “Нью” театрида “Ромео ва Жульетта” спектаклида икки образни гавдалантиради. Спектакль қиёфаси

ўта оддий бўлиб, ундаги ягона ва яхлит қурилма, орқа ва олд қора қурилма пардалар сахна кўринишларининг тезкорлик билан ўзгаришини таъмин этади. Бутун диққат эътибор актёр ижросига қаратилади. Гилгуд актёр Лоренс Оливье билан Ромео ва Меркуцио ролини навбат билан ўйнайди. Ромео – Гилгуд Жульеттадан ҳам кўпроқ севги оташида ёнувчи, шоирона эхтиросларга бой ошиқ йигит сифатида кўзга ташланади. Унинг Ромеоси ҳаётийлиги билан ажралиб туради. Шу билан бирга Гилгуд яратган Меркуциода ҳам романтик кўтаринкилик тугёни латиф ва сирли намоён бўлади.

Инглиз театри режиссёрлари даврнинг даҳшатли воқеаларига нисбаттан бефарқ туролмадилар. Давр садоси Шекспир трагедиялари асосида яратилган энг сара спектаклларда ўз ифодасини топди. Россиялик режиссёр Фёдор Комесаржевский сахналаштирган “Макбет” (1933) спектаклида Шекспир трагедиясини замонавий турмушга кўчиришга ҳаракат қилиб, ярим афсона шотланд тарихи воқеаларини даврнинг сиёсий вазиятларига яқинлаштиришга ҳаракат қилади. Сарбозларга замонавий мундир кийдирилади, жанг майдонида замбарақлар пайдо бўлади. Замонавий ҳукмдорга айлантирилган Гилгуд ижросидаги Макбет виждон қийноғида эмас, балки қилмишига яраша жазо олиш даҳшатидан вас-васага тушиб азоб чекади.

Уруш даврида инглиз жамиятида юксак мумтоз санъатга, Шекспирнинг эзгуликка тўла асарларига бўлган эҳтиёж ошиб борди. 1940 йили “Олд Вик” театри Гилгуд иштироки билан “Қирол Лир” трагедиясини қўйди. Спектаклда Лирнинг ҳаёт йўли эзгуликнинг уйғониш йўли тарзида идрок этилади. Маҳобатли мовий либос кийган такаббур ҳукмдор аста-секин ғам-изтироб чекишга қодир инсонга айланиб боради. Сахнадан сахнага ўтиш билан унинг овозидан то ҳаракатларигача сокинлик, қалбида раҳм-шафқат ортиб боради. Бу

ёвузликдан эзгуликка, гердайшдан ҳалимликка, золимликдан шафоатга ўтиш йўли эди.

1944-1945 йили саҳналаштирилган “Ричард III” спектакли нафақат “Олд Вик” театри учун балки, Гилгуд ижодида муҳим воқеага айланди. Ричардда шайтоний ҳисинтилишлар жамланган бўлиб, у қон ичида туғилиб, қон тўлкини билан тахтга кўтарилган қирол сифатида намоён бўлади. У Шекспирнинг барча асарларида бош қаҳрамон образини яратиш билан бирга Чехов асарлари орқали ҳам инсонларнинг нозик туйғуларини бадиий тарзда очиб беришга эришди. Айниқса, Чеховнинг “Олчазор”идаги Трофимов, “Чайка”даги Тригорин, “Опа-сингиллар”даги Вершинен, “Иванов”даги Иванов образлари кучли, фалсафий маънодорлиги, хатти-ҳаракатларидаги табиий ва қатъийлиги билан ажралиб туради.

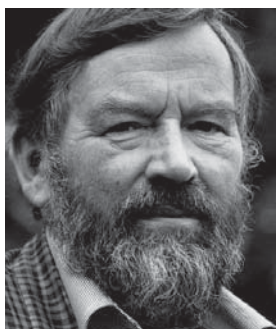
Гилгудда кинога нисбатан театрға муҳаббат ва хайрихоҳлик кучлироқ бўлгани сабабли кино санъатини ўз ижодида иккинчи даражали деб билган. У кинога асосан пул топиш мақсадида борган ва топган пулларини театр ривожига сарф қилган. Аммо унинг кинодаги ижоди ҳам жуда самарали ва ўзига хос. У жаҳоннинг энг кучли кинорежиссёрлари билан ҳамкорлик қилади. Алфред Хичкокнинг “Махфий агент”да Ричард Эшенден, Ричард Аттенборонинг

“Ганди” фильмида Лорд Ирвин, Жон Ирмэннинг “Скарлетт” сериалида Пьер Робилард, Жозеф Манкевичнинг “Юлий Цезар”ида Юлий Цезар, Стив Бэрроннинг “Мерлин” телесериалида қирол Константин, Шехар Капур режиссёрлигидаги “Елизабета” фильмида Рим папаси Пий V, Фрэнклин Шэффнер фильми “Сфинкс”да Абду Ҳамдий, Стив Гордоннинг “Артур” фильмидаги Хобсон образи ва бошқа юзга яқин катта-кичик роллари билан муваффақият қозонган.

1953 йили Англия қироличаси Елизаветта II уни театр ва кинодаги хизматлари учун Рицарлик унвони билан тақдирлайди. “Оскар”, “Гремми”, “Эмми”, “Тони”, “BAFTA”, “Олтин глобус” мукофотлари билан тақдирланади. Шу билан бирга япон императорининг мукофотиға ҳам (1994) сазовор бўлади.

“Олд Вик” театри уруш йиллари ғоя ва шакллари ривожлантириш асосида ўз тарихида энг илҳомбахш даврларни бошдан кечирди. Ушбу театр саҳнасиға чиқиш шарафиға айландики, энг доврुकли инглиз актёрлари ҳам “Олд Вик” театриға ўта бошладилар. Бинобарин, театрнинг бу ютуқларни қўлга киритишида моҳир трагик Гилгуддек моҳир трагик актёрларнинг меҳнатлари улкан бўлди. Саҳна ва экран юлдузи, буюк актёр Жон Гилгуд 2000 йили 96 ёшида Лондонда вафот этди.

*Фахриддин АБДУВОҲИДОВ,
ЎзДСМИ катта ўқитувчиси*

“АФСУНГАР”НИНГ АФСОНАВИЙ ОТАСИ

Инглиз постмодерн адабиётида Жон Роберт Фаулзнинг ўзига хос ўрни бор. У айниқса, ўзининг “Коллекционер”, “Афсунгар”, “Француз зобитининг хотини”, “Дэниэль Мартин”, “Мантисса” сингари роман ва қиссаларида воқеаликни ноанъанавий усулда, ўткир ва теран нигоҳда ёритишга ҳаракат қилган.

Жон Роберт Фаулз 1926 йилнинг 31 мартда Буюк Британиянинг Эссекс графлигига қарашли Лионси қасабасида дунёга келади. Унинг отаси Роберт Фаулз тамаки савдоси билан шуғулланар, онаси Глэдис эса, уй бекаси бўлса-да, маърифатпарвар инглиз аёлларидан эди. Фаулз ўз эсдаликларида онаси айтиб берган қадимий афсоналар, эртаклар унинг қалбида адабиётга нисбатан қизиқиш уйғотганини ёзади.

Жон Бедфорддаги ўрта мактабда ўқиган пайтларида ҳам ўзининг ташаббускорлиги, жамоат ишларида фаоллиги билан ажралиб турарди. У барча фанларни пухта ўзлаштириш баробарида спортга, айниқса, крикетга жуда ҳам қизиқарди.

Жон мактабни битиргач, бир муддат ҳарбий тайёргарликни ўтаб, Қироллик денгиз пиёдалари флотига қабул қилинади. У дастлаб шу соҳада қолишни режалаштирганди. Бироқ, икки йиллик хизматдан сўнг, флотни тарк этди ва Оксфорд университети-га ўқишга киради. Бу ерда у немис ва

француз тилларини чуқур ўрганади.

Олий даргоҳ дипломи қўлига тегиши билан у Францияга йўл олади ва 1950-1963 йилларда педагогик фаолият олиб боради. У дастлаб Франциянинг Пуатье университетида, кейин эса Грециянинг Спецесс оролидаги гимназияда, сўнг Лондондаги Авлиё Годрик коллежида ёшларга сабоқ беради. Айнан мазкур оролда унинг машҳур “Афсунгар” романини яратиш ғояси туғилади. Роман воқеалари ҳам айнан шу оролда бўлиб ўтади.

Кейинчалик бу роман унга катта шон-шуҳрат олиб келди. Мазкур асар бош қаҳрамони Николас Эрфенинг прототиби муаллифнинг ўзидир. Асарда ўз қобидан зеркиб, саргузашт истаб, она юртидан бош олиб чиқиб кетган, кейин ўзи истагандек реал воқеликдан йироқ, ҳаёлот оламига тушиб қолган, охири оқибат ўзининг дастлабки ҳаёт тарзига қайтган инсон қисмати ҳикоя қилинади. Инсон истакларининг чексизлиги, тақдир эса, ҳар бир инсоннинг имкониятлари даражасидаги ҳаёт тарзини инъом этиши мазкур асарнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этади. Ушбу асар ўз имкониятимиздан ташқари рўёларга интилиб эмас, ҳаёт бизга тақдим этган неъматлардан тўғри фойдаланиб, умрнинг ҳар лаҳзасидан завқ олиб яшаш лозимлигини уқтиради гўё.

Асарни ўқиш асносида унда Гомернинг “Илиада” ва “Одиссея”си, Шекспирнинг бир қатор драмалари таъсирини яққол илғагандек бўласиз.

Жон бўлажак умр йўлдошини ҳам айнан Спецесс оролида учратган эди. У Элизабет Кристи билан 1956 йилда оила қуради. Элизабет ёзувчи билан кечган 35 йиллик ҳаёти давомида ижодига сезиларли таъсир ўтказди. Муаллифнинг кўплаб романлари қаҳрамонида айнан Элизабетнинг қиёфаси, сажъияси, феъл-атворини учратиш мумкин. Буни ёзувчининг ўзи ҳам кўп бор эътироф этган.

Фаулзнинг 1963 йилда нашр қилинган “Коллекционер” романи ҳам адабиёт майдонида қутилмаган ҳодиса бўлди. Қисқа фурсатда роман қўлма-қўл бўлиб кетди. 1965 йили

роман режиссёр Уильям Уайлер томонидан экранлаштирилди.

Мазкур асар икки асосий қахрамон – Клегг ва Миранда тилидан ҳикоя қилинади. Капалак коллекцияси билан шуғулланувчи Фредерик Клегг санъат билим юрти талабаси Миранда Грейни ёктириб қолади. Бироқ кизнинг унда кўнгли бор-йўқлиги билан қизиқиб ҳам кўрмайди. Кутилмаганда катта бойликка эга бўлган Клегг кизни ўғирлаб келади ва ўз қасрининг ертўласида сақлайди. Қиз бир неча бор унинг қасридан қочиб чиқишга уринади, аммо бунинг уддасидан чиқа олмайди. Охир-оқибат киз тутқунликда зотилжам хасталигига учраб, вафот этади.

Иигит аввал бу айрилиқдан сўнг ўз жонига қасд қилмоқчи бўлади. Бироқ кизнинг кундалиги кўлига тушиб қолгач, киз ундан қанчалик нафратланганини англаб етади.

Мазкур романда муаллиф бойлик ва куч билан инсон қалбини забт этиш имконсизлигини ёрқин ва ишонарли тарзда тасвирлай олган.

Шундан сўнг ёзувчининг “Аристос” номли публицистик тўплами дунё юзини кўради. Бу тўпланда у ўзининг жамиятдаги турли-туман муаммоларга нисбатан муносабатини билдириб, ҳар бир муаммонинг ижтимоий ва психологик жиҳатларини таҳлил қилишга уринади. Муаллиф ўзи яшаб турган ижтимоий табақалашув, ижтимоий тенгсизликни қаттиқ танқид остига олади.

1968 йили Фаулз ўз оиласи билан Англия жанубидаги Лайм-Реджис шаҳарчасига кўчиб ўтади. У умрининг катта қисмини денгиз бўйидаги ана шу мўъжаз кулбасида ўтказди ва бу ерда ҳам баракали ижод қилди. “Француз зобитининг хотини” романи ана шу ерда дунёга келган. Бу асар адибга наинки катта шон-шуҳрат, балки энг кўп даромад олиб

келган китоб бўлиб қолди. Адибнинг эътирофича, бу асарда аввалги ёзувчилар “унутиб қолдирган” мавзуни эмас, балки ёзишга журъат этолмаган жиҳатларни қамраб олишга интиланган.

Воқеалар XIX асрда бўлиб ўтган бўлса-да, у асардаги воқеликка XX аср кишиси кўзи билан боқади ва унинг нуқтаи назаридан баҳо беради. Мазкур асар режиссёр Карел Рейша томонидан экранлаштирилади.

Фаулз ҳали Оксфордда ўқиб юрган кезларидаёқ француз экзистенциялистлари – Камю ва Сартр ижодига қизиқиб қолганди. Улар асарларида илгари сурилган дунёнинг номуқамаллиги, инсон эрки сингари ғоялар Фаулзнинг кўнглина асарларига ҳам кўчиб ўтди. Утган асрнинг олтмишинчи йилларида яратилган асарларида айнан хаёл ва хаёт ўртасидаги зиддиятли ҳолатлар ҳикоя қилинади.

Етмишинчи йилларга келиб, Фаулз ўз хаётий қарашларини ўзгартиради. Бу ўзгаришлар “Қора ёғочдан қурилган минора” (1974 йил) қиссасида яққол кўзга ташланади. Ушбу асар қахрамони узоқ муддат экзистенциал озодлик ва одатий хаёт тарзидан қай бирини танлаш ҳақида узоқ ўйлайди ва ниҳоят иккинчисини танлайди. “Дэниэлл Мартин” асари эса, унинг машҳур “Афсунгар” романининг мантикий давоми ўлароқ юзага келади.

Адиб умрининг сўнгги йилларида юрак хасталиги туфайли қаттиқ азият чекди. Турмуш ўртоғи Элизабетнинг вафотидан сўнг у ўзини руҳан ёлғизланиб қолгандек ҳис этарди. Кейинги йилларда у деярли ижод қилмай кўйди. Узоқ давом этган хасталиқдан сўнг 2005 йилнинг 5 ноябрида Лайм-Режисда вафот этди. Унинг “Афсунгар” асари инглиз адабиётидаги энг машҳур юзта асар қаторидан жой олган.

*Рустам ЖАББОРОВ
тайёради*

МУШТАРАК ИЛДИЗЛАР

(Тилимиз ҳақидаги шахсий мулоҳазалар)

Борлиқ ҳақидаги ҳозирга қадар тўпланган жамики билимлар уммон эмас, аслида, уммондан томчидир. Бу билим ганжиналарининг яратилишида аввало инсонларнинг ақли-зақоси-ю мулоқот воситаси бўлмиш тил ва адабиётнинг ўрни бекиёс. Шунинг учун бутун башариятнинг ўзаро ҳамкорлиги маҳсули бўлган кўпгина тушунчалару кадриятлар умумийдир. Масалан, ҳар бир инсон ўзи туғилиб ўсган юртини, ватанини эъзозлайди. Бу барчага хос хусусият – дунёқараш десак хато бўлмайди. Шунинг учун ҳам, арабча “ватан”, инглизча “native” ([нэйтив] ваган), туркий “туған-туван” сўзларининг ўзаги бир-бирига яқин бўлиб, турли ҳудудларни билдирувчи сўзлар ҳам шундай: туркий “овдон”, “овул” сўзлари инглизча “villa” ([вилэ] вилла, боғли кошона), “village” ([вилэджд] овул, қишлоқ), туркий “йўргади (ўради)” сўзи русча “городить”, “огород”, “город” сўзларига мос келади. “Ов” ўзагига қурилган бир қатор сўзлар (“овламоқ”, “овқат”, “овун”, “овул”, “(х)овли” ва ҳоказо) яққол кўрсатиб турганидек, ҳар бир киши туғилган замин унинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий қиёфасини белгилайди. “Овдон” деганда фақатгина “ов қиладиган ё овқатланадиган жой” – “овул” деб эмас, балки кенгрок маънода, яъни ризқ-рўз, насиба, ўсиб-униш, фаровон ҳаёт кечириб, аждоқларнинг ишини давом эттириш, қомил авлодни тарбиялаш каби хайрли ишлар назарда тутилади. Уйлашимча, кўпгина миллатлар насабининг охиридаги “-ов”, “-ев”, “-ул” каби қўшимчалар ё ана шу “ов”, “овул” сўзлари билан, ё туркий “уй”, “эв” сўзлари билан боғлиқ бўлса, ажабмас. Зеро, туркий “ховли” сўзи ҳам “ов” ўзагидан ясалиб, “оила яшайдиган уй ва шу уйга қарашли ер майдони” маъносини англатади. Маълумки, “х” ҳарфи бир қатор тилларда баъзида талаффуз қилинмайди. Масалан, “ҳинд”ни “инд”, “ҳўкиз”ни инглизча “ох” ([ўкс]), “Елена”ни инглизча “Helen” ([хелен]), “Ҳаво”ни русча “Ева”, инглизча “Eve” ([ив]), “Абдуллоҳ”ни “Абдулло” дейилади. Қолаверса, форс-тожикча “обод” сўзи ҳам “овбод”, “ов қилинадиган”, “овга яроқли”, яъни тинч-фаровон ҳаёт учун қулай, файзли маскан маъносидаги сўз бўлгандир. Луғатда лотинча “oasis” ([оуэсис] воҳа, оазис) сўзи юнон тилидан, у эса ўз навбатида қадимги Миср тилидан келиб чиққан бўлса керак, деб тахмин қилинган. Ҳойнаҳой, бу сўз ҳам “ов” ўзагидан ясалган.

Инсоннинг муқаддас ватанидан бу ватанни ёруғ-нурафшон қилган кунга эътиборни қаратайлик. Кўпгина тилларда “ёруғ (ёрқин)”, “ярақламоқ (ярқирамоқ)”, “ярта (эрта)” сўзларининг ҳам ўзаги умумий: инглизчада “ray” ([рэй] нур), “radiate” ([рэдизйт] нурланмоқ), русчада “рано”, “радуга”, “радость”, “рай”, “жар”, “гореть”, “горн”, арабча “нур”, “анвар”, “мунаввар”... Қадимги Мисрда куёш маъбудини “Ра” деб аташган. “Равшан” сўзи “рав” ҳамда “шан” сўзларидан таркиб топган бўлиб, “шан” сўзи “яшнамоқ (порламоқ)” сўзининг, шунингдек, инглизча “shine” ([шайн] порламоқ, чарақламоқ) ҳамда “sun” ([сан] куёш) сўзларининг ўзагини ташкил қилади. Шунингдек, туркий “йалт (жалт), йулт (жулт), йилт (жилт)” сўзлари маънодош бўлиб, “юлдуз (йулт)”, “олтин, алтин (йалт)”, “тилла (йилт)” сўзлари шу ўзақлардан ясалган. Қадимда “йулоқ” сўзи “чирок, қандил” маъносини англатган. Русча “золото”, “жёлтый”, инглизча “gold” ([гоулд] олтин), “yellow” ([йеллоу] сарик), “glitter” ([глиттер] йилтирамоқ), “glow” ([глоу] ловулламоқ, ёнмоқ, йилтирамоқ), “light” ([лайт] ёруғлик, шуъла), “lunar” ([лунэр] ой), “illuminate” ([иллюминэйт] ёритмоқ), “lustre” ([ластре] ялтираш, люстра), форсча “жило”, “жилва” сўзлари

хам шу ўзакка қурилган. Қолаверса, туркий “аланга”, “олмос”, “лов(улламок)”, “ял-ял”, “ялов”, “ёлқин”, “яланг-яланғоч”, “ялин(мок)”, “ёлвор(мок)”, “ёлчи”, “ёлғон-алда(мок)”, “ёлғиз”, форс-тожикча “олов”, “малла”, инглизча “love” ([лав] севги, муҳаббат), “lava” ([лава] лава), “hell” ([хелл] дўзах, олов), “lie” ([лай] ёлғон), “alone” ([элоун] ёлғиз), “lazy” ([лэйзи] ялқов), “lick” ([лик] яламок), русча “любовь”, “ложь-лгать”, “голый”, “лизать” сўзларининг ҳам ўзаги умумийдир. Уйлашимча, ўзбек миллий матоси “атлас” (кейинчалик ундан андоза олиб яратилган “харита”) ҳам ўзининг ранг-баранг, сержилолиги билан “йалт, йалтиллаш, йалтиллаш” сўзидан келиб чиққан. Ҳинд ҳамда Хитойда муқаддас ҳисобланган “лотос” (нилуфар) гули ҳам ял-ял ялтирайдиган қизил рангли гулдир. Туркий (баъзи бошқа халқларда ҳам) “алла” ва “ялла” кўшиқлари ҳам “йал” ўзагидан урчиган. “Алла”ни она ўз боласига меҳри товланиб, унга муҳаббатини изҳор қилиб айтса, “ялла”ни ошиқ маъшуқига ўз севгисини куйлаб айтади. Ҳар икки ҳолда ҳам кўшиқ “йал-йал” ёниб-жўшиб куйланади. Бундай мисолларни кўплаб келтирса бўлади. Халқларнинг ўйлари-ю сўзларидаги бундай ўхшашликларни кўриб, муқаддас китобларда бутун инсониятнинг келиб чиқиши ҳамда дини бир эканлиги таъкидланганига ишонч ҳосил қилади киши. Муқаддас Қуръоннинг “Шўро” сурасида Нух, Иброҳим, Мусо, Исо, Муҳаммад (барчаларига салом бўлсин) пайғамбарларга берилган дин умумий эканлиги, одамлар ўз динларини бўлаклаб, фирқаларга ажратмасликлари уқтирилади. Бинобарин, ҳозирги глобаллашув ва интеграциялашув жадал кечаётган замонда турли халқларнинг ўзаро тил топишиб, ўхшаш жиҳатларига, умумбашарий кадриятларга диққат-эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эгадир. Зеро, барча инсонлар учун бир-бирлари билан саломлашиб ҳол-аҳвол сўрашиш, тинчлик-омонлик тилаш, ёрдам қўлини чўзиш каби кўплаб кадриятлар хос. Масалан, ҳам ғарб, ҳам шарқ халқларида “яхши” ва “ёмон”, “тўғри” ва “эгри”, “тинчлик” ва “уруш” тушунчалари-ю уларни англаувчи сўзлар умумий. Туркий “яхши”, “жахси”, “йах”, “Йэмў? – Хўпми, ҳамми?”, “ийи”, “ийа”, “ха”, форсча “хуш”, “хўш”, “ха”, русча “хорошо”, “да”, “аха”, “ага”, инглизча “yes” ([йес] яхши, ҳа), “yeah” ([йэа] яхши, ҳа), ибронийча “яхве” сўзлари ўзакдош сўзлардир. Шунингдек, туркий “тўғри”, “туври”, “эват”, инглизча “true” ([тру] тўғри), “correct” ([коррект] тўғри), “direct” ([дайрект] тўғри), “right” ([райт] тўғри, ўнг), форсча “дуруст”, “рост”, “албатта”, русча “правда”, “правый”, “правильно” сўзларининг ўзақлари бирлиги бежизмас. “Эгри-букри” сўзи инглизча “groove” ([груув] эгрилик), “curve” ([кэrv] эгри, букри), “wrong” ([уронг] нотўғри, эгри), русча “кривой” сўзларига мос келади. Туркий “янги”, “яна”, “тагин” сўзлари билан форсча “нав”, инглизча “new” ([ню] янги?), “again” ([эгейн] яна, тагин), русча “новый” сўзларининг ҳам ўзаги бир. Туркий “ур(уш)”, русча “удар” ҳамда инглизча “war” ([уor] уруш) сўзлари умумий бўлса, арабча “салом” сўзи билан инглизча “calm” ([калм, салм] тинч) сўзлари умумийдир. Янги йил арафасида турли жойларда ёнма-ён “Янги йилингиз билан!”, “С Новым годом!”, “Happy New Year!” тилакларга кўзи тушган киши янги йилга бир қувонса, улардаги “янги” сўзининг бошқа халқларнинг сўзи билан умумийлигини англаб яна бир шодланади! Зеро, шундай халқаро сўзлар халқларни бир-бирига яқинлаштиради-да!

Энди, келинг, инсониятни едириб-ичирадиган, кийинтирадиган соҳа – дехқончилик билан хунармандчиликка ялпи назар ташлайлик. Туркий “сеп(мок)” (уруғни), русча “сеять”, инглизча “sow” ([соу]) сўзларининг умумийлигини ўйлаб қаранг! Ана шу ўзакдан инглизча “season” ([сиизн] сезон, мавсум), “semen” ([се мен] уруғ), русча “сезон”, “семя” сўзлари келиб чиққан. Ёхуд инглизча “ирригация”, туркий “суғориш”, русча “орошать” сўзларининг, туркий “туруч”, русча “тречка”, “рис”, инглизча “rice” ([райс]) сўзларининг умумийлиги бежиз эмас.

Луғатларда ўзбек сўз санъати бўлган “аския” сўзининг этимологияси арабча “закий” сўзи билан боғланади. Ваҳоланки, халқнинг феълига хос бўлган “аския” санъати арабларнинг Урта Осиёга келишидан аввал ҳам мавжуд бўлган. Фаразимча, бу сўз икки манбага боғланади: 1) қозок халқида сақланиб

қолган “айтис (айтишув)” санъатига, яъни “айтиски, айиски”; 2) инглизча “ask” ([аск] сўрамок), “seek” ([сиик] иска, изла) сўзига. Сабаби “аския” санъати ҳам “сўра, сўрокка тут, иска” маъносидадир. Аскияда “Фалончи, райхонмисиз, жамбулмисиз, сунбулмисиз?” сўроғидан бошланиб, “ундай қилдингиз, бундай қилдингиз-а?” дея рақиб сўрокка тутилади. Туркий “сўзла, сўйла” ни инглиз тилида “say” [сэй], “чайна” ни “chew” [чю], “жерк” ни “jerk” [жэрк], “тингла” ни “listen” [лиси], “лўк” ни “look” [лук], “қумса” ни “miss” [мисс], “пуфла” ни “puff” [паф], “пурка” ни “pour” [пор], “сепалаш” ни “splash” [сплэш], “супур” ни “sweep” [свиип], “тотиш” ни “taste” [тэйст], “ювиш” ни “wash” [уош], “отиш” ни “shoot” [шуут], “сиқ, қис” ни “squeeze” [скуиз], “ажрим, айрим (ҳаким, юрист, яъни айирувчи)” ни “juru” [жюри], “тақ(моқ)” ни “task” [тэк], “бил(моқ)” ни “believe” ([билиив] билмоқ, ишонмоқ), “тий(моқ)” ни “tame” [тэйм] ва ҳоказо сўзлари кўрсатиб турибди-ки, туркий тил билан инглиз тилида умумий сўзлар бисёр. Шунинг учун, “аския” каби туркий сўзларнинг келиб чиқишини инглиз, олмон, итальян, юнон ва бошқа қадимий халқлардан излаш мантиқан тўғрироқ бўлади. Чунки Европа халқлари билан туркий халқлар эраמידан аввалги Хун салтанати, ҳатто ундан олдинги Шумер маданияти давридан бери алоқа қилиб қелган. Бунга кўпгина олимларнинг тадқиқотларини, жумладан, қозим шоири Улжас Сулаймоновнинг “АЗИЯ”, рус олими Лев Гумилевнинг “Қадимги туркийлар” ва бошқа шу каби китобларни мисол қилиб келтирса бўлади.

Қадим-қадимдан алломалар оламнинг асосида тўрт унсур (ер, ҳаво, сув, олов) ётишини этироф этишган. Муқаддас китобларда таъкидланишича, Тангри таоло бутун оламини, сўнг Одам Ато билан Момо Ҳавони яратган. Жумладан, Одам Ато тупроқдан, Момо Ҳаво эса унинг қовурғасидан яратилган. Нега айнан қовурғасидан? Шу ўринда туркий “қобирға” сўзи русча “ребро”, инглизча “rib” [риб] сўзлари билан умумийлигини таъкидлаб ўтиш керак. Маълумки, арабча “адам” сўзи билан форсча “замин”, русча “земля” сўзлари ўзаги бир бўлиб, бу туркий “ер (йер)” сўзига мос келади. Чамамда, “эр, эркак” сўзи асли бошда “йер” бўлиб, Худо “Йер” ни, сўнг у бир ўзи ёлғизланмаслиги учун ухлаб ётганида жуфти “Ҳаво” ни қовурғасидан яратган. Уларнинг илк маскани бўлган “Боғи Эрам” (русчада “Эдем”, яъни “земля” сўзи билан ўзаги бир) ҳам асли “Боғи Йерам” дир. Маҳмуд Кошғарийнинг девонида ҳам “эр” сўзи “одам” маъносида қайд қилинган. Шунинг учун ҳам, фаразимча, туркий “эр-хотин” ибораси асли “йер-йўтин” бўлиб, ҳаво (туркий “йўтал”, “(й)ўтака” сўзларининг ўзаги “йўт”) Ер қуррасини ўраб – ҳимоялаб туради. Одам танасидаги қовурғанинг бош вазифаси ҳам ҳаёт учун зарур органлар (юрак, (й) ўпка (йўфка), жигар, ошқозон ва ҳоказо) ни ҳимоя қилишдир. Қолаверса, “ўт” сўзи ҳам фёъл (ўтмоқ), ҳам от (олов, оташ) бўлиб, ҳар иккиси ҳаво ва сувга нисбатан қўлланади. Дарҳақиқат, ҳаводаги кислород ёки бензин, керосин каби суюқликларсиз ўт чикмайди. Шунингдек, табиатда фақат сув уч агрегат ҳолатга эга: қаттиқ, суюқ ва газ. “Хотин-қиз” иборасидаги “қиз” сўзи “қизимок” фёлининг буйруқ майли бўлиб, бу “хотин” сўзининг ҳам маъноси “ўт” дейишга асос бўлади. Шунингдек, арабча “аёл” сўзи ҳам туркий “йал, йол” (ёлкин) сўзи билан, русча “женщина” сўзи туркий “жан, йон” (ёнмоқ) сўзи билан ўзакдош бўлса, эҳтимол. Қолаверса, инглизча “hot” ([хот] иссиқ), “hades” ([хейдс] дўзах, оташ), русча “ад” сўзлари туркий “ўт” сўзига, инглизча “terra” ([терра] terra, тупроқ) сўзи туркий “турпоқ” сўзига ўзакдошдир. Шунинг учун ҳам, эркакларда ер-тупроққа хос оғир-вазминлик, чайирлик, дағаллик, қаттиқлик жиҳатлари бўлганидек, аёллар ҳаво ва сувга (ҳаво ва сув моҳиятан бир-бирига жуда яқин) хос юмшоқлик, ҳавойилик, мулойимлик сифатларига эга. Эркак ва аёллар ҳақидаги бир туркум ибора ва мақолларда ҳам ана шу хусусиятларга урғу берилади. “Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам – хотин” мақолини аслида “Йэрни расо йэр қиладиган ҳам, қаро йэр қиладиган ҳам – ўт (олов, ҳаво ва сув)” дея тушунмоқ керак. Ахир, кулол лойдан буюм ясаганда уни сувда қориб, ўтда қиздиради ё ҳавода қуритади-да. Эр-йигит уйланади, яъни бир уйга – ватанга эга бўлиб, ўзининг оиласини барпо қилади. Хотин-қизлар эса эрга тегади. Бундаги “эрга тегмоқ” ибораси ҳам асли “йэрга тегмоқ”,

яъни “йэрли бўлмок” маъносидадир. Кўпгина халқларда “Сув оқиши ҳамда ўт ёнишига чексиз термилиш мумкин”, деган ибора бор. Дарҳақиқат, сув ҳам, ўт ҳам одамни ўзига мафтун-махлиё қилиб қўяди. “Сув балоси-ю ўт балосидан ўзи асрасин” деган ибора бор. Ҳар икки бало ҳам тупроқ ёрдамида даф қилинади. Бинобарин, сув тошқинини дамба куриб, ўтни тупроқ сочиб, ҳатто қишда йўлларни қоплаган сирпанчиқ музларни ҳам тупроқ сешиб баргараф қилинади. Туркий “эркин (озод)”, “эрка” сўзлари ҳам асли “йеркин”, “йерка”, яъни “йери бор, ўзига тўқ, бировга қарам эмас” маъносидаги сўздир. Шунинг учун ҳам барча халқлар ўз ерига эга бўлишга интилиб, шундагина ўзларини чинакамига эркин-мустақил ҳис қилишларини англаганлар.

Бизгача туркий сўзларнинг маънолари-ю келиб чиқиши талқинига доир кўпгина қимматли асарлар етиб келган. Табиийки, Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Рабғузий, Навоий ва бошқа алломаларимизнинг асарларини қиёсий таҳлил қилишда давом этишимиз жуда муҳим. Шу билан бирга, бошқа манбаларга, дейлик, Хитой, Ҳинд, Юнон, Рим, Миср ва бошқа юртларда сақланаётган асарларни ўрганишга ҳам диққатни қаратиш зарур. Шу ўринда бир шахсий мулоҳазамни билдирсам. Кошғарийнинг девони ўзбекча изоҳлар билан 3 жилд ҳолида 1963 йили Ўзбекистонда русча изоҳлар билан 2005 йили Қозоғистонда нашр қилинган. Маълумки, Кошғарий ўз девон-луғатини араб тилига мослаб, иккитадан еттитагача ҳарфлардан иборат сўзларни тартиб билан қайд қилиб чиққан. Яъни, асар аввал-бошда араблар учун мослаб ёзилган. Бироқ турк тили билан араб тили тубдан фарқ қилади. Сабаби, арабчада ундошлар муҳим бўлса, туркийда унлилар муҳимроқ. Масалан, арабча уч ҳарфдан (“х”, “к”, “м”) тузилган “аҳком”, “махкам”, “махкама”, “махкум”, “муҳокама”, “ҳакам”, “ҳаким”, “ҳикмат”, “ҳоким”, “ҳукм”, “ҳукамо”, “ҳукумат” ва ҳоказо сўзлар ўзакдош бўлиб, уларнинг маънолари бир-бирига яқин. Туркийда эса икки ундош ҳарфдан (“б” ва “л”) тузилган “бил”, “бўл”, “бел”, “бол” ва ҳоказо сўзлар бутунлай бошқа маъноларни англатади. Демак, девонни таржима қилишга ижодий ёндошиб, ҳозирги луғатшунослик қоидаларига мослаб, туркийлар учун алифбо тартибида, яъни аввало “а”, сўнг “б” ва ҳоказо ҳарфларидан бошланадиган барча сўзларни (от, феъл, сифат ва ҳоказо) қайд қилинса, самарали иш бўлади. Шунда, бир ўзакдан урчиган барча сўзларни яққол кўришга имкон туғилади. Масалан, девоннинг 1-жилдидаги “билиш” (348-бет), “билик” (367-бет), “билга” (403-бет), “биликлик киши” (466-бет), 2-жилдидаги “билди (билдир, билмак)” (30-бет), “билишди (билишўр, билишмак)” (120-бет), “билинди (билинўр, билинмак)” (166-бет), “билтўрди (билтўрўр, билтўрмак)” (204-бет), “билдўзди (билдўзўр, билдўзмак)” (235-бет), “билсикти (билсикар, билсикамак)” (393-бет), “билгатти (билгатур, билгатмак)” (393-бет), 3-жилдидаги “билгаланди (билгаланўр, билгаланмак)” (219-бет), “билгсади (билгисар, билгисамак)” (347-бет) сўзлари ҳамда асарда келтирилган кўпгина мақол ва шеърлардаги “бил” ўзагига қурилган сўзлар бир жойга жамланса, ўқувчига яққол тасаввур беради. Шу билан бирга, Кошғарийнинг девонида “й” ҳарфидан бошланувчи сўзлар асарнинг энг катта қисмини (3-жилд тўлиғича) ташкил қилиб, кўпгина сўзлар бизгача “й” ҳарфи тушиб ёки орттирилиб етиб келган. Буни чуқурроқ тадқиқ қилиш керак. Масалан, юқорида айтилганидек, “олтин” сўзи “йалтин” (ялттирок), “йурак” – “урак”, “йук” – “уйук”, “ой” – “йой”, “ойоқ” – “йойоқ” (йойов сўзи шундан) бўлса манتيқийроқ бўлади. Ёки “илон” сўзи “йилан” бўлишига сабаб жониворнинг ўзига хос териси “йилт-йилт” қилишига ишорамикан? “Арслон”, “сиртлон”, “қоплон” сўзларидаги “лон” қўшимчаси “йилон (йилан)” сўзимикан ёки “қоплон” сўзи “қопловчи” маъносидаги “-ла” қўшимчасимикан? Чамаси, инглиз тилидаги “lion” ([лайн] арслон, шер), русча “лев”, “слон” сўзлари ҳам шу ўзакка боғлиқ. Шуниси ҳам борки, арабча “лаин”, “лаънат”, “малъун” сўзлари “йилан” сўзи билан ўзакдош бўлиб, диний манбаларда иблиснинг илон, аждарҳо қиёфасида тасвирланишининг сабаби шунда. Маълумки, Хитойда “йин” ва “йенг (йанг)” (русчада “инь” ва “янь”) дуалистик фалсафаси кенг тарқалган. Туркийда “йанги” сўзини “йенги” деб ҳам талаффуз қилиш бор (Девон, 3-жилд, 379-бет). “Йин” ва “йенг” сўзлари хитой

тилида мос равишда “тоғнинг куёш тушмайдиган ва тушадиган томонлари”ни англантиб, дунёда барча нарса жуфт-жуфт (куёш ва ой, нур ва соя, эркак ва аёл, актив ва пассив) яратилганига ишора қилади. Қиёс учун, арабча “ғарб” ва “шарқ” сўзлари “кун ботиши” ва “кун чиқиши”ни англатади. Буни қарангки, хитойча “йин” ва “йанг” сўзлари туркий “йин” ва “йан” сўзлари билан айнан маънодош. Худди туркий “айир, айри, ажра, ажрик (йир, жир)”, “айиқ, айқаш (йиқ)”, “асра, йашир (сир)” сўзлари каби туркий “айна, айни (йин, жин)” сўзи “айниш, йўқ бўлиш, ажин тушиш”ни англатса, туркий “йан, жан” сўзи “ёнмоқ”ни англатади (Девон, 3-жилд, 72-бет). Русча “гнить” (айнимоқ, чиримок) сўзи ҳам “йин” ўзагига боғлиқ бўлса, русча “огонь”, хиндча “агни” (хиндларнинг қадимги веда динидаги олов маъбуди), инглизча “ignite” ([иг-найт] ёндирмоқ), “agony” ([э’гони] агония, ўлим талвасаси) сўзлари ҳам “йан” сўзи билан ўзаги бир. “Январ” ойининг номи римликларнинг куёш худоси “Янус”га нисбатан аталган. Инглизлар Шимолий Американи забт этганларида, ўзларини “янки (йанки)” деб атаётган бўлган. Афсуски, тилшунос олимлар бу сўзнинг этимологиясига доир бирон аниқ маълумотга эга эмас. Фаразимча, буни икки хил тушунтириш мумкин; 1) худди Японияни “кунчиқар давлати” деганларидек, Лотин Америкасида ҳукмронлик қилган қадимги Инк (Инка) салтанати ҳам “Йинк”, яъни “кунботар давлати” маъносида бўлиб, кейинчалик инглизлар ўзларини уларга қарама-қарши қўйиб “йанки” деб атаган; 2) бу сўз “янги (йанги)” сўзидан олинган. Американи “Янги дунё” деб таърифлайдилар. Дарҳақиқат, “Нью-Йорк” шаҳри (аввал “Нью-Амстердам” деб номланган) “Янги Йўрик” деган туркий сўзлардан тузилган. “Йўрик” сўзи “бошқарув тизими” маъносида қўлланган. Шу ўринда, “Охиратда куёш ғарбдан чиқади” деган машхур ҳадиси тўғри ва мажозий маъноларда талқин қилиб, “янки (йанки)”ларга нисбат бериш мумкин. Зеро, янги кун (ҳисоб) Англиянинг пойтахти Лондондан ўтган Гринвич меридианидан бошланади. Демак, Америка китъаси, яъни “йанки”лар куннинг бошланишини (куёшнинг чиқишини) белгилаб турибди.

Қадимги Шумер маданияти (э. а. 3000 йил) ёзув (пона-ёзув), ғилдирак каби қўплаб кашфиётлар қилган. Дунё тўфонини тасвирловчи дostonлар шумерлардан ҳам бизгача етиб келган. Шумер тилида Худонинг “Дингир” деб аталгани, ўз навбатида туркий “Тангри”, форс-тожикча “Парвар-Дигор”, скандинавия халқларида “Тор (чақмоқ, бўрон ва ҳосилдорлик худоси)”, қадимги юнон куёш маъбуди “Атон”, ҳатто қадимдан Хитойда илоҳийлаштирилган “Дракон” (арабча “Аждарҳо”, инглизча “Dragon” [дрэгн], ҳарфларнинг жойи ўзгарган) ҳам шу ўзақдан келиб чиққани халқларнинг ўзаро алоқалари тўғрисида қимматли маълумотлар беради.

Қўп халқларда саломлашганда бир-бирларига “соғлиқ” тилаб айтиладиган қўйидаги сўзларнинг ўзақларига қаранг: арабча “салом”, туркий “соғлом”, французча “салют”, лотинча “salut, salus”. Қолаверса, туркий “соғинмоқ” сўзининг “тиламоқ, кўришни истамоқ” маънолари ҳам бор. Шунингдек, лотинча “sanitas, sanus” (соғлиқ) сўзидан “санитар”, “санаторий” сўзлари ясалган бўлиб, туркий “эсонмисан (эсанмисан)?” деган савол “соғмисан?” деган маънони англатади (Девон, 1-жилд, 106-бет). Буни қарангки, инглизча “book” ([бук] битик, китоб) ҳамда арабча “китоб” сўзлари туркий “битик” сўзи билан ўзаги бир. Арабча “китоб” сўзи тескарига ўқилиши керак, зеро, арабчада ёзув ўнгдан чапга қараб ёзилади. Туркий “хўжа” сўзи туркий “эга” сўзи билан ўзаги бир бўлиб, русча “хозяин”, инглизча “hegemon” ([хегемон] гегемон, ҳукмрон), “ego” ([його] эго) сўзлари ҳам шу ўзақка қурилган. Шумерчада “ғилдирак” сўзи қандай аталгани номаълум, бироқ туркий “ғилдирак”, “ғилай” ҳамда инглизча “wheel” ([вил] ғилдирак), “glide” ([глайд] ғилдира, думала), русча “вал”, “колесо” сўзларининг ўзаги “ғил” эканлиги бу тилларнинг, демакки халқларнинг яқинлигидан далолат беради.

Маълумки, қадимги юнон ва Рим мифологияси халқ оғзаки ижодининг юксак намунаси ҳисобланади. Юнонча “myth” ([мис, миф] миф, асотир, ривоят) сўзи туркий “-миш” сўзи билан ўзаги бир. Дарҳақиқат, “ундаймиш,

бундаймиш, кўрганмиш, эшитганмиш” сўзларидаги “миш” кўшимчаси айни афсона-ривоятларга хос. Қолаверса, “мистика”, “сим-сим”, “тилсим” каби сўзларнинг ўзаги ҳам “мис, миш” эканлиги тушунарли, зеро, номаълум нарса ва ходисалар ҳақида билиб-билмай “ундаймиш, бундаймиш” деб “миш-миш” ёхуд “миср-миср” қилинади-да!

Рус эртақ қаҳрамонларининг номларига эътибор беринг: “Карабас-Барабас”, “Бурагино”, “Колобок”, “Иван”, “Руслан ва Людмила”... Туркий сўз ўзақлар мана-ман деб турибди: “Қорабош-Бўрибош”, “Бурунвой”, “Ғил(дира)-биқин”, “Иан, Жан”, “Арслон”. Луғатда туркий “эртақ” сўзи қадимги туркий тилдаги “ўт”, “кеч” маъносини аңлатган “эрт” феълидан “-ак” кўшимчаси кўшиб ясалган, деб кўрсатилган. Бирок, ўйлашимча, русча “сказка”, “рассказ” сўзлари, инглизча “tale” ([тейл] эртақ), “tell” ([тел] айтмоқ), “talk” ([ток] гапирмоқ) сўзлари кўрсатиб турганидек, “эртақ” сўзи асли “айтақ” бўлса керак. Худди шундай, “достон” сўзи форс-тожикча деб кўрсатилган. Менимча, бу сўз лотинча “dicare, dicere” ([диктаре, дисере] сўзламоқ, айтмоқ, баён (диктовать) қилмоқ) сўзидан келиб чиқиб, у эса ўз навбатида туркий “айтиш (айтис-айдис)” сўзи билан ўзақдош. Дарҳақиқат, “тилларда достон бўлди” ибораси “тилларда айтишди (айдисти)” маъносидан қўлланади.

Туркий “Алпомиш” достонининг юнон достони “Одиссея” билан умумий жиҳатларини кўплаб олимлар ўз тадқиқотларида таъкидлаганлар. XX асрда яратилган инглиз ёзувчиси Жеймс Жойснинг “Улисс” асари эса “Одиссея” достони таъсирида дунёга келган. Худди шундай, инглиз адабиётидаги илк эпик асар “Beowulf” ([Беовулф]) эрамизнинг саккизинчи асрида эски инглиз тилида яратилган. Инглизча “wolf” (эски инглиз тилида “wulf” [вулф] бўри) сўзи русчада “волк” бўлиб, туркий “увла(моқ), увлок” сўзига мос қелади. Табиийки, ит вовуллагани каби, бўрининг увуллашига ишора-да бу. Ўйлашимча, асар номи туркий “Бойбўри” бўлиб, “Алпомиш” достонидаги қаҳрамонга алоқаси бор. “Алпомиш” дан олдин унинг отаси “Бойбўри” нинг ҳам достони бўлган.

Қадимги хинд муқаддас китоби “Гита” панд-насихат мавзусидаги дидактик асар бўлиб, ҳозирда хинд суд маҳкамаларида гувоҳлар шу китобга қўлини қўйиб рост гапиришга қасам ичадилар. “Гита” сўзи “панд-насихат”, “агитация” маъносини аңлатиб, бу сўз туркий “ўгит” (1, 1-жилд, 85, 292-бетлар) сўзи билан ўзақдош бўлса керак. Ҳозирда ўзбек тилида қўлланаётган “Ур(ган, гат)” сўзи аслида “ўг(ран, рат)” (Девон, 1-жилд, 253-бет) бўлиб, усмонли турклар бу сўзни асл шаклида қўллайдилар.

Хуллас, қўлланаётган кўплаб чет эл сўзларининг ўзаги туркийлигини тушуниб, ҳам ҳайрон бўлади, ҳам чет элликлар билан муайян яқинлик ҳиссини туяди киши. “Car wash” ([кар уош] машина ювиш), “show” ([шоу] шов-шув), “abiturient” ([абитуриент] битирувчи), “boss” ([бос] бошлик), “taxi” ([тэкси] такси, таши), “textile” ([текстайл] текстил, тикиш), “sensor” ([сенсор] цензор, синчи, синовчи)...

Хулоса ўрнида айтиш керакки, дунё халқларининг тарихи-ю кадриятлари умумийлиги келтирилган мисоллардан аниқ-равшан кўриниб турибди. Она тилимизда “тилини топиш” ибораси инсоннинг кўнглини топиш, унинг хоҳиш-истакларини кадрлашни аңлатса, “тил бириктириш” эса, худди илоннинг иккиланган тилига ўхшаб, инсонга нописандлик билан қараш, унга қарши иш кўришни аңлатади. Тил топиш, тил билиш, тилнинг ўзақ маъноларини теран аңглаб етиш Ҳазрати Инсон учун ўзликни аңлаш демакдир.

Ўзликни аңлашда адабиётнинг ўрни ва роли беқиёслиги барчага маълум. Ўзбек адабиёти ўзини жаҳон адабиётининг узвий бир қисми сифатида ҳис қилиб, бутун башариятга хос туташ томирларни аниқроқ кўргани-билгани сайин тобора қудратлироқ бўлиб бормоқда. Адабиётнинг асосида эса тил ётади. Бинобарин, ўзбек тилининг жаҳон тиллари билан муштарак жиҳатларини қанчалик теран аңлаб етганимиз сайин, адабиётимиз, маънавиятимиз тобора бойиб, улкан куч-қудрат ва руҳий қувват касб этиб бораверади.

Фаррух АТАЕВ

СЎЗЛАЁТГАН СУРАТЛАР

Журналимизнинг муқовасида XIX аср инглиз тасвирий санъатининг йирик намояндаларидан бири, портрет жанри устаси Чарльз Сайлем Лиддердейл ижодидан намуна тақдим этилган. Унинг “Иккиланиш”, “Қирққулоқ йиғувчи аёл”, “Синфдаги ёш қиз”, “Испан аёли”, “Учрашув” каби суратлари дунёга машхур.

Рассом 1830 йилнинг 28 сентябрида Санкт-Петербург шаҳрида истиқомат қилувчи шотланд оиласида дунёга келган. Унинг отаси

Жон Лиддердейл банк хизматчиси бўлган. У болалигиданоқ расм чизишга ўзгача меҳр қўйиб, кўп вақтини шу машғулот билан ўтказар ва келажакда мусаввир бўлишни орзу қиларди. У 13 ёшга тўлганида оиласи Лондонга кўчиб кетади. Бу ерда унинг рассом бўлиш орзулари амалга ошиши учун кенг имкониятлар мавжуд эди. 1856 йили у машқларини Қироллик Санъат академиясига юборди ва танловдан муваффақият билан ўтиб, Академия талабасига айланади. Ўз даврида бекиёс обрў ва нуфузга эга бўлган Қироллик Санъат академияси кўплаб иқтидорли ёшларнинг рассомлик сир-синоатларини чуқур ўрганиши, келажакда мусаввир бўлиб шаклланиши ва ўз ижодий йўлини топиб олишида катта мактаб бўлди. Чарльз ҳам бу имкониятлардан тўла-тўқис фойдаланган ҳолда ўз билим ва маҳоратини шакллантириб боради. Академиядан олган сабоқ ва тажрибалари унинг профессионал рассом сифатидаги кейинги фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Академияни муваффақиятли тугатгандан сўнг, рассомнинг ижодий ҳаётида янги давр бошланди. Кейинчалик у Британия мусаввирлар жамиятига аъзо бўлади ва кўплаб суратларини шу ерда кўргазмага қўяди. Унинг мўйқаламига мансуб бўлган бир қатор бетакрор асарлар Британия санъат институти, Қироллик Санъат академияси кўргазмаларида намойиш этилади ва кўплаб мухлислар эътиборига сазовор бўлади.

Мусаввир дастлабки суратларида акварель бўёқларидан фойдаланарди, кейинчалик кўзи хасталангач шифокорнинг маслаҳатига амал қилиб, расмларини мойбўёқда чизишга ўтади. Шунга қарамасдан, унинг акварелда чизган дастлабки суратлари сон жиҳатдан унча кўп бўлмаса-да, юксак маҳорат билан яратилган ва мутахассислар томонидан эътироф этилган. Чарльз Лиддердейл ўз портретларида кўпроқ қишлоқ аёллари ва болаларини тасвирлайди. Бу суратлари орқали у ўз қаҳрамонларининг гўзаллиги, улуғворлиги, феъл-атвори, нозик ҳаракатларини турфа ранглар орқали моҳирона ифода этади. Унинг суратларида қишлоқ ҳаёти, турмуш тарзи, эркинлик ва юксаклик кўзга ташланиб туради. Суратлардаги манзаралар, қиёфалар ўзгача сокинлик, осудалик билан сўзлайдилар. Рассом асарлари фақатгина ўз замонасининг ижодкорларига ижобий таъсир кўрсатиб қолмай, келгуси рассомларнинг ижодига ҳам ўзгача илҳом бағишлаб келади.

Чарльз Лиддердейл 1895 йил Лондон шаҳрида вафот этган. Суратлари эса бугунги кунга қадар ўз қадр-қиммати ва аҳамиятини йўқотмади. Дунёнинг турли бурчакларида ўтказиладиган ким ошди савдоларида унинг суратлари сотувга қўйилмоқда. Рассом ижодига мансуб сара суратлар ҳозирги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларидаги тасвирий санъат ихлосмандларининг шахсий кўргазмаларидан жой олган.

Дилдора РЎЗИМАҲАМADOVA

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

3 МАЙ

1469 йил. Никколо Макиавелли, итальян файласуфи, ёзувчи ва сиёсат арбоби. “Теренция”, “Мардрагола” пьесалари, “Хукмдор” номли сиёсий асари, “Кастручо Кастраканинг ҳаёти”, “Ҳарб санъати ҳақида”, “Тит Ливийнинг биринчи декадаси ҳақида мулоҳаза” ва бошқа ўнлаб асарлари дунёга машҳур.

1939 йил. Леонид Нечаев, россиялик кинорежиссёр. “Бурагининг саргузаштлари”, “Қизил қалпоқча”, “Юлдузли бола ҳақида эртақ”, “Дорбоз”, “Узоқдан телеграмма қабул қилинг”, “Репетитор” сингари йигирмага яқин болалар фильмларини суратга олган. “Ширин эртақ” фильми Россия киноси кучли юзталигидан жой олган.

6 МАЙ

1904 йил. Харри Мартинсон, швед ёзувчиси. Нобель мукофоти лауреати (1974). “Замонавий лирика”, “Кўчманчи”, “Табиат” тўпламлари, “Вейдан олинган уч пичоқ” пьесаси муваффақият келтирган.

7 МАЙ

1867 йил. Станислав Реймонт, поляк ёзувчиси. Нобель мукофоти лауреати (1924). “1794 йил” трилогияси, “Муғомбир аёл”, “Жаннатмонанд

ТАҚВИМ

замин”, “Мужиклар” “Хаёлпараст”, “Кўршапалак” романлари муаллифи.

10 МАЙ

1909 йил. Йўлдош Аъзамов, ўзбек кинорежиссёри. Ўзбек кино санъатининг йирик сиймоларидан бири. “Қилич”, “Мафтунингман”, “Фурқат”, “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, “Орол балиқчилари”, “Қайтган келин”, “Бахт исми” сингари йигирмага яқин фильмлар ижодқори.

11 МАЙ

1858 йил. Карл Гауптман, немис драматурги. “Марианна”, “Тоғ эчкиси”, “Наполеон Бонапарт”, “Пана ўйинлари”, “Қирол арфаси”, “Мусо”, “Уруш”, “Матильда” каби роман ва пьесалар муаллифи.

1895 йил. Ян Парандовский, поляк ёзувчиси. “Мифология”, “Сўз кимёси”, “Куёшли соатлар”, “Қирол ҳаёти”, “Олимп тўғараги” ва бошқа асарлари шухрат келтирган.

13 МАЙ

1882 йил. Жорж Брак, француз мусаввири, кубизм йўналиши асосчиларидан бири. “Мандола”, “Аёл юраги”, “Стул устидаги виолончел ва кларнет”, “Студия”, “Виолончел оҳанги”, “Стул”, “Кўзгудаги аёл” каби асарлар муаллифи.

15 МАЙ

1891 йил. Михаил Булгаков, рус ёзувчиси. “Дон Кихот”, “Одам ва Ҳаво”, “Иван Васильевич”, “Александр Пушкиннинг сўнгги кунлари”, “Югуриш” пьесалари, “Қора денгиз”, “Минин ва Пожарский” либреттолари, “Уста ва Маргарита”, “Оқ гвардия”, “Жаноб де Мольер ҳаёти”, “Муҳандис туёғи” сингари романлари билан шухрат қозонган. Кўплаб қисса, ҳикоя ва киносценарийлар муаллифи.

18 МАЙ

1872 йил. Бертран Уильям Раселл, британиялик файласуф, олим, ёзувчи, жамоат арбоби. Нобель мукофоти лауреати (1950). “Математика тамойиллари” китоби унга катта шухрат келтиради. “Тафаккур тахлили”, “Атом асослари”, “Нисбийлик асослари” ва “Материя тахлили” каби турли мавзуда асарлар яратган.

21 МАЙ

1844 йил. Анри Руссо, француз мусаввири, примитивизм намоёндаларидан бири. “Карнавал кечаси”, “Ухлаётган лўли қиз”, “Урмонга сайр”, “Муза, илҳомланган шоир”, “Чакалакзордаги хужум”, “Уруш”, “Туш”, “Бахтиёр тўртлик” каби асарлар ижодкори.

23 МАЙ

1891 йил. Пер Фабиан Лагервист, швециялик ёзувчи. Нобель мукофоти лауреати (1951). Эмпрессионизм йўналиши намоёндаларидан бири. “Соғинч”, “Ҳаётий меҳмон” ва “Забт этилган умр” сингари насрий асарлари, “Яшашга халакит берманг” драмаси, “Пакана” ва “Варавва” романи муваффақият келтирган.

24 МАЙ

1845 йил. Карл Шпиттелер, швейцариялик адиб. Нобель мукофоти лауреати (1919). “Прометей ва Эпиметей” достони, “Балладалар”, “Сен-Готард” дараси, “Лейтенант Конрад”, “Қизикарли воқеалар” сингари китоблар муаллифи.

1899 йил. Назрул Ислом, улуғ бенгал шоири, мусиқачи ва файласуф. “Исёнкор шоир”, “Таназзул кўшиғи”, “Надомат тухфаси”, “Эйфория”, “Ребел”, “Сиёсий айбдорнинг қувилиши”, “Қишанлардан холи” сингари кўплаб поэмалари, мусиқий асарлари ва ўзининг халқпарварлик ҳаракатлари билан донг яратган.

1905 йил. Михаил Шолохов, машхур рус ёзувчи. Нобель муко-

фоти лауреати (1965). “Тинч Дон”, “Очилган кўрик”, “Улар ватан учун жанг қилдилар” романлари “Дон ҳикоялари”, “Инсон тақдири” каби асарлари умумжаҳон адабиёти мулкига айланган.

28 МАЙ

1912 йил. Патрик Виктор Уайт, инглиз адиби, драматург. Нобель мукофоти лауреати (1973). “Абиссионога қайтиш”, “Катта ўйинчоқлар”, “Мохир ҳайдовчи” пьесалари, “Тириклар ва ўликлар”, “Барглардан ҳосил бўлган попуклар”, “Бирваракайига ҳаммаси ҳақида”, “Тўфон йўли”, “Одам дарахти”, “Фосс” “Аравада кетаётганлар”, “Тумор” романлари муаллифи.

30 МАЙ

1265 йил. Данте Алигьери, мумтоз италиян шоири. “Илоҳий комедия”, “Янги ҳаёт”, “Монархия” каби бадиий, ҳуқуқшуносликка оид кўплаб рисолалари жаҳон адабиёти хазинасидан жой олган.

1937 йил. Александр Демьяненко, машхур рус актёри. “Иван Васильевич ўз касбини ўзгартиради”, “Ы операцияси ёки Шурикнинг саргузаштлари”, “Кавказ асираси”, “Беш куну беш кеча”, “Типратикан”, “Ақлли буюмлар”, “Қишнинг сўнги кунни”, “Салом ва хайр”, “Том остидаги жанжал”, “Дачада”, “Яшил фургон”, “Саркаш дарё”, каби фильмлардаги роллари билан шухрат қозонган.

31 МАЙ

1773 йил. Людвиг Тик, немис ёзувчиси, шоир, драматург. “Абрахам Тонелли”, “Кичик дурадгор” каби қиссалар, “Франца Штернбалд саёҳати” романи муаллифи. “Этик кийган мушук”, “Шахзода Цербино”, “Тескари дунё” эртак-пьесалари шухрат келтирган.

*Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади*

RESUME

 This issue of the magazine is dedicated to England art and literature. In this regard, published short stories, poetry and creative examples of biographies of England famous personalities. Under the column “Prose” printed famous novel by the English writer Jane Austen “Pride and Prejudice” and the continuation of “Faust, his life, deeds, and the overthrow of hell”.

 In May, celebrated 450 years of the great playwright William Shakespeare, in the column “Literature and Philosophy” published articles by famous literary and art devoted to the multifaceted creative genius playwright. In the sub-heading “Drama” published Irish playwright Samuel Beckett's “Waiting for Godot” play and a continued play “In search of the phantom” by Lasha Tabukashvili.

 In the column of “Heritage Masters in Translation” are printed the best examples of translation, as well as an article on the features of the creative heritage known translator Mirziyod Mirzoidov.

РЕЗЮМЕ

 Данный выпуск журнала посвящается литературе и искусству Англии. В связи с этим публикуются образцы поэзии, прозы, драматургии и творческие биографии знаменитых личностей Англии. В рубрике «Проза» печатаются известный роман английской писательницы Джейн Остин «Гордость и предубеждение», продолжение романа «Фауст, его жизнь, деяния и низвержение в ад».

 В мае отмечается 450 летие великого драматурга Вильяма Шекспира. В рубрике «Литературоведение и Философия» публикуются статьи известных литературоведов и искусствоведов посвященных многогранному творчеству гениального драматурга. В подрубрике «Драма» публикуется пьеса ирландского драматурга Сэмюэля Беккета «В ожидании Годо» и продолжение пьесы Лаша Табукашвили «В поисках фантома».

 В рубрике «Наследие мастеров перевода» печатаются лучшие образцы переводов, а также статья об особенностях творческого наследия известного переводчика Мирзиёда Мирзаидова.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2014 йил май сони

**Обуначилар
диққатига!**

*Журнални обуначига
етказилишида муаммолар
пайдо бўлса, қуйидаги манзилга
муурожаат қилинг.*

*Тошкент шаҳар, Амир Темури
1-тор кўча, 2-уй.Тел: (8371)
233-67-98,*

Навбатчи муҳаррир Ш.НАЗАРОВА
Техник муҳаррир М.АЛИЕВА
Мусаххих Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи А.УМАРОВ

Жаҳон адабиёти, 2014

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189

Уч босма табак ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинмиши шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 04.06.2014 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табак 18,2. Нашриёт босма табағи 20,0.

Адади 3460 нусха, 3493 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компьютерида терилиб, “SHARQ” НМАКда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш. Буюк Турон кўчаси, 41 уй.

© Жаҳон адабиёти, 2014 й.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

208